

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**УКРАЇНА
В МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИНАХ**

Енциклопедичний словник-довідник

Випуск 5
Біографічна частина: А–М

Київ 2014

Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 5. Біографічна частина: А–М / Відп. ред. М.М. Варварцев. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. — 331 с.

5 випуск (літери А–М) є біографічною частиною енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах». Містить інформацію про політиків, учених, письменників, митців XI–XXI ст., діяльність яких була пов'язана з розвитком державних, громадсько-політичних і культурних зв'язків України із зарубіжним світом.

Редакційна колегія:

М.М. Варварцев (відповідальний редактор), С.В. Віднянський (керівник авторського колективу), О.М. Горенко, О.А. Іваненко (відповідальний секретар), А.Ю. Мартинов.

Рецензенти:

О.Є. Лисенко, доктор історичних наук, професор
О.С. Рубльов, доктор історичних наук, професор

Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України
НАН України, протокол № 7 від 30 вересня 2014 р.

ПЕРЕДМОВА

Набуття Україною державної незалежності 1991 р. набагато посилило значення міжнародних факторів у її суспільно-політичному, економічному і культурному розвитку. Розв'язання великої низки проблем, що постають перед країною, перейшло у сферу міждержавних відносин — двосторонніх і багатосторонніх. Важливі позиції у їх здійсненні цілком природно обійняла дипломатія. Нині Україна підтримує повномасштабні дипломатичні зносини з понад 170 державами всіх континентів, співпрацює у численних регіональних і світових організаціях, в універсальній і найвпливовішій з них — Організації Об'єднаних Націй, біля витоків якої стояла поряд з іншими країнами-засновницями. Вона є стороною кількох тисяч міжнародно-правових актів.

Процеси глобалізації і взаємозближення народів та держав, що розгорнулися найбільш інтенсивно від 20 ст., позначаються на стрімкому зростанні зв'язків України із зарубіжжям, справляючи неминучі впливи на стан і динаміку зрушень у її внутрішньому житті.

В умовах всеохоплюючих перетворень у світі сама категорія «міжнародні відносини» поповнюється новим змістом і дедалі відходить від формул, які склалися за доби панування монархічного принципу державного правління і окреслювали формат лише політичних і воєнно-політичних подій та явищ, тобто зосереджували увагу на зовнішньополітичній діяльності державних інституцій. Окрім політиків і дипломатів, до справ, які мають міжнародний характер, долучаються маси людей різних професій, станів, конфесій, не обтяжених взагалі державними посадами. Їх інтереси сягають торгівлі, промислового виробництва, мистецтва, літератури, освіти, науки тощо. Те, що відбувається поза міжурядовими угодами і протоколами, досить часто найглибше впливає на баланс міжнародних відносин, трансформуючись, зрештою, в імперативи самих політиків.

Картину таких наслідків відображає «народна дипломатія» — публіцистичний термін, який останнім часом входить і в історіографію, засвідчуючи явище, закорінене ще у попередніх епохах. Адже до «нетрадиційної» дипломатії вдавалися й державні мужі середньовіччя, посилаючи за кордон зі своїми дорученнями ченців, неогоціантів, письменників, на посади консулів призначали найчастіше власників торговельних фірм і банків, знаних у міжнародних ділових колах.

Від України, яка впродовж різних періодів втрачала державність, її презентантами за кордоном виступали ті, хто працював у громадських організаціях, освітянських закладах, в економіці. Саме в цих умовах

виникають центри посередництва — товариства, періодичні видання, де обмін духовними набутками й інформацією беруть на себе діячі літератури і науки. Завдання такої ініціативної праці виразно схарактеризувала 1903 р., називаючи себе «ученицею» Драгоманова, Леся Українка у листі до проф. Римського університету Анджело Де Губернатіса, відомого в Європі популяризатора культурних цінностей різних народів: «...Усіма засобами, якими я володію, сприяти поширенню українського питання в іноземних літературах, розтлумаченню літератури, життя й ідеалів нашого народу серед інших народів Європи» (лист від 2 січня 1903 р., відділ рукописів Центральної національної бібліотеки в м. Флоренції). На хвилі громадських і професійних зв'язків від другої половини 19 ст. в університетах і наукових товариствах Центральної і Західної Європи поживляються студії української літератури, мови, історії і географії, що заклали підвалини міждисциплінарної науки україністики — в Німеччині, Італії, Франції, Великій Британії, Австро-Угорщині та інших країнах. До чинників взаємодії з народами та їх культурами приєдналися масові еміграційні рухи і утворення українських діаспор, як також заснування поселень іноземних колоністів в Україні. Більш давню історію мають зв'язки, якими позначена поява і поширення на українських землях різних релігійних течій.

Особливої уваги заслуговує історичний досвід України у творенні й функціонуванні власних зовнішньополітичних служб, що забезпечували пряме представництво її інтересів на державному рівні. Активні дії на зовнішньополітичному відтинку, які супроводжувалися укладанням угод і договорів, династичних шлюбів та обмінами посольств, демонструвала Київська Русь. Дипломатію Української козацької держави під проводом Богдана Хмельницького очолювали і здійснювали органи її військової організації — Рада генеральної старшини, Генеральна військова канцелярія і особисто гетьман. Триваюча від тих часів перерва у формуванні самостійних політичних відносин завершилася на початку 20 ст. з постановом українських урядів різного напрямку, у складі яких уперше виникли спеціалізовані зовнішньополітичні відомства, а їх першочергові зусилля зводилися до боротьби за дипломатичне визнання своїх урядів, організації посольств, місій і консульств.

Міжнародні відносини України — тема, якою переймається не одне покоління вітчизняних та зарубіжних дослідників. Її історіографія, проте, є досить строкатою щодо вибору й розробки проблем і сюжетів. Заповнення існуючих лакун і прогалів завдяки введенню в обіг незайманих історичних джерел, що розпочалося від 90-х рр. минулого століття, змінює стан дослідження на краще. На порядку денному постають питання створення узагальнюючих праць, присвячених як окремим періодам, так і в цілому історії міжнародних зв'язків України.

Пропонований читачеві словник має на меті сприяти розвитку студій у напрямі комплексного відтворення подій і процесів. Форма довідкового видання енциклопедичного типу дає можливість сконцентрувати різнопланову інформацію у вигляді тематичних і біографічних статей, допомогти у пошуку відповідних відомостей тим, хто викладає і вивчає курси з історії міжнародних відносин, слугувати орієнтиром для подальших наукових розвідок теми. Водночас слід зробити застереження: сучасний стан досліджень міжнародних зв'язків України накладає певні межі на добір статей словника і тим самим на вичерпність висвітлення окремих тем.

Обрана структура словника складається зі статей, які можна згрупувати за спільними ознаками. Передусім це матеріали про держави, історія яких у різні епохи перетинається з історією України, а також про основні міжнародні договори, конференції й конгреси, де Україна виступає їх суб'єктом або об'єктом. У словнику відведено місце для характеристики українських міст, що формувалися й набували розвою як осередки загальноєвропейських торговельно-економічних шляхів. Статті про національні меншини містять розповіді про етноси, які осіли на українських землях унаслідок переселення з-за кордону. Видання включає й відомості про інституції — політичні, громадські, науково-освітні, літературні, створені з метою взаємопізнання і співпраці між Україною і зарубіжжям. У словнику також йдеться про періодичні видання, які приділяють головну увагу ознайомленню громадськості різних країн з поточними подіями, історією та культурою України. Широкі пласти історичних фактів містять біографічні довідки про вітчизняних і зарубіжних державних і громадських діячів, істориків, літераторів, митців, науковців, праця яких залишила «українські» сліди у всесвітній історії.

Для зручності користування видання розподілено на дві частини — тематично-предметну і біографічну. Статті розміщуються за абеткою і супроводжуються бібліографічним апаратом.

Хронологічні рамки словника обіймають період від часів Київської Русі до початку ХХІ ст. Датування подій здійснюється за діючим у згадуваних країнах календарним стилем.

Словник ініційовано і підготовлено у відділі історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ за участю співробітників інших наукових підрозділів Інституту, а також споріднених академічних установ та вищих навчальних закладів.

* * *

5-й випуск відкриває другу — біографічну частину словника. У доборі персоналій редколегія прагнула представити осіб, діяльність

яких справляла вплив на розвиток міжнародних зв'язків України в політиці, дипломатії, громадській діяльності, науці й культурі. Відтак видання має історико-біографічний характер і в публікації відомостей про діючих сучасників робить виняток лише для глав держав, міністрів закордонних справ України, відомих зарубіжних учених.

СПИСОК ОСНОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АН — Академія наук
ВР — Верховна Рада
ВУАН — Всеукраїнська академія наук
ВУЦВК — Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ГА ООН — Генеральна Асамблея ООН
ДПУ — Державне політичне управління
ЄС — Європейський Союз
ЗО УНР — Західна область Української Народної Республіки
ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка
МВФ — Міжнародний валютний фонд
МЗС — Міністерство закордонних справ
НАТО (англ. North Atlantic Treaty Organization) — Організація Північноатлантичного договору
НБСЕ — Рада з безпеки і співробітництва в Європі
НКЗС — Народний комісаріат закордонних справ
НТШ — Наукове товариство імені Шевченка
ООН — Організація Об'єднаних Націй
ПАРЄ — Парламентська асамблея Ради Європи
РЄ — Рада Європи
РНБОУ — Рада національної безпеки і оборони України
РСДРП — Російська соціал-демократична робітничка партія
РСФРР — Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
РУП — Революційна українська партія
РФ — Російська Федерація
СВУ — Союз визволення України
США — Сполучені Штати Америки
УАПЦ — Українська автокефальна православна церква
УВУ — Український вільний університет
УГКЦ — Українська греко-католицька церква
УНР — Українська Народна Республіка
УНРада — Українська національна рада
УПСР — Українська партія соціалістів-революціонерів
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСДРП — Українська соціал-демократична робітничка партія
УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
УЦР — Українська Центральна Рада
ФРН — Федеративна Республіка Німеччина
ЧСП — Чехословацька республіка
ЮНЕСКО (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
ЮНРРА (англ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration) — Адміністрація допомоги і відновлення Об'єднаних Націй

А

АВРІЛЬ, д' (Avril, d') Адольф (17.08.1822, Париж — 27.10.1904, с. Копп'єр, Франція) — французький дипломат і славіст. Після здобуття юридичної освіти у Сорбонні був прийнятий на службу до міністерства закордонних справ. 1866–1876 працював консулом у Румунії, 1876–1883 — повноважний посланник Франції у Чілі. Став одним із засновників асоціації «Французький альянс», створеної для поширення французької мови і культури в світі. Головну сферу фахових інтересів А. склали країни й народи Східної Європи і, найперше, слов'янство, історичним й культурним проблемам яких присвятив низку праць: «Битва під Косово (сербська рапсодія на основі народних пісень і перекладів французькою мовою)» (1868), «Із фольклору. Пісні з-під Німану» (1883), «Святий Кирило і святий Мефодій» (1885) та ін. Славістичні публікації А. продовжили французьку традицію знайомства Заходу з Україною. В одній із перших своїх книг — «Населення Східної Європи» (1868), розповідаючи про українців, наголосив на їх прагненні до самовизначення й розвитку національної культури. Здійснені А. подорожі слов'янськими землями (Одеса, Львів, Буковина тощо) прислужилися для написання 1876 звітів: «Сентиментальна мандрівка у слов'янські краї» та «З Парижа до острова Зміїний», де схарактеризовано «русинів» як «компактний народ, що заселяє територію від Карпат на схід по обох берегах Дніпра, яка називається Україною». Особисті спостереження А. супроводив екскурсами в минуле України в контексті її стосунків з Польщею, Росією, Туреччиною та іншими країнами. Глибокі корені цих зв'язків відзначив на прикладі середньовічної Литовської держави, де «діяло спеціальне законодавство під назвою «Литовський статут», писаний русинською мовою, близькою до білоруської». Окреме місце у своїх подорожніх записках А. відвів Буковині та історії боротьби різних політичних сил на міжнародній арені за панування над краєм, анексованим, зрештою, в другій половині 18 ст. Австрійською імперією. В історії Східної Європи французький дипломат виокремлював особливу роль запорожців, які «уславилися розвиненою республікансько-військовою організацією, війнами проти татар і поляків, а також піратськими нападами на фракійському Босфорі». Відзначав віддзеркалення діяльності козаків в українській культурі, творах «найвідомішого» серед поетів України — Тараса Шевченка. У 1876 завдяки А. залунало французькою мовою Шевченкове слово — уривки з поеми «Гамалія». З її повним перекладом і поемою «Тарасова ніч» у фрагментах, «Автобіографією» поета, спогадами його товариша по заслання

Броніслава Залеського А. познайомив співвітчизників 1896 у своїй праці «Дочка Слави. Вибір слов'янської поезії». Відгукууючись на її видання, саме «Гамалію» «українського барда» передрукувала 9 листопада 1896 одна з найпоширеніших у Франції газета «Figaro» у своєму літературному додатку з підзаголовком «Поетичне відкриття».

Тв.: Les population de l'Europe Orientale. — Paris, 1868; Voyage sentimental dans les pays slaves. — Paris, 1876; De Paris a l'île des Serpents. — Paris, 1876; Les slaves devant le monde latin // Revue du monde latin, 1884, t. III; Slavy Docera. Choix de poésie slave. — Paris, 1896.

Лит.: Наливайко Д.С. Шевченко у французькій критиці та перекладах. В кн.: Шевченко і світ. — К., 1989; Якуб'як М. Адольф д'Авріль про Україну // Хроніка–2000, 1995, № 2–3.

М.М. Варварцев.

АДАЛЬБЕРТ МАГДЕБУРЗЬКИЙ (Adalbert von Magdeburg) (бл. 910 — 20.06.981, Щербен, поблизу Галле) — німецький церковно-політичний діяч, перший архієпископ Магдебурзький, історик-хроніст. 961 очолив церковну місію до Києва за дорученням германського короля Оттона I й рекомендацією архієпископа Вільгельма Майнцького та на запрошення великої княгині Ольги, яка мала намір запровадити християнство у Київській Русі. Перемовини відбувалися в умовах боротьби та коливань самої княгині між Римом і Константинополем.

А.М. є автором «Продовження хроніки Регіно з Прюма», яка охоплює період з 906 до 967. У ній, а також у тогочасних «Хільдесхаймських анналах» міститься опис посольства княгині Ольги до германського короля Оттона I із проханням надіслати місіонерів для хрещення Русі. Запрошення місії А.М. сучасні дослідники пояснюють протиріччями у відносинах Русі з Візантією і прагненням Ольги зміцнити свої позиції на переговорах з нею. Місія А.М. виявилася невдалою і 962 повернулася до Німеччини, а руська держава залишилася у сфері впливу Візантійської імперії. 968 А.М. очолив Магдебурзьке архієпископство, під впливом якого знаходилися слов'янські землі. Займався освітянською діяльністю: під його патронатом широко відомою стала Магдебурзька монастирська школа.

Тв.: Хроника Регинона Прюмского с трирским продолжением. В кн.: Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. — М., 1993. Повний текст хроніки в кн.: *Ausgewählte zur deutschen Geschichte des Mittelalters: Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe, bd. 7.* — Berlin, 1960; *Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos // Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Bd. 8.* — Darmstadt, 1977.

Лит.: Claude D., Geschichte des Erzbistum Magdeburg bis in das 12. Jahrhundert — Köln-Wien, 1972; Hauck K., Erzbischof A. von Magdeburg als Geschichtsschreiber. In: Festschr. für W. Schlesinger. — Köln-Wien, 1974; Metz W.A. von Magdeburg und die Nekrologe. In: Archiv für Diplomatik. Bd. 30. — Köln-Böhlau, 1984; Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. — М., 1993; Славянская энциклопедия. Киевская Русь. — Московия: в 2 т. — М., 2005, т. 1.

О.М. Горенко.

АДЛ-ГРЕЙ — кримський хан (1666–71). Від початку свого правління вів боротьбу із знаттю за зміцнення центральної влади. У міжнародних відносинах виступав противником зближення Російської держави і Речі Посполитої. До середини 1668 підтримував зовнішню політику правобережного гетьмана П. Дорошенка. Однак плани останнього про возз'єднання усієї козацької України та курс на прийняття протекторату Османської імперії перешкоджали намірам А.-Г. послабити залежність ханства від турецького султана, а також встановити контроль над Правобережною Україною. Відтак А.-Г. став підтримувати у Запорозькій Січі опозицію до влади П. Дорошенка і шукати порозуміння з Польщею. Внаслідок цього був зміщений султаном у квітні 1671.

Лит.: Костомаров Н.И. Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования. — СПб., 1905, кн. 6, т. 15; Wójcik Z. Między traktatem Andruszowskim a wojna Turecką: Stosunki polsko-rosyjskie 1667–1672. — Warszawa, 1968; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985; Podhoroński G. Chanał Krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII wv. — Warszawa, 1987.

В.С. Степанков.

АДЛЕРФЕЛЬД (Adlerfelt) Густав (1671, Стокгольм — 08.07. 1709) — шведський історик. Офіційний історіограф шведського короля Карла XII. Народився в сім'ї королівського урядника. Навчався в університеті м. Уппсала (Швеція). 1697 подорожував по Західній Європі. Повернувшись до Швеції, вступив на королівську службу камер-юнкером. Від 1700 до дня своєї смерті (під Полтавою) вів щоденник, який вперше був опублікований французькою мовою в Голландії. До щоденника додавалися спогади секретаря королівської польової канцелярії П. Шенстрема «Військова історія шведського короля Карла XII з 1700 р. до битви під Полтавою». Щоденник А. було також видано англійською, німецькою та шведською мовами. Він докладно розповідає про походи й битви Карла XII до Полтавської битви 1709. Особливу увагу А. приділив особі і діям монарха. Разом з тим прагнув докладно описати Україну, її природу.

Повідомляючи про Київ як головне місто України, оповів про існування там «університету» (малася на увазі Києво-Могилянська академія) й резиденції митрополита. Найбільшу увагу А. приділив козакам, характеризував їхній спосіб життя та військову організацію, зробив історичний екскурс, у якому розповів про їхню боротьбу з Польщею і Російською державою.

Тв.: Histoire militaire de Charles XII, roi de Suède. — Amsterdam, 1740.

Лит.: Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. — Мюнхен, 1988; Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі. — К., 1998.

В.В. Станіславський.

АЛЧЕВСЬКИЙ Іван Олексійович (27.12.1876, Харків — 10.05.1917, Баку) — оперний співак (драматичний тенор). Освіту здобув у Третій чоловічій гімназії та Харківському університеті. Упродовж 1901–1905 був солістом Маріїнського театру в Санкт-Петербурзі. Щоліта 1902–1904 навчався в Парижі у знаменитого польського співака та педагога Я.М. Решке. У 1905–1906 виступав на сцені оперного театру «Де ля Монне» в Брюсселі, 1906 — лондонського «Ковент-Гарден», 1906–1907 — театру «Манхеттен Опера Хауз» (Нью-Йорк). 1908 після успішної участі у «російських сезонах» С. Дягілева в Парижі отримав можливість укласти контракт із «Гранд-Опера», став її провідним виконавцем. 1909 у театрі «Монте-Карло» (Монако) А. виконав головну партію у написаній спеціально для нього опері «Кобзар» французького композитора Г. Бенак-Феррарі. Влітку 1909 разом із французьким подружжям співаків П. Сельвьяком і П. Дональдо виконував у Києві та Харкові твори українських, російських і французьких композиторів, зокрема романси М.В. Лисенка. У 1909–1910 знову виступав на сцені «Гранд-Опера», де зіграв провідні ролі в операх «Самсон і Даліла» К. Сен-Санса, «Саламбо» Е. Рейєра, «Осуд Фауста» Г. Берліоза. Від другої половини 1910 А. — соліст Великого театру в Москві. Упродовж 1912–1913 гастролював у Франції та Французькому Алжирі. 1914 значного резонансу в європейському мистецькому світі набув виступ А. в опері «Шемо» французького композитора А. Башле. Влітку 1914 співак узяв участь у «російських сезонах» у Лондоні. З початком Першої світової війни повернувся до Російської імперії. 1916 в Одесі він здійснив постановку опери С.С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм». Упродовж 1917 гастролював у Харкові, Тбілісі, Баку.

Лит.: Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое. — М., 1912; Ивановский П., Милославский К. Иван Алчевский. — М., 1972; Іван Алчевський: Спогади. Матеріали. Листування. — К., 1980.

О.А. Іваненко.

АНДРІЄВИЧ Каленик — гетьман реєстрових козаків. Відзначився під час походів запорозького козацтва на Російську державу в роки «смутного времени», особливо під час Смоленської кампанії (1609–10). Брав участь в облозі Смоленська (нині місто в РФ), тоді ж уперше згадується як гетьман (серпень 1610). Очевидно, брав участь у морських походах запорожців проти Османської імперії, в Хотинській війні 1621. Знову був проголошений гетьманом Війська Запорозького у жовтні 1624. 3 січня 1625 (за н. ст.) уклав союз з Кримським ханством. Добивався відновлення повноправного статусу Православної церкви в Речі Посполитій і у січні 1625 відправив до Варшави на сейм козацьке посольство, очолене Я. Острянином, із власним листом, у якому домагався припинити утиски щодо православних. Посольство не мало успіху, через що А. було скинуто, а на його місце обрали М. Жмайла, який підняв повстання проти Речі Посполитої. Подальша доля А. невідома.

Лит.: Мицик Ю.А. Кілька документів до історії козацько-татарського союзу 1625 року та Православної церкви в Україні. В кн.: Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 1998, вип. 4.

Ю.А. Мицик.

АНДРУЩЕНКО Кость (25.12.1883, Київ — р. с. невід.) — громадський та політичний діяч. Походив з родини козака, відставного унтер-офіцера. 1904 закінчив 1-е Київське комерційне училище. 1905 поступив до Східного (Орієнтального) інституту у Владивостоці (нині місто РФ), де навчався з перервами до 1915 (закінчив повний курс по китайсько-монгольському відділенню). 1907–09 — очолював Владивостоцьке студентське товариство українців — першу офіційно зареєстровану українську організацію на Далекому Сході. У березні 1917 — член тимчасового бюро зі створення владивостоцької української Громади. У квітні 1917 обраний від української Громади до Владивостоцької ради робітничих та військових депутатів; від липня 1917 — старший офіцер артилерійського полку, голова військової секції Громади, командир 1-ї Української роти, член Української партії соціалістів-революціонерів. 1918 — редактор газети «Приморская жизнь», член військової комісії IV Українського далекосхідного з'їзду. 1920 — секретар товариства «Владивостоцька українська хата». Після встановлення на Далекому Сході радянської влади (1922) виїхав до м. Харбін (Маньчжурія, нині Китай), де працював викладачем у гімназії. Брав активну участь в українському громадському житті міста: член ради т-ва «Просвіта», заступник голови української вчительської спілки (1933), член товариства прихильників літератури, науки, мистецтва при Українській національній громаді. Став одним з організаторів українського шкільництва (1934). Від лютого 1934 — голова ради Української національної громади Харбіна.

Лит.: Далекий Схід. Харбін, 1938, ч. 1–12, 14–21; Те саме, 1939, ч. 2–6; Світ І. Українсько-японські взаємини 1903–1945: Історичний огляд та спостереження. — Нью-Йорк, 1972.

А.А. Попок.

АННА ЯРОСЛАВНА (бл. 1028/1032 — бл. 1075/1089) — дочка великого князя київського Ярослава Мудрого. Дружина короля Франції Генріха I, який на початку 1048 направив до Русі посольство в складі шалонського єпископа Роже, єпископа м. Мо Готьє Савейра (у подальшому став духовним наставником Анни) та інших знатних осіб. Отримавши від Ярослава Мудрого згоду на шлюб, посольство разом із нареченою повернулося до Парижа 1049. Вінчання відбулося 1051 (за ін. даними — 1049) у кафедральному соборі м. Реймс. Анна народила синів Філіппа — майбутнього короля Франції (1060 — 1106), Робера, який помер у дитячому віці, Гуго — одного з очільників I-го Хрестового походу (1096–1099) та дочку Емму. Папа Римський Микола II у листі до А. — французької королеви (1059) висловлював їй поради щодо підтримки Генріха I у державних справах і виховання дітей. По смерті чоловіка 1060 А. переїхала з Парижа до Сенліса, де нею було засновано абатство св. Вінсента. 1063 вона вийшла заміж за графа Рауля III де Крепі-Валуа. Шлюб був оголошений недійсним після того, як колишня дружина Рауля звернулася зі скаргою до папи Олександра II. Після смерті графа 1074 Анна повернулася до двору свого сина — короля Філіппа I. Збереглися її підписи на французьких документах, зокрема, грамоті, наданій 1063 абатству Сен-Крепен ле Гран у Суассоні. Останній підпис Анни на документах датується 1075. У м. Санліс у монастирі св. Вінсента А. — королеві Франції — встановлено пам'ятник.

Лит.: Hallu R. Anne de Kiev, reine de France. — Romae, 1973; Висоцький С.О. Про що розповіли давні стіни. — К., 1978; Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. — К., 2002; Крутенко Н. Анна Ярославна. Anne de Kyiv. — К., 2011; Луняк Є. Анна Руська — королева Франції. — К., 2012.

О.А. Іваненко.

АПОСТОЛ Данило Павлович (14 (04). 12. 1654, Сорочинці, нині с. Великі Сорочинці Полтав. обл. — 29 (17). 01. 1734, Сорочинці) — військовий і політичний діяч, гетьман Лівобережної України (1727–1734). Належав до козацького роду волоського походження. З 1682 по 1727 — миргородський полковник. 1687 був позбавлений цього звання (до 1693) гетьманом І. Мазепою через звинувачення у відданості гетьману І. Самойловичу. Брав активну участь в Азовсько-Дніпровських походах 1695–1696

об'єднаних російських та українських (козацьких) військ. Під час російсько-турецької війни 1696–1699 на чолі миргородського полку успішно штурмував фортеці Казікермен (нині м. Берислав Херсонської обл.) і Очаків та ін. У ході Північної війни 1700–1721 між Швецією (за підтримки Оттоманської Порти і Гольштейну) і державами Північного союзу (Росія, Річ Посполита і Саксонія, Данія і Норвегія, Пруссія, Нідерланди, Англія, Ганновер тощо) за шведські володіння у Прибалтиці воював у чині наказного гетьмана на боці Російської держави, очолював майже 17-тис. козацьке військо у складі Лубенського, Миргородського, Переяславського та Полтавського полків, а також двох компанійських і кількох слобожанських полків. 1702 розбив шведське військо під Ераствером (тепер с. Ераствере в Естонії), взявши в полон близько двох тисяч вояків. 1705 здобув перемогу над польським військом С. Лещинського в боях поблизу Варшави. У жовтні 1708 підтримав укладення військово-політичного союзу гетьмана І. Мазепи зі шведським королем Карлом XII проти Росії та вже за місяць знову перейшов на бік останньої. Також на боці Росії у чині наказного гетьмана брав участь у Прутському поході 1711 до Молдови проти Оттоманської Порти під час російсько-турецької війни 1710–1713. Відзначився як командувач 10-тис. козацьким військом у поході 1722–1723 російської армії і флоту в південно-східне Закавказзя і Дагестан проти Персії. 1724 за наказом російського імператора Петра I заарештований і ув'язнений. Виступав за автономні права Гетьманщини (1723 брав участь у поданні колективної чолобитної на захист козацьких вольностей та ін.), ліквідацію Малоросійської колегії. Звільнений 1725. Важливим заходом гетьмана стало проведення «Генерального слідства про маєтності» (1729–1731), у результаті чого було укладено звіт правових документів, що регулювали систему землеволодіння Гетьманщини. 1733 домігся від російського уряду підпорядкування Києва гетьманській владі, позаяк до цього часу місто очолювали царські генерал-губернатори. Діяльність А. сприяла значному поживавленню зовнішньої торгівлі Гетьманщини.

Лит.: Радакова Е. Гетман Д. Апостол в роли колонизатора // Киевская старина, 1891, № 6; Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734). — Авгсбург, 1948; Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. — К., 1990 т. 2; Дорошенко Д. Нарис історії України. У 2 т. — К., 1991, т. 2; Полонська-Василенко Н. Історія України. — К., 1992, т. 2; Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII — першої чверті XVIII ст. — К., 1995.

В.В. Піскіжова.

АПРІЛОВ (болг. **Априлов**) Васіл (21.07.1789, Габрово, Болгарія — 02.10.1848, Галац, Румунія) — діяч болгарського національного відродження, просвітитель, меценат, письменник. Народився в купецькій родині. Початкову освіту отримав на базі грецького училища в Москві. Пізніше навчався в гімназії м. Брашова (нині місто в Румунії), а також у Віденському університеті, де вивчав медицину. З 1811 проживав в Одесі. Займався комерційною діяльністю, значну частину прибутків спрямовував на благодійність. Відомо, що до кінця 20-х рр. він надавав грошову допомогу учасникам боротьби за визволення Греції з-під османського панування. В подальшому фінансував болгарські освітні заклади, на що вирішальним чином вплинуло його знайомство з українським вченим-славистом Ю. Венеліним та його книгою «Давні і нинішні болгари в політичному, народописному, історичному і релігійному їх відношенні до росіян» (видана у Москві 1829). Сприяв заснуванню та налагодженню роботи мережі світських навчальних закладів у Болгарії, першим з яких стало училище в м. Габрово (функціонує від 1835 понині під назвою Національної Априловської гімназії). Займався видавничою діяльністю, яка також була спрямована на розвиток болгарської освіти. В Одесі видав мовою оригіналу кілька навчальних підручників видатного болгарського просвітителя Н. Рильського. Там само в Одесі він написав і опублікував низку творів для поширення освітянської справи в Болгарії: «Болгарські книжники, або якому слов'янському племені власне належить слов'янська абетка» (1841), «Денница новоболгарської освіти» (1841), «Болгарські книжники Костянтин і Мефодій» (1841), «Болгарські грамоти, зібрані, перекладені російською мовою...» (1845), «Думки про сучасну болгарську освіту» (1847) та ін. Кошти, зібрані від продажу цих видань, А. призначав на користь Габровського училища. Помер у м. Галац, на шляху повернення із Болгарії до м. Одеси, де і був похований. За його заповітом було передано 60 тис. руб. на утримання Габровського училища, а також для створення фонду у справах організації навчання болгарської молоді в Російській імперії тощо. Перепохований у м. Габрово, на території Національної Априловської гімназії. З нагоди 100-річчя з дня відкриття гімназії (1935) було споруджено пам'ятник А.

Лит.: Арнаудов М. Априлов В.Е. Живот, дейност, съвременници. 1789–1847. — Софія, 1935; Видатні болгары в історії України. — К., 2012.

В.В. Піскіжова.

АРІСТОВ Федір Федорович (26(14).10.1888, Варнавіно Костромської губернії, нині селище Нижегородської обл., РФ — 05.11.1932, Москва) — російський учений-славист, літературознавець, історик, етнограф. Народився в родині службовця. Закінчив економічне відділення Москов-

ського комерційного інституту та історико-філологічний факультет Московського університету (1912). Учасник Першої світової війни. Викладав історію, літературу та інші предмети у Тифліському університеті (1918–1920), Феодосійському інституті народної освіти (1920–1922), з 1922 — професор Московського університету. Як учений займався переважно дослідженням історії та культури західноукраїнських земель, вивчав творчість і культурно-освітню діяльність М. Глушкевича, Б. Дідицького, А. Добрянського, О. Духновича, А. Кралицького, І. Раковського, І. Шараневича, Ю. Яворського та ін. Автор понад 200 праць з проблем слов'янознавства, що містять чималий фактичний матеріал і позначені панславистською та москвофільською орієнтаціями. Серед них — 3-томна праця «Карпаторуські письменники» (М., 1916), в якій вміщено нарис «Історія Карпатської Русі». Значна частина праці залишилася в рукописах. Займався громадською культурно-освітньою діяльністю: у Москві створив Карпаторуський музей (1907–1917), в якому зібрав бл. 100 тис. різних експонатів з історії, культури українців Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпатської України. Був головою загальнослов'янського студентського товариства «Славія», працював у журн. «Русский архив», редагував журн. «Славянское объединение» тощо. У 1920–30-х рр. зазнав репресій; частина його робіт була конфіскована органами ДПУ.

Лит.: Аристова Т.Ф., Ваврик В.Р. Ф.Ф. Аристов. 1888–1932 гг. // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, 1959, вып. 27; Аристова Т.Ф. Аристов Федор Федорович. В кн.: Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. — М., 1979; Гайзер Ф. Актуальные проблемы славяноведения и карпатоведения в исследованиях проф. Ф.Ф. Аристова и его дочери Т.Ф. Аристовой // Чехословацкая русистика, 1989, т. 34, вып. 4.

С.В.Віднянський.

АРХИПЕНКО (Archipenko) Олександр Порфирівич (30(18).05.1887, Київ — 25.02.1964, Нью-Йорк) — скульптор, живописець. Один з основоположників кубізму у світовій скульптурі, творчість якого справила значний вплив на розвиток модерністського мистецтва 20 ст. в Європі й Америці. Професійних знань набував у Київському художньому училищі (1902–1905) та Московському училищі живопису, різьблення й архітектури (1906–1908). Після переїзду 1908 до Парижа залишився працювати за кордоном: у Берліні 1921–1923, у Нью-Йорку з 1923. Серед перших зразків його «геометричної скульптури», представлених у Парижі, були праці «Гондольєр», «Боксери» (1914), «Солдат іде» (1917). У 1912 А. виступив відкривачем нового різновиду мистецтва — «скульптуро-живопису» («Купальниця», 1915; «Натюрморт на круглому столі», 1916 тощо).

Оригінальне тлумачення в його творчості здобуло поєднання форм модернізму з традиціями європейської готики, Ренесансу, бароко («Карусель П'єро», 1913; «Океанська мадонна», 1954 та ін.). З іменем А. пов'язана поява «рухомого мистецтва», засади якого він розробив на поч. 1920-х рр. Разом з тим митець звертався до реалізму, передусім у відтворенні українських тем і сюжетів. Це — пам'ятники великому київському князеві Володимиру Святославовичу, Т. Шевченку, І. Франку, виконані для української частини парку м. Клівленд (США), серія портретів «Анжеліка» та ін. Праці А. експонувалися у багатьох країнах, в т.ч. на виставках: «Золотий перетин» у Парижі 1912, «Перша російська виставка» у Берліні 1922, «Кубізм та абстрактне мистецтво» в Нью-Йорку 1936, в Україні — у 1920–30-х рр. 1933 в українському павільйоні Всесвітньої виставки у Чикаго демонструвалися близько 50 його творів. За життя А. відбулося 118 його персональних виставок. Йому належать теоретичні розробки мистецтва, викладені в монографії «50 років творчості» (Нью-Йорк, 1960) та інших публікаціях й перекладені на різні європейські мови. З популяризацією свого методу А. виступав в американських закладах освіти та мистецьких товариствах, в т.ч. у власній школі пластики в Нью-Йорку, школі промислових мистецтв у Чикаго, університеті м. Канзас-Сіті. Праці А. зберігаються у найбільших художніх галереях світу, а також у музеях Києва і Львова.

Тв.: Fifty creative years. — New York, 1960; Про себе // Всесвіт, 1961, № 1; Олександр Архипенко. Альбом. — К., 1989; Теоретичні нотатки // Хроніка–2000, 1993, № 5.

Лит.: Michaelsen K. Archipenko. A study of the early works, 1908–1920. — N.Y., 1977; Німенко А. Невтомний шукач // Всесвіт, 1987, № 5; Горбачов Д. І архаїст, і футурист. Олександр Архипенко, 1887–1964 // Хроніка–2000, 1993, № 5; Синько О.Р. Олександр Архипенко. Перші кроки. — К., 1994; Петренко-Федишин І. Джерела новаторства та впливи Олександра Архипенка на модерну скульптуру // Мистецтво української діаспори, 1998, вип. 1; Синько О.Р. Новаторство Архипенка. — К., 2001.

М.М. Варварцев.

АУССЕМ Володимир Християнович (14.07.1879, Орел, нині місто в РФ) — 1936, Ленінград) — державний, партійний, військовий діяч, дипломат. Закінчив Орловський кадетський корпус. 1899 вступив до Харківського технологічного інституту. Приєднався до студентської соціал-демократичної групи, брав участь у робітничих гуртках, першій у Росії першотравневій демонстрації 1900. Член РСДРП від 1901. 1902 за революційну діяльність А. було заарештовано і вислано на батьківщину, пізніше було дозволено виїхати за кордон, де перебував до початку 1904. Закінчив політехнікум у Німеччині. Учасник Першої світової війни. Після

Лютневої революції 1917 — член Київської ради, згодом заступник голови Полтавської ради солдатських депутатів. Від грудня 1917 член ВУЦВК, секретар фінансів Народного секретаріату радянської України. Делегат I з'їзду КП(б)У в липні 1918. Влітку—восени 1918 — командир 2-ї Української радянської повстанської дивізії, з грудня 1918 — начальник штабу Реввійськради (РВР) Червоної армії України, у червні—жовтні 1919 — член РВР 8-ї армії. 1920–21 — очолював розвідувальні польового штабу РВР. Від вересня 1921 уповноважений представник УСРР з репатріації і завідувач українського відділу при російському бюро у справах військовополонених у Берліні, від листопада 1922 — повноважний представник дипломатичного представництва УСРР у Німеччині. У центрі уваги А. були питання обміну військовополонених та інтернованих громадян обох сторін, репатріації українських громадян, зокрема німців-колоністів, які виїхали до Німеччини в роки світової війни та Української революції 1917–1921. Важливим напрямом діяльності А. було ознайомлення німецьких офіційних і громадських кіл з політичним, економічним і культурним становищем в Україні, а також забезпечення радянських державних органів влади відомостями про ситуацію в Німеччині. За кордоном вів активну пропагандистську роботу серед української політеміграції. 5 листопада 1922 у Берліні як уповноважений уряду УСРР підписав Договір про поширення Рапалльського договору на союзні з Російською СФРР республіки (16 квітня 1922), що привело до встановлення українсько-німецьких дипломатичних відносин і налагодження торговельно-економічних зв'язків. Після злиття наркоматів закордонних справ УСРР і РСФРР від 20 вересня 1923 А. було призначено радником повпредства СРСР у Берліні й Відні. 1925–26 — голова Вищої ради народного господарства УСРР, торговельний представник СРСР у Туреччині. 1927 А. виключено із партії як учасника троцькістсько-зинов'євської опозиції. 1929 заарештовано і вислано до Казахстану на 3 роки. 1933 знову заарештовано і вислано на 3 роки до Астрахані (нині місто в РФ). Після звільнення проживав у Ленінграді. Скінчив життя самогубством. Реабілітований згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 16.01.1989.

Тв.: К истории повстанчества на Украине (О двух партизанских дивизиях) // *Летопись революции*, 1926, № 5.

Лит.: Матеріали до біографій визначних діячів Жовтневої революції й громадянської війни на Україні. В.Х. Ауссем // *Український історичний журнал*, 1989, № 1; Кривець Н.В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. — К., 2008; Даниленко О.В. Відносини Української СРР з європейськими країнами (1920-ті роки). — К., 2011.

Н.В. Кривець.

АФАНАСЬЄВ Георгій Омелянович (1848–1925, Белград) — історик, громадський і політичний діяч, дипломат. Народився у сім'ї військового. Після закінчення Новоросійського університету в Одесі був залишений 1869 для підготовки до роботи професором всесвітньої історії. У 1873–74 перебував у закордонному науковому відрядженні, під час якого вивчав історичні джерела у французьких архівах. 1884 захистив магістерську дисертацію «Головні моменти міністерської діяльності Тюрго та їх значення». Подією вітчизняної і зарубіжної історіографії стала його докторська дисертація «Умови хлібної торгівлі у Франції в XVIII ст.», в якій дослідив торговельні зв'язки країни, зокрема, з портами Чорного моря. У Парижі цій праці була присвячена доповідь, з якою виступив на засіданні Академії моральних і політичних наук відомий економіст й історик Е. Левассер. Нове фундаментальне дослідження А. здійснив на тему «Провінційна адміністрація у Франції в останній час Старого порядку, 1774–1789», другий том якого, опублікований у Києві, був перевиданий 1909 у Парижі у французькому перекладі. Поряд з викладами в університеті в Одесі 1886–95, потім у Києві А. активно займався популяризацією історичних знань, виступаючи з публічними лекціями. Від 1896 керував Київським відділенням Державного банку. Також очолював Київське товариство взаємного кредиту. У березні 1918 налагодив стосунки з Українською народною громадою П. Скоропадського і в травні того ж року був включений до складу гетьманського уряду на посаду державного контролера. Від 14 листопада у новопризначеному уряді С. Гербеля А. — міністр закордонних справ. Взяв участь у переорієнтації зовнішньої політики Української держави на антибільшовицьку Росію та порозуміння з країнами Антанти. 16 листопада у зверненні, надісланому в телеграмі до командувача Добровольчої армії А. Денікіна, повідомив, що «українські сили» розгортають спільну з російськими небільшовицькими рухами боротьбу за «відновлення єдиної Росії». Того ж дня, заслухавши А. з цього приводу, Рада міністрів доручила йому увійти у зносини з представниками «усіх зацікавлених держав» для проведення разом з ними конгресу у Києві. 20 листопада А. висунув перед Добровольчою армією, урядами Дону, Кубані, Терекі і Грузії пропозицію про спільні дії «як на зовнішніх кордонах, так і всередині держав і областей» та виступ із спільних позицій на міжнародній мирній конференції. 2 грудня сповістив сторони про дату наступного конгресу — 18 грудня. Одночасно ознайомив країни Антанти з метою свого уряду — відновлення єдиної Росії на федеральних засадах зі збереженням державної та національно-культурної самобутності України. Зміна влади в Україні, що сталася внаслідок вступу 14 грудня 1918 до Києва військ Директорії, змусила А. припинити діяльність очільника МЗС й покинути місто. Останні роки свого життя провів в еміграції в Белграді.

Тв.: Главные моменты министерской деятельности и их значение. — Одесса, 1884; Условия хлебной торговли во Франции в XVIII ст. — Одесса, 1892; Гугеноты при Людовике XIV. — Одесса, 1895; Наполеон I. — К., 1898.

Лит.: Публичные лекции Г.Е. Афанасьева // Жизнь и искусство, 1898, № 15; Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. — Л., 1931; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. — К., 2001.

М.М. Варварцев.

Б

БАГГЕ (Bagge) Джон Піктон (19.10.1877, Алертон, Велика Британія — 1967) — британський дипломат. Від 1903 перебував на консульській службі. 1905–1914 — консул Великої Британії у Санкт-Петербурзі, 1915–1917 — генеральний консул в Одесі, у січні–лютому 1918 — офіційний представник Великої Британії при уряді Української Народної Республіки. У телеграмі від 8 січня 1918 МЗС Великої Британії повідомляло Б. про те, що «уряд Його Величності короля і французький уряд вирішили надати формальне визнання існуючому де-факто урядові України, і Ви будете виконувати функції представника уряду Його Величності короля в Києві». 16 січня 1918 Б. прибув до Києва і офіційно повідомив про визнання УНР урядом Великої Британії. У ноті до голови українського уряду В. Винниченка, яку він вручив у присутності генерального секретаря міжнародних справ О. Шульгина, зокрема, наголошувалося, що Велика Британія всебічно підтримуватиме український уряд у виконанні його роботи, у наведенні ладу та в боротьбі проти Центральних держав. Призначенням Б., а також французького генерала Ж. Табуї, представниками при уряді УНР Велика Британія і Франція намагалися утримати Україну від переговорів з Центральними державами в Бресті і не допустити підписання з ними мирних договорів. Б. за дорученням британського уряду проводив переговори з очільниками Української Центральної Ради, зокрема щодо можливості використання українських військових частин у воєнних діях проти Німеччини та її союзників. Обговорювалося також питання про умови надання фінансової і технічної допомоги країнами Антанти в обмін на продовження Україною війни. Після укладення Брестського мирного договору УНР з державами Четверного союзу у лютому 1918 Б. було відкликано до Лондона.

1928–37 Б. був керівником закордонного підрозділу департаменту зовнішньої торгівлі при МЗС Великої Британії. 1937 звільнився зі служби.

Лит.: Копиленко М., Копиленко О. Зовнішня політика Центральної Ради // Політика і час, 1992, № 11–12; Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 р. — К., 1998; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 — лютий 1918). — Львів, 2004.

Н.В. Кривець.

БАЗИЛОВИЧ Іоанікій (1742, с. Гливище Ужанського комітату, Сх. Словаччина — 1821, Ужгород) — церковний і громадський діяч, один із перших істориків Закарпатської України. Освіту здобув в Ужгороді та Кошице (нині місто в Словаччині). Упродовж 38 років був протоігуменом православного Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря. Впорядковуючи фонди монастирської бібліотеки і єпархіального архіву, зібрав багатий матеріал, що став джерельною основою досліджень з історії Закарпаття. Найкращим серед них (і першою відомою на сьогодні його книгою) є «Короткий нарис фундації Федора Коріятовича», написаний латинською мовою і виданий у двох книгах у Кошице (1-ша — 1799 і 2-га — 1804–05). Праця підготовлена з метою обґрунтувати право власності Мукачівського монастиря на подаровані йому кн. Федором Коріятовичем наприкінці 14 — поч. 15 ст. земельні маєтності, для захисту їх від зазіхань вищого католицького духовництва Угорщини. Основний зміст книги (історія роду Коріятовичів, діяльність його представника Федора на Закарпатті в серед. 14 — на поч. 15 ст. та історія Мукачівського монастиря й однойменної єпархії до 1798) поданий у тісному зв'язку з історією краю. У ній автор навів важливі джерела — десятки грамот, привілеїв і рескриптів угорських королів, папські булли, розпорядження мукачівських єпископів тощо — і один із перших в українській історіографії порушив питання етногенезу слов'ян та автохтонності русинів Закарпаття. Праця Б. поклала початок вивченню історії і духовного життя Закарпаття місцевими істориками-краєзнавцями.

Лит.: Данилюк Д., Ілько В. З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини XIX ст.). — Ужгород, 1990; Нариси історії Закарпаття. — Ужгород, 1993, т. 1; Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку XX ст.). — Ужгород, 1997.

С.В. Віднянський.

БАЛУДЯНСЬКИЙ (Балуг'янський) Михайло Андрійович (26.09.1769, с. Верхня Ольшава Бардіївського округу, Пряшівщина — 03.04.1847, Санкт-Петербург) — учений-правознавець, російський державний діяч і реформатор. Народився в сім'ї інтелігентів закарпатських русинів-українців. Навчався на філософському факультеті Угорської королівської академії у Кошице (нині місто в Словаччині), 1789 закінчив юридичний факультет Віденського університету, з 1797 — доктор права Будапештського університету, викладав у навчальних закладах Австрійської імперії. 1804 запрошений до Санкт-Петербурга на посаду професора Педагогічного інституту з політичних та економічних наук, торгового й фінансового права. 1819–21 — декан юридичного факультету і перший

ректор Петербурзького університету, склав його статут. 1824 залишив університет і став членом комісії М.Сперанського зі складання Зводу законів Російської імперії, 1825, після перетворення комісії на 2-ге відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії — її начальник. За активної участі Б. підготовлено й видано 15 т. Повного зібрання законів і Зводу законів Російської імперії та 12 т. Зводу військових постанов. Б. — автор проектів і записок з адміністративного права, фінансів, аграрних відносин, місцевого управління (критикував феодально-кріпосницькі відносини й обґрунтував необхідність реформ) і наукових праць, у т. ч.: «Изображение различных хозяйственных систем», «Рассуждение о средствах исправления учреждений и законодательства в России», «О зернохранилищах» тощо, чимало з яких не було опубліковано. Багато зробив для зміцнення наукових і культурних зв'язків Росії з європейськими країнами. Від 1837 — потомствений дворянин, згодом — таємний радник, статс-секретар, сенатор.

Лит.: Фатеев А.Н. Академическая и государственная деятельность М.А. Балудянского в России. — Ужгород, 1931; Косачевская Е.М. Михаил Андреевич Балугьянский и Петербургский университет первой четверти XIX в. — Л., 1971; Данилюк Д.Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку XX ст.). — Ужгород, 1997.

С.В. Віднянський

БАЛЬЗАК (Balzac) Оноре де (20.05.1799, Тур — 18.08.1850, Париж) — французький письменник. 1819 закінчив Школу права в Парижі. Відвідував лекції з літератури в Сорбонні. Відмовившись від кар'єри юриста, поринув у літературну творчість. Вперше здобув широке визнання після публікації історичного роману «Шуани» (1829). Найвищим злетом творчості Б. стала епопея «Людська комедія», що складається з трьох частин: «Етюди про звичаї», «Філософські етюди» та «Аналітичні етюди». До «Людської комедії» увійшли такі відомі твори, як «Фізіологія шлюбу» (1829), «Гобсек» (1830), «Шагренева шкіра» (1830–1831), «Тридцятилітня жінка» (1831–34), «Сільський лікар» (1833), «Пошуки абсолюту» (1834), «Євгенія Гранде» (1833), «Батько Горіо» (1834), «Лілія долини» (1836), «Цезар Біротто» (1837), «Втрачені ілюзії» (1837–43), «Розкоші і злидні куртизанок» (1838–47), «Сільський священник» (1841), «Полковник Шаббер» (1844), «Селяни» (1844), «Кузина Бетта» (1846–47).

Уявлення Б. про Україну формувалися під впливом п'ятнадцятилітнього листування з графінею Е. Ганською — дружиною багатого поміщика, який мав земельні володіння в Київській та Волинській губерніях. Уперше він зустрівся з подружжям Ганських 1833 у швейцарському місті Невшателі, де отримав запрошення відвідати їхній маєток у Верхівні

поблизу Бердичева. 1838 під час свого перебування в Сардинії Б. розробляв план морської подорожі з Марселя до Одеси. У вересні 1847 — січні 1848 він уперше відвідав Україну. Напередодні Б. домовився з паризьким редактором А. Бертенем щодо публікації своїх спогадів про подорож на сторінках часопису «Journal des Débats». У жовтні 1847 у Верхівні Б. почав писати адресований Бертену нарис «Лист про Київ». Письменник ставив перед собою мету створити опис «святого міста Києва» на противагу оповідам тих авторів, які, мандруючи Російською імперією, основну увагу приділяли Москві та Санкт-Петербургу. Однак цей задум залишився нереалізованим, незавершений «Лист про Київ» містить лише подорожні нотатки на шляху до «вічного міста». На стилі нарису позначився вплив твору «Десять років вигнання» Ж. де Сталь, яка, подорожуючи Україною, писала про її природу й культуру. Упродовж 1847–1850 рр. Б. шість разів відвідував Київ, який називав «північним Римом», містом трьохсот церков. Літографії з київськими краєвидами, подаровані археологом М.В. Юзефовичем, прикрашали парадні сходи в паризькому будинку письменника. Взимку 1850 Б. відвідав контрактний ярмарок, тоді ж київський цивільний губернатор І.І. Фундуклей, який здійснював секретний нагляд за французом, улаштував на його честь обід. У Києві Б. познайомився з поетом Г. Олізаром. Під час свого другого візиту до України Б. обвінчався з Е. Ганською в костелі св. Варвари м. Бердичева (14 березня 1850). У листах до родичів і друзів у Франції Б. висловлював своє щире захоплення обдарованістю українського народу. У Верхівні він працював над драмою «Мачуха» та повістю «Утаємничений». Філологами-бальзакознавцями доведено вплив селянського повстання 1846 у Галичині на роман «Селяни», над другою частиною якого Б. працював під час цього соціального вибуху.

Тв.: Balzac H. Lettre sur Kiew // Oeuvres complètes. — Paris, 1963, t. 28.

Лит.: Алексеев М.П. Бальзак в России. (Архивная справка) // Красный архив, 1923, т. 3; Савченко Ф. Бальзак на Україні // Україна, 1924, кн. 1-2; Гроссман Л. Бальзак в России // Литературное наследство, 1937, № 31-32; Елизарова М. Бальзак. — М., 1951; Вядро Ш. Бальзак на Волині // Жовтень, 1968, № 4; Наливайко Д.С. Оноре Бальзак. Життя і творчість. — К., 1985; Козельський Я. Бальзак у Верхівні. — Стара Синява, 1992; Dufresne D. Balzac et les femmes. — Paris, 1999; Сиприо П. Бальзак без маски. — М., 2003; Матвіїшин В. Український літературний європеїзм. — К., 2009.

О.А. Іваненко.

БАЛЮЗ (Baluze) Жан (04.08.1648, Варшава — 26.04.1718, Варшава) — французький дипломат. Виховувався і навчався при дворі польського

короля Яна II Казимира Ваза, продовжував освітні студії у Парижі. У 1703–04 був надзвичайним посланником французького короля Людовика XIV у Москві, де вів перемовини про укладання союзу із Росією, які закінчилися безрезультатно, оскільки Париж не відповів на пропозицію російської сторони представити свої умови («статті») союзних відносин. Залишивши у березні 1704 Москву, продовжив дипломатичну місію в Україні. Був прийнятий у гетьманській резиденції Батурина Іваном Мазепою, з'ясувавши його зовнішньополітичні орієнтації щодо Росії, Польщі і Швеції, які перебували у стані війни. Б. також ознайомився із становищем України — «козацької країни», населеної «свободолюбним і гордим» народом, із державними повноваженнями його «володаря», який привернув «козаків до себе твердою владою, великою воєнною відвагою». У реляціях до Франції Б. докладно схарактеризував особистість І. Мазепи — його широку освіченість, знання західних мов, «великий досвід у політиці» й обізнаність у поточній політичній кон'юнктурі в «іноземних державах», дипломатичний хист. Із Батурина Б. повернувся до Варшави, де працював секретарем французького посольства. Після Полтавської битви й розгрому шведської армії Карла XII знову виїздив до Росії, якій пропонував (безуспішно) посередництво Франції у відносинах між Російською державою і Швецією. Перед поверненням до Варшави відвідав українські землі Польського королівства, в тому числі Львів.

Тв.: Дипломатические донесения с 3 октября 1703 по 6 февраля 1712 // Сборник Русского исторического общества. — СПб., 1872, т. 34.

Лит.: Борщак І. Шведчина і французька дипломатія. В кн.: ВУАН, Історична секція. — К., 1928; Січинський В. Чужинці про Україну. — К., 1992.

М.М. Варварцев.

БАРАНОВСЬКИЙ Анатолій Максимович (11.02.1906, Київ — 01.02.1987, Київ) — державний діяч, дипломат. 1920–30 — працівник податкової інспекції, комсомольських і радянських органів Житомирщини. Закінчив Харківський плановий інститут Держплану УСРР (1933). 1933–40 — старший економіст, начальник сектору, відділу, заст. голови, голова Держплану УСРР–УРСР. 1941 — заст. голови РНК УРСР. На початку Великої вітчизняної війни 1941–1945 в умовах наступу військ гітлерівської Німеччини на Україну займався перебазуванням промислових підприємств на схід для налагодження виробництва озброєння та боєприпасів. 1941–42 — начальник оперативної групи з промисловості Військової ради Південного фронту. 1942–44 — експерт міністра закордонних справ СРСР з економічних питань, брав участь у підготовці економічних статей (угод) про перемир'я з союзниками Німеччини у Другій світовій війні. 1944–52 — заст. голови РНК УРСР (з 15 березня 1946 — РМ

УРСР). 18 грудня 1945 від імені уряду УРСР Б. підписав у Вашингтоні угоду про допомогу Україні Міжнародної організації допомоги постраждалим від війни (ЮНРРА). У березні–травні 1946 очолював українську делегацію на IV сесії ЮНРРА. Брав активну участь у Паризькій мирній конференції 1946; як представника України обрано головою комісії з політичних і територіальних питань по Румунії, був головою підкомітету, створеного для визначення чехословацько-угорського кордону в районі Братислави. Керував делегацією УРСР на Белградській конференції 1948, що виробила Конвенцію про режим судноплавства на р. Дунай. 10 червня 1951 — 10 травня 1954 Б. — міністр закордонних справ УРСР. 1950–54 очолював делегацію України на V–VIII сесіях ГА ООН. У складних умовах диктату делегації СРСР, виявляючи принциповість, сміливо опонував її главі А. Вишинському. 1954–57 — голова Держплану, заст. голови РМ УРСР, 1957–61 — перший заст. голови Держплану — міністр УРСР, 1961–79 — міністр фінансів УРСР. 1952–81 — член ЦК Компартії України, 1946–80 — депутат ВР УРСР. Був нагороджений багатьма орденами й медалями СРСР.

Р.Г. Симоненко

БАЧИНСЬКИЙ Євген Васильович (24.08.1878, Катеринослав, нині Дніпропетровськ — 1978, Бюль, Швейцарія) — політичний і церковний діяч, журналіст, дипломат. По закінченні кадетського корпусу в м. Орел (нині місто в РФ) навчався в Михайлівському артилерійському училищі в Петербурзі. Від 1905 служив офіцером у фортеці Осовець (нині територія Польщі) на російсько-німецькому кордоні. Був членом таємної організації «Всеросійський союз офіцерів», яка планувала примусити імператора Миколу II проголосити конституцію й встановити федеративний устрій у Росії. На поч. 1908 за участь у повстанні в Осовецькій фортеці був заарештований і ув'язнений у тюрмі «Хрести» (Петербург). Після втечі з неї нелегально дістався до Франції, де залишився як політичний емігрант. У Парижі став фундатором Українського клубу, друкував статті про Україну у французькій пресі. 1910 перебував на Буковині, брав участь у вічах, виступав на захист українського університету в м. Чернівці, за що знову заарештований. Звільнившись з ув'язнення (1911), через Швейцарію повернувся до Франції. 1913–14 працював у Версалі у Вищій садівничій школі. До Першої світової війни співпрацював в українських часописах «Дзвінок» і «Діло» (Львів), «Рада» (Київ), «Сніп» (Харків), «Рідний край» (Полтава) та ін. 1914 переїхав до Женеви, де 1915 заснував українське товариство «Громада» і став його секретарем. Одночасно навчався на соціально-економічному факультеті Лозаннського університету. 1915–17 виконував обов'язки представника Союзу визволення України (СВУ) в Швейцарії,

робив огляди преси для «Вісника СВУ» та був редактором місячника «La Revue Ukrainienne». Разом з П. Чикаленком заснував «Українську книгарню» у Лозанні (Швейцарія), яка діяла 1917–19. Від травня 1917 — редактор тижневика «L'Ukraine» та заступник директора Українського пресового бюро в Лозанні. Наприкінці 1918 Директорія УНР призначила його консулом УНР в Лозанні. 1921 — делегат від Української автокефальної православної церкви на конгресі «Універсального альянсу для міжнародного братства через церкву» в Женеві, де зачитав меморандум про УАПЦ. Від 1922 — уповноважений від УАПЦ (Київської) у Західній Європі. 1925–26 видавав церковний бюлетень «Благовісник», що виходив кількома мовами, брав участь у Всесвітньому церковному конгресі в Стокгольмі (Швеція). 1929 закінчив теологічний факультет Женевського університету. Від 1930 видавав церковний бюлетень «Екклесія» французькою і українською мовами. Заснований ним Український клуб у Женеві організовував акції «порятунку голодуючих» під час голодомору 1932–1933 в Україні. Багато років був кореспондентом часописів «Шлях» (Зальцведель), «Українське слово» (Берлін), «Українська трибуна» (Варшава), «Америка» (Філадельфія), «Діло», «Рідний край» (Львів), «Воля» (Відень), «Нове життя» (Прага), «Дніпро» (Чикаго), «Дзвін» (Рівне) та ін. З 1939 за призначенням уряду УНР на еміграції очолював Центральний допомогий комітет Українського Червоного Хреста на чужині. 1945–46 матеріально допомагав українським емігрантам, які після Другої світової війни перебували в таборах для переселенців, пожертвувавши 2 тис. дол. особистих заощаджень. 1955 Б. висвячений на єпископа УАПЦ — Соборноправної.

Тв.: Рік 1917. Початок другої революції в Росії, як вона відбилася серед українців у Швейцарії. (За тогочасними нотатками) // Визвольний шлях, Лондон, 1958.

Лит.: Бачинський М.С. Олександр та Євген Бачинські // Українська біографістика, 1999, вип. 2; Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) // Історія в школі, 2000, № 3; Його ж. Українські дипломати доби національного державного відродження (1917–1920 рр.). — К., 2000.

Г.В. Стрельський.

БЕЗБОРОДЬКО Олександр Андрійович (25.03.1747, Глухів — 17.04.1799, Санкт-Петербург) — російський державний діяч українського походження. Народився в м. Глухові, в козацько-старшинській родині. 1765 закінчив Києво-Могилянську академію. Цього ж року вступив до лав бунчукових товаришів і отримав посаду керуючого канцелярією малоросійського генерал-губернатора графа П. Румянцева-Задунайського. 1767 став членом малоросійського Генерального суду. На початку російсько-

турецької війни 1768–1773, відразу після призначення графа П. Румянцева-Задунайського головнокомандувачем російської армії, перейшов на військову службу, був довіреною особою останнього. 1774 отримав чин київського полковника. За сприяння графа П. Румянцева-Задунайського у 1775 став статс-секретарем імператриці Катерини II і відтоді перебував виключно на державній службі. За часів її правління тривалий час був чи не найвпливовішою особою в державі: призначався бригадиром (1779), таємним радником (1784), другим членом Колегії іноземних справ (1784) і обер-гофмейстером (1786), отримав титул графа Священної Римської імперії (1784). Після смерті Катерини II, згідно з іменним наказом імператора Павла I, отримав титул найсвітлішого князя Російської імперії і посаду державного канцлера. Був автором усіх маніфестів Російської імперії в період з 1776 по 1792. Відзначився як дипломат під час переговорів щодо укладення Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774, зокрема домігся відмови Туреччини від претензій на Крим та Кубань, що дало можливість Росії посилити свої позиції в цих регіонах. Також уклав вигідний для Росії Яський мирний договір 1791, забезпечивши внесення до нього статті про передачу Туреччиною права на володіння територією між Південним Бугом і Дністром Росії. Цікавився історію своєї батьківщини і склав повний список (з короткими характеристиками) усіх українських гетьманів, генеральних писарів, суддів, підскарбіїв, хорунжих, осавулів, полковників тощо. Він є автором кількох історичних творів: «Краткая летопись о Малыя России», «Картина, или Краткое известие о Российских с татарами войнах», «Хронологическая таблица замечательнейших событий царствования Екатерины II». Деякі історики вважають, що саме йому належить авторство анонімного твору під назвою «Історія русів». За роки своєї служби Російській імперії отримав найвищі державні нагороди, зокрема став кавалером орденів: Святого рівноапостольного князя Володимира першого ступеня (1782), Святого благовірного князя Олександра Невського (1784), Святого апостола Андрія Первозванного (1791), Святого Іоанна Єрусалимського (1797) тощо. Помер у віці 52 років. Похований у Благовіщенській церкві Олександр-Невської лаври м. Санкт-Петербург. Виконуючи волю покійного, князь І. Безбородько (його рідний брат) заснував гімназію вищих наук у м. Ніжині (тепер Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).

Лит.: Григорович Н. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко. — СПб., 1879–1881, т. 1-2; Шикман А.П. Деятели отечественной истории. Биографический справочник. — М., 1997.

В.В. Піскіжова.

БЕНЕВСЬКИЙ (Беньовський) Станіслав Казимир (1620–1676) — чернігівський воєвода, польський дипломат. Був прихильником порозуміння з Українською козацькою державою на основі визнання за нею автономії у складі Речі Посполитої. Сприяв формуванню серед української політичної еліти угруповання польської орієнтації. У 1657–60 очолював польські делегації на переговорах із Б. Хмельницьким, І. Виговським та Ю. Хмельницьким. Відіграв провідну роль у підготовці й підписанні Гадяцького договору 1658.

Лит.: Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат // ЗНТШ, 1909, т. 87–89; Kubala Z. Wojny dunskie i pokój Oliwski (1657–1660). — Lwów, 1921; Historia dyplomacji polskiej. — Warszawa, 1982, т. 2; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1997, 1998, т. 8, ч. 2; т. 10.

В.С. Степанков.

БЕНЕДИКТ XV (**Benedictus**, маркіз Джакомо делла К'єза; 21.11.1854, Генуя — 22.01.1922, Рим) — римський папа з вересня 1914. У роки Першої світової війни намагався запобігти її розширенню, виступав з миротворчими ініціативами. 1914 створив Бюро опіки над військовополоненими, Довідкове бюро про полонених і загиблих, організував санітарну і продуктову допомогу жертвам війни. 24 листопада 1919 оголосив енцикліку із закликом до порятунку дітей від голоду, незалежно від національності та віросповідання їхніх батьків. Після війни налагодив дипломатичні відносини з багатьма державами, створивши умови для наступного укладання конкордатів (угод, що регулюють становище католицької церкви в державах). Прихильно ставився до відродження української державності, 1919 прийняв надзвичайну дипломатичну місію Української Народної Республіки на чолі з М. Тишкевичем. Надавав гуманітарну допомогу населенню і католицькому духовенству України. У лютому 1920 призначив апостольським візитатором в Україні Дж. Дженоккі, який, проте, не зміг прибути за призначенням. Б. XV започаткував новий етап місійної діяльності римо-католицької церкви на Сході. 1917 створив Конгрегацію у справах східних церков, заснував у Римі Папський східний інститут, 1918 відродив в Україні ліквідовану 1866 імп. Олександром II Кам'янецьку римо-католицьку єпархію.

Лит.: Zatkan J. Descent into Darkness: The Destruction of the Roman Catholic Church in Russia, 1917–1923. — Notr-Dame (Indiana), 1965; Хома І. Апостольський престіл і Україна: 1919–1922 рр. — Рим, 1987; Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською столицею в 1919–1921 рр. у контексті східної політики Римської курії // Україна модерна, 2000, ч. 4/5.

Н.С. Рубльова.

БЕНЕШ (Beneš) Едвард (28.05.1884, с. Кожлані неподалік Пльзень, Чехія — 03.09.1948, Сезімово-Усті, Чехія) — чехословацький політичний і державний діяч. Навчався на філософському факультеті Празького університету, в Сорбонні та Вільній школі політичних і соціальних наук у Парижі, в університетах Великої Британії та Німеччини. Габілітований доктор наук (1912), один із засновників сучасної соціології. Напередодні Першої світової війни один із провідних діячів ліберально-соціалістичного табору чеської політики, визнаним лідером якого був майбутній перший президент Чехословаччини професор Т.Г. Масарик, його найближчий соратник і помічник. Пізніше англійський біограф Е. Бенеша Генінгсгем про довгорічну співпрацю цих двох видатних чехів писав: «У той час як Масарик був тим великим вождем, що визначав напрям політики, Бенеш був тим, хто надавав їй практичних форм». З початком Першої світової війни Б. створює в Празі підпільну організацію чехословацького опору Австро-Угорщині, названу ним Мафією. З 1916 — один із керівників Чехословацької Національної Ради в еміграції — уряду майбутньої Чехословацької держави, а з 1918 — один із засновників і будівничих Чехословацької республіки: 1918–35 — міністр закордонних справ, 1921–22 — прем'єр-міністр, 1935–38 і 1940–48 — президент ЧСР. Б. — один із керівників чехословацької делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920, творець Малої Антанти. Сприяв встановленню максимально вигідних для новоутвореної ЧСР кордонів, зокрема, приєднанню до неї Закарпатської України (за Конституцією ЧСР — «Підкарпатської Русі»), якій надавав великого значення як «мосту» до Румунії і СРСР. Своєю ліберально-демократичною політикою Б. сприяв соціально-економічному й особливо культурно-національному піднесенню Закарпаття у період між світовими війнами, за що закарпатські русини-українці називали його «найдорожчим президентом». 1921 разом з президентом ЧСР Т. Масариком був ініціатором і організатором проведення «руської допомогової акції», завдяки якій тисячі емігрантів з більшовицької Росії, у тому числі й українці, отримали притулок у Чехословаччині і державну підтримку у здійсненні активної політично-культурної, науково-освітньої та іншої діяльності. У ЧСР були створені десятки українських наукових установ, навчальних закладів, культурно-освітніх організацій, спілок, видавництв, що дало можливість українським емігрантам поповнити скарбницю вітчизняної і світової культури новими досягненнями, взяти активну участь у розвитку добросусідських українсько-чесько-словацьких взаємин і культурних зв'язків. 1938 у часи загрози гітлерівської агресії президент Е. Бенеш відмовився від військової допомоги з боку СРСР, не отримавши, як стверджує у своїх спогадах, від радянського уряду підтверджень у її конкретності й достатності та боячись ймовірної більшовизації Чехословаччини. Уряд ЧСР вимушений був прийняти Мюнхен-

ську угоду 1938. У жовтні 1938 Б. пішов у відставку й емігрував до США, потім — до Великої Британії. 1940 у Лондоні створено емігрантський чехословацький уряд та Національну раду, і Б. знову став президентом. У грудні 1943 в Москві Б. підписав радянсько-чехословацький договір про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво, а після визволення 1945 Чехословаччини погодився на підписання радянсько-чехословацького договору про включення Закарпаття до складу СРСР. 1946 обраний президентом, у лютому 1948 змушений був прийняти відставку міністрів-демократів і змиритися з комуністичним переворотом, але через кілька місяців відмовився підписати нову конституцію і в червні подав у відставку.

Лит.: История Чехословакии. — М., 1960, т. 3; Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Ураїнський вільний університет 1921–1945 рр.). — К., 1994; Підлуцький Олекса. 25 портретів на тлі епохи. — К., 2011.

С.В. Віднянський.

БЕСІДОВСЬКИЙ (Беседовський) Гірш Зелікович (Грицько, Григорій Семенович, Григорій Зіновійович) (1896, Полтава — імовірно, 1976 або 1977, Франція) — дипломат УСРР та СРСР. Походив з міщанської єврейської родини. Закінчив лісовий факультет Харківського сільськогосподарського інституту (1918). Належав до російської партії соціалістів-революціонерів, потім — Української партії соціалістів-революціонерів (лівих). Від 1920 член КП(б)У. На поч. 1920-х рр. — на дипломатичній роботі: 1-й секретар Повноважного представництва УСРР у Польщі (1922), повірений у справах УСРР у Польщі (1923), радник посольства СРСР у Польщі — представник інтересів УСРР (1923–25), радник, повірений у справах Посольства СРСР в Японії (1926–27), радник Посольства СРСР у Франції — представник інтересів УСРР (1927–29). Був членом ВУЦВК. Виступав з критикою радянського керівництва. 2 жовтня 1929, будучи тимчасовим повіреним у справах (за відсутності посла В. Довгалецького), під загрозою арешту й примусового вивезення до СРСР утік з посольства, звернувся до французької поліції, за допомогою якої звільнив дружину та сина, утримуваних як заручників. Демонстративно розірвавши з більшовицьким режимом, давав численні інтерв'ю та публікував у паризьких часописах викривальні статті про залаштункові подробиці внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, у т. ч. в «українському питанні». В роки Другої світової війни — учасник французького руху Опору. Був заарештований й утримувався в таборі для інтернованих. У повоєнний час займався переважно літературною працею. За деякими даними — таємний агент, якого радянські спецслужби використовували для постачання на Захід дезінформації про ситуацію в СРСР.

Тв.: Pamiętniki dyplomaty sowieckiego. — Poznań, 1929; На путях к Термидору. — Париж, 1930; Те саме. — М., 1997.

Лит.: Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. — Інсбрук, 1960; Brook-Shepherd G. The Storm Petrels. — London, 1977; рос. пер.: Брук-Шеперд Г. Судьба советских перебежчиков // Иностранная литература, 1990, № 6.

О.С. Рубльов.

БЕСКИД Антон Григорович (1855, с. Ганігівка Шаришського комітату, Австрія, нині Словаччина — 1933) — правник, політичний діяч Закарпатської України Закінчив Ужгородську гімназію і Будапештський університет. Займався адвокатською практикою в Будапешті (1883–85), Кежмарку (1885–1906) і Пряшеві (1906–10, нині Прешув, обидва Словаччина), де водночас був юрисконсультком Пряшівської греко-католицької єпархії. У 1910–18 — депутат угорського парламенту від Народної партії. У листопаді 1918 очолив Пряшівську народну раду, став одним із перших поборників входження Закарпатської України до складу новоутвореної Чехо-Словацької Республіки. Б. — один із авторів меморандуму до пражського уряду й Паризької мирної конференції 1919–1920, в якому вимагалось приєднати до ЧСР Лемківщину. Від січня 1919 був делегатом Паризької мирної конференції від Закарпаття. У травні 1919 очолив Центральну руську народну раду, яка виникла в результаті об'єднання Старо-Любовнянсько-Пряшівської, Ужгородської, Свалявської, Сигетської і Хустської народних рад. Очолювана Б. ЦРНР прийняла рішення про добровільне входження Закарпаття до складу ЧСР. Після розколу в ЦРНР Б. у жовтні 1919 очолив у ній русофільську фракцію, заперечував приналежність закарпатських русинів до українського народу. Протестував проти вимог делегації Української Народної Республіки на Паризькій мирній конференції вивести чехословацькі війська із Закарпаття, мотивуючи це тим, що русини є частиною російського народу і не мають нічого спільного з українським політичним рухом. Постійно підтримував «Общество им. Духновича». 1920 виступив одним із засновників Руського народного банку. Від 1923 і до смерті займав посаду губернатора Підкарпатської Русі.

Лит.: Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). — Ужгород, 1994; Шандор В. Спомини. — Ужгород, 1996, т. 1; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. — Ужгород, 1997.

М.М. Вегеш.

БЖЕЗИНСЬКИЙ (Brzeziński) Збігнев (нар. 28. 03.1928, Варшава) — вчений, державний і політичний діяч США. Народився в сім'ї дипломата Т.Бжезинського. 1950 закінчив університет Макгіл у Монреалі (Канада), 1953 здобув ступінь д-ра філософії у Гарвардському університеті (США). 1954 видав першу книгу «Політичний контроль в Радянській армії». Став одним із провідних американських радянологів завдяки працям: «Безперервна чистка» (1956), «Тоталітарна диктатура і автократія» (1957, у співавт.), «Радянський блок: єдність і суперечності» (1962). 1953–60 викладав у Гарвардському, 1960–89 — Колумбійському (Нью-Йорк) університетах. Був залучений президентом Дж. Кеннеді до розробки засад зовнішньої політики США, став одним з авторів доктрини «наведення мостів», націленої на розклад суперника зсередини шляхом діяльного використання зростаючих труднощів у розвитку СРСР та його союзників, об'єктивних і суб'єктивних суперечностей у взаєминах між ними тощо. 1966–68 Б. — член Ради політичного планування при державному департаменті, 1973–76 — голова заснованої Д. Рокфеллером «Троїстої комісії» для аналізу міжнародного становища. 1977–81 — помічник президента Дж. Картера з національної безпеки. Домагався визнання домінуючої ролі у зовнішній політиці США курсу на загострення глобального суперництва з СРСР, активізацію акцій США у Центрально-Східній Європі. Залишивши державну офіційну посаду, продовжував активно впливати на зовнішню політику США, працюючи 1985 в Президентській комісії у справах військово-хімічної зброї, 1987–88 — в комісії Ради національної безпеки та держдепартаменту з довгострокової стратегії, у Президентській комісії з нагляду над закордонною розвідувальною діяльністю тощо. Бере участь у міжнародних зустрічах. Виявляє постійний інтерес до України й діяльності української діаспори. 16 грудня 1960 він виступив в Українській академії мистецтв і наук (Нью-Йорк) з доповіддю «Враження від поїздки до України». Активно працюючи в галузі геополітики й геостратегії, Б. наголошує на вагомій ролі України у новому розкладі сил в Європі та світі, що склався після розпаду СРСР. Виступаючи за дійове стратегічне партнерство Польщі й України, він водночас є противником зміцнення зв'язків між Україною і РФ. Б. належить значний особистий внесок у налагодження взаємин між США й Україною. Він — голова дорадчої Американсько-української консультативної ради. Нагороджений українським орденом Ярослава Мудрого, почесний громадянин м. Львів.

Тв.: Великі перетворення // Політична думка, 1994, № 3; Великая шахматная доска. — М., 1999.

Р.Г. Симоненко.

БИЧ Лука Лаврентійович (1875, станиця Павловська, нині станиця Краснодарського краю, РФ — 12.01.1944, Подебради, Чехія) — політичний і громадський діяч Кубані, правник, економіст. Закінчив Московський університет. Тривалий час працював секретарем міської управи Новоросійська. Від 1900 — директор банківського відділення «Східного товариства транспорту по Волзі та Каспійському морю». 1912 — голова міської управи м. Баку (Азербайджан). Після Лютневої революції 1917 призначений начальником постачання Кавказької армії. Відразу після утворення Кубанської крайової ради обраний головою Кубанського уряду (1917), виступав за об'єднання Кубані й України, протидіяв великодержавній політиці генерала А. Денікіна. Входив до складу делегації Кубані до Української Держави, яка уклала з гетьманом П. Скоропадським таємний договір про об'єднання Кубані та України (липень 1918). Став одним з ініціаторів утворення українського Південно-Східного союзу (1919). На поч. 1919 очолював делегацію Кубанської Народної Республіки на Паризькій мирній конференції 1919–1920. Від 1920 — на еміграції. Відзначився як науковець та активний діяч української еміграції в Чехословаччині, де від 1922 був професором економічного факультету Української господарської академії в м. Подебради, пізніше обіймав посаду її ректора. Написав низку наукових праць, у т.ч. з історії українського населення Кубані.

Тв.: Кубань у кривому дзеркалі. — Прага, 1927.

Лит.: Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані. — Прага, 1925, т. 1; Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. — Мюнхен, 1968; Білий Д.Д. Малиновий клин: Нариси з історії українського населення Кубані. — К., 1994; Польовий Р. Кубанська Україна. — К., 2002.

Д.Д. Білий.

БІДЕРМАН (Bidermann) Герман Ігнац (1831, Відень — 1892, Грац, Австрія) — австрійський історик та економіст. Освіту здобував в університетах Відня, Інсбрука, Геттінгена й Лейпцига. Від 1855 — приват-доцент Пештського університету, від 1858 — ординарний професор державних наук Кашауської (Кишицької) юридичної академії, від 1860 викладав у Пресбурзькій (Братиславській) юридичній академії, від 1861 — в Інсбрукському університеті, від 1871 — професор Грацького університету. Автор видань з історії державності, економіки та статистики Австро-Угорщини: «Технічна освіта в Австрійській імперії» (1854), «Металургія в Угорщині» (1857), «Історія австрійської Державної Ради» (1869–1879), «Історія австрійської загальнодержавної ідеї» (1867), «Про меркантилізм» (1870) та ін. Низку праць присвятив історії західноукраїнських земель та їхнього населення. Це: «Русинська національність та її

значення для Австрії», «Російські інтриги в Угорщині» (обидві — 1867), «Угорські русини, їх територія, заняття та історія» (1862–67, ч. 1–2), «Буковина під австрійським управлінням. 1775–1875» (1876) та ін. Б. фактично першим створив узагальнюючі наукові праці з проблем русинства Карпатського регіону (передусім Буковини й Закарпатської України), зробив спробу комплексно дослідити національне життя українського населення цього регіону. Дотепер окремі опубліковані Б. думки і твердження викликають дискусії серед учених.

Лит.: Тімков М. Закарпаття в дослідженнях австрійського історика Германа Ігнаца Бідермана. — Ужгород, 1993.

С.В. Віднянський.

БІЗАЧЧОНІ (Bisaccioni) Майоліно — італійський історик і письменник, граф. Автор багатотомної праці про Тридцятилітню війну. Серед його художніх обробок історичної минувшини популярності зажив роман «Дмитро московський» (Рим, 1649) — про російського царя-самозванця. До студій Б. належить «Історія громадянських війн останнього часу», вперше видана у Венеції 1652, яка складалася із низки монографій, присвячених різним країнам — від Каталонії до Туреччини. Головну увагу в ній було приділено як найбільшим подіям доби — англійській революції і визвольним змаганням в Україні під проводом Б. Хмельницького. Опис «великої козацької війни» — найповніший і найгрунтовніший у західноєвропейських публікаціях XVII ст. — Б. виклав у праці під назвою «Історія громадянських війн у Польщі», де, згідно із тлумаченням історії як боротьби народів за свої права і свободи, узурповані феодалами і монархами, характеризував національно-визвольний рух на українських землях Польської держави, розкрив його причини — утиски козацтва, жорстоке гноблення селян і релігійні переслідування. За інформаціями й інтерпретаціями Б. в Західній Європі усталалося уявлення про козаків як складову, за своїм походженням, частину «руського» (українського) народу, набули поширення назви «козацька нація», «козацька країна», сприймання її керівника Богдана Хмельницького під титулом «визволителя батьківщини», даним народом. Картини боротьби «козацької нації проти польської нації» Б. відтворив у розповідях про битви під Жовтими Водами, Корсунем, Зборовим, Берестечком, про збаразьку та львівську облоги, дипломатичні перемовини між воюючими сторонами, навівши у перекладі, зокрема, основні умови Зборівського договору 1649. Поділяючи польську позицію у трактуванні жорсткостей повсталих козаків, Б., проте, вважав їх актом помсти за нелюдський гніт і знущання шляхти. «Історія громадянських війн у Польщі» створювалася синхронно із подіями в Україні, доповнювалася і перевидавалася у Венеції та Болоньї й справила вплив на висвітлення козацької України в історичних творах сучасників і наступників Б.

Тв.: Historia delle querre civile di questi ultimi tempi. — Venetia, 1652.

Лит.: Наливайко Д.С. Західноєвропейські історико-літературні джерела про визвольну війну українського народу 1648–1654 рр. // УІЖ, 1969, № 11; Його ж. Рецепція України в Італії середина XVII ст. В кн.: Україна XVII ст. між Заходом і Сходом Європи. — К.–Венеція, 1996.

М.М. Варварцев.

БЛОГРУД Григорій (р. н. і р. с. невід.) — уманський полковник, дипломат Української козацької держави 2-ї пол. 17 ст. Народився, імовірно, в с. Бабанка (нині селище Уманського р-ну Черкас. обл.). У 2-й пол. 1650-х рр. став бабанським сотником Уманського полку. 2 травня 1659 присягав на вірність умовам Гадяцького договору 1658 у Варшаві, підписався під статтями Чуднівського договору 1660. Від 1665 — уманський полковник. 18 серпня присягнув на вірність гетьману П. Дорошенку. Відіграв важливу роль у розгромі польського війська у битві 1666 під Браїловим. Влітку наступного року здійснив розвідувальний рейд у Галичину. Наприкінці серпня 1668 разом із Л. Брускевичем виїхав до Стамбула, де вів переговори про умови прийняття протекції Османської імперії. У 1-й пол. 1670 знову двічі відвідував турецьку столицю й добивався відокремлення козацької України від Польщі по етнічному кордонові розселення українців, стримування ворожих дій щодо України з боку Кримського ханства та надання Україні військової допомоги. Розчарувавшись у турецькій протекції, разом з іншими правобережними полковниками брав участь у березні 1674 в роботі Переяславської ради, яка обрала гетьманом «обох сторін Дніпра» І. Самойловича. Для обстоювання інтересів правобережного гетьманства у складі посольства виїздив до Москви. Подальша доля невідома.

Лит.: Костомаров Н.И. Руина. В кн.: Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования. — СПб., 1905, кн. 6, т. 15; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї // Україна модерна, 1999, число 2–3.

В.С. Степанков.

БЛОКОЛОС Дмитро Захарович (05.02.1912, с. Єгорівка, нині село Волноваського р-ну Донец. обл. — 09.02.1993, Київ) — дипломат УРСР. Кандидат філософських наук (1955). Закінчив Бердянський педагогічний технікум (1931), потім учителював у містах Сталіно (нині Донецьк) і Макіївка. Закінчив історичний факультет Харківського університету (1936). 1936–41 — викладач історії, директор середньої школи (Сталіно).

Учасник Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945: брав участь у бойових діях на Волховському й Карельському фронтах (командир взводу, роти, батальйону, начальник штабу полку). Після демобілізації — на партійній роботі: 1947–52 — зав. відділом пропаганди й агітації, секретар Донецького міського комітету КПУ. 1952–55 навчався в Академії суспільних наук при ЦК КПРС. Від 1955 — зав. відділом науки і культури, секретар Донецького обкому КПУ. 1966–70 — міністр закордонних справ УРСР. Очолював делегації УРСР на XXI–XXIV сесіях Генеральної Асамблеї ООН, сесіях ЮНЕСКО, міжнародних конференціях під егідою ООН. 29 травня 1970 Б. підписав звернення до Генерального секретаря ООН з пропозиціями уряду УРСР щодо розгляду широкого кола питань, вирішення яких мало зміцнити міжнародну безпеку. 1970–76 — надзвичайний і повноважний посол СРСР у Замбії і за сумісництвом у Ботсвані. Був нагороджений бойовими й трудовими орденами та медалями СРСР.

Лит.: Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

Р.Г. Симоненко.

БОВУА (Beauvois) Даніель (нар. 9.05.1938, Аннезен-ле-Бетюн, Франція) — французький історик-славіст, публіцист, перекладач, редактор. Зарубіжний член Польської академії наук (1991), Польської академії мистецтв і наук у Кракові (1997) та Національної академії наук України (2000), член Міжнародної слов'янської академії наук у Києві (1998) та Наукового товариства імені Шевченка (1998). Від 1993 Б. — доктор honoris causa Вроцлавського університету, 1999 — Варшавського, 2000 — Ягеллонського. Б. є заслуженим професором університетів Нансі II, Лілль III, Париж I.

Навчався в Лілльському університеті, Сорбонні, Московському університеті. Упродовж 1967–1968 викладав славістичні дисципліни в Лілльському університеті. Від 1969 Б. — директор Центру французької цивілізації при Варшавському університеті. Упродовж 1973–1976 завдяки угодам про академічний обмін між Францією та СРСР у статусі співробітника Національного центру наукових досліджень (Париж) працював у архівах Москви, Ленінграда, Вільнюса. 1977 в університеті Париж I Б. захистив докторську дисертацію, присвячену Віленському університету (1803–1832) та його навчальному округу. У 1978–1979 викладав в Університеті Нансі II. З 1979 по 1994 Б. — професор Університету Шарля де Голля Лілль III і водночас директор Центру вивчення польської культури, генеральний інспектор навчання польської мови у Франції. 1986 він виступив ініціатором проведення у Франції міжнародної наукової конференції, присвяченої міфам білоруської, української та литовської істо-

рії. В організованій за сприяння Б. 1993 у Ліллі конференції «Критики, ностальгії, моделі: Центральна-Східна Європа в баченні європейських істориків та мислителів від XIII ст. до наших днів» активну участь узяли українські науковці. Від 1994 обійняв посаду професора Університету Париж І (Пантеон-Сорбонна) та директора Центру історії слов'ян. Під керівництвом Б. 1995–2000 активізувалася діяльність Французької асоціації розвитку україністичних студій (видання бюлетеня, лекції і семінари).

1985 була опублікована монографія Б. «Шляхта, кріпак і ревізор: польська шляхта між царизмом та українськими масами, 1831–1863». 1993 і 2003 побачили світ наступні студії: «Битва за землю в Україні 1863–1914: поляки в соціоетнічних конфліктах» та «Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830». Підсумком багаторічних досліджень Б. стала його узагальнююча праця, видана 2005 польською мовою у Любліні під назвою «Український трикутник — шляхта, царат і народ на Волині, Поділлі та Київщині 1793–1914» і 2011 російською мовою у Москві — «Гордіїв вузол Російської імперії: влада, шляхта і народ на Правобережній Україні (1793–1914)».

Тв.: Lumières et société en Europe de l'Est: l'Université de Vilna et les écoles polonaises de l'Empire russe, 1803–1832. — Lille, 1977, v. 1-2; Le Noble, le Serf et le Révizor: la noblesse polonaise entre le tsarisme et les masses ukrainiennes: 1831–1863. — Paris, 1985; Polacy na Ukrainie, 1831–1863: szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. — Paris, 1987; Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich, 1803–1832. — Rzym-Lublin, 1991, t. 1-2; La constitution polonaise du 3 mai 1791 et les idées françaises. — Lille, 1992; Le monde de Mme Hanska: état de la société polonaise d'Ukraine au milieu du XIXe siècle. — Lille, 1993; La bataille de la terre en Ukraine: 1863–1914: les Polonais et les conflits socio-ethniques. — Lille, 1993; Pouvoir russe et noblesse polonaise en Ukraine: 1793–1830. — Paris, 2003; La Pologne: histoire, société, culture. — Paris, 2004; Trójkąt Ukraiński. Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914. — Lublin, 2005; La Pologne: des origines à nos jours. — Paris, 2010; Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914). — М., 2011.

Лит.: Дашкевич Я. Даниель Бовуа та вивчення історії польсько-українських відносин // Бовуа Д. Шляхта, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). — К., 1996; Яковенко Н. Від видавців // Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах. — К., 1998; Яковенко Н. Від редактора // Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. — Львів, 2007.

О.А. Іваненко.

БОГАЧЕНКО Семен (р. н. і р. с. невід.) — генеральний суддя Правобережної України в 60–70-х рр. 17 ст. Ймовірно, походив з чигиринського козацького роду Богаченків, представники якого брали участь у Національній революції 1648–1676. Восени 1667 брав участь у західному поході українського війська і поставив свій підпис під Підгаєцьким договором України з Польщею 1667. У квітні 1668 виїздив на Запорозьку Січ, щоб заручитися підтримкою запорожців і домогтися звільнення з полону захоплених ними татар. Виступав противником протекторату Туреччини, який у березні 1669 у Корсуні (нині м. Корсунь-Шевченківський) прийняла генеральна військова рада разом з П. Дорошенком. Відтак перейшов на бік гетьмана Правобережної України М. Ханенка й очолив посольство останнього, яке уклало Острозьку угоду 1670 з Польщею, що передбачала ліквідацію державних інституцій Правобережної України. Повертаючись із Варшави на Запорожжя з корогами й литаврами для М. Ханенка у січні 1671, Б. був затриманий гетьманом Лівобережної України Д. Многогрішним. Після звільнення, вірогідно, прибув до М. Ханенка.

Лит.: Костомаров Н.И. Руина. В кн.: Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования. — СПб., 1905, кн. 6, т. 15; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985; Чухліб Т.В. Михайло Ханенко. В кн.: Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. — К., 1994.

В.С. Степанков.

БОГДАНОВИЧ-ЗАРУДНИЙ Самійло (р. н. і р. с. невід.) — військовий і політичний діяч 2-ї пол. 17 ст. У 2-й пол. 1640-х рр. служив товаришем козацької корогви у польському війську Владислава IV Ваза. У Корсунській битві 1648 перейшов на бік повстанців, надав Б. Хмельницькому істотну допомогу в розгромі польського війська. У Війську Запорозькому був генеральним суддею, виконував політичні та дипломатичні доручення гетьмана. У квітні 1650 їздив з посольством до Варшави, з квітня 1652 очолював дипломатичну місію до Москви, в червні 1653 — до Стамбула. У березні 1654 разом з П. Тетерею очолював українську делегацію на переговорах у Москві щодо міждержавного договору. У листопаді 1655 керівник українського посольства на переговорах з Кримом, на яких порушувалося питання про відновлення чинності українсько-кримського військово-політичного союзу. На початку 1657 з дипломатичною місією відвідав Трансільванію. Потім упорядковував козацький устрій на Волині з метою приєднання цього регіону до Української козацької держави. Брав участь у виробленні та ратифікації Гадяцького договору 1658. На варшавському сеймі 1659 отримав нобілітацію та королівські універсали на маєтності. В уряді Ю. Хмель-

ницького Б.-З. репрезентував політичні сили пропольської орієнтації. Був одним із творців Чуднівського договору 1660, за укладення якого отримав від польського короля містечко Мліїв (нині село Городищенського р-ну Черкас. обл.). Брав участь у війсьній кампанії 1664 на боці Яна II Казимира Ваза.

Лит.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1861, т. 3; 1878, т. 10; Документы Богдана Хмельницкого (1648–1657). — К., 1961; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. — К., 1993; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1996, т. 9, ч. 1–2; 1998, т. 10; Універсали Богдана Хмельницького (1648–1657). — К., 1998.

В.М. Горобець.

БОГУН Іван (р. н. і м. невід. — 17.02.1664) — кальницький полковник (1650, 1651, 1653–57). Один з видатних діячів Національної революції 1648–1676. Ймовірно, походив з української дрібної шляхти. З поч. 40-х рр. 17 ст. брав участь у боротьбі донських і запорозьких козаків проти турецьких і татарських нападників. У Зборівському договорі Криму з Польщею 1649 його згадано серед старшини полкової сотні Чигиринського полку. 1650 призначений кальницьким полковником. 1651–53 виявив себе як стратег і тактик у боях з польською шляхтою під Вінницею, Монастирищем і Жванцем, брав участь у поході до Молдови. У ході Берестецької битви 1651, коли через зраду союзника — кримського хана Іслам-Гірея III і захоплення ним у полон Б. Хмельницького українське військо опинилося в оточенні противника, козаки обрали Б. наказним гетьманом. Завдяки його мужності й винахідливості оточення було прорвано, і козакам вдалося відступити до м. Біла Церква. 1654–57 він успішно діяв у боях під Брацлавом, Уманню, Охматовим (нині село Жашківського р-ну Черкас. обл.), перепиняв татарську кінноту, яка періодично вдиралася в межі України. Ще до Переяславської ради 1654 Б. виступав проти союзу з російським царем, застерігав про можливі негативні наслідки такого акту і відмовився скласти присягу на вірність російському монархові. Після смерті Б. Хмельницького підтримав гетьмана І. Виговського в боротьбі за вихід України зі складу Російської держави. Проте незабаром засудив пропольську політику Виговського, виступив одним з організаторів повстання проти нього на Правобережжі. 1659 козацькі полки Б., І. Безпалого, запорожці на чолі з кошовим отаманом І. Сірком, об'єднавшись з частинами російської армії, розгромили військо гетьмана. 1662 польській владі вдалося захопити Б. і кинути до в'язниці Марієнбург (нині м. Мальборк, Польща). 1663 король Ян II Казимир Ваза звільнив його, розраховуючи на участь Б. у поході на Лівобережну Україну. Проте, запідозрений у зносинах з росіянами і

гетьманьким урядом І. Брюховецького, Б. був заарештований у лютому 1664 і розстріляний біля м. Новгород-Сіверський.

Лит.: Петровський М. Іван Богун. — Саратов, 1942; Яковлева Т. Іван Богун-Федорович // Київська старовина, 1992, № 5; Гуржій О.І. Іван Богун: деякі міфи та реальність // УІЖ, 1998, № 1.

О.І. Гуржій.

БОДЕНШТЕДТ (Bodenstedt) фон, Фрідріх Мартін (22.04.1819, Пайне — 18.04.1892, Вісбаден) — німецький письменник, журналіст, перекладач. Отримав базову комерційну освіту, потім вивчав історію і філологію у Геттінгенському університеті. 1840–45 подорожував Росією і Персією. 1841 працював у Москві домашнім учителем у родині кн. Голіцина, познайомився з Василем Красовим, колишнім учителем у Чернігові, від 1838 доцентом Київського університету, від якого багато дізнався про життя українського народу. Захопившись працями М. Максимовича і І. Срезневського, розпочав перекладати німецькою мовою українські народні пісні. 1844 Б. обійняв посаду директора Учительського інституту в Тифлісі (нині Тбілісі), де його подальшому вивченню української народної творчості прислужилися знайомства з інспектором гімназії І. Росковшенком — другом Т. Шевченка, поетом О. Афанасьєвим-Чужбинським та польським поетом і перекладачем Т. Лада-Заблоцьким, який займався вивченням української історії та етнографії. 1845 у Штуттгарті вийшла його «Поетична Україна», що містила німецькомовні переклади понад сорока фольклорних творів й, зокрема, такі відомі пісні, як «Стоїть явір над водою...», «Віють вітри, віють буйні», думи «Про втечу трьох братів до Азова», «Про бурю на Чорному морі». Збірка стала найбільшим у Європі виданням творів українського пісенного фольклору, дала поштовх новим студіям української народної культури в Німеччині. Б. перекладав також твори російських поетів О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Кольцова, А. Фета, азербайджанського поета Мірза Шафі Вазеха. 1846 він повернувся до Німеччини, працював у різних періодичних виданнях. 1854 переїхав до Мюнхена і розпочав читати лекції зі славістики у місцевому університеті. 1866–1869 Б. обіймав посаду інтенданта придворного театру у Майнінгені. Від 1882 — редактор берлінської газети «Die Tägliche Rundschau».

Тв.: Die Poetische Ukraine. Sammlung Klein Russischer Volkslieder. — Stuttgart–Tübingen, 1845; Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen. — Frankfurt-am-Main, 1848; Tausend und ein Tag im Orient / Gesammelte Schriften: Gesammt-Ausgabe in zwölf Bänden [in 6] — Bd. 1-3. — Berlin, 1866; Erinnerungen aus meinem Leben. Von Friedrich Bodenstedt. — Berlin, 1888–90.

Лит.: Fränkel L.J. Bodenstedt, Friedrich // Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). Band 47. — Leipzig, 1903; Schenk G. Friedrich von Bodenstedt, ein Dichterleben in seinen Briefen. — Berlin, 1893; Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. — München, 1994; Січинський В. Чужинці про Україну. — К., 1992; Щурат В.Г. Боденштедтова «Поетична Україна» // Щурат В.Г. Вибрані праці з історії літератури. — К., 1963; Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. — Львів, 1998, т. 2.

О.М. Горенко.

БОНН Франц Ксаверій (04.02.1882, Брюгге-Брюж, Бельгія — 21.11.1945, Сант-Дірфілд, США) — громадський, політичний і релігійний діяч. Монах ордену редemptористів (1902), священник (1908). Від 1911 перебував у Галичині в монастирі о. Василя у Крехові (нині село Жовківського р-ну Львів. обл.) з метою вивчення української мови й греко-католицького обряду, брав участь у пастирській та місіонерській діяльності на Тернопільщині. У роки Першої світової війни — генеральний вікарій Тернопільської округи, виступав проти насильницького впровадження православ'я російською окупаційною владою. На поч. 1919 — військовий священник (капелан) Української Галицької армії, перекладач на переговорах українських делегацій з місіями Антанти в Галичині. У листопаді 1919 скерований урядом Західноукраїнської Народної Республіки до Ватикану в складі дипломатичної місії. Виконував обов'язки голови місії, домігся матеріальної допомоги і моральної підтримки від папи Бенедикта XV. Наприкінці 1921 виїхав до США, де працював серед українських поселенців у штаті Пенсільванія.

Лит.: Лебедович І. Полеві духівники Української Галицької Армії. — Вінніпег, 1963; Хома І. Апостольський Престол і Україна 1919–1922. — Рим, 1987.

І. Марчук.

БОНЧКОВСЬКИЙ (**Bączkowski**) Володимир (26.03.1905–19.08.2000, Вашингтон) — польський публіцист і політолог, україніст. Н. на залізничній ст. поблизу оз. Байкал (Росія) в родині польського політичного засланиця. Закінчив гімназію в м. Чита (нині місто в РФ). 1921 родина перебралася до Харбіна (Маньчжурія, Китай), 1925 повернулася до Польщі. Закінчив гуманітарний факультет Варшавського університету (спеціалізація — право, англійська філологія, китаєзнавство). Від 1930 працював у Східному інституті у Варшаві, де займався східними проблемами тогочасної Польщі, польсько-українських стосунків, російської політики. Став засновником і головним редактором місячника, згодом тижневика «Biuletyn Polsko-Ukraiński» (Варшава, 1932–38), де пропагував потребу позитивної польської політики в українській справі та ідею

польсько-української співпраці в дусі угоди Ю.Пілсудський – С.Петлюра 1920. Був одним із нечисленних «білих круків» тогочасного польського суспільства, який виступав за налагодження діалогу з українцями. Редактор кварталника «Wschód-Orient» (1930–39), місячника «Problemy Europy Wschodniej» (1939), автор книг із східно-європейської проблематики. Мобілізований напередодні Другої світової війни, у вересні 1939 залишив Польщу й до 1941 з польським дипломатичним паспортом перебував у Румунії, редагував бюлетень «Sprawy sowieckie». Через Туреччину дістався Близького Сходу, працював у представництві штабу Головнокомандувача Війська Польського, звідки звільнений як пілсудчик і «ворог Росії» напередодні візиту прем'єр-міністра уряду Польщі на еміграції В. Сікорського до Москви. Працював у Центрі інформації на Близькому Сході. Після Другої світової війни — один з ініціаторів створення в Єрусалимі Інституту Близького й Середнього Сходу «Reduta», його генеральний секретар. Від 1955 мешкав у США, працював у бібліотеці Конгресу США.

Тв.: U źródeł upadku i wielkości. — Warszawa, 1935; Grunwald czy Pilawce? — Warszawa, 1938; U Źródeł polskiej idei federacyjnej. — Jerozolima, 1945; Rosja wczoraj i dziś: Studium historyczno-polityczne. — Jerozolima, 1946; Sprawa ukraińska //Kultura, Paryż, 1952, № 7/8; Soviet policy in the Middle East. — Washington, 1958; Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodległość: Rocznik, Nowy York–Londyn, t. 19, 1986; t. 21, 1988; t. 24, 1991; O wschodnich problemach Polski: Wybór pism. — Kraków, 2000.

Лит.: Кедрин І. Життя — події — люди: Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, 1976; Cisek J. Włodzimierz Bączkowski //Eurazja, 1997, № 1; Kloczkowski J. Jak rozwiązać spór polsko-ukraiński? Publicystyka Włodzimierza Bączkowskiego z lat trzydziestych. В кн.: Narody i historia. — Kraków, 2000; Kloczkowski J., Kowal P. O Włodzimierzu Bączkowskim. В кн.: Bączkowski W. O wschodnich problemach Polski: Wybór pism. — Kraków, 2000; Kornat M. Sowietologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej // Zeszyty historyczne, z. 140. Paryż, 2002.

О.С. Рубльов.

БОПЛАН (Beauplan) Гійом Ле Вассер де (бл. 1600, Дьєпп — 6.12.1673, Руан) — французький військовий інженер і картограф. Народився у гугенотській родині. Його батько був ученим-математиком, картографом, гідрографом. Через утиски на релігійному ґрунті 1630 Б. змушений був емігрувати до Речі Посполитої. Перебуваючи на службі в польському війську під командуванням С. Конєцпольського (1630–1647), брав участь у придушенні козацьких повстань під проводом М. Павлюка (1637), Я. Острянина і Д. Гуні (1638). Керував спорудженням фортець і

військових укріплень у Бродах, Новому Конєцполі, Кодаку, Кременчуці, Кам'янці, Старці. Упродовж 1635–1640 разом з італійцем Андреа дель'Аква працював над будівництвом замку Конєцпольського у Підгірцях. Від 1637 Б. — придворний короля Владислава IV. Після звільнення зі служби 1647 по дорозі до Франції Б. відвідав Гданськ, де домовився з гравером В. Гондіусом про виготовлення карт та ілюстрацій до своєї книги «Опис України». Перше її видання було здійснене в Руані 1651. Про масштаби популярності твору свідчать перевидання, а також переклади англійською (1704), німецькою (1780), польською (1822), російською (1832). Вміщені в «Описі» відомості про культуру й побут українців, військові традиції козацтва послужили в подальшому важливим джерелом для французьких українознавчих праць. Звертаючись у своєму творі до польського короля Яна II Казимира, Б. відзначив роль населення України у розвитку Польської держави, передусім у розширенні її кордонів, обороні від турецько-татарських набігів і піднесенні землеробства, що «складає найбільший прибуток Вашого королівства». Особливу увагу приділив Києву як одному з найдавніших міст Європи з його Софіївським і Михайлівським соборами та іншими храмами, наголосивши, що «саме звідси пішов той благородний люд, який нині зветься запорозькими козаками». Із співчуттям французький автор розповідав про українських селян, які, потрапляючи у повну залежність від панів, опинялися «у ще жалюгіднішому становищі, ніж каторжани на галерах». Читачів книги Б. познайомив також із Кримом і звичаями кримських татар. Завдяки його працям західна картографія поповнилася низкою карт, присвячених Україні, найвідоміша з них — «*Delineatio specialis et accurata Ukrainae cum suis palatinatibus ac districtibus provinciisque adiacentibus*», яка була вигравійована В. Гондіусом й опублікована 1650 у Гданську.

Тв.: Description d'Ukraine qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne. Contenues depuis les confins de la Moscovie, jusques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, façons de vivre et de faire la Guerre. — К., 1990 (факсимільне видання); Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. — К., 1990.

Лит.: Ляскоронский В.И. Гийом Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно южной России. — К., 1901; Боплан і Україна: Збірник наукових праць. — Ль., 1998.

О.А. Іваненко.

БОРЩАК (Баршак) Ілля Львович (19.07.1892, слобода Нагартава Херсонської губернії — 11.10.1959, Париж) — історик, літературознавець, публіцист, дипломат. Народився в сім'ї сільського вчителя. Освіту здобував у Петербурзькому, Київському й Новоросійському університетах. 1914 вирушив у наукове відрядження до Західної Європи студіювати міжнародне право. Воював на фронтах Першої світової війни у складі російської армії, навчався в Одеському артилерійському училищі. 1917 Б. обрано членом Української Ради військ Румунського фронту. За гетьманату П. Скоропадського був арештований німцями в Києві (серпень 1918). Упродовж 1918–1919 служив у Армії УНР у званні старшини. 1919 виїхав до США у складі дипломатичної місії УНР, був першим секретарем української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920. 1922 виїхав до Парижа. 1938 отримав можливість викладати українську мову та українознавство в Національній школі живих східних мов (Париж). У своїй інавгураційній лекції Б. акцентував увагу на працях Г.Л. де Боплана, П. Шевальє, С. Робера та ін. У період Другої світової війни брав участь у французькому Русі Опору. 1949 очолив Архів української еміграції у Франції. Видавав у Парижі журнал «Україна» (1949–1953). Науковий доробок Б. нараховує понад 450 праць, що охоплюють широкий спектр проблем, пов'язаних з історією українсько-французьких взаємин, козацтва, української дипломатії тощо.

Тв.: Ідея Соборної України в Європі в минулому: По невиданих документах і стародавніх працях. — Париж, 1923; L'Ukraine à la conférence de la paix (1919–1923). — Paris, 1927; La paix Ukrainienne de Brest-Litovsk. — Paris, 1929; Шевченко у Франції: Нарис з історії францужко-українських взаємин. — Львів, 1933; Наполеон і Україна. — Львів, 1937; Карпатська Україна у міжнародній грі. — Львів, 1938; La légende historique de l'Ukraine: Istoria Rusov. — Paris, 1949; Слідами гетьмана К. Розумовського у Франції. — Мюнхен, 1957; Великий Мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV-го. — К., 1991; Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана. — К., 1991; Україна в літературі Західної Європи / пер. з фр. — К., 2000.

Лит.: Дашкевич Я. Ілько Борщак і його вклад в історіографію України // Вісник Київського університету, 1990, вип. 32; Сарбей В. Хто він — Ілько Борщак? // Історичний календар (1999). — К., 1998; Матвіїшин В. Український літературний європеїзм. — К., 2009; Мельников Є.О., Шкварець В.П. Ілько Борщак як подвижник долі, провісник української духовності. — Миколаїв, 2012.

О.А. Іваненко.

БОТЕВ (болг. **Ботев**) Христо (06.01.1849, Калофер, Болгарія — 01.06.1876, неподалік Враца) — поет, публіцист, політичний діяч. Національний герой Болгарії. Від 1863 перебував в Одесі, де вступив до гімназії, встановив зв'язки з російськими революційно-демократичними колами. Після відрахування із гімназії (1865), упродовж кількох місяців 1866 вчителював у болгарському селі Задунаївка (нині у складі Одеської обл.). У січні 1867 повернувся на батьківщину. 15 квітня 1867 у болгарському віснику «Гайда» (за редакцією П. Славейкова) було опубліковано його перший поетичний твір — «Моїй матері». У жовтні 1867 переслідуваний турецькою владою за революційну діяльність переїхав до Румунії, де співробітничав з болгарськими емігрантськими виданнями «Барабан» і «Дунайська Зоря», редагував підпільний листок «Болгарин». 1868 вступив до медичної школи в Бухаресті, яку через нестачу коштів не зміг закінчити. З 1869 до 1871 працював учителем в містах Александрія та Ізмаїл. 1871 в м. Браїла видавав власну газету «Слово болгарських емігрантів» («Дума на българските емигранти»). Того ж року був заарештований і два місяці утримувався у в'язниці м. Фокшани (повторно перебував там 1872). У 1872 в Бухаресті разом з письменником Л. Каравеловим видавав газету «Свобода», пізніша назва — «Незалежність». 1873 співробітничав у часописі «Тривога». Наприкінці 1874 увійшов до складу Болгарського центрального революційного комітету, видавав газету «Прапор». Після загибелі провідника болгарського революційного руху В. Левські 1875 очолив підготовку національно-визвольного повстання в Болгарії. Для збирання коштів і зброї здійснив поїздку до Російської імперії. Повстання зазнало поразки. Але вже у травні 1876 Б. продовжив повстанську боротьбу: на чолі загону переправився через Дунай і висадився на болгарському березі в районі Козлодоя. Під час битви з турецькими військами неподалік м. Враца був смертельно поранений.

Залишив по собі невелику кількісно, проте доволі яскраву літературну спадщину — близько 20 поезій, оповідання, публіцистичні статті, фейлетони тощо. Серед найпопулярніших його творів — «Хаджі Дімітр» (опубліковано 1873 у болгарському віснику «Незалежність»). Того ж року видав разом із С. Стамболовим збірник під назвою «Пісні та поезії». Переклав болгарською історичну драму М. Костомарова «Кремуцій Корд». В Україні першим перекладачем творів Б. був поет П. Грабовський (Львів, 1896). Вони виходили також у перекладах видатних українських поетів — В. Сосюри, П. Тичини, М. Рильського та ін.

Лит.: Державин Н.С. Христо Ботев поэт-революционер. — М.—Л., 1948; Державин К.Н. Христо Ботев (1848–1876). — М., 1962; Поглубко К. Христо Ботев и Россия. — Кишинев, 1976; Унджиев И., Унджиева Ц. Христо Ботев. — М., 1976; Видатні болгари в історії України. — К., 2012.

В.В. Піскіжова.

БОТЕРО (Botero) Джованні (1533–1617) — італійський гуманіст, географ, правник. Автор праць, присвячених історико-географічному опису різних регіонів світу, насамперед Європи, а також окремих країн (Англія, Польща, Франція). Найважливішою працею Б. є книга «Універсальні реляції» (Рим, 1591–92), яка витримала низку перевидань та перекладів. В Україні особливо популярними були її польські переклади (Краків, 1609, 1613 та 1659). У 1-й частині твору, де розповідається про Європу, Б. описав також Україну і Кримське ханство, при цьому використав твори античних (Страбон) і середньовічних (Марко Поло, Г. Шедель) авторів, видання ранньомодерної епохи (С. Мюнстер, А. Поссевіні) та, ймовірно, свідчення французького мемуариста Блеза де Віженера, разом з яким був у найближчому оточенні Генріха Валуа, короля Речі Посполитої (1573–75). Особливу увагу Б. приділив опису Поділля, Волині, Галичини, низки міст (насамперед Києва, Львова, Луцька), конфесійним питанням, характеристиці деяких осіб (князя К.Острозького, київського митрополита Ісидора).

Лит.: Мицик Ю.А. Історико-географічний опис України у творі італійського гуманіста XVI ст. Джованні Ботеро // Історичні дослідження. Вітчизняна історія, 1982, вип. 8.

Ю.А. Мицик.

БОТТЕ (Botte) Зіна, з роду Чуйко (05.10.1940, Глобино, Полтавська обл. — липень 1996, Мельбурн) — австралійська громадська і політична діячка, педагог, філолог. Перший почесний консул України в Мельбурні (консульський округ — Австралія) на громадських засадах (1992). Походила із селянської родини. Дитиною була вивезена до Німеччини. 1949 емігрувала з батьками до Австралії. Закінчила Мельбурнський університет (1963), отримавши диплом бакалавра гуманітарних наук. Викладала англійську, німецьку та французьку мови в середніх школах та українських суботніх школах. Член Союзу українок Австралії, хору «Чайка», театру ім. Л. Курбаса, літературно-мистецького клубу ім. В. Симоненка. 1990 стала співзасновником та головою Австралійської фундації допомоги дітям Чорнобиля. За організацію благодійної допомоги потерпілим від Чорнобильської катастрофи вшанована Верховною Радою і Кабінетом міністрів України званням «Чорнобильська мати» (1991). Кілька разів приїздила до Києва, виступала у Верховній Раді. Опікувалася українськими спеціалістами, які навчалися австралійській високоефективній технології біодинамічної обробки ґрунту, виступала перед урядовими колами Австралії за надання допомоги Україні на державному рівні.

Лит.: Михайленко А. Отак і живемо, пані Зіно... // Україна, 1992, № 1; Не просто гоноровий титул: Повсякденні турботи Почесного консула //

Політика і час, 1994, № 1; Ботте В. Тепер мушу працювати за двох... // Вісті з України, 1996, № 35-36; Українці Австралії. — Сідней, 2001.

Г.П. Герасимова.

БОЧКОВСЬКИЙ Ольгерд Іпполіт (14.03.1884, селище Долинське Херсон. губ. (нині м. Долинська Кіровоградської обл. — 09.11.1939, Прага) — соціолог, публіцист і політичний діяч. 1905, після закінчення Лісового інституту в Санкт-Петербурзі, емігрував до Чехії. 1909 закінчив філософський факультет Карлового університету в Празі. 1918–23 — член і відповідальний секретар дипломатичної місії УНР у Празі, активний пропагандист української справи й української революції 1917–1921, співробітник чехословацьких і українських часописів, що виходили в міжвоєнний період у Чехословаччині. 1922–36 — викладач соціології і націології в Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехія). 1936–39 — професор Українського тех.-госп. інституту в Празі. 1933 очолив товариство «Голодовий комітет» і написав відомий «Одвертий лист» до президента палати депутатів французького парламенту Е. Ерріо з приводу того, що той заперечував існування Голодомору 1932–1933 в Україні. Б. — один із засновників української націології, автор багатьох праць з проблем теорії та історії націй, боротьби пригноблених народів, зокрема українців, за національне визволення й національно-державне самовизначення. Зокрема, популяризації «українського питання» за кордоном сприяли його книги: «Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономне прямування» (Відень, 1916), «Т.Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації)» (Подєбради, 1930), «Боротьба народів за національне визволення» (Подєбради, 1932) та ін.

Лит: Шудря К. Ольгерд Бочковський як націолог. В кн.: Бочковський О. Вступ до націології. — К., 1998.

С.В. Віднянський.

БРОДІЙ Андрій Іванович (02.07.1895, с. Кив'яждь, нині с. Кам'янське Закарпат. обл. — 07.11.1946, Ужгород) — громадсько-політичний діяч Закарпаття, перший прем'єр-міністр автономного уряду Підкарпатської Русі. Народився в сім'ї заможного селянина, колишнього заробітчанина-емігранта, що працював у США. 1914 закінчив Ужгородську вчительську семінарію, учителював у с. Великий Бичків. З початком Першої світової війни був мобілізований до австро-угорської армії, отримав поранення. Після розпаду Австро-Угорщини і проголошення Угорської Народної Республіки в листопаді 1918 сприяв утвердженню угорської влади в Закарпатті, був прибічником ідеї автономії краю в складі Угорщини. Після входження Закарпаття до складу Чехословаччини 1919 став

визнаним лідером автономістського політичного руху та русофільського національно-культурного напрямку в краї. 1920 один із засновників партії «Підкарпатський землеробський союз» (з 1923 — «Автономно-землеробський союз» (АЗС), 1933–1944 — її голова, 1933–1938 був депутатом чехословацького парламенту, де виступав з критикою уряду ЧСР і на захист прав та інтересів Підкарпатської Русі і його населення. Був членом президії русофільського «Общества имени Александра Духновича», редактором офіційного органу АЗС «Русский вестник» (1924–1938), ряду угорськомовних періодичних видань. Писав п'єси та сатиричні твори. 1938 очолив блок політичних партій для спільної боротьби за досягнення автономії Закарпаття. 11 жовтня 1938 Б. призначено прем'єр-міністром першого автономного уряду Підкарпатської Русі. Проводив таємні переговори з угорським урядом про приєднання Закарпаття до Угорщини шляхом плебісциту, за що 26 жовтня 1938 був арештований чехословацькою владою за «державну зраду». 11 лютого 1939 звільнений за станом здоров'я і втік до Угорщини. Після окупації у березні 1939 Карпатської України (Закарпаття) Угорщиною повернувся до Ужгорода і в травні, як і деякі інші діячі АЗС, був призначений депутатом нижньої палати угорського парламенту, де до 1944 очолював групу закарпатських депутатів, вимагаючи автономних прав для рідного краю. Свої автономістські ідеї пропагував у газетах «Русская правда» (1939–1940) і «Русское слово» (1940–1944), що видавалися ним у Закарпатті. Під час Словацького національного повстання восени 1944 безуспішно намагався встановити контакти з представниками Червоної Армії, а після її вступу на територію Закарпаття відмовився емігрувати до США разом з іншими депутатами угорського парламенту. 25 листопада 1944 заарештований в Ужгороді органами НКВС, у травні 1946 засуджений «народним судом» до смертної кари за колабораціонізм з угорським режимом. За неперевереними даними, розстріляний 11 червня (за іншими джерелами — 7 грудня) 1946. Похований в Ужгороді. На підставі Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 був реабілітований за відсутністю складу злочину. В Ужгороді його іменем названа вулиця.

Лит.: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. — Ужгород, 1993; Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). — Ужгород, 1994; Стерчо П. Карпато-Українська держава. — Торонто, 1965; Нариси історії Закарпаття. — Ужгород, 1995, т. 21; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. — Ужгород, 1999; Разгулов В. Белая книга. — Ужгород, 1999; Уряди України у ХХ ст. Науково-документальне видання. — К., 2001.

С.В. Віднянський.

БРЮХОВЕЦЬКИЙ Іван Мартинович (бл. 1623–17(07).06.1668) — військовий діяч, гетьман Лівобережної України 1663–68. З початком Національної революції 1648–1676 перебував при дворі Б. Хмельницького, виконуючи обов'язки «старшого слуги» гетьмана. Основним обов'язком Б. на той час було виховання гетьманича Юрія, а також виконання дипломатичних завдань: навесні 1656 відвідав Трансільванію з метою нормалізації українсько-трансільванських відносин та укладення військово-політичного союзу. Навесні 1658 за дорученням гетьмана І. Виговського відвідав Варшаву. З весни 1659 Б. перебував на Запорозькій Січі, де вів антигетьманську агітацію. Восени цього ж року обраний кошовим отаманом Запорозької Січі. 1661 прийняв титул кошового гетьмана. Відтоді повів активну боротьбу за булаву гетьмана Лівобережної України. У контексті цієї боротьби Б. першим з кошових відвідав Москву, мав аудієнцію у царя Олексія Михайловича. Після повернення в Україну підтримував тісні контакти з російською військовою адміністрацією. Вдало проведена передвиборча кампанія дала змогу Б. на Чорній раді 1663 заволодіти гетьманською булавою. Після цього Б., стративши суперників у передвиборній боротьбі — Я. Сомка і В. Золотаренка та приборкавши опозицію, спрямував свою діяльність на підпорядкування козацькій адміністрації міського населення, обмеження впливу Запорозької Січі на політичне життя гетьманату. Намагався також підпорядкувати своєму впливові правобережну частину Гетьманщини. Зустрівши опір з боку опозиції та її лідера єпископа Мефодія, Б. прагнув досягти своїх цілей з допомогою царського уряду. З цією метою восени 1665 здійснив офіційний візит до Москви. Однак його результатом стало не зміцнення гетьманської влади, а її подальше обмеження, зафіксоване у Московських статтях 1665. Після повернення Б. в Україну і його спроб реалізувати Московські статті авторитет гетьмана почав швидко падати. Прагнучи втримати важелі влади, а також протестуючи проти міжнародно-правового закріплення поділу українських земель між Польщею та Російською державою, зафіксованого в положеннях Андрусівського договору 1667, Б. в січні 1668 оголосив про розрив з Москвою та об'єднання з правобережною частиною Гетьманщини. 17(07) червня 1668 поблизу Диканьки під час зустрічі військ Правобережної й Лівобережної України та проведення спільної генеральної ради загинув від рук лівобережних козаків. За наказом гетьмана об'єднаної України П. Дорошенка тіло Б. було перевезено до м. Гадяч і там поховано з усіма гетьманськими почестями.

Лит.: Є[гунова] С. Гетьманство Брюховецького // Киевская старина, 1885, № 8; Эйнгорн В. О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. — М., 1899; Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські

відносини другої половини XVII — першої чверті XVIII ст. — К., 1995; Його ж. Злет і падіння гетьмана Івана Брюховецького // Історія України, 1997, № 38-39.

В.М. Горобець.

БЮШНГ (Büsching) Антон Фрідріх (27.09.1724, Штадхаген (Шаумбург-Ліппе), Німеччина — 28.05.1793, Берлін) — німецький географ, статистик, історик, теолог, педагог. Фундатор нового політико-статистичного методу у географії. Від 1743 навчався на факультеті теології університету м. Галле. 1749 у статусі вихователя сина данського дипломата перебував у Санкт-Петербурзі. Виконував обов'язки пастора лютеранської громади Петербурга і періодично викладав теологію у Геттінгенському університеті. Повернувшись на батьківщину і облишивши вивчення теології, зосередився на збиранні й узагальненні матеріалів для написання нової географії. 1765 переїхав до Альтони, однак вже 1767 отримав запрошення до Берліна, де замешкав і працював наступні 26 років. Автор понад 100 праць, найвизначніші серед яких — у царині географії. Головний твір Б. «Нові описи землі» (1754–1782) отримав високу оцінку з боку наукової громадськості й був перекладений багатьма іноземними мовами. Праця складалася з 13 частин і почала друкуватися 1754. Сам автор опрацював і підготував до видання лише перші 11 частин (що стосувалися Європи і частини Азії) і не встиг завершити свій задум. Перші частини його географії витримали 8 видань. Головною сферою наукових інтересів Б. була політична географія, побудована на широкій джерельній базі. Він був редактором «Часопису історії та географії нового часу» (1767–1788, у 23 томах). Тут, зокрема, він вмістив 1775 здійснений Х. Газе переклад праці В. Рубана «Короткі політичні та історичні відомості про Малу Росію», яка привернула увагу інших дослідників на Заході й використовувалася ними у своїх описах української історії (Г. Шторх, Ж.Б. Шерер та ін.). Протягом 1773–1783 за редакцією Б. виходили «Тижневі відомості про нові географічні карти, географічні, статистичні та історичні праці й речі». Метод і базові підходи вченого набули розвитку в працях багатьох європейських дослідників. У своїй найвідомішій праці «Нові описи землі» Б. подав історичні відомості про Україну, зокрема про козаків і Запорізьку Січ, зруйнування російськими військами Батурина, діяльність гетьманів Б. Хмельницького, Д. Апостола, К. Розумовського. Завдяки цій праці читачі в Німеччині та інших країнах отримали можливість також познайомитися з описом Києва як розвинутого релігійного та освітнього центру.

Тв.: Neue Erdbeschreibung (1754–1782): Erster Theil, welcher Dänemark, Norwegen, Schweden, das ganze russische Reich, Preussen, Polen, Ungarn,

und die europäische Türkes, enthält. Sechste rechtmäßige Auflage. — Berlin, 1770; Einleitung zur allgemeinen Weltgeschichte, in welcher von der Geschichte überhaupt, von der mathematischen und historischen Zeitrechnung, und von der mathematischen und natürlichen Erdbeschreibung gründlich gehandelt wird (Erster Theil. — Berlin, 1769; Zweiter Theil — Berlin, 1769); Chronologischer Grundriß der allgemeinen Weltgeschichte. 2. Auflage. — Berlin-Leipzig, 1771.

Лит.: Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. — München, 1994; Büsching A.F. In: Allgemeine Deutsche Biographie. Band 3. — Leipzig, 1876; Büsching A.F. In: Neue Deutsche Biographie. Band 3. — Berlin, 1957; Hoffmann P. Anton Friedrich Büsching (1724–1793): Ein Leben im Zeitalter der Aufklärung. — Berlin, 2000.

О.М. Горенко.

В

ВАННУТЕЛЛІ (Vannutelli) Вінченцо (1841, Рим — 1900, Рим) — ватиканський дипломат, історик, мандрівник. Член домініканського ордену. Двоюрідний брат кардинала Вінченцо В. (1836–1930). Студійні інтереси В. — до східних церков, що стали головними в його діяльності, формувалися під час навчання в колегії, яка перебувала в тісному зв'язку з грецьким монастирем у м. Гроттоферрата (Італія). Від 1867 він служив капеланом у найманому Папською державою війську алжирських зуавів, яке воювало проти гарібальдійців. Від 1870-х рр. В. — на дипломатичній службі Ватикану, «спеціальний посланник» папи. Велику частину своєї роботи проводив у подорожах по країнах Близького Сходу і Європи, а також Північної Америки, вивчаючи історію і сучасне становище православних церков. В Австро-Угорщині знайомився з життям народів Подунав'я і Карпатського регіону. У Флоренції шукав документальні свідчення про Вселенський (Флорентійський) собор 1439, який проголосив унію католицької і православної церков. 1891 відправився у «приватну» подорож по Україні і Росії під формальним приводом дослідження християнських старожитностей. Знайдені у Секретному архіві Ватикану щоденникові записи самого В., проте, засвідчують, що його поїздка узгоджувалася на найвищому рівні у Ватикані, в т.ч. на аудієнції у папи Лева XIII, і мала на меті з'ясування можливостей католицько-православного єднання в Російській імперії. В Україні, де розпочалася подорож, В. відвідав Одесу і Київ, де встановив контакти з професурою університетів, представниками церковної ієрархії, знайомився з православними святинями, пам'ятками історії, а також із суспільно-політичною ситуацією, викликаною радикальними антиурядовими виступами соціалістів, «нігілістів» та ін. Підсумок своїх спостережень і студій підбив у звіті в двох частинах «Релігійна студія Росії. Подорожні нотатки», виданому 1892 у Римі. Розповів про виявлені ним в Україні історичні свідчення зв'язків і спільності обох гілок християнства — західної і східної. З цього погляду описував «народ Малоросії», наводячи етнографічні характеристики й оцінки його «глибокого релігійного почуття» як джерела «величезної» сили, здатної протистояти «будь-якому супротивникові». Згадав також монахів-козаків, які «під чернечою мантиєю зберігають іскру палких поривань своєї нації». Праця В., яка вийшла в серії (20-томній) його народо- і релігієзнавчих студій під загальною назвою «Погляд на Схід», викликала широкий відгомін і полеміку як у самій Італії, так і в Україні (Київ, Львів) й Росії, привернувши увагу громадськості не тільки до

конфесійних, а й політичних і національних проблем та їх інтерпретацій, запропонованих папським дипломатом.

Тв.: Россия. Studio religioso sopra la Russia. Appunti di viaggio. — Roma, 1892.

Лит.: Патер Винченцо Ванутелли... // Киевлянин, 1891, № 104; Археолог патер В. Ваннутелли... // Киевское слово, 1891, № 1243; Вінкентій Ванутеллі про русинів // Діло, 1893, ч. 7; Tamborra A. Chiesa cattolica e ortodossia russa. — Milano, 1992; Варварцев М.М. під знаком союзу церков: «спеціальний посланник» Папи Лева XIII в Україні й Росії (1891 р.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2010, вип. 19.

М.М. Варварцев.

ВАСИЛЕНКО Микола Прокопович (1.04.1867, за ін. даними: 2.02.1866, с. Єсмань, тепер с. Червоне Сумської обл. — 3.10.1935, Київ) — громадський, політичний і державний діяч, історик. Народився у сім'ї дрібного службовця, нащадка старого козацького роду. Після закінчення Полтавської гімназії 1885 поступив спочатку на медичний, потім перейшов на історико-філологічний факультет Дерптського університету. 1907 екстерном склав іспити за повний курс навчання на юридичному факультеті Новоросійського університету в Одесі. Під час навчання у Дерпті (зараз — м. Тарту в Естонії) разом із майбутнім академіком-соціологом Богданом Кістяковським був членом марксистського гуртка. Після переїзду восени 1890 до Києва перейшов на помірковані позиції, став членом Старої Громади, напередодні революції 1905–1907 вступив до ліволіберальної групи «Союз освобождения» — попередника Конституційно-демократичної партії. Працюючи педагогом і журналістом, брав діяльну участь у роботі Історичного товариства Нестора-літописця і під впливом відомого дослідника минулого Лівобережної України О. Лазаревського зацікавився вивченням історії Гетьманщини. У результаті опрацювання офіційних і приватних архівів Києва, Чернігова, Полтави, Харкова ним були видані «Генеральні слідства про маєтності українських полків 1729–1730 рр.» (К., 1892–1908), «Матеріали до історії економічного, юридичного та суспільного побуту старої Малоросії» (Чернігів, 1901–1908), «Начерки з історії Західної Русі та України» (К., 1916) та ін.

У 1905 за публікацію в українофільських «Киевских Откликах» статей із закликом до встановлення республіканського ладу та на захист політичних в'язнів В. був засуджений до року тюремного ув'язнення. З перемогою Лютневої революції 1917 був призначений куратором Київської шкільної округи. На Восьмому з'їзді Партії Народної Свободи (кадетів) 9–12 травня того ж року обраний до складу її ЦК, невдовзі став

товаришем (заступником) міністра освіти Тимчасового уряду в Петрограді. Після більшовицького перевороту повернувся до Києва, був обраний професором Українського народного університету і в січні 1918 увійшов до складу колегії Генерального Суду, ставши в опозицію до соціалістичного курсу УЦР. 30 квітня 1918 гетьман Павло Скоропадський призначив В. тимчасово виконуючим обов'язки Голови Ради Міністрів, 2 травня — міністром народної освіти і водночас 3 травня (до 20 травня) — тимчасово виконуючим обов'язки міністра закордонних справ і віровизнань. Головним завданням В. як керівника дипломатичного відомства стала підготовка проведення мирних українсько-російських переговорів, що передбачалося ст. 6 Брестського мирного договору радянської Росії з Центральними державами від 3 березня 1918. Берлін і Відень, зі свого боку, наполягали на підписанні Центральною Радою мирного договору з ленінським Раднаркомом, наголошуючи, що лише такий крок засвідчить «повну державну незалежність України». Єдиним позитивним зрушенням у цих двосторонніх відносинах стало підписання 7 травня 1918 угоди про перемир'я на Курському напрямку, за якою між українсько-німецькими і більшовицькими військами встановлювалася нейтральна смуга завширшки 10 км. Уже 10 травня під головуванням В. у Києві відбулася перша нарада щодо вироблення схеми мирних переговорів. Тимчасом 17 травня Ленін підписав розпорядження про призначення Х. Раковського і Д. Мануїльського повноважними представниками РСФРР для ведення переговорів з урядом П. Скоропадського. Того ж дня (за іншими даними — 20 травня) російська делегація виїхала з Курська до Києва, але справу з нею довелося мати вже новому очільнику українського МЗС — Дмитру Дорошенку. Корисним для перемовин виявилось залучення В. до роботи в міністерстві закордонних справ високопрофесійних дипломатів із зовнішньополітичного відомства колишньої Російської імперії. Серед них були Іван Коростовець (колишній російський посол у Тегерані та Пекіні), Володимир Драгомирецький, Олександр Іванов та ін. Після 20 травня 1918 В. повністю зосередився на керівництві міністерством народної освіти, а з 8 липня очолював ще й Державний сенат - найвищий судовий орган Української Держави. У політичному ж плані міністр, як і більшість тогочасної української інтелігенції, дотримувався ідеї федеративного устрою російської держави, парламентського ладу, з наданням Україні широкого простору для її самостійного життя. Після перемоги антигетьманського повстання В. відійшов від політичної діяльності. У липні 1920 був обраний загальними зборами УАН академіком, а через рік — президентом Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Але наркомат освіти УСРР відмовив у затвердженні всього складу Президії ВУАН на чолі з президентом, не оголошуючи і не обговорюючи причин такої акції. У липні 1923 разом із великою групою інтелігенції він був заарештований і

відданий до суду за участь у київській організації кадетського закордонного «Центру дій». 8 квітня 1924 київський губернський суд виніс вирок про 10-річне позбавлення В. волі. Справа набула міжнародного розголосу, на захист В. виступив навіть прем'єр-міністр Франції Р. Пуанкаре. Після річного ув'язнення у Лук'янівській тюрмі В. було помилувано. До 1929 він очолював соціально-економічний відділ ВУАН і керував Комісією для вивчення історії західноруського та українського права. Після ліквідації у 1929–1930 очолюваних В. соціально-економічного відділу ВУАН і Комісії з вивчення історії західноруського та українського права практично припинив наукову діяльність.

Тв.: Павло Полуботок. — К., 1925; Пам'ятник української правничої літератури XVIII ст. — К., 1925; Як скасовано Литовського статута. — К., 1926; Територія України в 17 в. — К., 1927; Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права 17–18 вв. — К., 1927; Правне положення Чернігівщини за польської доби. — К., 1928.

Лит.: Юрчук В.І. Академік М.П. Василенко // УГЖ, 1994, № 5; Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — К.–Філадельфія, 1995; В. Матвієнко, В. Головченко. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ВАСИЛЬКО Микола Миколайович (24.03.1868, с. Слободзія-Комарівці, нині с. Чернівецьк. обл. — 2.08.1924, Бад-Райхенгалль, Німеччина) — український громадський і політичний діяч, дипломат. Барон. Народився в родині землевласника. Освіту здобув у Віденській академії Марії Терезії, по закінченні якої 1887 проходив військову службу при 16 гусарському полку в Чернівцях. 1888–91 навчався на юридичному факультеті Чернівецького університету. Активний учасник суспільно-політичного життя Буковини, член Української національно-демократичної партії. Обирався депутатом буковинського сейму і австрійського парламенту (1898–1918). В. ініціював створення в буковинському сеймі міжнаціонального депутатського об'єднання «Вільнодумний союз» (1903). Входив до складу Головної Української Ради (1914), від 1915 — заступник голови Загальної Української Ради у Відні. Під час Першої світової війни — один із організаторів Гуцульсько-буковинського легіону (австрійський добровольчий військовий підрозділ). Виступав прихильником концепції автономної Галицько-Волинської держави у складі Австро-Угорщини. Брав активну участь у підготовці й проведенні Брестських мирних переговорів між УНР і Четверним союзом (1918). Входив до складу Української національної ради, заснованої 18 жовтня 1918 у Львові, яка проголосила створення західноукраїнської держави на території Східної Галичини, Буковини й Закарпаття. Від грудня 1918 очолював диплома-

тичне представництво ЗУНР в Австрії. У травні 1919 призначений головою надзвичайної дипломатичної місії УНР у Швейцарії. Перебуваючи на цій посаді, приділяв особливу увагу налагодженню відносин УНР з Польщею, Румунією та Чехословаччиною. З кінця серпня 1920 одночасно очолював надзвичайну дипломатичну місію УНР в Італії. Учасник нарад послів і голів дипломатичних місій УНР, що відбулися 6–14 серпня 1919 у Карлсбаді (Карлові Вари) та 18–20 серпня 1920 у Відні, на яких було розглянуто основні напрями української зовнішньої політики, діяльності дипломатичних представництв УНР тощо. За дорученням уряду УНР займався також питаннями фінансового забезпечення посольств і місій республіки за кордоном. У квітні 1921 В. присвоєно ранг міністра.

Лит.: Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини. — Чернівці, 1999; Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. — К.–Чернівці, 1999; Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. — К.–Донецьк, 2006; Брицький П.П., Добржанський О.В., Юрійчук Є.П. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). — Чернівці, 2007.

Н.В. Кривець.

ВЕНЕЛІН (справж. прізвище — Гуца) Юрій Іванович (03.04(22.03).1802, с. Тибава, нині село Закарпат. обл. — 07.04(26.03).1839, Москва) — історик-славист, етнограф, філолог. Походив з родини священика. Закінчив гімназію в Ужгороді, навчався в греко-католицькій духовній семінарії. 1822 вступив на філософський факультет Львівського університету, який залишив у зв'язку з переїздом 1825 до Молдови, де працював учителем у Кишиневі. Там почав вивчати побут болгар, які переселилися до Бессарабії. 1825 переїхав до Москви, 1829 закінчив медичний факультет Московського університету. Того ж року видав 1-й том своєї праці «Стародавні й нинішні болгары». 1830 за дорученням Петербурзької АН відвідав Болгарію, Молдову, Волощину, Румелію (османські провінції на Балканах) з метою вивчення історії і культури болгар та їхніх колоній. Зібрані матеріали стали основою для написання низки праць, що поклали початок зародженню болгаристики як науки в Російській імперії і фольклористики в Болгарії. Деякі з них вийшли друком уже після його смерті. Поряд з дослідженням історії, літератури, мови, фольклору болгар В. вивчав історію закарпатських українців, походження, склад української пісні. Виступав проти «норманської теорії» походження Русі, прагнув обґрунтувати суто слов'янське походження болгар. Праці В. знайшли широкий відгомін у Болгарії й справили вплив на пробудження національної свідомості болгарського народу, розвиток його культури і науки. В. споруджено пам'ятники в Одесі (1842) та Софії.

Тв.: Древние и нынешние болгары в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. — М., 1829–41, т. 1-2; О характере народных песен у славян задунайских. — М., 1835; О зародыше новой болгарской литературы. — М., 1838; Влахо-болгарская или дако-славянская грамоты. — СПб., 1840; Критические исследования об истории болгар. — М., 1857.

Лит.: Златарски В.Н. Ю.И. Венелин и значението му за българите. — София, 1903; Очерки истории исторической науки в СССР. — М., 1955, т. 1.; Шумада Н.С. Ю. Венелин як збирач і дослідник українського фольклору // Народна творчість та етнографія, 1961, № 4; Байцура Т. Юрій Іванович Венелін. — Братислава, 1968; Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.). — Ужгород, 1997.

В.В. Павленко.

ВЕНТУРИ (Venturi) Франко (16.05.1914, Рим — 14.12.1994, Турін) — італійський історик, дипломат. Член-кореспондент Національної академії Делі Лінчеї в Римі, член Академії наук і мистецтва у Бостоні (США), Британської та інших академій. 1931, перервавши навчання у лицей «Альфієрі» в Туріні, відправився слідом за батьком — істориком мистецтва — до Франції. 1936 закінчив студії у Сорбонні (Париж). Одночасно займався політичною діяльністю, брав участь в антифашистській пресі. Підготував докторську дисертацію, захисту якої завадила німецька окупація Франції 1940. Маючи намір емігрувати до США, переїхав до Іспанії, але був заарештований там поліцією й екстрадований до Італії, де після ув'язнення йому призначили заслання. Від вересня 1943 В. брав участь у створенні італійських партизанських формувань. 1947–50 — аташе з питань культури в італійському посольстві в СРСР, де одночасно займався історичними дослідженнями. Повернувшись на батьківщину, працював професором історії в університетах Кальярі (1951–1955), Генуї (1955–1958), Туріна (до 1987). Також вів виклади в зарубіжних університетах — Гейдельберзькому (Німеччина), Гарвардському (США), Кембриджському (Велика Британія), Женевському (Швейцарія), Токійському (Японія), Утрехтському (Нідерланди). Коло наукових зацікавлень В. складала епоха Просвітництва, нова і новітня історія Європи, революційні рухи в Російській імперії. В його монографіях «Російське народництво» (Турін, 1952, т. 1-2; 1972, т. 1-3), «Рух декабристів і брати Поджіо» (Турін, 1956), «Російські вигнанці в П'ємонті після 1848 р.» (Турін, 1959) визначено нові концептуальні підходи у висвітленні західною історіографією визвольних змагань та суспільно-політичних вчень у Російській імперії й Україні зокрема. В. активно обстоював дослідницький принцип «персоналізації» історії, керуючись яким створив працю про «особу

справді інтересну» — Ф. Прокоповича, опубліковану 1953 в м. Кальярі (о-в Сардинія, Італія). Тривалий час очолював журнал «*Rivista storica italiana*» («Італійський історичний огляд»), на сторінках якого вміщував також матеріали про діяльність декабристів і народників в Україні (П. Пестель, С. Степняк-Кравчинський та ін.). Праці В. видавалися в перекладах у Великій Британії, Іспанії, Росії, США, Франції, Японії. Вивченню спадщини вченого (понад 500 книг і статей) присвячено спецвипуск «Італійського історичного огляду» (1996, № 2-3), збірник праць міжнародної конференції «Сміливість думки: Франко Вентурі — інтелектуал й історик-міжнародник» (Турін, 1998).

Тв.: *Il moto decabrista e fratelli Poggio.* — Torino, 1956; *Esuli russi in Piemonte dopo il '48.* — Torino, 1959; *Il populismo russo.* — Torino, 1972, vols. 1-3.

Лит.: Андронов И. Франко Вентурі. В кн.: *Россия и Италия.* — М., 1996, вып. 2; *Il coraggio della ragione. Franco Venturi intellettuale e storico cosmopolito.* — Torino, 1998.

М.М. Варварцев.

ВЕРДУМ (Werdum) фон, Ульріх (01.01.1632, Вердум біля Ессена, Німеччина — 20.03.1681, там само) — мандрівник з Фрісландії (істор. обл. на узбережжі Північного моря). Як співробітник спеціального посланника французького уряду абата Пом'є 1670–1672 подорожував територіями Західної України і Поділля, здійснивши чотири поїздки. У грудні 1670 його маршрут пролягав навколо Львова, а потім через Жовкву до центральної Польщі. У квітні того ж року він проїхав до Янова через Яворів. У липні–серпні 1671 у складі військової експедиції через Галичину і Поділля здолав шлях зі Львова до Бара, де залишався увесь вересень. Остання поїздка В. українськими землями відбулася у листопаді 1671 — лютому 1672. За матеріалами своїх подорожей В. склав мемуари, які вперше були опубліковані німецькою мовою 1786–1788 і перевидані польською 1876 «Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672 ... через королівство польське ...». Завдяки праці західна візія України поповнилася описами багатьох її міст і сіл, даними історичної географії Холмщини, Галичини і Поділля, відомостями з історії зовнішніх зносин великого коронного гетьмана Яна III Собеського (з 1674 короля польського і великого князя литовського) й, зокрема, про його стосунки із гетьманом П. Дорошенком і татарами в ході осінньої кампанії 1671. У своїх розповідях В. наголошував на справедливому характері боротьби козаків під проводом Б. Хмельницького. Мемуари також знайомили з міжконфесійними відносинами в Україні, містили оцінки духовних та організаційних засад католицизму і православ'я.

Тв.: Das Reisejournal des Ulrich von Werdum (1670–1677) Kritische Edition eines Reiseberichtes / Hrg. von Silke Cramer. — Frankfurt/M., 1990. Doroshenko D. Die Ukraine und Deutschland. — München, 1994; Wagner P. Werdum, Ulrich von. In: Allgemeine Deutsche Biographie. — Berlin, 1898, т. 44; Северянка И. Украина глазами иностранца. Ульрих фон Вердум. Дневник путешествия, которое я совершил в годы 1670, 1671, 1672 ... через королевство польское ... // Октябрь, 1983, № 9.

О.М. Горенко.

ВЕРЕЩИНСЬКИЙ Йосип (бл. 1530–1598) — церковний та політичний діяч. Походив зі старовинного окатоличеного українського шляхетського роду з Холмщини. Н. в с. Верещин (поблизу сучасного м. Володава, Польща). Шкільну освіту здобув у Красноставі (нині м. Краснистав, Польща). Навчався також за кордоном, де отримав ступінь доктора теології. 1572 — єпископський плебан, 1577 — канонік Холмської капітули. Від 1582 — абат Сецехівського монастиря (Польща). 1589 став нареченим, а з 1592 — посвяченим київським католицьким єпископом. Свою єпископську резиденцію Фастів перейменував на Новий Верещин. Сприяв заселенню Фастівщини, налагодив дружні стосунки з українськими козаками.

Автор низки політ. проектів, що присвячувались обороні України, а також усієї Європи від турецько-татарських нападів. У листах до римських пап Григорія XIV, Клементя VIII, імп. Рудольфа II Габсбурга, російського царя Федора Івановича, а також у творах — «Excitarz» (1592), «Робудка» (1594), «Votum» (1597) — обстоював план хрестового походу європейських християнських володарів проти «поганців». Політично значущі ідеї висловив стосовно історичних реалій України кінця 16 ст. У творі «Droga Rewna» (1590) виклав проект реорганізації Війська Запорозького на засадах найманого територіального війська. У праці «Publika» запропонував оборонний план, що передбачав заснування на Задніпрів'ї (Лівобережній Україні) рицарської школи на зразок академії — тогочасного вищого навчального закладу, а також ордену хрестоносців (за прикладом Мальтійського). В. виходив з того, що рицарські корпорації потребуватимуть як представників шляхти, так і рицарів міщансько-селянського походження. Ідея перенесення на український ґрунт середньовічних рицарських корпорацій трансформувалася згодом в ідею козацького князівства.

Лит.: Стороженко А.В. Иосиф Верещинский, бискуп киевский (1540–1598 гг.). Его жизнь и литературная деятельность. В кн.: Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. — К., 1911, вып. 1; Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 1998.

П.М. Сас.

ВЕРНАДСЬКИЙ Володимир Іванович (12.03.1863, Петербург — 6.01.1945, Москва) — учений-природознавець. Основоположник геохімії, біогеохімії, радіогеології, вчення про біосферу. Академік Петербурзької АН (з 1909), дійсний член Української академії наук (від 1918). Батько В. — відомий учений-економіст І.В. Вернадський. Дитячі роки В. пройшли в Україні. 1885 закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету. 1888–1890 перебував у науковому відрядженні в Італії, Німеччині, Австро-Угорщині, Швейцарії, взяв участь у геологічному конгресі у Великій Британії. 1889 був обраний членом-кореспондентом Британської асоціації наук і членом Мінералогічного товариства (Париж). З 1890 — приват-доцент, 1898–1911 — професор мінералогії і кристалографії Московського університету. 1910 встановив наукові зв'язки з Інститутом Кюрі (Париж). 1913 перебував у Канаді та США. 1914 заснував Геологічний і мінералогічний музей Петербурзької АН, 1915 очолив Комісію з вивчення природних продуктивних сил Росії. Став першим президентом Української академії наук (1918-1921) та одним із організаторів Національної бібліотеки Української Держави. 1920 його обрано ректором Таврійського університету (Сімферополь). В. виступив ініціатором створення Державного радієвого інституту (1922), Комісії з історії знань (1926), Біогеохімічної лабораторії (1929) АН СРСР. Важливе місце у своїй науковій діяльності В. відводив зв'язкам із зарубіжними вченими. 1922 він зробив доповідь у Паризькій АН про роботу заснованої ним у Києві першої у світі біогеохімічної лабораторії. Цю подію вчений охарактеризував як перший виступ Української академії наук на міжнародній арені. У Парижі виконував дослідження в мінералогічній лабораторії Музею природничої історії та очолюваному М. Складовською-Кюрі Інституті радію. Його доробок справив вплив на розвиток празької мінералогічної і геохімічної наукової школи. В. розгорнув співпрацю з чеськими науковими центрами, був обраний іноземним членом Чеської академії наук (1926), членом Природознавчого клубу в Празі, членом-кореспондентом Празького природознавчого геологічного товариства.

1928, перебуваючи у Празі у відрядженні від АН та народного комісаріату освіти, В. прочитав французькою мовою 16 лекцій у Карловому університеті, ознайомився з діяльністю Державного радієвого інституту, плідні результати діяльності якого відзначив у особливій записці до Президії АН СРСР. 1928 В. було обрано членом-кореспондентом Французької АН по секції мінералогії. На засіданні її секретного комітету від 4 червня 1928 на підтримку кандидатури В. виступив відомий французький кристалограф і мінералог, академік В. Валлеран, який у своїй доповіді подав огляд наукового доробку вченого, у т.ч. досліджень, здійснених у паризькій лабораторії професора Коллеж де Франс Ле-Шательє (1889), та викладацької діяльності 1920-х рр. у Сорбонні. Великою попу-

лярністю користувався курс лекцій В. з геохімії, виданий у Франції 1924. 1932 він виступив з доповіддю на I міжнародному з'їзді з вивчення радіоактивності в Мюнстері, а також ознайомлювався з науковими працями колег у Геттінгені, Берліні, Лейпцигу, Празі, Парижі. 1933 читав лекції у Сорбонні та Інституті радіо в Парижі, 1934 — у Карловому університеті. 1936 здійснив свою останню подорож за кордон, упродовж якої працював у Празі та Лондоні.

Тв.: Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського: В 10 т. — К., 2010–2013.

Лит.: Избрание русских учёных во Французскую академию наук // Вопросы естествознания и техники, 1966, вып. 20; Апанович О.М. Академік Вернадський і слов'янський світ // Всесвіт, 1984, № 6; Владимир Иванович Вернадский. Материалы к биографии. — М., 1988; Обргел И. Чешские корреспонденты Вернадского: Находки в архивах Чехословакии // Прометей, 1988, т. 15; Страдынь Я.П. Связи В.И. Вернадского с учёными Латвии // Известия АН Латв. ССР, 1988, № 10; Апанович Е.М. Научные связи В.И. Вернадского со славянскими странами // Научное и социальное значение деятельности В.И. Вернадского: Сб. науч. Тр. — Л., 1989; Юшкевич А.П., Яншина Ф.Т. В.И. Вернадский и учёные Франции // Вопросы естествознания и техники, 1991, № 2; Апанович О.М. Французські адреси Володимира Вернадського // Хроніка-2000, 1995, Вип. 2/3; Апанович О. В. Вернадський і Чехія // Хроніка-2000, 1999, вип. 25/26; Даниленко В. Володимир Вернадський: віхи життя і творчості. — Київ-Вінниця, 2014.

О.А. Іваненко.

ВЕСТЕРФЕЛЬД (Westervelt або Westerfeldt) Абрагам (р. н. невід. — 24, за ін. даними: 30.04.1692, Роттердам) — голландський художник. Працював при дворі польного гетьмана литовського кн. Я. Радзивілла. Разом з військом гетьмана перебував 1651 у Києві. Як безпосередній свідок Національної революції 1648–1676 відобразив її події у малюнках, що збереглися частково в копіях 18 ст. Відомо 49 творів В., тематично пов'язаних з Україною, серед яких: «Вступ литовських військ до Києва у 1651 р.», «Розгром козаками литовської флотилії на Дніпрі», «Сутичка польської і козацької кінноти під Києвом», «Прийом Янушем Радзивіллою послів Богдана Хмельницького». 22 копії 18 ст. з рисунків В. певний час зберігались у колекції польського короля Станіслава-Августа Понятовського. Кілька копій у серед. 90-х рр. 20 ст. придбав Музей Війська Польського у Варшаві. За взірцем рисунка «Захоплення у полон козацького полковника М. Кричевського під Лоевим у 1649 р.» 1760 зітканий гобелен, який нині зберігається в музеї кн. Чарторийських у

Кракові. Значну історичну цінність мають композиції, в яких В. зафіксував стародавні пам'ятки Києва (Києво-Печерська лавра, Софійський собор, Золоті ворота), дерев'яні будівлі 17 ст. міста та його околиць, що не збереглися до нашого часу («Вигляд Києва зі сходу» 1651, зображення палат кн. А. Кисіля на Подолі, комплексу Києво-Межигірського Спасо-Преображенського монастиря, церкви в с. Полонне та ін.). Існує припущення, що за малюнком В. гравер В. Гондіус виконав відомий портрет Б. Хмельницького, який слугував першоджерелом для більшості портретів полководця.

Лит.: Смирнов Я.И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века. В кн.: Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. — М., 1908, т. 2; Нариси з історії українського мистецтва. — К., 1966; Історія українського мистецтва. — К., 1968, т. 3.

Н.Г. Ковпаненко.

ВЕШНЯК-ЯКУБОВИЧ Федір (р.н. невід. — наприкінці 1650, Чигирин) — військовий та державний діяч, дипломат. Чигиринський полковник (1648–50). Народився, імовірно, на Полтавщині в родині шляхтича. Освіту здобув у Києво-Могилянському колегіумі. Певний час перебував на Запорозжжі. Служив у реєстровому козацькому війську. 1636–37 обирався військовим писарем. Напередодні Національної революції 1648–1676 був сотником Чигиринського реєстрового полку. Разом із Б. Хмельницьким готував повстання. Після арешту й ув'язнення останнього польською адміністрацією наприкінці 1647 В.-Я. разом з сотниками К. Бурляєм і Токайчуком взяв його на поруки і допоміг втекти на Запорозьку Січ. У квітні 1648 В.-Я. спільно з Ф. Джалалієм очолив повстання реєстрових козаків в урочищі Кам'яний Затон (поблизу сучасного с. Дніпровокам'янка Верхньодніпровського р-ну Дніпропетр. обл.) та організував їх перехід на бік Б. Хмельницького. Брав активну участь у Жовтоводській та Корсунській битвах 1648. На поч. літа 1648 очолював перше українське посольство до Варшави. Брав участь в українсько-польських переговорах у м. Переяслав (нині м. Переяслав-Хмельницький) в лютому 1649. У травні 1649 В.-Я. очолив перше представницьке посольство Війська Запорозького до Москви, мав дві офіційні аудієнції у російського царя Олексія Михайловича, добивався у нього надання воєнної допомоги Україні, а також висловлював готовність українського керівництва визнати зверхність царя. Під час Збарзької облоги та Зборівської битви 1649 призначався гетьманом наказним.

Лит.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, 1861. — СПб., т. 3; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — Львів, 1900; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально-

політичний портрет. — К., 1993; Апанович О.М. Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників // УІЖ, 1995, № 4.

В.М. Горобець.

ВИГОВСЬКИЙ Іван Остапович (р. н. невід. — 27(17).03.1664) — військовий і політичний діяч, дипломат. Гетьман України (1657–59). Походив із сім'ї православного шляхтича, родовим маєтком якого був Вигов на Овруччині. Ймовірно, закінчив Київську братську школу, володів латинською, церковнослов'янською, російською і польською мовами. У 1630-х рр. працював у київському і луцькому судах, був намісником луцького старости. Пішовши на військову службу, досяг чину ротмістра кварцяного війська. Під час Жовтоводської битви 1648 потрапив до татарського полону, однак був викуплений Б.Хмельницьким. 1650 став генеральним писарем Української козацької держави, розробляв засади її внутрішньої і зовнішньої політики. Брав активну участь у Пилявецькій битві 1648, Збараській облозі 1649, Зборівській битві 1649, Берестецькій битві 1651, Батозькій битві 1652, Жванецькій облозі 1653, Охматівській битві 1655 та Львівській облозі 1655; укладенні Зборівського договору Криму з Польщею 1649 і Білоцерківського договору 1651 з Річчю Посполитою та договору з Російською державою. У квітні 1657 призначений регентом неповнолітнього Ю. Хмельницького. 26 липня 1657 Чигиринська старшинська рада обрала В. гетьманом на термін, поки Ю. Хмельницький не досягне повноліття, а у жовтні на козацькій раді в Корсуні був обраний гетьманом Війська Запорозького. Несприйняття нового володаря булави частиною козаків і старшини, прорахунки В. у політиці щодо Запорожжя призвели до різкого загострення соціально-політичної обстановки в козацькій Україні. Зіткнувшись з потужною опозицією з боку Запорожжя та Полтавського полку, очолюваною полтавським полковником М. Пушкарем та кошовим Я.Барабашем, гетьман (як і його супротивники) почав втягувати у розв'язання конфлікту уряд Російської держави, який тимчасом прагнув послабити сили козацької держави і домогтися її перетворення на автономну частину Російської держави. У 1658 за гетьманства В. соціально-політична боротьба в Україні переросла в громадянську війну. Розгром 31 травня повстанського війська під Полтавою та жорстокі репресії проти населення Полтавського полку й опозиційно налаштованої старшини (всього загинуло понад 50 тис. осіб) змусили її звернутися по допомогу до Росії, яка почала готувати військо до наступу. В умовах загрози початку воєнних дій з Росією В. уклав Гадяцький договір 1658 з Річчю Посполитою, який істотно обмежував внутрішній суверенітет козацької України. Війна з Росією розпочалася 29 червня 1659. В. за воєнної допомоги турецького султана Мегмеда IV розгромив російську армію поблизу м. Конотоп, але скористатися пере-

могою не спромігся, бо наштовхнувся на опір старшин і козаків, які були невдоволені умовами Гадяцького договору. У вересні 1659 змушений був зректися булави на користь Ю. Хмельницького. Втративши владу, проживав деякий час у містах Дубно, Бар та Львів. У складі польського війська взяв участь у Чуднівській кампанії 1660. Восени 1663 очолив старшинське угруповання, яке розпочало підготовку до усунення з гетьманства П. Тетері з тим, щоб політично порвати з Річчю Посполитою і домогтися возз'єднання Правобережної України з Лівобережною Україною. Викритий у причетності до організації повстання, яке спалахнуло в лютому 1664 на Правобережжі, В. був заарештований польським полковником С. Маховським і гетьманом П. Тетерею й без суду і слідства розстріляний в ніч на 27(17) березня на околиці с. Вільховець (нині село Черкас. обл.).

Лит.: Костомаров Н.И. Гетманство Выговского. В кн.: Костомаров Н.И. Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования. — СПб., 1872, т. 2; Герасимчук В. Виговський і Юрій Хмельницький // ЗНТШ, 1904, т. 59–60; Його ж. Виговщина і Гадяцький трактат // Там само, 1909, т. 87–89; Його ж. Смерть Івана Виговського. В кн.: Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського. — К., 1928; Апанович О.М. Наступник Богдана Хмельницького — Іван Виговський. В кн.: Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. — К., 1993; Бульвінський А.Г. Конотопська битва 1659 р. // УГЖ, 1998, № 3, 4; Мицик Ю. Іван Виговський. В кн.: Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. — К., 1998, кн. 1; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.): Україна крізь віки. — К., 1999, т. 7.

В.С. Степанков.

ВИННИЧЕНКО Володимир Кирилович (28(16).07.1880, с. Веселий Кут Єлизаветградського пов. Херсон. губ., нині територія м. Кіровоград — 06.03.1951, Мужен, Франція) — політичний і державний діяч, письменник. Н. в селянській родині. Після закінчення гімназії, 1901 вступив на юридичний факультет Київського університету. Під час навчання був членом Київської громади і одним із засновників Революційної української партії, вів пропаганду серед селян Полтавщини і робітників Києва. 1902 виключений з університету за політичну діяльність, призваний до армії, яку залишив через загрозу арешту, перейшов на нелегальне становище. Входив до Української соціал-демократичної робітничої партії, з 1907 — член ЦК, 1908 приєднався до шойно створеного Товариства українських поступовців. 1905–17 перебував на напівлегальному та нелегальному становищі в Російській імперії, жив в Австрії, Франції, Швейцарії, Італії. У цей період відбувся злет літературного таланту В. Перша

збірка оповідань «Краса і сила» вийшла друком 1906. У 1910-х рр. В. набув широкої популярності як майстер соціальної і морально-психологічної драми, п'єси якого ставили українські, а також російські та європейські театри. Під час Першої світової війни В. нелегально жив у Москві, співпрацював з журн. «Украинская жизнь». Після Лютневої революції 1917 повернувся до Києва, став одним із лідерів Української революції 1917–1921. Очолював УСДРП, був головним редактором «Робітничої газети». Керував роботою Українського національного конгресу, двох військових, селянського та робітничого всеукраїнських з'їздів. У травні–червні 1917 очолював українську делегацію, яка передала Тимчасовому урядові Росії вимогу Української центральної ради (УЦР) про надання Україні автономії, вів переговори з делегацією Тимчасового уряду в Києві 11–12 липня (29–30 червня) 1917. Стояв біля витоків української державності, був заступником голови УЦР, головою першого українського уряду — Генерального секретаріату УЦР, генеральним секретарем внутрішніх справ, автором та співавтором усіх головних законодавчих актів УЦР, у т.ч. 4-х Універсалів.

31(18) січня 1918 під тиском міжпартійних розбіжностей подав у відставку з поста голови Ради народних міністрів Української Народної Республіки. 18 вересня 1918 став головою Українського національного союзу, відіграв провідну роль у підготовці протигетьманського повстання 1918. 14 листопада 1918 очолив Директорію УНР, а в лютому 1919 вийшов з її складу, не погоджуючись з політикою орієнтації на Антанту. Виїхав за кордон, заявив про перехід на позиції комунізму, утворивши у Відні Закордонну групу Української комуністичної партії. На поч. 1920 налагодив контакти з більшовицьким урядом України. В травні 1920 прибув до Москви, де зустрівся з Л. Троцьким, Л. Каменєвим, Г. Зінов'євим, Х. Раковським. Отримав пропозицію стати заст. голови РНК і наркома закордонних справ УСРР. Дотримуючись принципу, що радянська влада в Україні має бути національною, В. висунув вимогу про введення його до складу політбюро ЦК КП(б)У, але йому було відмовлено. Пересвідчившись у неможливості співпрацювати з радянською владою, знову відбув за кордон. 1919–20 В. написав 3-томний мемуарно-публіцистичний твір «Відродження нації», де підбив підсумок своєї політичної кар'єри та виклав власні погляди на Українську революцію. Він вважав себе марксистом, але його погляди зазнали значного впливу західного лібералізму. В. — автор численних публіцистичних, белетристичних і драматичних творів. Серед них — п'єси «Щаблі щастя» (1907), «Великий Молох» (1907), «Memento» (1909), «Брехня» (1910), «Гріх», «Між двох сил» (1918), романи «Записки кирпатого Мефістофеля» (1917), «Сонячна машина» (1926), «Слово за тобою, Сталіне» (1950).

Від кін. 1920-х рр. В. жив у Франції, спочатку в Парижі, а 1933 придбав садибу в окрузі Канн, займався літературною діяльністю, живописом (створив понад 100 картин). 1933, протестуючи проти Голодомору 1932–1933 в УСРР, звертався з відкритим листом до політбюро ЦК КП(б)У. Відтоді художні твори В. в СРСР були заборонені. Під час гітлерівської окупації Франції В. був ув'язнений у концтаборі.

Тв.: Відродження нації. — К.—Відень, 1920, ч. 1–3; Щоденник. — Едмонтон, 1980, т. 1–2.

Лит.: В.К. Винниченко (1880–1951): Бібліографічний покажчик. — Х., 1995; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998.

О.В. Ясь.

ВИТВИЦЬКИЙ Степан (13.03.1884, с. Угорники на Станіславщині — 09.10.1965, Нью-Йорк) — громадський і політичний діяч, адвокат. Навчався на юридичному факультеті Львівського університету. У 1910 закінчив юридичний факультет Віденського університету зі ступенем доктора права, займався адвокатською практикою у Львові та Стрию. У студентські роки очолював Академічну громаду у Львові та товариство «Січ» — у Відні. У 1915–1918 — член редакції газети «Діло» і редактор «Свободи» у Львові. 18 жовтня 1918 як член Української національно-демократичної партії увійшов до складу Української національної ради у Львові, був обраний її секретарем, належав до політичного комітету, що готував національно-демократичну революцію 1 листопада 1918. Після її перемоги був обраний до складу президії УНРади. 26–28 лютого 1919 очолив західноукраїнську делегацію (О. Бурачинський, М. Лозинський) на переговорах у Ходорові та Львові зі спеціальною місією Антанти під керівництвом французького генерала Ж. Бартелемі. В. наполягав на встановленні лінії перемир'я по р. Сян, але із застереженням, що майбутній державний кордон з Польщею мав бути встановлений за етнічним принципом, тобто західніше від демаркаційної лінії. 28 лютого Ж. Бартелемі вручив йому листа з антантівським проектом угоди, за яким демаркаційна лінія між Галицькою Армією і польськими військами встановлювалася таким чином, щоб до Польщі відійшла третина території Східної Галичини зі Львовом і Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном. Питання остаточного визначення державних кордонів покладалося на Паризьку мирну конференцію. Перед врученням листа з проектом угоди Ж. Бартелемі нагадав В. про більшовицький наступ зі сходу та прибуття до Польщі шести дивізій сформованої у Франції 80-тисячної армії генерала Ю. Галлера й заявив: «Факт, що ми з вами переговорюємо і звертаємося до вас з тим пропозиціями є вже до деякої міри визнанням вашої держави. Опісля з нашою поміччю ви переможете большевиків,

відберете завойовану територію і не прийдете на мирову конференцію з порожніми руками». Та керівництво Західної області УНР під тиском командування Галицької Армії, впевненого у здобутті військової перемоги над поляками, відмовилося від послуг місії Ж. Бартелемі, делегація В. невдовзі припинила переговори. Після від'їзду 17 квітня 1919 М. Лозинського на Паризьку мирну конференцію В. був призначений заступником державного секретаря закордонних справ ЗО УНР і керуючим справами державного секретаріату закордонних справ. Він очолював західноукраїнську делегацію на переговорах з міжнародною комісією під керівництвом південноафриканського генерала Л. Боти щодо припинення українсько-польської війни. Згідно з запропонованою Л. Ботою демаркаційною лінією Дрогобицький нафтовий басейн залишався за ЗО УНР, кожна з ворогуючих сторін мала обмежити чисельність своїх військ у Галичині 20-ма тисячами осіб. 13 травня 1919 В. від імені уряду прийняв пропозиції комісії, але поляки відкинули їх і наступного дня перейшли в наступ по всьому фронту. 9 червня 1919 В. увійшов до складу Ради уповноважених Диктатора Є. Петрушевича у Галичині і за Збручем, відповідав за закордонні справи. 3 жовтня 1919 — заступник голови дипломатичної місії Директорії УНР у Варшаві. Протестуючи проти проекту умов українсько-польського союзного договору, наступного року залишив переговори і вийшов зі складу місії. Від 1 серпня 1920 В. — уповноважений за закордонні справи в екзильному уряді ЗУНР у Відні. У лютому 1921 — березні 1923 очолював місії ЗУНР у Парижі й Лондоні, домагався визнання Францією та Великою Британією факту анексії Польщею території Східної Галичини та відновлення її незалежності. Після повернення до Дрогобича у 1924–1939 В. — один із провідних діячів УНДО (від 1939 заступник голови). У 1935–1939 — депутат польського Сейму і член Української парламентської репрезентації. Від 1945 — в еміграції у Західній Німеччині, брав участь у створенні Центрального представництва української еміграції. У липні 1948 став одним з ініціаторів організації Української Національної Ради в Аугсбурзі (Баварія), з 1949 — заступник голови її Виконавчого органу і керівник відділу закордонних справ, одночасно з 1951 представник Виконавчого органу в США. У березні 1954, після смерті А. Лівницького, В. був обраний головою Виконавчого органу Української Національної Ради — президентом УНР в екзилі.

Лит.: Волинець С. Передвісники і творці листопадового зриву. — Вінніпег, 1965; В. Матвієнко, В. Головченко. Історія Української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ (Байда) Дмитро Іванович (р. н. невід. — 1563) — політичний і військовий діяч. В історіографії існує думка, що він — засновник 1-ї Запорозької Січі (Хортицької). Походив з князівського роду Вишневецьких. В. вперше згадується в історичних джерелах 1545. Наприкінці 30-х — поч. 40-х рр. 16 ст., ймовірно, брав участь у боротьбі проти Османської імперії. Від 1540-х рр. В. обіймав посаду черкаського і канівського старости. 1553 побував у Туреччині з метою визволення з неволі свого дядька кн. Ф. Вишневецького. 1554 король Сигізмунд II Август призначив його стражником на Хортиці. 1555 на о-ві Мала Хортиця (о-в Байда) зайнявся зведенням потужного укріплення, звідки здійснив ряд успішних походів проти Османської імперії та Кримського ханства, насамперед на фортеці Очаків, Іслам-Кермен (поблизу сучасного м. Каховка). 1556 В. відправив два своїх посольства до Москви з метою розширення антиосманської коаліції, а також двічі відбивав турецькі напади на Січ. У жовтні 1557 кримський хан Девлет-Гірей I вчинив похід на Січ, і В. змушений був покинути Хортицю й відступити до Монастирського о-ва (нині в межах м. Дніпропетровськ). Оскільки польський уряд не надав йому обіцяної допомоги, В. перейшов на службу до російського царя Івана IV, брав участь в організації оборони південних рубежів Російської держави від ординців. 1558 В. і російський воєначальник Ржевський здійснили похід проти турків. 1559 двічі ходив під Азов, воював у пониззі Дону, біля Керчі. У зв'язку з втягненням Російської держави у Лівонську війну 1558–1583 дії російських військ у Північному Причорномор'ї стали менш активні, і В. діяв у цей час тут фактично самостійно. У квітні 1562 він прибув до Москви, щоб схилити Івана IV до продовження антиосманської боротьби. Не досягнувши мети, повернувся в підданство до Сигізмунда II. 1563 разом з польським магнатом Альбрехтом Лаським здійснив похід на Молдову. Під час однієї з битв зазнав поразки, дістав поранення, потрапив у полон і був привезений до Стамбула. В. відмовився перейти на турецьку службу і був страчений разом зі шляхтичем П'ясецьким. Героїчна смерть В. оспівана в народній думі про козака Байду. Діяльність В. відображена в ряді історичних хронік, генеалогічних описів, творів літератури.

Лит.: Грушевський М. Байда-Вишневецький в поезії й історії // Зап. Українського наукового товариства у Києві. — К., 1909, т. III; Винар Л. Силуети епох. Історичні розвідки (Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський). — Дрогобич, 1992; Сергійчук В. Дмитро Вишневецький. В кн.: Володарі гетьманської булави. К., 1994.

Ю.А. Мицик.

ВІЖЕНЕР (Vigenère) Блез де (5.05.1523, Сен-Пурсен-сюр-Сіуль, Франція — 19.02.1596, Париж) — французький дипломат, історик.

Походив зі шляхетної родини. Освіту здобув у Парижі, вивчав давньоєврейську та давньогрецьку мови. Від 1547 — секретар герцога Ф. де Невера. Перебуваючи на французькій дипломатичній службі, упродовж 1549–1551 та 1566–1569 мешкав у Римі. 1573 видав у Парижі книгу «Опис Польського королівства та суміжних країн...», яку написав для новообраного 1573 польського короля Генріха Валуа герцога Анжу. У цій праці, присвяченій опису конституційно-правових основ Польсько-Литовської держави, її географії, населення, економічного й військового потенціалу, В. подав джерельні відомості щодо самобутньої культури та закоріненої у часи Київської Русі історії «слов'яно-руського» народу на теренах Червоної Русі (Галичини), Волині й Поділля. В. зазначав, що серед усіх польських володінь найбільше потерпали від спустошливих татарських нападів родючі українські землі — передусім Поділля.

Тв.: La Description du royaume de Pologne et pays adjacens, avec les statuts, constitutions, moeurs et façons de faire d'iceux. — Paris, 1573; Извлечение из записок Блеза де Виженер // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. — К., 1890, вып.1 (XVI ст.).

Лит.: Наливайко Д. Україна очима Заходу. — К., 2008.

О.А. Іваненко.

ВІЛЬСОН (Wilson) Ендрю Лівінгстон (нар. 15.10.1961) — британський історик, політолог, дослідник сучасної історії та політики України. Закінчив Оксфордський університет (1984). У Лондонській школі економіки та політичних наук отримав ступінь доктора наук за дослідження «Сучасний український націоналізм: націоналістичні політичні партії в Україні» (1993). 1992–93 — викладач Лондонської школи економіки та політ. наук, 1992–98 — ст. наук. співр. Сідней Сассекс Коледж. 1996 почав виклади на українознавчих курсах у Школі слов'янських та східноєвропейських досліджень (Лондон). Спеціалізується з проблем посткомуністичної політики й політичної культури, національної ідентичності та націоналізму, партійної та державної політики, політекономії, геополітики пострадянських держав. Серед праць — монографії: «Український націоналізм у 1990-ті: вірування меншини», «Українці: неочікувана нація». В. характеризує етнолінгвістичний стан України як баланс «двох мов та трьох культур» — україномовних українців (40% населення), російськомовних українців (33–34%) і російськомовних росіян (22%), співвідношення яких у різних регіонах України є нерівномірним. Ці етнічні, лінгвістичні та міжрегіональні, на думку В., розбіжності звужують «природну» базу українського (етно)націоналізму, роблять його «віруванням меншості». Хоча, вважає В., ця ідеологія є потенційно привабливою, її поширення, однак, може перешкодити побудові відкритої (для представників усіх етнічних груп, що мешкають в Україні) грома-

дянської нації-держави. Такий перебіг подій може бути спровокований, зокрема, соціальним та економічним колапсом, ескалацією конфліктних відносин із Росією, посиленням російського неоімперського націоналізму.

Тв.: Політичні організації в Україні [у співавт.] // Сучасність, 1992, № 5; Зовнішньополітичні орієнтації політичних партій України // Політична думка, 1993, № 1; Ukraine: Perestroika to Independence [у співавт.]. — London, 1994; Ukrainian Nationalism in the 1900s: A minority faith. Cambridge, 1997; Національна ідентичність в Україні // Політична думка, 1999, № 3; The Ukrainians: Unexpected Nation. New Haven–London, 2000 (2-ге вид. — New Haven–London, 2002).

Лит.: Kuzio T. Scholarly study of Ukrainian nationalism in 1990s. // The Ukrainian Weekly, 1997, April 6; Рябчук М. Від Малоросії до України: Парадокси запізнілого націєтворення. — К., 2000; Сисин Ф. (Не)сподівані українці // Критика, 2002, № 5.

О.В. Клименко.

ВІМІНА ДА ЧЕНЕДА (Vimina da Ceneda) Альберто (01.03.1603, Бальцано, Італія — 11.01.1667, Альпаго, Італія) — дипломат й історик, священник. Автор поетичних і драматичних творів. Походив із старовинного венеціанського роду, представники якого осіли в Бальцано, де й почалася діяльність молодого В. в сані парафіяльного священника. З нез'ясованих причин він змушений був покинути рідне місто і переховуватися в Римі, потім у Неаполі, змінити назавжди своє справжнє ім'я й прізвище (Мікеле Б'янкі) і 1647 виїхати до Польщі. Працював у місії папського нунція Дж. Торреса у Варшаві, де поринув у плани створення антитурецької коаліції християнських держав Європи й залучення до неї «генерала Хмельницького», перемоги якого над польською армією набули широкого розголосу в Італії, зокрема у Венеціанській республіці, занепокоєній османським нападом на її володіння — Кандію (Крит). 26 березня 1650 за пропозицією посла Венеціанської республіки Н. Сагредо у Відні її сенат погодився направити В. в Україну із завданням з'ясувати можливості виступу козаків проти Порти. Підготовкою місії безпосередньо займався Сагредо, який склав і підписав вірчу грамоту до Б. Хмельницького та інструкцію для В., а напутні поради йому дали польський король Владислав IV та канцлер Оссолінський. Вирушивши з Варшави, В. приїхав 23 травня до Павлочі, де був зустрінутий представниками адміністрації Хмельницького. Звідти послав своє перше донесення із «країни, де починається козацьке населення». 3-го червня він досяг гетьманської резиденції — Чигирини і вже наступного дня був прийнятий Хмельницьким, якого ознайомив з венеціанською оцінкою міжнародного становища у Південній Європі і висловив надію на участь козаків спільно з татарами у війні проти Туреччини. Друга зустріч В. з

гетьманом була присвячена питанню про приєднання козаків до боротьби поневолених народів європейської частини Османської імперії. 13 травня відбулися завершальні перемовини, під час яких Хмельницький передав В. свого листа до посла Сагредо, де, висловлюючи згоду з пропозиціями Венеції, вказав при цьому на нетривкість миру з Польщею і загрозу нової війни з її боку.

На зворотньому шляху у Львові В. склав звіт, в якому висловив сумнів щодо повномасштабної участі війська Хмельницького в антитурецькій коаліції, вбачав можливість лише невеликого походу козаків на Чорне море й радив не шкодувати грошей на їх підтримку. Підкреслював, що сама звістка про козацький виступ може відіграти позитивну роль — збудити до повстання уярмлені Портою народи Молдавії, Волощини, Семигорода й навіть спонукати приєднатися до спільних дій московського царя. Відтак він пропонував організувати нове посольство до Чигирини із повноваженнями безпосередньо від сенату Венеціанської республіки. Там само у Львові В. написав окрему реляцію «про походження і звичаї козаків» для ознайомлення венеціанських урядовців з інформацією географічного, історичного та етнографічного характеру про Україну, зокрема для поповнення «політичної ерудиції» посла Сагредо. В ній описав початкову територію побутування козаків — «Запорожжя», простягнуту від кордону Київського воєводства по обох берегах уздовж «Бористена» (Дніпра). Прилегли до неї землі В. називав «Україєю». Зважаючи на інтереси Венеції як торговельно-морської держави, дипломат розглянув стан водних шляхів України, відзначивши придатним для навігації лише Дніпро. В оцінках господарського потенціалу краю В. зосередився на землеробстві (зробивши висновок про «надзвичайну родючість» докільля) і ремеслах, виокремив як найбільш розвинуте місто — Київ завдяки забудові кам'яницями і влаштуванню ринків. У характеристиці населення відзначав, що хоча люди «зовні виглядають простими», вони виявляють «гнучкість розуму», «розуміються на державних справах». Говорячи про побут і професійні заняття, зазначив, що козаки «охочіше б'ються на війні, аніж ходять за плугом». Їх країну називав «республікою» і за способом та характером життя порівнював із старогрецькою Спартою. За описом В., систему влади складали виборний «сенат» (рада), який «прилучає землеробів до діяльності магістратів», «консули» у містечках, уповноважені вирішували «цивільні справи», і «справжній володар» краю — «генерал» (гетьман). Не називаючи імені Хмельницького, В. розповів про нього за власними спостереженнями: «не відсторонюється ніколи від державних справ» (натяк на протилежну поведінку, яку демонструвала правляча верхівка у Польщі, поглинута головно особистими втіхами і забавами), має «зрілість суджень і гострий інтелект».

На підставі одержаних реляцій з України венеціанський сенат висловився за продовження перемовин з Хмельницьким і 30 липня 1650 підготував грамоту до гетьмана, а своїм представником до нього призначив В. За новою інструкцією, написаною Сагредо, він повинен був виїхати до Чигирин і звідти, при сприянні Хмельницького, дістатися до Криму, щоб домовитися з ханом про козацько-татарський похід на Порту. Та у серпні В. попередив посла у Відні про зміну становища у зв'язку із намірами Хмельницького прийняти протекцію султана. Відтак сенат зупинив посольство. Хоча головна мета — щодо антитурецької коаліції — не була досягнута, Венеціанська республіка високо оцінила працю В. — дипломата, який перший встановив офіційні контакти Венеції з Україною і ознайомив італійців з новопосталою на європейському Сході козацькою державою; у нагороду він одержав золоте пасмо в 300 дукатів, а після прибуття до Венеціанської республіки (1652) — прибуткову бенедікцію парафіяльного священика в м. Альпаго. Звідти його неодноразово викликали для виконання дипломатичних доручень сенату: у Швеції (1653), у Московії (1655), де йшли переговори про похід донських козаків проти порти і про торговельні зв'язки, які В. пропонував здійснювати у двох напрямках — по Дніпру і на Півночі по Білому морю через Архангельськ. 1653 і 1663 брав участь також у перемовинах з прибулими до Венеції московськими посольствами.

Одночасно із дипломатичною діяльністю В. займався історичними студіями, результатом яких стала «Історія громадянських війн у Польщі», надрукована у п'яти книгах після його смерті у Венеції 1671. В основу праці було покладено події визвольної війни в Україні середини 17 ст. Не обмежуючись описом битв, В. з'ясував причини польсько-українського протистояння, вбачаючи їх у жорстокому гнобленні селянства, позбавленні козацтва привілеїв, а мету війни пояснював прагненням козаків «повернути народові давню свободу». У 17–18 ст. до «Історії ...» В. зверталися інші дослідники доби Хмельницького, серед них — англійський вчений Б. Коннор, який переповів її матеріали про Україну у своїй «Історії Польщі», виданій 1698 у Лондоні.

Тв.: *Historia delle guerre civili di Polonia.* — Venetia, 1671; Реляція про походження та звичаї козаків // Київська старовина, 1999, № 5.

Лит.: Молчановский Н. Донесение венецианца Альберто Вимина о козаках и Б. Хмельницком (1656 г.) // Киевская старина, 1900, янв.; Пирлинг П. Альберто Вимина. Сношения Венеции с Украиной и Москвою. 1650–1663 // Русская старина, 1902, № 1; Кордуба М. Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.) // ЗНТШ, 1907, т. 78; Caccamo D. Alberto Vimina in Ucraina e nelle «parti settentrionali». Diplomazia e cultura nel Seicento veneto // Europa Orientalis, 1986, vol. V; Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998;

Константиненко К. «Реляція про походження та звичаї козаків» Альберто Віміні: історія, уява, реальність // Київська старовина, 1999, № 5.

М.М. Варварцев.

ВІТВОРТ (Whitworth) Чарльз (жовтень 1675, Блоуерпайп, Англія — 23.10.1725, Лондон) — англійський дипломат, барон. Один з провідних діячів британської зовнішньої політики в Європі у перші десятиліття 17 ст. Навчався в Кембріджському університеті, де отримав ступінь бакалавра мистецтв. Виїздив з дипломатичними дорученнями до Австрії, Нідерландів, Пруссії, Франції. Брав активну участь у дипломатичних відносинах з Російською державою у період Північної війни 1700–1721, працюючи в Москві надзвичайним посланником (від 1704), послом (1709–1711). За час перебування в Росії склав і відправив до Лондона десятки реляцій, в яких знайомив свій уряд із політичним становищем України, зосереджуючи увагу на діяльності козаків. У квітні — липні 1708 інформував статс-секретаря англійської королеви про вибух «повстання в Україні» — «бунтівному краї», де козаки і збігці виступили під орудою «учасника астраханського заколоту» Булавина проти царської влади. Починаючи від серпня того ж року, заповнював свої донесення звітками про наближення і вступ до України армії шведського короля Карла XII. В. був одним з перших серед західних спостерігачів, хто подав докладні описи подій, пов'язаних з Полтавською битвою 1709, яка, за його оцінкою, «мабуть, значно змінить стан справ на всій Півночі». Серед факторів, які вплинули на перебіг російсько-шведського протистояння, дипломат виокремив перехід гетьмана Мазепи разом із козацьким військом «на бік короля шведського», схарактеризувавши владу українського гетьмана як таку, що «трохи поступається владі монарха» (Петра I). Саме тоді В. висловив бажання виїхати до табору російської армії, щоб отримувати інформацію безпосередньо в Україні, але його пропозицію було «відхилено» російським двором. Відтак за джерела його реляцій служили російські офіційні звіти, а також приватні свідчення — купців, військовиків та ін. До складеної в такий спосіб для англійського уряду хроніки подій в Україні В. включав повідомлення про плани шведського вторгнення «до Чернігівської провінції і України», пересування і сутички воюючих сторін, перехоплений лист Мазепи «від свого імені та імені всієї України» до польського короля Станіслава з визнанням покровительства Польщі й прохання допомоги, наміри «шведського короля і Мазепи йти на Москву», захоплення російським військом та «спалення дощенту» козацької столиці Батурина. Центральне місце в донесеннях посіли докладні відомості про перемогу Петра I під Полтавою та втечу Карла XII і Мазепи до турецьких володінь. Знову увагу британського уряду В. привернув до України у 1711 під час прутського походу російської армії,

відзначаючи участь козаків гетьмана Скоропадського у відсічі татарським нападам. Окремою реляцією від 3(14) травня В. сповістив Лондон про «облогу Білої Церкви (в Україні)» 40-тисячним татаро-козацьким загonom. Головною військово-політичною силою України В. представив козаків також у своїй книзі, опублікованій 1758 під назвою «Звіт про Росію, якою вона була 1710 року» (перевиданою 1762, 1765, 1771), для якої написав спеціальні розділи — «Козаки України» і «Запорозькі козаки». Після завершення дипломатичної кар'єри оселився в Лондоні, 1722 був обраний до парламенту.

Тв.: An account of Russia as it was in the year 1710. — Strawberry Hill, 1758.

Лит.: Дипломатическая переписка английских послов и посланников при русском дворе // Сборник императорского русского исторического общества, 1886, т. 50; Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998; Брицький П.П., Бочан П.О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVIII–XIX століттях. — Чернівці, 2011.

М.М. Варварцев.

ВОВЧОК Марко (літ. псевдонім Вілінської Марії Олександрівни, по чоловікові — Маркович; 22.12.1834, с. Єкатеринівці Слеського повіту Орловської губернії — 10.08.1907, Нальчик) — письменниця. Народилася у дворянській українсько-польській родині. 1845–1848 навчалася у приватному пансіоні Харкова. По закінченні навчання мешкала у м. Орлі, де познайомилася з українським фольклористом та етнографом О. Марковичем, який від 1847 перебував у засланні за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Після одруження 1851 вони разом повернулися до України. Упродовж 1850-х рр. В.М. мешкала в Чернігові, Києві, Немирові, вивчала українську мову, фольклор. 1857 у Петербурзі опублікувала збірку «Народні оповідання» за редакцією П. Куліша. 1859 вона вийшла друком у російському перекладі І. Тургенева, і водночас у чеській газеті «Празькі новини» з'явився переклад оповідання «Одарка». Цього ж року М.В. переїхала до Петербурга, де завершила роботу над присвяченою Т. Шевченку повістю «Інститутка», що вперше побачила світ українською мовою 1862 у журналі «Основа». У квітні 1859 письменниця вирушила за кордон, подорожувала Німеччиною, Швейцарією, упродовж 1860-1867 жила головним чином у Парижі, 1861 здійснила подорож до Італії: відвідала Рим, Неаполь, Флоренцію, Мілан. У цей період написала такі визначні твори, як «Червовий король», «Три доли», «Жили собі три сестри», «Тюлева баба», «Глухе містечко», «Дев'ять братів і десята сестриця Галя», «Кармелюк» тощо. За посередництва І. Тургенева в Парижі налагодила співпрацю з редактором періодичного видання «Magazine

d'éducation et de récréation» («Журнал виховання та розваги») П.-Ж. Етцелем. Брала активну участь у редагуванні журналу та стала одним із його постійних авторів, опублікувавши низку оригінальних творів і переспівів слов'янських народних казок французькою мовою, зокрема, «Мелася», «Злючка-Колючка і добра Троянда», «Панянка я», «Мандрівка на крижині», «Сестричка». У співавторстві з Етцелем вона створила повість «Слизький шлях». У Парижі В.М. написала українською мовою повість, присвячену добі козацьких визвольних змагань, — «Маруся», автором французького варіанту якої став Етцель. Цей твір витримав у Франції численні перевидання, а 1879 у Мілані побачив світ його переклад італійською. У французькій столиці письменниця познайомилася з діячем революції 1848–1849, чеським поетом-романтиком, письменником і перекладачем Й.-В. Фрічем. У Петербурзі на сторінках журналу «Отечественные записки» упродовж 1868–1875 вийшли друком її твори «Жива душа», «Записки причетника», «Подорож усередину країни», «Тепле гніздечко», «В глушині». Одночасно В.М. займалася популяризацією зарубіжної художньої і наукової літератури. Вона здійснила переклади романів учасниці Паризької комуни Андре Лео «Обурливий шлюб», Еркмана-Шатріана «Історія одного селянина», Г. Мало «Пригоди Ромена Кельбрі», В. Гюго «Людина, що сміється» тощо. Упродовж 1871–1872 видавала в Петербурзі журнал «Переводы лучших иностранных писателей» та публікувала в його додатку переклади казок Етцеля. За наповнянням французького класика наукової фантастики Ж. Верна саме В.М. отримала право здійснювати перші переклади російською мовою його творів. Письменниця також переклала з англійської працю Ч. Дарвіна «Походження людини» (спільно з Д.І. Писаревим), твори Дж. Грінвуда «Справжня історія маленького обірванця», «Різдвяні свята лондонського жителя», А. Мегю «Блумсберійська красуня», «Мощене золотом», «Похмурі картини», «Лондонська праця і лондонські злидні», Дж. Саля «Газове світло та денне світло». Підтримувала зв'язки з діячами польського національно-визвольного руху і перекладала з польської твори Б. Пруса, К. Юноші, а також з німецької — роман А. Мейснера «Чорножовтий прапор». Водночас у Європі набули популярності переклади її творів чеською, угорською, французькою, німецькою, англійською, італійською, естонською, датською, польською, сербо-хорватською, словенською мовами. У 1896–1899 В.М. видала в Саратові зібрання своїх творів. На межі 19–20 ст. письменниця опублікувала повість «Відпочинок на селі», оповідання «Чортова пригода» тощо. Наприкінці життя мешкала на Кавказі.

Лит.: Борщак І. Марко Вовчок і її зв'язки в Парижі // Україна, 1949, ч. 1; Засенко О. Марко Вовчок і зарубіжні літератури. — К., 1959; Брандіс Є.П. Марко Вовчок. Статті і дослідження. — К., 1985; Українська

література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. — К., 1988, т. 3; Варварцев М.М. Італійська подорож Марка Вовчка: громадсько-політичні аспекти // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 1991, вип. 1; Варварцев М.М. Марко Вовчок і країна Гарібальді // Слово і час, 1992, № 11; Три долі: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі / Упор. В. Агеєва. — К., 2002; Матвійшин В. Український літературний європеїзм. — К., 2009; Панасенко Т.М. Марко Вовчок. — К., 2013.

О.А. Іваненко.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ Андрій (бл. 1680, м. Володимир, нині м. Володимир-Волинський — 1740, за ін. даними: 1741, Якутськ) — військовий і політичний діяч. Небіж і довірена особа гетьмана І. Мазепи. Освіту здобував у Києво-Могилянському колегіумі та Дрезденському університеті. 1700 перебував при дворі саксонського курфюрста Августа II Фридерика. 1706 виконував обов'язки представника гетьманського уряду при царській похідній канцелярії у м. Гродно (нині місто в Білорусі). Як довірена особа І. Мазепи не раз виконував його таємні доручення. 23 жовтня 1708 сповістив гетьмана про наміри російського командування ввести війська в Україну. Його дії як козацького воєначальника високо оцінював шведський король Карл XII. Після смерті І. Мазепи українська старшина розглядала кандидатуру В. як претендента на гетьманство (поряд з П. Орликом і Д. Горленком). В., ймовірно, був одним із учасників розроблення «Пактів і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького» 1710. Після 1710 жив у Австрії, Швеції та Німеччині, проводив активну дипломатичну діяльність, спрямовану на створення антиросійської коаліції європейських держав. 12 жовтня 1716 у Гамбурзі його захопили агенти Петра I і таємно переправили до Росії. 1716 — ув'язнений у Петропавловській фортеці в Санкт-Петербурзі, після чого (1723) відбував заслання в м. Якутськ (нині РФ), де й помер.

Літ.: Винар Л. Андрій Войнаровський: Історичний нарис. — Мюнхен, 1962; Борщак І. Мазепа, Орлик, Войнаровський. — Львів, 1991.

В.М. Горобець.

ВОЙНИЧ (*Voynich*, дівоче прізвище Буль) Етель-Ліліан (11.05.1864, м. Корк, Ірландія — 28.07.1960, Нью-Йорк) — англійська письменниця, перекладачка, композитор. Народилася в сім'ї вченого-математика Дж. Буля. Готуючись замолоду до музичної кар'єри, набула освіти у консерваторії в Берліні, яку закінчила 1885. У 1887–1869 перебувала в Росії (Петербурзі). Як літератор почала свою діяльність з перекладів російського письменства — оповідань В. Гаршина, сатиричних творів М. Салтикова-Щедріна, М. Гоголя та ін. Шлюб з польським револю-

ціонером Войничем, який втік із Сибіру з царського заслання до Лондона, сприяв встановленню її зв'язків та співпраці з колами міжнародного соціалістичного руху, представниками народництва у Російській імперії. Під впливом політичних емігрантів С. Кравчинського і Ф. Волховського (обидва родом з України) зацікавилася також українською літературою й фольклором, заходила вивчати українську мову. У 1990-х рр. зробила спроби перекладів поезій Т.Г. Шевченка («Заповіт», «Зоре моя вечірняя» та ін.), які склали видану 1911 у Лондоні першу в англomовному світі окрему збірку творів Кобзаря з передмовою і біографічним нарисом (до її складу В. додала переклад «Пісні про купця Калашникова» російського поета М. Лермонтова), яка викликала широкі відгуки в англійській, російській та українській пресі. Знайомлячи англійських читачів з життєписом поета й оцінкою його вкладу в розвиток світової лірики, В. відзначала: «Шевченко зробив для країни на Дніпрі те, що Бернс зробив для Шотландії». Розширенню зв'язків з Україною послужила поїздка В. 1895 до Львова, де вона налагоджувала справу нелегального транспортування революційної літератури з Західної Європи до Російської імперії й познайомила з І. Франком і М. Павликом. Була обізнана і високо цінувала діяльність М. Драгоманова. З кінця 19 ст. В. увійшла в англійську літературу як автор низки прозових художніх творів, серед яких світової слави зажив роман «Овід» (1897) — про боротьбу за національну незалежність і свободу Італії доби 1830–1840-х рр.; в Україні неодноразово перевидавався, починаючи з 1929. 1981 за «Овідом» на Київській кіностудії ім. О.П. Довженка було створено трисерійний телефільм, удостоєний 1982 Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка. В українській літературі діяльність В. знайшла відображення в поезіях М. Тарновського, Л. Костенко, трилогії М. Олійника «Пролог» та ін. В. належать музичні твори, зокрема ораторія «Вавилон» (1948) про повалення царського самодержавства в Росії.

Тв.: Six lyrics from the Ruthenian of Taras Shevchenko, also The Song of the merchant Kalashnikov from the Russian of Mikhail Lermontov. — London, 1911; Овід. — К., 1985.

Лит.: Устенко Г.О. Етель-Ліліан Войнич — біограф Т.Г. Шевченка і перекладач його творів на англійську мову // Праці Одеського університету, 1962, т. 152, серія філолог. наук, вип. 11; Коваленко О.С., Куц О.П. Етель-Ліліан Войнич. 1864–1960. — Львів, 1964; Таратута Е. Этель Ли-лиан Войнич. Судьба писателя и судьба книги. — М., 1964; Шемет О. Ліліан Войнич у Львові // Жовтень, 1970, № 7; Полек В.Т. Етель-Ліліан Войнич і Україна. Бібліографічний покажчик. — Львів, 1970; Зорівчак Р.П. Шевченко в англomовному світі. В кн.: Шевченко і світ. — К., 1989.

М.М. Варварцев.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ, Володимир-Василій Всеволодич Мономах (1053–19.05.1125, Київ) — князь чернігівський, переяславський і київський. Син Всеволода Ярославича і дочки візантійського імператора Константина IX Мономаха Марії (її походження досі залишається спірним). Перший раз В.М. був одружений бл. 1070 з Гідою, дочкою останнього англо-саксонського короля Гарольда II, друга дружина невідома, третя (після 1107) — дочка половецького хана Аєпи. Дитинство В.М. провів у м. Переяслав-Руський (нині Переяслав-Хмельницький), де з 1054 княжив його батько згідно із заповітом Ярослава Мудрого. У жовт. 1078 Всеволод став київським князем і перевів В.М. з Переяслава-Руського до Чернігова. Було утворено родинний дуумвірат батька й сина, що правив на Русі протягом 15 років. В.М. від імені батька переміщував князів з одного міста до іншого, провадив загально-руську зовнішню політику. Після смерті 1093 Всеволода Ярославича В.М., всупереч сподіванням правлячої верхівки, поступився київським престолом князю турівському Святополку Ізяславичу, синові старшого Ярославича Ізяслава. В.М. залишився княжити в Чернігові. 1094 він віддав Чернігівське князівство братові Олегу Святославичу і поїхав княжити до батьківського Переяслава-Руського. Симпатизуючи В.М., складач «Повісті временних літ» пояснював віддання Києва й Чернігова братам небажанням В.М. розпочинати усобиці на Русі.

З 1094 В.М. розпочинає багатолітню боротьбу з половецькими ханами, які майже щорічно вдиралися на південні землі Русі. Найбільш страждало від них Переяславське князівство. В.М. швидко досяг успіхів у війні з кочовиками, тому київ. кн. Святополк 1094 запропонував йому об'єднати сили, а також разом правити на Русі. Так виник дуумвірат Святополк — В.М., що управляв Давньоруською державою бл. 20 років. Київська монархія на чолі з дуумвірами і забезпечила політичну рівновагу й мир на Русі, добрі відносини із західними сусідами, особливо після проведених В.М. і Святополком переможних походів до Половецької землі 1103, 1107, 1109 і 1111. Завдяки широкомасштабним заходам дуумвірів половецькі орди були відкинуті далеко від рубежів Русі, за Дон, а внаслідок походу 1111 40-тис. половецька орда хана Атрака емігрувала до Грузії. Після смерті 16 квітня 1113 у Києві Святополка Ізяславича невдоволені його економічною політикою (потурання лихварям, спекуляції сіллом урядовцями) городяни піднялися на повстання. Міське віче, що зібралося у Софійському соборі, закликала на престол В.М., який, проте, відмовився. Повстання не вщухало, загрожуючи князівській владі, тому В.М. нарешті прийняв друге запрошення стати київським князем. Йому виповнилося тоді 60 років. В.М. подібно до Володимира Святославича і Ярослава Мудрого самовладно правив на Русі. Проводив активну зовнішню політику: 1116 посадив на короткий час своїх посадників у за-

лежних від Візантії дунайських містах, але потім відновив дружні стосунки з Візантією; за його правління склалися напружені відносини з Малопольщею Болеслава III Кривоустого й Угорщиною Іштвана II.

В.М. був видатним мислителем свого часу. Він написав «Повчання дітям» (бл. 1118), в якому бажав передати свій досвід нащадкам, прагнути, щоб вони не повторювали його помилок. У складі «Повісті временних літ» до нас дійшов і один з приватних листів В.М., написаний Олегу Святославичу після вбивства ним сина В.М. В.М. увійшов до історії як славетний «страдалець» за Руську землю, звиятжний переможець половецьких ханів.

Лит.: Ивакин И.М. Князь Владимир Мономах и его Поучение. — М., 1901, ч. 1; Орлов А.С. Владимир Мономах. — М.–Л., 1946; Котляр М.Ф. Володимир Мономах. У кн.: Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. — К., 1994.

М.Ф. Котляр.

ВОЛОДИМИР СВЯТОСЛАВИЧ, Володимир-Василій Святославич Святий (р.н. невід. — 15.07.1015) — князь новгородський (від 969) і київський (бл. 980). Позашлюбний син київського князя Святослава Ігоревича. Народився, ймовірно, в Києві. Був багато разів одружений. 1-а дружина — донька полоцького кн. Рогволода Рогнеда (шлюб — бл. 978, померла 1000); наступні — грекinya, вдова його брата Ярополка Святославича (шлюб — 978, р. смерті невід.); чеська княжна Малфріда, донька чеського кн. (шлюб — 980, п. бл. 1000); грецька принцеса Анна, донька візантійського імп. Романа II (шлюб — 989, п. 1011) та ін. Згідно з «Повістю временних літ», В.С. мав 12 синів і 9 доньок.

Князь Святослав перед тим, як вирушити в свій останній похід до Болгарії 969, посадив трьох своїх синів намісниками в трьох центрах Руської держави: Ярополка Святославича — в Києві, Олега Святославича — в Овручі, В.С. — в Новгороді Великому. Після смерті Святослава (весна 972) його сини відчували себе незалежними один від одного у своїх землях. 977 Ярополк вирішив підкорити Олега. У битві біля Овруча Олег загинув. Не чекаючи, коли Ярополк піде на нього, В.С. попрямував «за море», до Скандинавії, де набрав дружину з варягів. Повернувшись до Новгорода, вигнав посадника, якого встиг посадити там Ярополк, і оголосив останньому війну. Перш ніж рушити на Київ, В.С. підкорив союзне Ярополку Полоцьке князівство. Коли В.С. таки рушив на Київ, Ярополк не зважився дати йому бій, втік із Києва і зачинився у фортеці Родень поблизу м. Канів, у гирлі р. Рось. В.С. обложив Ярополка. Прибулий до В.С. на переговори Ярополк був убитий варягами, і В.С. невдовзі вокняжився в Києві, ставши єдиновладним государем Русі.

Своє правління в Києві В.С. розпочав з реформ, взявшись спочатку за язичництво. На зміну численним культам слов'янських і неслов'янських божеств за його наказом було запроваджено пантеон з 6 богів на чолі з громовержцем Перуном, про що «Повість временних літ» оповідає під 980. Також князь приєднав (чи повернув до складу держави) союзи східно-слов'янських племен і племінні княжіння: хорватів і дулібів (981), в'ятичів (982), радимичів (984) та ін. Пізніше замінив у центрах основних руських земель племінних вождів (що здавна сиділи там і постійно прагнули до автономії) на посадників — своїх синів і довірених бояр. Реформував законодавство, доповнивши й розвинувши відповідно до вимог часу старий «Закон Руський». Новий, також усний, правовий кодекс одержав назву «Закон земляний». Далі князеві довелося знову звернутися до релігійних справ в умовах, коли язичницькі служителі-жерці змагалися з князем за вплив на населення, загрожуючи перетворитись у незалежну від влади касту. У серед. 980-х рр. В.С. почав схилитися до однієї зі світових релігій — християнства, служителі якого були вірними слугами государів і провідниками їхньої політики. 986 у Візантії спалахнув заколот земельних магнатів проти імп. Василія II Болгаробійця, який звернувся по допомогу до В.С. Князь пообіцяв допомогти, зажадавши за це руку сестри імператора, Анни. Спочатку Василій II відмовив, але потім поставив умову, щоб київський князь охрестився, що й було виконано. Коли ж надіслане князем військо допомогло імператорові приборкати заколотників, той порушив умову русько-візантійської угоди: відмовив В.С. у шлюбі з сестрою. Відтак В.С. влітку 989 обложив візантійське м. Херсонес Таврійський (Корсунь) у Криму і восени здобув його. Імператорові довелося прислати сестру до Херсонеса, де переможець узяв з нею шлюб, а місто повернув Візантії як викуп за наречену. Навесні 990 В.С. з дружиною Анною прибув до Києва і почав енергійно насаджувати християнство. За його правління у Києві було збудовано головний храм Русі — Десятинну церкву Богородиці (996) та Володимира місто. В останні роки життя проти В.С. піднялися його небіж та син: 1012 Святополк Ярополчич (князь турівський «Окаянний»; був кинутий батьком до київської в'язниці), а 1014 Ярослав. В.С. раптово помер у розпалі підготовки походу проти Ярослава на Новгород.

Лит.: Завитневич В.З. Владимир Святой как политический деятель. — К., 1988; Толочко П.П. Владимир Святый. Ярослав Мудрый. — К., 1996; Карпов А. Владимир Святой. — М., 1997.

М.Ф. Котляр.

ВОЛОШИН Августин Іванович (17.03.1874, с. Келечин Болонської округи, нині с. Міжгірського р-ну Закарпат. обл. — 19.07.1945, Москва) —

педагог, просвітитель, громадсько-політичний і церковно-релігійний діяч, президент Карпатської України. Народився в сім'ї священика. Навчався в ужгородській гімназії (1883–92), на теологічному факультеті Будапештського університету, в теологічному ліцеї, який закінчив 1896. 1897 одержав диплом вчителя народної школи. Того ж року висвячений на священика і став до служби у церкві в Ужгороді-Цегельні. По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті (1899–1900) здобув звання професора математики й фізики для горожанських шкіл. Працював проф. Ужгородської вчительської семінарії (1900–17), а згодом її директором (1917–38).

Підготував і видав 42 книги, серед яких найзначніші: «Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ» (1899), «Читанка для угро-русской молодежи» (1900), «Азбука» (1904), «О письменном языке Подкарпатских русинов» (1920), «История педагогики для учительских семинарий» (1923), «О сопіяльном вихованню» (1924), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1931), «Педагогічна психологія», «Логіка», «Методика народно-шкільного навчання» (всі — 1935), «Коротка історія психології» (1937), «Педагогічна методологія. Методологія навчання» (кн. 1, 1943).

Зарекомендував себе як професійний журналіст-видавець. Редагував єдину на той час руську газ. «Наука» (1903–18), а також газ. «Свобода» (1920–38), перший український щоденник «Нова свобода» (1938–39). Був засновником і співзасновником та співробітником низки газет і журналів («Підкарпатська Русь» (1923–38), «Учительський голос» (1929–39), «Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді» (1922–38), «Благовісник» (1922–38), «Місяцеслов» (1902–24). В. — один із засновників АТ «Унію», яке мало свою друкарню, книгарню, видавало книги (1902–38). Став одним із організаторів товариства «Просвіта» в Закарпатті (1920–39), засновником Педагогічного товариства (1924), Учительської громади (1930–38). Він був серед ініціаторів створення Підкарпатського банку, низки фабрик та кооперативів.

У міжвоєнний період (1919–39) дотримувався прочехословацької політичної орієнтації. Був організатором і керівником Народно-християнської партії (1922–39), обирався від неї послом чехословацького парламенту (1925–29), займав посаду державного секретаря в уряді А. Бродія (11–26 жовтня 1938). 26 жовтня 1938 чехословацький уряд призначив його прем'єр-міністром автономного уряду Карпатської України. Під час виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 обраний послом. 14 березня 1939 проголосив незалежність Карпатської України, що була ратифікована Соймом 15 березня 1939. На засіданні Сойму його обрано президентом Карпатської України. Після окупації краю військами гортиської Угорщини В. разом із окремими членами свого уряду залишив м. Хуст і 16 березня 1939 перейшов кордон Румунії. Відвідавши Юго-

славію, Австрію, Німеччину, В. обрав місцем свого осідку Прагу. Будучи на чужині, присвятив себе науковій та педагогічній діяльності. В Українському вільному університеті, де йому присвоєно звання професора педагогіки, пройшов шлях від завідувача кафедри педагогіки до проректора філософського факультету і ректора (1945). 21 травня 1945 В. був заарештований співробітниками «Смершу» і вивезений до Москви, де помер у Бутирській в'язниці. Указом Президента України від 15 березня 2002 за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності В. посмертно присвоєно звання «Герой України».

Лит.: Штефан А. Августин Волошин — президент Карпатської України. — Торонто, 1977; Бернарджова Т. Августин Волошин — державний діяч, педагог-мислитель. — Львів, 1995; Зимомря М. та ін. Августин Волошин. — Ужгород, 1995; Вегеш М.М. Белень М. Карпатська Україна у портретах. — Ужгород, 1998; Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. — Львів, 2004.

С.В. Віднянський.

ВОЛЬТЕР (Voltaire), справжнє ім'я та прізвище — Марі Франсуа Аруе (21.11.1694, Париж — 30.05.1778, Париж) — французький філософ-просвітник, історик і письменник. Член Французької академії (з 1745), почесний член Російської академії наук (з 1746). Навчався в єзуїтському коледжі. 1717 за написання вільнодумних віршів був ув'язнений у Бастилії, де написав свою першу трагедію «Едіп». Перу В. належать 54 драматичних творів («Брут», 1731; «Смерть Цезаря», 1736 тощо), низка повістей (найвідоміші — «Кандід, або Оптимізм», 1759; «Вавилонська царівна», 1768), поеми («Орлеанська діва», 1735 та ін.), епіграми, в яких викривалися політична тиранія, релігійний фанатизм, феодальний лад, расизм. У своїй творчості тяжів до розробки різних сюжетів всесвітньої історії, звертався до історичного досвіду українського народу. Найповажніше місце в його студіях посіла «Історія Карла XII, короля шведського», яка від часу першопублікації (Париж, 1731) витримала понад 100 видань різними мовами, справивши великий вплив на західноєвропейську думку про Україну доби Просвітництва. Розглядаючи українсько-шведські відносини, період Гетьманщини, В., за його власним визнанням, дуже багато цікавився діяльністю Івана Мазепи, використав власноручні матеріали учасників подій під Полтавою, передані йому посередництвом П. Орлика. Говорячи про Україну, яка «завжди прагнула свободи», відзначив, що її проміжне становище між Росією, Туреччиною і Польщею «змушувало шукати собі покровителя» серед цих держав, що нарешті призвело до протекторату московського царя, який «керує нею, наскільки можливо, наче рабинею». За описом В., територія України простягалася уздовж обох берегів Дніпра («Борисфена») і поділялася на

дві частини: північну — «землеробську і багату» та південну — «один з найродючіших і водночас найбільш пустельних країв світу». Запорозьке козацтво називав «незвичайним народом, який коли-небудь існував у світі», вбачаючи у формуванні його рис поєднання «захисту християнства з піратськими грабунками». Від В. пішла традиція в європейській художній літературі і мистецтві зображувати Мазепу як сильну політичну постать й колоритну особистість. Образ гетьмана й історичні події в Україні він відтворив також у двотомній праці — «Історія Росії за Петра Великого» (1759–1763).

З іменем В. пов'язана поява в суспільній думці «вольтеріанства» — вільнодумства й критики політичної тиранії і клерикалізму, що знайшло відбиття в Україні у працях письменників Я. Козельського, І. Котляревського, декабристів «Південного товариства» і «Товариства об'єднаних слов'ян». Від 18 ст. праці В. в оригіналах і перекладах поширювалися в Україні, знайшли відгук у діяльності Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, П. Грабовського, В. Підмогильного, М. Рильського та багатьох інших представників українського красного письменства і науки.

Тв.: Histoire de Charles XII, roi de Suède, vol. 1-2. — Paris, 1731.

Лит.: Борщак І. Вольтер і Україна // Україна, 1926, № 1; Волгин В.П. Вольтер-историк // Исторический журнал, 1945, кн. 4; Погребенник Я. М.Т. Рильський — перекладач «Орлеанської діви» Вольтера // Іноземна філологія, 1973, вип. 30; Кузнецов В.Н. Франсуа Мари Вольтер. — М., 1978; Артамонов С.Д. Вольтер и его время. — М., 1980.

М.М. Варварцев.

ВУЯХЕВИЧ-ВИСОЧИНСЬКИЙ Мелентій (світське ім'я — Михайло) (бл. 1630 — 06.02.1697, Київ) — політичний і церковний діяч Архімандрит Києво-Печерської лаври. Закінчив шкільний курс, можливо, у Києво-Могилянському колеґіумі. Кілька років служив писарем у Лаврі. Протягом 1661–63 займав посаду генерального писаря при гетьмані Я. Сомку, 1663 вів переговори з російським посланцем Є. Лодиженським. Того ж року Я. Сомко доручив йому посольство до кн. Г. Ромодановського у справі протистояння Ю. Хмельницькому. Після падіння Я. Сомка В.-В. був засланий до Москви, а потім до Сибіру. 1667 його звільнено за клопотанням П. Дорошенка. Від 1668 В.-В. — генеральний писар у П. Дорошенка. У 1672 і 1675 відвідав Туреччину, брав участь у переговорах з представниками Російської держави, Лівобережної України, Пруссії та Польщі. 1670 очолив українську делегацію у м. Острог на переговорах з представниками польського уряду, де ставилося питання про відновлення Гадяцького договору 1658. Після Бучацького миру 1672 В.-В. виконував посольську місію у Стамбулі. Після зречення П. Доро-

шенком гетьманства 1676 перейшов на Лівобережжя. На поч. 1678 отримав перші офіційні завдання від гетьмана І.Самойловича; 1683 обійняв посаду генерального судді, на якій перебував до поч. 1691; 1687 взяв участь у змові старшини проти І. Самойловича. Новий гетьман І.Мазепа надав йому значні маєтності, а від'їжджаючи до Москви (1689), залишив його гетьманом наказним. 1690 В.-В. їздив до російської столиці, де отримав чин стольника. Того ж року був обраний архімандритом Києво-Печерської лаври, а в лютому 1691 внаслідок політичних суперечностей з І. Мазепою щодо участі Гетьманщини в антитурецькій коаліції «Священна ліга» залишив посаду генерального судді. 1693 отримав ставлену грамоту від московського патріарха Адріана.

Лит.: Оглоблин О. До історії Руїни // Записки історично-філологічного відділу ВУАН, 1928, кн. 16.

В.В. Станіславський.

Г

ГАВЕЛ (Havel) Вацлав (05.10.1936, Прага — 18.12.2011, Градечек, Чехія) — чеський драматург, громадсько-політичний і державний діяч. Народився в Празі в родині підприємців, яка була тісно пов'язана не лише з промисловими та фінансовими колами, але й з культурним середовищем. Його дід побудував у столиці концертний палац «Люцерна», а дядько заснував кіностудію «Баррандов». Прихід до влади в Чехословацькій республіці комуністів у лютому 1948 змінив життя Гавелів: з представників заможних верств вони перетворилися на громадян, у яких за нового режиму не було майбутнього. Вацлав Г. отримав неповну середню освіту: його як людину буржуазного походження не прийняли до гімназії. Протягом п'яти років працював лаборантом у хімічній лабораторії, а ввечері навчався в гімназії. 1954 з ідеологічних міркувань не був прийнятий на жоден гуманітарний факультет. З 1955 навчався на економічному факультеті політехнічного інституту. Після військової служби (1957–1959) працював робітником сцени, заочно навчався на театральному факультеті Академії мистецтв. Писав сатиричні п'єси (п'єси абсурду), які ставилися у маленьких празьких театрах «АБС» і «На забрадлі». 1966 закінчив театральний факультет Празької академії музичного та театального мистецтва. На цей час п'єси Г. («Сімейний вечір», «Сповідення», «Вечірка в саду», «Важко зосередитися»), якого офіційна критика на батьківщині взагалі «не помічала», ставилися в США, Австрії, Великій Британії, Франції, Югославії та інших країнах. 1968 під час «празької весни» Г. заснував і очолив Союз незалежних письменників та Клуб активних безпартійних, став співавтором реформістського маніфесту «Дві тисячі слів». Після придушення «празької весни» у серпні 1968 залишив театр, працював на різних роботах, зокрема вантажником на пивоварному заводі, написав п'єси «Заколотники», «Жебрацька опера», «Проблема» та ін. У 1969 з нагоди річниці окупації Чехословаччини військами Організації Варшавського договору у відкритому листі О. Дубчеку Г. закликав колишнього керівника чехословацьких комуністів дати публічну оцінку тим трагічним подіям. У часи «нормалізації» у ЧССР Г. — один із лідерів правозахисного об'єднання, програмним документом якого стала т. зв. «Хартія-77». 1978 став одним із керівників Комітету захисту несправедливо переслідуваних. Восени 1979 був засуджений за правозахисну діяльність, 1983 звільнений із в'язниці за станом здоров'я. У січні 1989 знову заарештований за підбурювання до масових заворушень, але у травні під тиском урядів

західних країн і громадськості був звільнений. У червні 1989 разом з іншими лідерами опозиції підготував петицію «Декілька слів» з вимогою до чехословацького керівництва демократизації країни. У листопаді 1989 виступив провідним діячем «оксамитової революції» у Чехословаччині, очоливши альтернативне КПЧ об'єднання «Громадянський форум». 29 грудня 1989 Федеральні збори обрали Г. тимчасовим президентом Чесько-Словацької Федеративної Республіки, в липні 1990 був переобраний на дворічний термін. Після розпаду ЧСФР від 21 січня 1993 Г. — президент новоутвореної Чеської Республіки, у січні 1998 знову обраний на цю посаду. На ній активно сприяв демократичній трансформації чеського суспільства, проведенню ринкових реформ і приєднанню країни до загальноєвропейських і євроатлантичних політичних, економічних, військово-політичних та інших структур (НАТО, ЄС). Г. надавав великого значення розвиткові відносин з Україною. 26 квітня 1995 під час офіційного візиту президента України Л. Кучми до Чеської Республіки підписав Договір про дружні відносини і співробітництво між обома країнами. 30 червня — 2 липня 1997 здійснив перший в історії міжнародних відносин державний візит до України, у ході якого було підписано Спільну Заяву президентів двох країн, а також вісім двосторонніх міждержавних та міжурядових угод про співробітництво в економічній, фінансовій, правоохоронній, соціальній, науковій сферах. Г. побував у селі Калинівка Зборівського району Тернопільської області, де вшанував пам'ять чехословацьких легіонерів, полеглих 1917, першим з глав іноземних держав відвідав Чорнобильську АЕС, а також, з нагоди одержання докторського диплому, в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка виголосив доповідь щодо розвитку двосторонніх відносин між Чехією та Україною. Закінчився термін президентських повноважень В. Гавела у січні 2003, утім він визнається моральним авторитетом для Чехії і Європейського Союзу. Відзначений премією Міжнародного інституту Схід-Захід для найвидатніших європейських політиків (1997), іншими державними і міжнародними нагородами, 2004 його висунуто як номінанта на Нобелівську премію миру. Іменем Г. названий аеропорт у Празі, а 2013 за участі ПАРС, Бібліотеки Вацлава Гавела та організації «Хартія-77» заснована Премія імені Вацлава Гавела з прав людини, першим лауреатом якої став білоруський правозахисник О. Біляцький.

Лит.: Зарицький О. Вацлав Гавел. Політичний портрет. — К., 2001; Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. — К., 2011; Корсак Р.В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр. — Ужгород, 2007; Підлущий О. 25 портретів на тлі епохи. — К., 2011.

С.В. Віднянський.

ГАВРИЛИШИН Богдан Дмитрович (нар. 19.10.1926, Коропець Тернопільської обл.) — вчений, педагог і громадський діяч, меценат. Громадянин Канади, з 1960 мешкає у Швейцарії, на громадських засадах працює в Україні. Наприкінці Другої світової війни потрапив до Німеччини, згодом у таборі біженців отримав середню освіту. 1947 виїхав до Канади, де працював лісорубом, офіціантом і став першим з повоєнних емігрантів, який вступив до Університету Торонто, де здобув диплом інженера-механіка (1952) і магістра (1954). 1957 навчався в Міжнародному інституті менеджменту в Женеві, згодом керував у ньому навчальними програмами і викладав основні курси, а з 1968 впродовж 18 років був директором цього навчального закладу, 1986–1988 — його почесним науковим співробітником. Підготував цілу плеяду спеціалістів вищої кваліфікації для сотень компаній в усьому світі, виступав консультантом і радником з питань державного управління та міжнародного бізнесу мультинаціональних корпорацій та національних урядів, доповідачем, модератором і головою на науково-практичних семінарах і конференціях в більш ніж 70 країнах світу. Член Римського клубу (1972), Міжнародної академії менеджменту (1973) і Світової академії мистецтва та науки (1975), доктор економіки та суспільних наук Університету Женеви (1976), почесний доктор права Йоркського університету (1984) та Університету Альберти (1986) в Канаді. Автор понад 150 статей з менеджменту, освіти в галузі менеджменту, економічного та політичного середовищ, а також кількох книг, у т. ч. «До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє», що видана вісьма мовами, та «Залишаюсь українцем. Спогади». Один із ініціаторів створення 1990 Міжнародного інституту менеджменту в Києві та благодійного Міжнародного фонду «Відродження», до 1998 очолював Наглядову раду цієї громадської організації, головною метою якої став розвиток в Україні засад громадянського суспільства в культурній, освітній, науковій та соціальній сферах. Очолював Консультативно-дорадчу раду при Президії Верховної Ради України (1991–1998), був членом американо-українського дорадчого комітету, радником першого Президента України, чотирьох голів Верховної Ради та трьох прем'єр-міністрів України, є головою Крайової Пластової Ради, членом Виконавчого комітету Швейцарського форуму з міжнародної політики, головою наглядових рад Міжнародного інституту менеджменту і Міжнародного центру перспективних досліджень. 2010 заснував в Україні «Благодійний фонд Богдана Гаврилишина», ключовою довгостроковою програмою якого з 2012 є «Молодь змінить Україну». 1990 обраний іноземним членом Національної академії наук України, 1992 присвоєно почесне звання Заслуженого діяча науки і техніки України, нагороджений відзнаками Президента України — орденами «За заслуги» III ступеня (1996) і «Ярослава Мудрого» V ступеня (2005), присвоєно

звання почесного доктора Тернопільської академії народного господарства (1995), Івано-Франківського національного університету імені В. Стефаника (1998), Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича (2000) і Дипломатичної академії України при МЗС України (2014). Також нагороджений Золотою медаллю Президента Італійської Республіки (1975) та відзнакою «Видатного інженера» Університету Торонто (1986).

Лит.: Богдан Гаврилишин. Залишаюсь українцем: Спогади. – К, 2011.

С.В. Віднянський.

ГАКСТГАУЗЕН, фон (Haxthausen, von) Август Франц Людвіг Марія, (03.02.1792, Бьокендорф у княз. Падерборн — 31.12.1866, Ганновер) — німецький економіст і юрист, барон. 1815–1818 вивчав аграрну історію у Геттінгенському університеті. 1829 був запрошений на державну службу до Берліна майбутнім пруським міністром внутрішніх справ Г. фон Роховим і згодом привернув увагу кронпринца (майбутнього короля) Фрідріха Вільгельма IV. 1834 — дійсний таємний радник пруського уряду, за дорученням якого протягом дев'яти років досліджував земельний устрій різних німецьких регіонів. 1842 пішов із державної служби і на запрошення імп. Миколи I 1843/1844 здійснив подорож по Російській імперії з метою дослідження ситуації в аграрній сфері. Для здійснення поїздки отримав від російського уряду фінансування у вигляді виданої наперед річної платні радника. У ході подорожі побував у містах Вологда, Великий Устюг (обидва нині міста у Вологодській обл., РФ), на Поволжі, Кавказі, в Україні, зокрема в Харківській, Катеринославській, Херсонській, Подільській, Волинській, Київській та Чернігівській губ., а також у Криму та Одесі. Результатом стала праця «Дослідження внутрішніх відносин народного життя і особливо сільських установ Росії», перші два томи якої були видані 1847 одночасно німецькою та французькою мовами, а третій вийшов німецькою мовою 1852. Російською перекладено лише перший том (1870) та чотири глави другого (гл. 17–20), більша частина якого містить описи природних багатств України, її корисних копалин, родючих чорноземів, гаваней тощо. Разом з тим Г. звернувся до демографічних відомостей про Україну, привертаючи увагу до ментальних особливостей українців, їх розвиненого естетичного почуття, дбайливого ставлення до пам'яті про героїчні вчинки предків. Значну увагу дослідник приділив характеристиці життя й діяльності німецьких колоній на півдні України. Г. брав активну участь у підготовці російської селянської реформи 1861, виступав прихильником обмежень і поступовості при скасуванні кріпацтва.

Тв.: Über den Ursprung und die Grundlagen der Verfassung in den ehemals slawischen Ländern Deutschlands im Allgemeinen und des Her-

zogtums Pommern im Besondern: eine Einladungsschrift zur Erörterung und literarischen Besprechung. — Berlin, 1842; Die Kriegsmacht Russlands in ihrer historischen, statistischen, ethnographischen und politischen Beziehung. — Berlin, 1852; Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. — Hannover, 1847–1852; Transkaukasien: Reiseerinnerungen u. ges. Notizen. 2 Teile in 1 Bd. Nachdr. d. Ausg. — Leipzig, 1856; Ein Briefwechsel im Hintergrund der russischen Bauernbefreiung 1861. — Paderborn, 1975; Die ländliche Verfassung Russlands. Leipzig 1866. — Reprint: Hamburg, 1993.

Лит.: Haxthausen, August Freiherr von. In: Allgemeine Deutsche Biographie. Band 11. — Leipzig, 1880; Grauher J. August von Haxthausen und seine Beziehungen zu Annette von Droste-Hülshoff. — Altena, 1933; Ein Briefwechsel im Hintergrund der russischen Bauernbefreiung 1861. August von Haxthausen — Editha von Rahden. Mit einer Einführung hrsg. von Alfred Cohausz. Schöningh, Paderborn 1975; Tiggesbäumker G. Zur Kulturgeographie von Transkaukasien und Armenien in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts nach den Aufzeichnungen des Freiherrn August v. Haxthausen. (Diss.) — Münster, 1980; Stoyanoff-Odoy M. Die Grossfürstin Helene von Russland und August Freiherr von Haxthausen: zwei konservative Reformer im Zeitalter der russischen Bauernbefreiung. — Wiesbaden, 1991; Сичинський В. Чужинці про Україну. — К., 1992.

О.М. Горенко.

ГАЛАЙЧУК Богдан-Гадей (21(08). 07.1911, с. Угерсько, нині Львівська обл. — 31.07.1974, Буенос-Айрес) — публіцист, правник, історик права. Дійсний член НТШ. Закінчив Лувенський католицький університет (Бельгія, 1935); докторат Інсбрукського університету (1946, політичні науки) та Українського вільного університету (1948, право). 1949 переїхав до Аргентини. Від 1959 — професор міжнародного публічного права в Папському католицькому університеті у Буенос-Айресі. Викладав у Католицькому інституті культури в Буенос-Айресі, а також державних університетах у містах Сальвадор (Сальвадор), Ліма (Перу), Каракас (Венесуела), Кіто (Еквадор), на спеціальних курсах у МЗС Аргентини. Автор праць з історії міжнародного права, зокрема студій, присвячених правому статусу України після Другої світової війни, та історії дипломатії.

Тв.: Los Estados Conquistados Ante El Derecho Internacional. — Buenos Aires, 1950; Нація поневолена, але державна. — Мюнхен, 1953; El estado ucraiano del siglo 20. — Buenos Aires, 1953; Has the United States Recognized Ukraine? // Ukrainian Quarterly, 1955, № 1; The Peace of Riga — The End of Anti-Bolshevik Front // Ibid., 1956, № 2; The Ukrainian State — A Legally Constituted Entity // Ibid, 1958, № 4; The Soviet Ukraine as a Subject of International law // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences

in the United States (New York), 1961, № 1/2; Царські компетенції на основі Переяславського договору // ЗНТШ, 1962, т. 169; УРСР як заборолу проти «злиття націй» // Сучасність (Мюнхен), 1964, № 8.

Лит.: Біографічні нотатки авторів: Галайчук Богдан-Тадей // ЗНТШ, 1962, т. 169; Богдан-Тадей Галайчук (некролог) // Свобода (Джерсі-Сіті), 1974, 13 серп.

О.В. Ясь.

ГАММЕРДЬОРФЕР (Hammerdörfer) Карл Траугот (1758, Ляйпціг — 17.04.1794, Сна) — німецький історик. Від 1787 — професор Єнського університету. Відомий творами із германської та всесвітньої історії. Серед них — чотиритомна «Загальна всесвітня історія» (Галле, 1790), «Історія Польського королівства. У 3-х т.» (Ляйпціг, 1793–1794), «Історії реформації і німецької війни» (Ляйпціг, 1791). Він перший у німецькій історіографії запропонував нове тлумачення історичної постаті Томаса Мюнцера як героя визвольної війни. Приверненню інтересу до української історії сприяла опублікована Г. 1789 у Ляйпцігу «Історія українських та запорозьких козаків з додатком деяких відомостей про їх устрій та звичаї». Це був скорочений і виправлений німецький переклад виданих у Парижі «Анналів Малої Росії» Ж.-Б. Шерера. Перша частина знайомила німців із географією України, друга — з історією українського козацтва. Як наголошувалося у виданні, український народ гідний уваги європейців завдяки історичному досвіду боротьби за «збереження своїх вільностей, віри, устрою і звичаїв». У додатку до цієї праці було наведено договір гетьмана Д. Апостола з царським урядом 1728 — «Рішительні пункти».

Тв.: Allgemeine Weltgeschichte. 4 Bde. — Halle, 1790; Geschichte der Reformation u. des deutschen Kriegs. — Halle, 1791; Geschichte der ukrainischen und saporogischen Kasaken nebst einigen Nachrichten von der Verfassung und den Sitten desreselben / nach J.B. Scherers aus rußischen Hs. übers. Annales de la petite Russie etc. bearb. von Karl Hammerdörfer. — Leipzig, 1789; Geschichte Polens von den ältesten Zeiten bis zur Revolution im Jahre 1791. 3 Bde. — Halle, 1794.

Лит.: Січинський В. Чужинці про Україну. — К., 1992.

О.М. Горенко.

ГАНОВЕР (Hanover) Натан Нота (поч. 1620-х, Волинь — 1683, Унгариш Броди, Чехія) — єврейський історик-хроніст, равин. Походив із сім'ї равина. Здобув традиційну єврейську освіту. До початку української Національної революції 1648–1676 мешкав у м. Заславль (нині Ізяслав). 1653 у Венеції було видано його хроніку «Болото безодне» («Явен

Мецула»), яка є цінним джерелом з історії України й українського єврейства доби середньовіччя. У творі висвітлюється повстання Наливайка 1594–1596 та Павлюка 1637, змальовано постать Б. Хмельницького, а також постаті польських діячів, описані подробиці єврейських погромів у містах Немирів, Тульчин, Бар, Острог, Заславль, Полонне та ін. Г. є також автором кількох релігійно-містичних праць. В останні роки життя був равиним містечка Унгариш Броди в Моравії, де й загинув під час нападу козацьких (угорських) загонів графа Текелі, союзника Османської імперії в її боротьбі з Австрією.

Лит.: Еврейские хроники XVII столетия: (Эпоха «хмельниччины»). М.–Иерусалим, 1997.

В.А. Гриневич.

ГАПАК Павло (Павел; нар. 25.12.1931) — словацький історик. Доктор історичних наук. Народився в с. Пінковце в Східній Словаччині. Навчався на філософських факультетах Братиславського і Будапештського університетів (1950–54), працював науковим співробітником, завідувачем відділу Інституту історії Словацької АН (1955–91), з 1991 — в Інституті Е. Легоцького в Братиславі. Учасник багатьох міжнародних наукових конференцій, у т. ч. 2-го Міжнародного конгресу українців (Львів, 1993). Дослідник соціально-економічної історії та робітничого руху Словаччини кін. 18 — поч. 20 ст., питань історичного розвитку українців у Сх. Словаччині та на Закарпатській Україні. Автор близько 15 індивідуальних і колективних монографій, багатьох наукових і науково-популярних статей, надрукованих у різних країнах, у т. ч. в Україні та в українських часописах Словаччини: «Дукля», «Дружно вперед», «Нове життя», «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику».

Тв.: Dejiny zelažiarskeho priemyslu na Slovensku. — Bratislava. 1962; Dejiny Slovenska. — Bratislava, 1968, z. 1–2; Історія чеського і словацького робітничого руху 1848–1918. — Братислава, 1975; Нариси історії Чехословаччини. — Братислава, 1982, т. 1–2.

С.В. Віднянський.

ГАРИБАЛЬДІ (Garibaldi) Джузеппе (04.07.1807, Ніцца, Франція — 02.06.1882, о. Капрера, Італія) — італійський політичний, військовий й державний діяч. Генерал, депутат парламенту, літератор (писав автобіографічні романи, поезії, мемуари). Народний герой Італії.

З ранніх літ обрав професію батька-моряка, пройшовши шлях від юнги до капітана торговельного флоту. 1824–1834 Г. працював на міжнародних маршрутах з перевезення збіжжя із Одеси і Таганрога до портів Середземномор'я, водночас діставши широку можливість знайомитися з життям і становищем пригноблених народів Південної Європи й Близь-

кого Сходу. Зустрічі з послідовниками утопіста-соціаліста Сен-Симона і поборника національного визволення Італії Мадзіні справили визначальний вплив на його пошуки суспільно-політичного ідеалу. 1833, перебуваючи у Таганрозі, Г. вступив до таємної революційної організації «Молода Італія» де, як писав він тоді у своєму романтичному вірші, склав «перед лицем рабів-козаків» обітницю «віддати життя за рідну землю». Подальший крок було зроблено в Генуї: Г. взяв участь у підготовці мадзіністського повстання, яке, проте, зазнало невдачі (1834). Засуджений заочно сардинським військовим трибуналом до смертної кари, він змушений був переховуватися в Марселі (Франція) і Одесі під час останнього плавання до Чорного моря під вигаданим прізвиськом «Пане». 1835 емігрував до Південної Америки, де на чолі легіону італійських добровольців захищав незалежність республік Ріо-Гранде й Уругваю. 1848, дізнавшись про початок революцій в Європі, повернувся на батьківщину, керував військовими загонами Тимчасового уряду Мілана у війні Сардинії проти Австрійської імперії. 9 лютого 1849 за пропозицією Г., обраного депутатом Національної асамблеї в Римі, було проголошено Римську республіку, йому ж було доручено оборону її від інтервентів. Після падіння республіки знову відправився в еміграцію до Америки (Нью-Йорк), виконував рейси на торговельних суднах до Китаю, Австралії, Чілі тощо. Повернувшись 1854 в Європу, обрав своєю оселею о.Капрера, звідки вирушав у нові походи за свободу Італії. 1859 у період австро-італо-французької війни, одержавши звання генерал-майора сардинської армії, командував корпусом альпійських стрільців, з якими досяг блискучих перемог над австрійцями у гірських районах Північної Італії. Вершиною військового мистецтва Г. стала експедиція «Тисячі» до Сицилії, в результаті якої від влади неаполітанських Бурбонів було звільнено весь Південь країни. В армії Г., яка дістала назву «Південна армія» і формувалася на засадах волонтерства, поряд з італійцями служили численні добровольці з-за кордону — французи, угорці, поляки, англійці, араби, росіяни, українці. Серед них був відомий у майбутньому вчений-географ і соціолог, вихованець Харківського університету Л.І. Мечников, який відзначився у вирішальній битві на р. Вольтурно 1 жовтня 1860. Цього року, на заклик Г., в Італії й за її межами розгорнулося збирання пожертв на озброєння й спорядження гарібальдійського війська. В Україні до акції приєдналися жителі Київщини, Одеси, Бердянська та інших міст, надсилаючи свої внески до каси «Допомога Гарібальді» в Генуї. Продовженням боротьби Г. за остаточне об'єднання Італії стали його походи на Рим 1862 і 1867 та Венецію 1866. У 1870 свій бойовий досвід він запропонував республіканському урядові Франції й, виїхавши на її південь, керував Вогезькою армією у боях проти наступаючих пруських військ.

Героїчні подвиги Г. викликали величезний резонанс у світі й служили надихаючим прикладом для визвольних рухів різних народів. У 1860-х рр. на його підтримку і прибуття чекали борці за свободу в Польщі, Ірландії, Угорщині, Сербії, Україні. Ідеями Г. переймалися учасники Харківсько-Київського таємного товариства, Революційного агентства в Одесі, Центрального українського комітету товариства «Земля і воля», проводячи пропаганду його діяльності серед міського і сільського населення, військових. Зокрема, з цією метою до сіл Київської губернії виїздив підполковник А. Красовський, який зустрічався з Г. в Італії. Під час скасування кріпацтва (за царським маніфестом 1861) Г. став володарем дум мас українських селян, які вимагали «правдивої волі», сподіваючись на допомогу «з-за моря» — від «козацького отамана Загрібайла». Тим часом на початку 1864 за участі польських емігрантів й італійських гарібальдійців й погодженням з Г. була підготовлена військово-морська експедиція в район Одеси для надання допомоги повстанцям у Польщі, яка була невдовзі припинена через поразку повстання.

Патріотичні виступи і бойові походи Г. знаходили численні відгуки передусім у пресі. Одночасно з виданнями в Італії, Франції та інших країнах в Україні першими біографію уславленого генерала презентували на своїх сторінках «Одесский вестник» (1859), «Киевский телеграф» (1860). Про «італійського визволителя» розповідали у своїх творах його українські сучасники — письменники М. Вовчок, Г. Данилевський, М. Драгоманов, М. Максимович, А. Свидницький та ін., а в колах демократичних сил «українським Гарібальді» називали Тараса Шевченка.

Під час Другої світової війни в Італії ім'я Г. мали партизанські бригади, у складі яких билися представники різних національностей, у т.ч. українці — втікачі з фашистських таборів.

Тв.: Scritti. Ed. nazionale. — Bologna, 1932–1937. — Vols. 6; Lettere e proclami. — Milano, 1954; Мемуары. — М., 1996; Epistolario. — Roma, 1973–1997. — Vols. 10.

Лит.: М[ечников Л.И.] Записки гарибальдийца // Русский вестник. — 1861, № 9-11; Русова С. Биография Дж. Гарибальди, освободителя Италии. — Ростов-на-Дону, 1905; Бондаренко І. Про Гарібальді, борця за волю італійського народу. — Одеса, 1908; White Mario J.W. Vita di Garibaldi. — Milano, 1910; Степняк С. Джузеппе Гарібальді. — К., 1920; Guerzoni G. Garibaldi. — Firenze, 1926. — Vols. 2; Sacerdote G. La vita di Giuseppe Garibaldi. — Milano, 1933; Fortini P. Giuseppe Garibaldi marinaio mercantile. — Roma, 1950; Невлер (Вилин) В.Е. Эхо гарибальдийских сражений. — М., 1963; Tamborra A. Garibaldi e l'Europa. — Roma, 1983; Варварцев М.М. Громадськість України у русі допомоги італійській визвольній справі (1860 р.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 1997, вип. 6; Гало М. Джузеппе Гарібальди. — Ростов-на-Дону,

1998; Варварцев М. Гарібальді: український образ та його витоки // Всесвіт, 1998, № 1; Scirocco A. Garibaldi. Battaglie, amori, ideali di un cittadino del mondo. — Roma, 2004; Montanelli I., Nozzi M. Garibaldi. — Milano, 2007; Варварцев М.М. Джузеппе Гарібальді: морськими шляхами в Україну // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2013, вип. 22.

М.М. Варварцев.

ГАРНАТІ, Абу Хамід ал-Гарнаті (1080–1169) — іспано-арабський письменник, місіонер і мандрівник. Відвідав країни Північної Африки, Близького Сходу, Середньої Азії, Східної і Центральної Європи. Автор «Вибірки спогадів про чудеса країн», «Подарунка умам і вибірки з чудес». Близько 20 років жив у Саскіні (місто, збудоване на місці колишнього Ітиля). Подорожував до Київської Русі. За його повідомленням, брав участь у посольстві Гези II до «короля слов'ян». У своїх творах згадує про вживання хутряних грошей на Русі. Зібрав цінні етнографічні матеріали про народи Східної Європи.

Лит.: Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131–1153). — М., 1971.

А.Г. Плахонін.

ГАРРАН де КУЛОН (Garran de Coulon) Жан-Філіп (19.04.1748, Сен-Мартен, Франція — 19.12.1816, Париж) — державний діяч Франції. Був прокурором комуни Парижа. 1792 обраний депутатом вищого представницького органу — Національного конвенту, де брав участь у формуванні зовнішньої політики Франції, спрямованої на допомогу зарубіжним народам в їх визволенні з-під монархічного панування. Виступив автором законопроекту про скасування рабства для негрів у французьких колоніях. Вибух польського повстання під керівництвом Т. Костюшка (1794) послужив Г. поштовхом для привернення уваги громадськості до подій на Сході Європи у праці, виданій у Парижі в третій рік республіки (1794–1795) під назвою «Політичні дослідження про стан давньої і сучасної Польщі з огляду на її останню революцію». В окремому — шостому — розділі «Про козаків України» Г. презентував суспільно-політичний устрій і діяльність козацтва у світлі проголошених французькою революцією засад свободи, рівності і братерства. Говорячи про Запорозьку Січ, він вбачав у ній демократичну республіканську інституцію, яка показала здатність протистояти іноземному поневоленню і гніту. Відтак звертався до історії козаків, починаючи її від часів литовсько-польської унії і, найширше, визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Різко засуджував політику російського самодержав-

ства щодо України, ліквідацію її автономії й покріпачення селян. Називаючи сучасний стан України «диким запустінням», Г., проте, змальовував обнадійливу перспективу, заявляючи, що «дух незалежності бродить серед козаків і вже недалекий час, коли, зібравшись під проводом нового Пугачова, вони змінять лице Росії». Викладені в книзі Г. тлумачення козацтва знайшли продовження у подальшому в пропаганді наполеонівської Франції.

Тв.: Recherches politiques sur l'Etat ancien et moderne de la Pologne, appliquées à sa dernière Révolution. — Paris, 1794–1795.

Лит.: Борщак І. Наполеон і Україна. — Львів, 1937; Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998.

М.М. Варварцев.

ГАШЕК (Hašek), Ярослав (30.04.1883, Прага — 03.01.1923, Липнице-над-Сазавою, Чехія) — чеський письменник, журналіст, політичний і громадський діяч. Автор всесвітньо відомого роману «Пригоди бравого солдата Швейка». Народився у родині вчителя гімназії. 1899–1901 навчався у комерційному училищі, що мало назву «Торгівельна академія». Після завершення навчання влаштувався у банк і захопився літературною творчістю, згодом приєднався до гурту молодих літераторів «Сирена». У 1904–1907, зацікавившись ідеями анархізму, брав участь у демонстраціях, виступав з лекціями перед шахтарями й текстильниками, редагував журнал «Комуна». Потім, розчарувавшись в анархізмі, опинився в орбіті чеської національно-соціалістичної партії, 1911 працював репортером її газети «Чеське слово». У лютому 1912 його було звільнено з редакції за публічну незгоду з позицією провідників національно-соціалістичного руху. Назагал, протягом 1900–1915 Г. опублікував більше тисячі оповідань і фейлетонів, став автором п'єс, романів. На цей час остаточно сформувалася неповторна стилістика письменника-сатирика: Г. стає одним із найталановитіших виразників антимілітаристських настроїв в Австро-Угорській імперії. У своєму ранньому «Оповіданні про доблесного шведського солдата» (1907) письменник уїдливо кепкував з приводу доведеної до абсурду солдатської слухняності. Поглибити своє розуміння природи війни Г. одержав змогу у лютому 1915, коли був мобілізований до австро-угорської армії і у складі 91-го Будейовицького піхотного полку відправився на фронт до Галичини, де брав участь у бою біля гори Сокаль й отримав срібну медаль за хоробрість. У вересні 1915 потрапив у російський полон і певний час перебував у таборі в Дарниці (Київ), звідки у складі групи інших полонених був переведений до Тоцького табору поблизу Самари. Навесні 1916 одним з перших вступив до Чехословацького легіону, який формувався на території Росії. Невдовзі

у складі маршової роти знову прибув до Києва, де цього разу на вокзалі чеських та словацьких добровольців вітали з оркестром. Зі станції Київ-товарний рота була направлена до 1-го Чехословацького стрілецького полку, штаб якого знаходився у містечку Березне, що між Рівним і Сарнами. Г., як «нестройового з письменницьким талантом», призначили до полкової канцелярії, а за тиждень прикомандирували до групи агітаторів для роботи серед військовополонених прифронтових таборів. Неодноразово Г. супроводжував нових добровольців до Києва, де навідувався до редакції журналу «Чехослован» (вул. Володимирська, 30), у якій його публікації з'являлися майже у кожному номері. У лютому 1917 Г. було переведено з полку до редакції. Знайомство з Києвом під час відвідин забороненого для нижніх чинів кафе «Семадені» завершилося скандалом та арештом на гауптвахті у Борисполі, де він опрацьовував перший рукописний варіант роману про Швейка. У травні 1917 за критичні публікації його було відкликано на фронт і призначено кулеметником. У вересні 1917 в журналі «Чехослован» з'явилася стаття Г. «Лист з фронту», в якій розповідалося про бойові дії легіонерів поблизу Зборова. Від листопада 1917 письменник знову працював у редакції «Чехослована» до закриття видання у березні 1918, став свідком січневого повстання у Києві й приходу більшовиків. Покинувши службу у Чехословацькому легіоні, Г. вступив навесні 1918 до чехословацької секції РКП(б) і розпочав співпрацю з газетою чеських лівих соціал-демократів «Прукопник» («Першопроходець»), що видавалася у Москві. Від жовтня того ж року перебував на роботі у політвідділі 5-ої армії Східного фронту, пройшовши у її складі шлях від Бугульми до Іркутська. У цей час на батьківщині письменника визрівали революційні зміни. У м. Кладно сформувалася Центральна робітничка рада, представники якої на II конгресі Комінтерна у Москві звернулися до Чехословацького центрального бюро при ЦК РКП(б) із проханням відрядити до Праги досвідченого діяча, здатного не лише приєднатися до революційного руху, а й стати одним з його очільників. Кандидатура Г. видалася найбільш вдалою. Однак на час, коли він повернувся на батьківщину (грудень 1920), пролетарське повстання вже зазнало поразки. Повернення Г. викликало хвилю агресивних образ і наклепів. У ворожому оточенні єдиний вихід письменник вбачав у відмові від політичної активності. У часописах «Чеське слово» та «Трибуна» почали з'являтися його гуморески, в яких автор глузував зі свого нещодавнього червоноармійського минулого. Окрім того, у різних видавництвах він анонсував літературне продовження історії солдата Швейка, але вже як сатиру антирадянського спрямування. Однак вже у 1921 налагодив контакти з лівими виданнями («Руде право» і «Сршатец»). Останні роки життя Г. були пов'язані з м. Липнице, де він продовжував роботу над романом про солдата Швейка,

на сторінках якого торкнувся й подій в Україні періоду світової війни (розділи «Швейк іде на війну», «З Гатвана на галицький кордон» та ін.). Г. розкрив її антигуманний характер, безглузду жорстокість військового командування на Східному фронті в Галичині щодо українського населення під виглядом «боротьби з російською пропагандою», змалював сумну долю арештованих русинів. На основі особистого досвіду перебування у Галичині Г. написав оповідання «Клятий русин», яке, на думку літературознавців, перегукується з поемою Ю. Федьковича «Дезертир». «Пригоди бравого солдата Швейка» та інші твори Г. набули широкої популярності в Україні й неодноразово перекладалися українською мовою (серед його перекладачів був Остап Вишня), а інсценізації знаменитого роману знайшли місце на сценах Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка та інших театрів України.

Тв.: Жертва лотереї. — К., 1952; Гумористичні оповідання. — К., 1956; Собрание сочинений: В 6 т. — М., 1983–85; Пригоди бравого вояка Швейка. — К., 1970, 2012.

Лит.: Трофимкин И. Ярослав Гашек. Биография писателя. — М., 1973; Пытлик Р. Швейк завоевывает мир. — М., 1983; Токсина И.В., Курант И.Л., Глазкова Н.Л. Ярослав Гашек. Библиографический указатель. — М., 1983; Лозинський І. Ярослав Гашек в Україні // Жовтень, 1983, № 4; Муратов А., Муратова Д. Киевские приключения Ярослава Гашека // Зеркало недели. — 2010, № 25.

О.М. Горенко.

ГВАНЬЇНІ (Guagnini, Guaninus, Gwagnin) Алессандро (1534, за ін. даними: 1538, Верона, Італія — 1614, Краков) — польський історик-хроніст, військовий діяч. Походив із знаного італійського роду. В юності навчався фортифікаційної справи й топографії, які стали в пригоді в його подальшій діяльності військового, досконало оволодів латинською мовою. Через скрутні матеріальні умови 1557 покинув рідне місто й подався до Польщі — слідом за батьком Амброджо Г., який двома роками раніше знайшов там засіб для прожитку. 1561 з рекомендацією до короля Сигізмунда Августа, написаною руським воєводою Миколою Сенявським, батько і син Г. відправилися з Меджибожа до Кракова для вступу в польську армію, яка в цей час брала участь у Лівонській війні (1558–84). У подорожі до столиці вони вперше познайомилися з Україною — з її західними землями, відвідали Львів. Згодом Алессандро Г. мав нагоду перебувати на Буковині під час литовського походу на Молдавію 1862. Два роки потому його призначили ротмістром залоги вітебської фортеці (Білорусь), звідки Г. вирушав у походи проти Московської держави, дістав поранення й потрапив у полон, але був «відбитий» своїми вояками. Г. близько зазізнався з багатьма державними і військовими діячами різних країн, в т.ч. з великими гетьманом Литовським Г. Ходкевичем.

Військові заслуги Г. були відзначені на Люблінському сеймі 1569 пожалуванням лицарського звання, а через два роки він набув польського дворянства. Від 1576 продовжував свою кар'єру під прапором короля Стефана Баторія, був учасником походу на Гданськ. У 1578 виконував дипломатичні доручення під час польського посольства до Ватикана, де отримав титул графа Латеранського палацу (резиденції пап). Після повернення з Італії знову воював у складі армії Баторія, брав участь у наступі на Великі Луки, в облозі Пскова у 1581. Того ж року виїздив до Швеції з проектами розбудови її торгівлі із Венеціанською республікою. У подальшому перебував у тісних зв'язках із двором краківських єпископів, у володіннях яких займався підприємництвом, придбавши 1601 поблизу м. Келець гуту для налагодження виробництва італійського скла.

На своїй другій батьківщині Г. спробував свої сили й хист також у літературній діяльності, звернувшись до складання історії Польської держави. 1578 у Кракові вийшов латиною його перший твір «Опис Європейської Сарматії». Написана за тодішньою ренесансною традицією у формі історико-географічної оповіді, книга розповідала про минуле і сучасне не тільки Польщі, а й інших країн. Її друга частина, присвячена Речі Посполитій і Великому князівству Литовському, знайомила також з підпорядкованими їм українськими землями. Г. схарактеризував розвиток Волині, Галичини, Поділля, Київщини за період від доби Київської Русі до середини XVI ст., показав осібне в географічному і етнографічному відношенні місце України («Русі», за термінологією «Опису»), її різницю від Польщі і Московії. Щодо Великого князівства Литовського Г. висловив позицію тієї частини литовської й української шляхти, яка переймалася власними самостійницькими інтересами і виступала проти з'єднання з Польським королівством. Автор захоплено описував Київ як великий політичний і культурний центр — «найдавніше й найславніше місто» з його «чудовими палацами» тощо. Окрему увагу Г. приділив українським козакам — «черкасам». Пояснюючи їх назву від м. Черкаси, відзначив терен їх розселення — береги «Бористена» (Дніпра) та їх довкілля, приналежність «черкасів» до «руського народу», виокремлюючи водночас особливості їхнього життя: «Це хоробрі й войовничі люди, які майже безперервно воюють з перекопськими татарами».

У кінці 15–17 ст. «Опис» був одним з найповніших зведень географічних й історичних відомостей про країни Сарматії, звідки європейці черпали знання про Україну. За життя Г. ця праця була перевидана латиною, а також у перекладах — німецькою мовою (Базель, 1582), польською (Кенігсберг, 1882), італійською (Венеція, 1583), чеською (Прага, 1590, 1602). Її відомості про «руські» землі і козаків переповідали автори хронік й «історій» в Англії, Німеччині та ін.

Зміст «Опису» було покладено Г. в основу нового, значно розширеного видання, яке вийшло 1611 у Кракові в 10 книгах під назвою

«Хроніка Європейської Сарматії». Головною збіркою матеріалів про Україну стала третя книга, що складалася з трьох частин. У першій і другій описувалися «руські князівства та їх народи», «провінції, що входять до Корони Польської». В останній частині йшлося «про низових козаків, котрих зазвичай називаємо запорозькими». «Хроніка» набула особливо великого поширення у слов'янських країнах. В Україні до неї як джерела з історії народів «Європейської Сарматії» зверталися вчені і письменники 17–18 ст.: З. Копистенський, С. Косов, Ф. Софроневич, І. Голятовський, Г. Граб'янка, автори козацьких літописів, «Історії русів» та ін.

Тв.: Sarmatiae Europaeae descriptio. — Kraków, 1578; Хроніка європейської Сарматії. — К., 2009.

Лит: Cipolla C. Un italiano nella Polonia e nella Svezia fra il XVI e il XVII secolo // Miscellanea di storia italiana. Notizie biografiche. Torino, 1887, vol. XXVI; Ковальський Н.П. Известия по истории и географии Украины XVI века в «Хронике Сарматии Европейской» Александра Гваньини. В кн.: Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. — Днепропетровск, 1972; Дячок О.О. «Хроніка європейської Сарматії Алессандро Гваньїні як джерело з історії України XV–XVII ст.». Автореф. ... дис. канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 1992; Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998; Мицик Ю. Опис України в хроніці Олександра Гваньїні // Всесвіт, 2000, № 11-12; Дячок О. Хроніст Алессандро Гваньїні // Український археографічний щорічник, 2004, нова серія, вип. 8/9.

М.М. Варварцев.

ГЕРБЕРШТАЙН (Herberstein) Зігмунд (1486–1566) — німецький дипломат і мандрівник, барон. Двічі (1517 і 1526) відвідав Москву як посол Священної Римської імперії германської нації з метою залучити великого князя Василя III Івановича до спільної боротьби проти Туреччини. Під час цієї поїздки Г. відвідав Україну. У 1549 він видав у Відні латинською мовою «Записки про московітські справи», які були кількаразово перевидані різними мовами. У них Г. подав багато історичних, географічних та економічних відомостей про Російську державу, Україну, Литву й Польщу. «Записки» стали першим докладним описом географії України (деяких її міст, шляхів, річок, а також місцевостей — Сіверщини, Волині); на картах він представив схематичне зображення її території. Центром козаків Г. називає місто Черкаси. Про Київ він пише як про стародавню столицю Русі — величну й славу, де збереглося багато руїн церков і монастирів, згадує про київські печери з їх гробницями й мощами.

Тв.: *Rerum Moscoviticarum Commentarii.* — Wien, 1549; *Записки о Московии.* — СПб., 1866; *Записки о Московии:* В 2 т. — М., 2008.

Лит.: Січинський В. *Чужинці про Україну.* — К., 1992; Doroschenko D. *Die Ukraine und Deutschland.* — München, 1994.

Г.М. Кулинич.

ГЕРБІНІЙ (Herbinius) Йоганн (1633, за ін. даними: 10(16).12.1627, Бичина, Сілезія (нині Польща) — 7.03.1679, Грудзьонз, Польща) — німецький історик, пастор. Жив у Швеції, Польщі, Литві. Навчався в Лейпцигу, Утрехті (Нідерланди). Ступінь магістра одержав у Віттенберзькому університеті. Кілька років працював учителем у Шлезені. Від 1672 — пастор лютеранської церкви у Вільно (нині м. Вільнюс). 1674 відвідав Україну, у Києві познайомився з життям міста, діяльністю духовенства, прочанами, вивчав релігійні пам'ятки. За допомогою архімандрита Києво-Печерської лаври І. Гізеля придбав багато літератури про українську церкву. 1675 в Єні (Німеччина) видав латиною свою працю про київські печери «Святі київські підземелля, або підземний Київ». Опис був зроблений на підставі особистих спостережень, а також планів і гравюр, які він одержав від Гізеля. 1678 в Амстердамі опублікував книгу про природні явища (водоспади, пороги та ін.) — «Академічні дисертації про подиву гідні наземні і підземні водоспади світу», в якій наводить дані і про Дніпровські пороги. Його праці послужили сучасникам у Західній Європі цінним джерелом з історії України.

Тв.: *Religiosae Kijovienses cryptae, sive Kijovia subterranean.* — Jena, 1675; *De admirandis mundi cataractis.* — Amsterdam, 1678.

Лит.: Doroschenko D. *Die Ukraine und Deutschland.* — München, 1994; Борщак І. *Україна в літературі західної Європи.* — К., 2000.

Н.В. Кривець.

ГІЛЬДЕБРАНД (Hildebrand) Конрад Якоб (1629–1679) — німецький пастор, дипломат. 1656–57 супроводжував шведського посла Г. Веллінга під час його подорожі в Чигирин до Б. Хмельницького, про що розповів у нотатках під назвою «Опис третьої королівської шведської подорожі» (виданий німецькою мовою 1668). Книга містить подробиці про прийом у Б. Хмельницького, розмову гетьмана зі шведами латинською мовою. У своєму звіті оповів про причини виникнення війни з поляками, хоробрість козаків, ставлення українців до полонених німців, які воювали на боці польського війська. Українською мовою свідчення Г. про Україну опублікував Д. Оляничин.

Лит.: Оляничин Д. *Опис подорожі шведського посла на Україну 1656–1657 р.* // ЗНТШ, 1937, т. 154.

Г.М. Кулинич.

ГЛАДКИЙ Йосип Михайлович (1789, с. Мельники, нині село Черкас. обл. — 17(05).07.1866, Олександрівськ (нині м. Запоріжжя) — останній кошовий отаман Задунайської Січі. Народився в родині сільського голови. 1820 пішов на заробітки в Одесу та інші міста південної України, потім — у Задунайську Січ, де вступив до козацтва, став отаманом Платнірівського куреня. Від 1827 — кошовий отаман Січі, водночас був затверджений султаном Магмудом II у правах двохбунчужного паші. Брав участь у війні турків проти греків, в облозі 1826 фортеці Міссолунгі (нині м. Месолонгіон, Греція). Унаслідок суперечок всередині задунайського козацтва, вимог уряду Османської імперії брати участь у придушенні національно-визвольного повстання в Греції 1821–29 та в російсько-турецькій війні 1828–1829 перейшов на бік російського війська, про що попередньо таємно домовився із його командуванням. Під час мобілізації задунайців на війну 1828–29 близько тисячі козаків на чолі з Г. 30(18) травня 1828 перейшли Кілійське гирло Дунаю, увійшли в Ізмаїльський порт і приєдналися до російської армії. Козаки взяли участь у боях проти Туреччини, зокрема в переправі через Дунай 8 червня (27 травня) та штурмі фортеці Ісакча (нині місто в Румунії). За військові заслуги Г. отримав чин полковника і дворянство. Після війни уряд доручив йому сформувати із задунайців Азовське козацьке військо, 1832 — призначений наказним отаманом цього війська. Внаслідок розподілу землі в Азовському війську одержав 1600 десятин і влаштував власне господарство. 1851 вийшов у відставку за власним бажанням. Був нагороджений орденами св. Георгія 4-го ст. (1830), св. Анни 2-го ст. (1831), св. Володимира 3-го ст. (1840), дістав чин генерал-майора (1843).

Лит.: Гладкий В. Осип Михайлович Гладкий. Кошевой атаман Запорожской Сечи. 1789–1866 // Русская старина, 1881, № 2; Бойко А.В., Маленко Л.М. Матеріали до історії Азовського козачого війська. — Запоріжжя, 1995.

О.А. Бачинська.

ГОГОЛЬ Остап (Остафій, Євстафій; р. н. невід. — 05.01.1679) — гетьман наказний Правобережної України (1675–79), подільський (1654–61, 1663–69, 1673–75) та брацлавський (1663–65) полковник. Походив зі старовинного роду православної шляхти. Народився, ймовірно, в с. Гоголі Летичівського повіту на Поділлі (нині село Віньковецького р-ну Хмельн. обл.). З початком Національної революції 1648–1676 організував загін, з яким перейшов на сторону Б. Хмельницького. Швидко посів одне з чільних місць серед козацької старшини правобережних полків. На поч. 1654 — полковник Подільського полку (згодом він називався ще Подністрянським та Могилівським полком). Виконував найважливіші доручення гетьмана Б. Хмельницького. Після смерті останнього підтримував геть-

манів І. Виговського й Ю. Хмельницького, однак не підписав Гадяцький договір 1658 та Переяславські статті 1659. Польський король Ян II Казимир Ваза надав Г. 1661 шляхетство. Під час гетьманування на Правобережній Україні П. Тетері — брацлавський і подільський полковник. 1664 підтримував антипольське повстання. 1665 перейшов до гетьмана П. Дорошенка. Восени 1674 визнав владу короля Яна III Собеського і брав участь у його коронації. У квітні 1675 від імені польського короля призначений наказним гетьманом над козацтвом Правобережної України, де доклав великих зусиль для збереження козацького устрою. Після Журавненського мирного договору 1676 місцем дислокації правобережного козацтва стала поліська частина Київщини з центром у м-ку Димер, що стала пізніше гетьманською резиденцією Г. Розчарувавшись у протекції польського монарха, у квітні 1678 визнав владу лівобережного гетьмана І. Самойловича. Похований у Києво-Межигірському Спасо-Преображенському монастирі. У Святодухівській церкві цього монастиря до серед. 19 ст. зберігався портрет Г., розміщений поруч із зображенням Б. Хмельницького.

Лит.: Чухліб Т. Соротники Богдана Хмельницького: Військово-політична діяльність Євстафія Гоголя (1648–1679). В кн.: Доба Богдана Хмельницького. — К., 1995; Його ж. Є. Гоголь — полковник Війська Запорозького та наказний гетьман Правобережної України // УГЖ, 1997, № 1; Крикун М. З історії української козацької старшини другої половини XVII століття: Полковник Остап Гоголь // ЗНТШ, 1997, т. 233; Чухліб Т. Євстафій Гоголь. В кн.: Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998, кн. 1.

Т.В. Чухліб.

ГОДИНКА Антоній (Антал; псевдоніми — Сокирницький Сирохман, Сокирницький Сиротюк; 07.02.1864, с. Ладомирів, нині Словаччина — 15.07.1946, Будапешт) — історик, філолог, фольклорист, публіцист, педагог. Чл.-кор. (1910), дійсний чл. (1933) Угорської АН. Народився в сім'ї греко-католицького священика. Закінчив школу в с. Сокирниця (нині село Закарпат. обл.). Вчився в гімназіях міст Мараморош-Сігет (нині Сігету-Мермацією, Румунія) й Ужгород, Мукачівській духовній семінарії, від 1882 — у Центральній теологічній семінарії в Будапешті. Від 1888 — працівник бібліотеки Угорського національного музею, від 1889 — стипендіат Австрійського історіографічного інституту у Відні, де став учнем відомого славіста В. Ягича. 1891 захистив докторську дисертацію «Джерела сербської історії та її перший період». 1892–1906 — співробітник Імператорської і королівської конфесійної бібліотеки у Відні, де займався дослідженнями з палеографії, історії південних слов'ян (сербів і хорватів), виданням архівних джерел. 1905 дістав звання приват-

доцента філософського факультету Будапештського університету за дослідження «Угорсько-слов'янські контакти до 1526 р.». Від 1906 — проф. Академії права та університету в Братиславі, від 1923 — зав. кафедри загальної історії, декан філософського факультету, від 1932 — ректор Печського університету (Угорщина). 1935 перейшов на пенсію. 1941–43 — перший голова «Подкарпатського общества наук» в Ужгороді. Досліджував питання загальної історії, історії Угорщини, Закарпаття і церкви, угорсько-слов'янських зв'язків. Автор історичних праць (переважно угорською мовою), більшість з яких зберігається у відділі рукописів бібліотеки Угорської АН: «Історія Мукачівської греко-католицької єпархії» (Будапешт, 1909), «Архіви Мукачівської греко-католицької єпархії, т. 1: 1458–1715» (Ужгород, 1911), «Частини руських літописів, пов'язані з угорцями» (Будапешт, 1916), «Додатки до історії Ужгородського замку і міста Ужгорода» (Ужгород, 1917), «Русинсько-мадярський словарь глаголов» (Ужгород, 1922), «Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ» (Ужгород; Оксфорд, обидва 1922; Будапешт, 1923; Париж, 1924), «Князь Ференц Ракоці II і найвірніший народ» (Печ, 1937) та ін.

Тв.: Пісні наших предків: Сто наших співанок. — Будапешт–Ужгород, 1993; Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ. Написау едепъ сокырницькый сирохманъ. — Ніредьгаза, 2000.

Лит.: Загальна бібліографія Подкарпаття. — Ужгород, 1944; Мишинич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. — Ужгород, 1991; Наукові дослідження на честь Антонія Годинки. — Ніредьгаза, 1993; Удварі І. Антоній Годинка — дослідник історії русинів. — Ніредьгаза, 1992; Його ж. Традиції О.В. Духновича в діяльності А. Годинки. В кн.: О.В. Духнович і слов'янський світ. — Ужгород, 1993; Магочі П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). — Ужгород, 1994; Хланта І. Літературне Закарпаття у ХХ ст.: Біобібліографічний покажчик. — Ужгород, 1995; Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.). — Ужгород, 1997.

С.В. Віднянський, Г.П. Герасимова.

ГОЛЛЬ (Gaulle) Шарль де (22.11.1890, Лілль, Франція — 09.11.1970, Коломбе-ле-Дез-Егліз, Франція) — французький військовий і державний діяч. Прем'єр-міністр Франції (1944, 1946, 1958), президент Франції (1958–1969). Народився в католицькій аристократичній сім'ї. Навчався в єзуїтському коледжі, згодом військовій академії Сен-Сір. Брав участь у Першій світовій війні, потрапив до німецького полону. 1919–1920 згідно з контрактом виконував обов'язки радника польської армії генерала Галлера. Після війни став активним прихильником розвитку танкових та

механізованих військ. Написав дві книги: «На вістрі шпаги» (1932), «Армія майбутнього» (1934). 1931–1937 перебував на службі в секретаріаті національної оборони. 1939 у званні полковника призначено командувачем танковими військами 5-ї армії, згодом — командувачем 4-ї бронетанкової дивізії. У травні 1940 йому присвоєно звання бригадного генерала, згодом призначено заступником міністра оборони. Виступав проти укладання перемир'я з Німеччиною. У червні 1940 вилетів до Лондона і по радіо закликав співвітчизників до активного спротиву нацистській окупації, створив комітет «Вільна Франція». Домігся від В. Черчілля та Ф. Рузвельта офіційного визнання себе лідером французького Руху Опору, наприкінці війни — для Франції статусу рівноправного союзника антигітлерівської коаліції, місця постійного члена в Раді Безпеки ООН. Був прихильником створення інституту сильної президентської влади, тоді як більшість політичних партій виступала за проголошення парламентської республіки. Конституція Четвертої республіки (жовтень 1946) проголосила парламентську форму правління і де Г. добровільно пішов у відставку. У ці роки написав «Воєнні мемуари» в трьох томах («Привов», «Єдність», «Порятунок»). Повернувся до активного політичного життя 1958, коли в результаті гострої політичної кризи навколо алжирської проблеми йому запропонували очолити уряд. Умовами для його згоди стало надання надзвичайних повноважень уряду і дозвіл розробки нового проекту конституції. Її проект був виписаний ним власноручно і перетворював П'яту республіку на президентську. Після її схвалення (жовтень 1958) на загальнонаціональному референдумі де Г. було обрано президентом Франції (грудень 1958). На цій посаді здійснив вирішальний крок щодо припинення війни в Алжирі та ліквідації колоніальної імперії. Його прагнення забезпечити велич Франції через незалежну зовнішню політику привело до виходу країни з військових структур НАТО (1966). Водночас Франція успішно випробувала ядерну зброю. Став одним із фундаторів Європейського економічного союзу (січень 1958), виступав проти принципу наднаціональної Європи, протиставляючи йому ідею «Європи Вітчизн», зазначав, що така Європа має простягатися від Атлантики до Уралу. Внутрішня політика була спрямована на модернізацію французької економіки через розширення державного регулювання економічної та соціальної сфери («дирижизм»). 1966 де Г. прибув з офіційним візитом до СРСР, у межах якого відвідав Київ (21 червня 1966). Виголосив промову на засіданні Верховної Ради УРСР, у якій висловив свою повагу до України та українців, відзначив їхній внесок у спільну перемогу над нацизмом. Наголосив на давніх зв'язках між двома країнами, що беруть свій початок від доньки князя Ярослава Мудрого Анни, дружини французького короля Генріха I. Висловив сподівання щодо поглиблення зв'язків та плідної співпраці

обох країн у справі об'єднання Європи, забезпечення миру в усьому світі. У травні 1968 серйозним викликом авторитету і владі де Г. став виступ лівих сил, що переріс у загальнонаціональний страйк. Після подолання політичної кризи де Г. ініціював референдум (квітень 1969) з реформи сенату та нового адміністративного поділу країни, яку французькі виборці не підтримали. Це стало приводом до його добровільної відставки (28 квітня 1969). Де Г. повернувся до маєтку в Коломбе і розпочав роботу над «Мемуарами надій», завершити які не встиг. З його іменем пов'язане виникнення правополітичного руху у Франції — голлізму.

Тв.: Мемуари надєжд (1958–1962). Пер. с фр. — М., 2000.

Лит.: Трубайчук А., Шевченко В. Шарль де Голль. — К., 1997; Шарль де Голль // 100 человек, которые изменили ход истории. — 2009, № 66; Уильямс Ч. Последний великий француз. Жизнь генерала де Голля. Пер. с англ. — М., 2003; За європейську Європу. Шарль де Голль // Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. — К., 2011.

О.С. Черевко.

ГОЛОВАТИЙ Антон Андрійович (1744, Нові Санжари — 19(08).02.1797, Єкатеринодар, нині Краснодар, РФ) — кошовий отаман Чорноморського козацького війська. Народився в родині козацької старшини. Навчався у Київській академії. Після її закінчення обирався на старшинські посади у Новій Січі. У складі запорозької делегації був присутній на коронації імп. Катерини II. Один з авторів проекту реформування Війська Запорозького (низового) за зразком Всевеликого Війська Донського. Після ліквідації Січі (1775) царський уряд надав Г. звання капітана російської армії. Був полковником Бузького козацького війська. Брав участь у формуванні т. зв. Війська вірних козаків, 1788 перейменованого на Чорноморське козацьке військо. У ранзі військового судді брав участь у російсько-турецькій війні 1787–1791: козацька флотилія під його командуванням захопила важливий стратегічний пункт турків — о-в Березань, брала участь у здобутті фортець Тулча, Ісакча (нині міста в Румунії), Кілія та Ізмаїл. Г. неодноразово очолював козацькі посольства до Санкт-Петербурга. 1792 отримав грамоту від царського уряду з дозволом переведення Чорноморського козацького війська на Кубань, з 1796 — кошовий отаман цього війська. Під час Перського походу (1796–97) командував козацькими полками, що йшли в авангарді російської армії. У січні 1797 під час військової операції проти турків та персів захворів малярією і невдовзі помер. Був нагороджений орденами св. Георгія 4-го ст. та св. Володимира 3-го ст., а також іменною шаблею «За хоробрість». Г. відомий також як автор віршів-пісень, зокрема «Ой,

Боже наш, Боже, Боже милостивий!», «Ей, годі нам журитися, пора перестати!», в яких передаються настрої колишніх запорожців. Ці твори поширювалися у списках та багато разів друкувалися в пісенниках кінця 18–19 ст. Про Г. згадував у своїх творах Т. Шевченко («Сліпий», «До Основ'яненка», «Близнецы»), який також зробив ескіз олівцем «А. Головатий біля Неви».

Лит.: Комар М. Оповідання про Антона Головатого. — СПб., 1901; Квітка-Основ'яненко Г. Головатий (Матеріал для истории Малороссии). В кн.: Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів. — К., 1981, т. 7; Хаджибей-Одеса та українське козацтво (1415–1797 рр.). — Одеса, 1999; Польовий Р. Кубанська Україна. — К., 2003.

Т.В. Чухліб.

ГОЛУБОВИЧ Всеволод Олександрович (1885, с. Полтавка Подільської губ., нині Одес. обл. — 16.05.1939, Ярославль, нині м. РФ) — політичний і державний діяч, дипломат. Закінчив духовну семінарію і Київський політехнічний інститут, отримав фах інженера шляхів сполучення. У 1914 працював на Південно-Західній залізниці та в Київській окрузі шляхів, з 1916 — начальник відділу пасажирських, ґрунтових та водних шляхів управління начальника військових сполучень Румунського фронту. Ще під час навчання у семінарії Г. став членом есерівського гуртка, а після Лютневої революції 1917 вступив до Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), на її ІІІ з'їзді обраний до складу ЦК, був членом Одеської ради робітничих і солдатських депутатів. 15 липня 1917 призначений генеральним секретарем шляхів в уряді В.Винниченка, 1 листопада того ж року — генеральним секретарем торгівлі та промисловості. 12 грудня 1917 VIII сесія Української Центральної Ради (УЦР) висловила за безпосередню участь у брестських мирних переговорах (Київ не визнавав за ленінським Раднаркомом права виступати на міжнародній арені від імені всіх регіонів колишньої Російської імперії, домагаючись створення федеративного уряду) і сформувала повноважну делегацію на чолі з Г., яка фактично стала першим дипломатичним представництвом нової України. Відбуваючи до Бреста, Г. не мав докладних інструкцій ні від Генерального Секретаріату, ні від Центральної Ради. Лише у загальних рисах В. Винниченко і О. Шульгин порадили йому бути рівновіддаленим як від Росії, так і від Німеччини. М. Грушевський у приватній розмові дав вказівку домагатися включення до складу УНР Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини і Підляшшя, а в разі незгоди Австро-Угорщини — добиватися створення з них автономного коронного краю. Однак коли по прибутті до Бреста на попередній зустрічі з делегаціями Центральних держав 24 грудня 1917 Г. виклав позицію своєї делегації у територіальному питанні, міністр закордонних справ

Австро-Угорщини О. Чернін заявив, що Відень погодиться визнати самостійність України (як необхідну умову для підписання нею мирного договору) у тому разі, коли Київ погодиться на дотримання наступних умов: 1) завершення мирних переговорів у Бресті, а не у Стокгольмі, як це пропонували більшовики; 2) визнання як державного кордону між Австро-Угорщиною і УНР лінії проходження колишнього австрійсько-російського кордону; 3) невтручання однієї держави до внутрішніх справ іншої. Г. повідомив, що відповідь пізніше, а після прибуття до Бреста Л. Троцького на другому пленарному засіданні 28 грудня виступив із промовою, в якій наголосив, що УНР «починає теперішнім моментом своє міжнародне існування, яке вона втратила більш ніж 250 років тому, і вступає в міжнародні зносини в цілім об'ємі своїх прав на цім полі». Тому уряд УНР вважає правильним зайняти на теперішніх переговорах «самостійне становище». Російська делегація в особі Л. Троцького відразу ж заявила про беззастережне визнання права делегації Г. на участь у мирних переговорах, а за дві доби з аналогічною заявою від імені Центральних держав виступив О. Чернін. Цей успіх молодого української дипломатії, зрештою, відкрив шлях до підписання 26–27 січня 1918 українсько-австрійської таємної угоди про створення галицько-буковинського автономного коронного краю та Брестського мирного договору УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією. У самій церемонії Г. не брав участі, оскільки 18 січня 1918 був затверджений IX сесією УЦР Головою Ради народних міністрів УНР і міністром закордонних справ. 2 січня напередодні від'їзду з Бреста на перерву у переговорах йому вдалося зрушити з місця територіальне питання: у конфіденційній розмові з австрійськими представниками він наголосив, що Київ не матиме територіальних претензій до Відня, проте зацікавлений, щоб русини Східної Галичини в майбутньому не належали до Польщі, тобто отримали автономію.

Г. очолював уряд УНР і МЗС аж до гетьманського перевороту 29 квітня 1918 і проголошення Української Держави П. Скоропадського. В деяких довідниках стверджується, що після повернення УЦР до Києва Г. залишив посаду міністра закордонних справ, а натомість 14 березня був призначений М. Любинський. Насправді останній виконував обов'язки керуючого справами МЗС, тобто займався поточною технічною роботою, здійснення ж власне зовнішньополітичного курсу УНР залишалося прерогативою Г. У скрутних умовах німецько-австрійської військової окупації УНР він намагався максимально зменшити вплив військово-дипломатичних представників Центральних держав на внутрішньополітичну ситуацію й використати офіційне визнання останніми незалежності України для розв'язання складних зовнішніх проблем. Зокрема, 3 березня 1918 у відповідь на окупацію Бессарабії румунськими військами Г.

надіслав ноту протесту урядам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Румунії, де зазначалося: «Українське Правительство вважає, що всяка зміна бувшої румунсько-російської границі, особливо в її північній і полудневій частинах, глибоко порушує політичні і економічні інтереси УНР... Правительство УНР вважає обговорення і вирішення цього питання за можливе лише при участі і за згодою Українського Правительства». Під безпосереднім керівництвом Г. були здійснені перші кроки у виробленні головних правових і організаційних засад МЗС, створенні його апаратної структури та закордонних установ. «Проект організації Народного Міністерства Справ Закордонних» визначав такі пріоритетні напрями роботи відомства: ведення політичних зносин України з іноземними державами; охорона інтересів громадян України за межами УНР та іноземних підданих в Україні; розроблення проектів законів у сфері компетенції МЗС; збереження міжнародно-правових актів України. Керівництво зовнішньополітичного відомства складали міністр та його товариш, які призначалися урядом. Своєрідним «мозковим центром» при керівництві МЗС мала стати Політична секція, яка повинна була виробляти проекти нот, міждержавних угод та інших службових документів політичних зносин УНР тощо. Основним оперативним органом міністерства, створеним за функціональною ознакою, вважався Департамент МЗС, який поділявся на загальний, консульський, юридичний, архівно-літературний та бухгалтерсько-господарський відділи. Усі зазначені відділи працювали до квітня 1918. За умов відсутності розгалуженої мережі представництва УНР за кордоном функції консульського відділу зводилися на практиці до виконання відповідних завдань на території України. Перші дипломатичні представництва України були запроваджені у Центральних державах: 16 березня 1918 до Берліна відбув тимчасовий представник УНР, учасник брестських мирних переговорів О. Севрюк; наступного дня призначення до Стамбула отримав М. Левитський; призначення вченого-правника А. Яковліва послом до Відня відбулося 18 квітня. Крім того, 5 квітня до Бухареста відбуло посольство М. Галагана, а 27 квітня до Швейцарії від'їхала дипломатична місія М. Шрага, до компетенції котрої було віднесено також діяльність в Іспанії, Італії та Франції. З метою впорядкування створення дипломатичних установ у березні–квітні 1918 було підготовлено проект закону «Про закордонні установи УНР», який відносив до них посольства, дипломатичні місії, генеральні консульства, консульства, віце-консульства та консульські агенції. Згідно з проектом закону «Про установи для охорони інтересів українських підданих, за межами УНР» передбачалося запровадити у 23 іноземних державах та окремих регіонах колишньої Російської імперії 16 генеральних консульств, 25 консульств, 26 віце-консульств та консульські агентства за потребою.

Внаслідок скрутних міжнародних обставин і короткого часу існування першої УНР Г. був не в змозі перенести роботу зі створення консульської служби у практичну площину. Під час гетьманського перевороту 29 квітня 1918 за звинуваченням у причетності до інтернування директора Російського банку для зовнішньої торгівлі А. Доброго, що виконував конфіденційні доручення німецького окупаційного командування, він був заарештований і засуджений до дворічного ув'язнення німецьким військовим судом. У середині грудня того ж року після перемоги антигетьманського повстання Г. вийшов на волю й протягом 1919 — початку 1920 рр. перебував у Вінниці та Кам'янці-Подільському, де редагував газету УПСР («центральної течії») «Трудова громада». Пізніше відійшов від політичної діяльності й працював у Кам'янець-Подільському університеті. 10 серпня 1920 р. Г. був заарештований більшовиками і став одним із головних обвинувачених на процесі членів ЦК УПСР наприкінці травня — у червні 1921 засуджений до 5 років ув'язнення, але невдовзі — амністований. Працював референтом з питань механізації будівництва інспекторсько-інструкторського управління і завідувачем відділу капітального будівництва ВРНГ УСРР. У 1931 був репресований у справі т. зв. «Українського Національного Центру», засуджений до шести років позбавлення волі, помер у Ярославській в'язниці. Реабілітований на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 січня 1989.

Лит.: Довідник з історії України. — К., 1995, т. 2; Табачник Д.В. Україна на шляху у світ: Керівники зовнішньополітичних відомств України періоду 1917–1996 рр.: (Біографічні нариси, документи і матеріали). — К., 1996; Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). — К., 2000; Матвієнко В., Головченко В. Історія Української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ГОНЧАРЕНКО (Honcharenko) — Агапій (справж. прізви.: Гумницький Андрій Онуфрійович; 19.08.1832, с. Криве, Сквирського повіту Київ. губ., нині село Попільнянського р-ну Житомир. обл. — 23.05.1916, Гейвард, шт. Каліфорнія, США) — священик, журналіст, видавець, перекладач, громадський діяч. Народився в сім'ї сільського священика. Здобував освіту в Києві — в духовному повітовому училищі та семінарії, після закінчення якої 1853 поступив до Києво-Печерської лаври, служив у канцелярії митрополита Філарета. 1857 був призначений ієродияконом російської посольської церкви в Афінах. За участь у листуванні з лондонським центром вільної російської преси 1860 був заарештований, але зміг втекти із в'язниці у Константинополі і виїхати до Лондона.

Працюючи там у друкарні Л. Чернецького, опублікував у газеті «Колокол» свої статті проти кріпосного права, про Т. Шевченка, козаків-некрасовців. У Лондоні встановив контакти з італійською революційною еміграцією та її главою Дж. Мадзіні, якому був представлений 1861 на зустрічі в оселі О. Герцена як «козак і священник». У 1862 Г. відправився на Близький Схід, перебував у Туреччині, Палестині, Лівані, в Єгипті, де в Александрії організував «міцне братерство» земляків з України. 1863 на Афоні (Греція) прийняв рукоположення на священника, набув грецьке підданство. Свою громадську й церковно-релігійну діяльність продовжив у США, куди прибув 1 січня 1865 і в Нью-Йорку провів перше на американському континенті православне богослужіння. Працюючи в нью-йоркському біблійному товаристві, здійснив переклад арабською мовою Біблії. За рекомендаціями, отриманими з Європи від Дж. Мадзіні і Дж. Гарібальді, налагодив співпрацю з італійською діаспорою в Америці. 1865 одружився з дочкою італійського емігранта у Філадельфії Альбіною Чітті і два роки потому виїхав до Сан-Франциско, де 14 грудня створив загальнослов'янське земляцтво — «Російське республіканське благодійне товариство в ім'я декабристів». У листопаді 1867 заснував друкарню, публікації якої присвятив проблемам адаптації Аляски, новопридбаної урядом США у Російській імперії, до американських законів й республікансько-демократичного устрою. Для її жителів та службовців адміністрації писав й видавав навчальні посібники: «Російсько-англійський розмовник» (1867), «Підручник для початкового вивчення англійської мови» (1871), а також релігійно-духовні твори («Прийдіть до Христа» та ін.). 1 березня 1868 Г. започаткував газету «The Alaska Herald», яка мала підзаголовок «Свобода», друкувалася англійською та російською мовами двічі на місяць й надсилалася до Аляски, Китаю, Японії, Гавайїв, Сибіру. О. Агапій був одночасно її автором, складачем, редактором й експедитором. На сторінках свого часопису виступив першим популяризатором Т. Шевченка в Америці, вмістивши у № 1 під назвою «Цікаві думки поета Тараса Шевченка» фрагменти з поеми «Кавказ» в англійському перекладі, а в подальших номерах — мовою Шевченкових оригіналів уривки з творів «І мертвим, і живим...», «Думи мої, думи мої». Відстоюючи громадянські права усього аляскінського населення, включно із українцями і росіянами, опублікував у газеті конституцію США. У 1872 Г. припинив видання «The Alaska Herald», натомість випускав російськомовну «Свободу» (1872–73 вийшли п'ять номерів), де друкував також статті українською мовою. На гроші від продажу англійського шрифту друкарні подружжя Г. придбало ферму в місцевості Гейвард неподалік від Сан-Франциско, назвавши її «Україною», відкрило у себе недільну школу для дітей. У 1890-х — на початку 1900-х рр. Г. співробітничав в американській та українській пресі («Свобода» в Джерсі-

Ситі, «Народ» в Коломиї тощо), пропагуючи ідеї «козакофільства» й політичного відродження України. Своєю діяльністю Г. здобув широкі симпатії й визнання в громадських і літературних колах різних країн. Серед його знайомих були декабрист С. Трубецкой, засновники вільної преси за кордоном О. Герцен і М. Огарьов, Дж. Мадзіні, дослідник Сибіру Дж. Кеннан, письменники Л. Толстой, Марк Твен, М. Павлик та ін. У 1965 з нагоди 100-річчя прибуття Г. до Америки його вклад у суспільний розвиток відзначив сенат Конгресу США.

Тв.: Russo-English Phrase Book. — San Francisco, 1868; Країна козаків у Північній Америці, або Аляска // Народ, 1893, № 23-24; Спомини Агапія Гончаренка, українського козака-священника. — Коломия, 1894; Неволений народ // Свобода (Джерсі-Ситі, США), 1899, 23 лютого.

Лит: Огородников П. В стране свободы. — СПб, 1882, т. 2 (§ 1: Гражданин А. Гончаренко); Luciw W., Luciw Th. Ahapius Honcharenko and the Alaska Herald. — Toronto, 1963; The 100th Anniversary of the Arrival in the United States of Ahapius Honcharenko // Congressional Record (Appendix), Washington, Vol. 111, 1965, July 21, № 123; Савченко В. Запорожці в Америці та їх оборонець о. Агапій Гончаренко // Визвольний шлях (Лондон), 1966, № 4; Варварцев М.М. Агапій Гончаренко — піонер української еміграції в США // УІЖ, 1969, № 6; Зорівчак Р. Піонер англомовної Шевченкіани // Всесвіт, 1973, № 3; Світ І. Отець Агапій Гончаренко (Критичний огляд літератури) // Український історик, 1976, ч. 1-4.

М.М. Варварцев.

ГОРДОН (Gordon) Патрик (31 (21).03.1635, Охлухрис біля м. Еллон, Шотландія — 09.12(29.11).1699, Москва) — військовий діяч, генерал і контр-адмірал. До 1661 перебував на шведській та польській службі. Брав участь (1660) у битвах під Любаром і Чудновом на боці польського короля Яна II Казимира Ваза. Впродовж 1661–99 перебував на службі у російських царів (Олексія Михайловича, Федора Олексійовича, Петра I) і протягом 1667–86 служив в Україні. Брав участь у російсько-турецькій війні 1676–1681. Під час чигиринських походів (1677–1678) турецької армії як військовий інженер керував фортифікаційними роботами у Чигирині, брав участь в його обороні. Учасник кримських походів 1687 і 1689 та азовсько-дніпровських походів 1695–1696. Залишив щоденник із восьми томів, два з яких (за 1677–84) втрачені. Щоденник містить надзвичайно цінний матеріал з історії Росії та України. Зокрема, в ньому наведено інформацію про чигиринські, кримські та азовсько-дніпровські походи, охарактеризовано діяльність українських гетьманів і старшини, змальовано тогочасний побут та звичаї.

Тв.: Tagebuch des Generals Patrik Gordon wohrehd seiner Kreigsdienste unter Schweden und Polen vom Jahre 1655 bis 1661, und seines Aufenthalts in Russland vom Jahre 1661 bis 1699. — St. Petersburg, 1851, t. 1-2; Киев в 1684–1685 годах по описанию служилого иноземца Патрика Гордона. — К., 1875; Дневник генерала Патрика Гордона, веденный им во время его шведской и польской служб от 1655 до 1661 г. и во время его пребывания в России от 1661 до 1699 г., ч. 1-2. — М., 1892; Дневник. 1635–1659. — М., 2000; Дневник. 1659–1667. — М., 2002.

Лит.: Брикнер А. Патрик Гордон и его дневник. — СПб., 1878; Тишин И.Г. Дневник Патрика Гордона // Советские архивы, 1969, № 2; Федосов Д.Г. Летопись русского шотландца. В кн.: Гордон П. Дневник. 1636–1659. — М., 2000; Брицький П.П., Бочан П.О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях. — Чернівці, 2011.

В.М. Горобець.

ГОЩИНСЬКИЙ (Goszczyński) Северин (04.11.1801, с. Іллінці, тепер селище Вінниц. обл. — 25.02.1876, Львів) — польський поет і публіцист. Представник «української школи» в польській літературі. Навчався в гімназіях Вінниці (1814–15) та Умані (1816–19). 1820 — член таємного «Союзу вільних поляків» у Варшаві, розпущеного у 1821. Був учасником польського повстання 1830–1831, після поразки якого нелегально перебував у Галичині (1832–38), де став співзасновником польських патріотичних організацій «Союз друзів народу» та «Співдружність польського народу». Переслідуваний австрійською поліцією, емігрував до Франції (1838), зблизився з групою А. Тов'янського, яка поширювала ідеї польського месіанізму. Від 1872 жив у Львові. У своїх літературних творах поетизував природу України, відтворював важливі історичні події, побут і звичаї українського народу, майстерно послуговувався українським фольклорним матеріалом. Найважливіший його твір — поема «Канівський замок» (1828), в якій у дусі народної традиції оцінено події часів Коліївщини, відтворено соціальні передумови народного повстання 1768, типові характери з народу, світ уявлень, думок і почуттів українців. У 3-томному виданні творів (Львів, 1838) надрукував цю поему зі вступною статтею «Кілька слів про Україну і уманську різню». Йому ж належить опублікована в журналі «Lwowianin» («Львів'янин») стаття «Могила Баби, або Небаби, козацького отамана в Доброполі» (1838). Творчість Г. високо цинив І. Франко. Українською мовою окремі твори Г. перекладали М. Шашкевич («Канівський замок»), М. Литвинець, І. Глинський, С. Йовенко.

Лит.: Кирчів Р. Український фольклор у польській літературі (період романтизму). — К., 1971; Łopuszański B. Stowarzyszenie Ludu Polskiego

(1835–1841). *Geneza i dzieje*. — Kraków, 1975; Франко І. Поет-герой. В кн.: Франко І. Зібрання творів. — К., 1980, т. 27.

Ф.І. Стеблій.

ГРАЦІОЗІ (Graziosi) Андреа (нар. 19.01.1954, Рим) — італійський історик. Професор новітньої історії університету «Федеріко II» в Неаполі. Закінчив університетські студії в Неаполі за спеціальністю «економіка». Як професор-гість працював у Гарвардському, Єльському (США), Московському університетах, Паризькій вищій школі соціальних наук. Є членом асоціацій славістів США, Італії, Італійської асоціації українських досліджень та ін. Від 2004 учасник міжнародного проекту Українського наукового Інституту Гарвардського університету «Двадцять століття України: нова документація, нові інтерпретації». Головні праці Г. присвячені розгляду проблем економіки і політики Російської імперії й СРСР в контексті європейської порівняльної історії та історії Східної Європи 19-20 ст. Велику увагу в них приділено становищу сільського господарства і селянства України у період між двома світовими війнами. Результати цих напрацювань найповніше зосереджено в книгах «Листи з Харкова. Голод в Україні і на Північному Кавказі за повідомленнями італійських дипломатів, 1932–1933 роки» (Турін, 1991, укр. переклад 2007) та «Більшовики і селяни на Україні, 1918–1919 роки» (Москва, 1997). Різні аспекти, пов'язані з національними відносинами, функціонуванням державного апарату, політикою на селі і в промисловості, висвітлено в монографіях Г. «Держава і промисловість у Радянському Союзі, 1917–33» (Неаполь, 1993), «Велика селянська війна в СРСР, 1918–1933» (Кембрідж, 1997; Неаполь, 1998; Москва, 2001), «Від Балкан до Уралу. Східна Європа в новітній історії» (Рим, 1999), «Нова, незвичайна держава. Студії радянської історії, 1917–1937» (Вестпорт, 2000). Події української історії знайшли відображення також у підготовлених спільно з Дж. Шеррер спеціальних випусках французького славістичного журналу «*Cahiers du monde russe*»: «Спеціалісти, бюрократія і управління в Російській імперії та СРСР, 1861-1950» (1995), «Війна, громадянські війни і національні конфлікти в Російській імперії та радянській Росії, 1914–22» (1997). Праці Г. помітно розширили зарубіжну джерельну базу з історії України 20 ст. завдяки передусім публікації італійських дипломатичних архівних документів.

Тв.: Большевики и крестьяне на Украине, 1918–1919 годы. — М., 1997; *Guerra e rivoluzione in Europa, 1905–1956*. — Bologna, 2001; (пер.: *Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр.* — К., 2005); *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932–1933 роки.* — Харків, 2007.

М.М. Варварцев.

ГРЕНЕР (Gröner) Вільгельм (22.11.1867, Людвигсбург — 04.09.1939, Борнштедт) — німецький військовий і державний діяч, генерал-лейтенант. Закінчив академію Генштабу у Німеччині. 1914–1915 — працював начальником німецьких залізниць. У серпні 1917 переведений на Західний фронт, де був командиром дивізії, потім — корпусу. З березня 1918 — начальник штабу німецьких військ в Україні. У меморандумі від 23 березня 1918 Г. повідомляв начальника Генштабу Німеччини Е. Людендорфа, а також німецьке зовнішньополітичне відомство, що поки Німеччина підтримуватиме Центральну Раду, буде неможливо забезпечити надходження продовольства в тій кількості, в якій було обіцяно їй у Брест-Литовську, а тому німецька політика в Україні має зазнати рішучих змін. Він запропонував розглянути можливість заміни Центральної Ради консервативним урядом. 23–24 квітня Г. скликав нараду за участю вищих військових та дипломатичних представників Німеччини та Австро-Угорщини в Україні, учасники якої різко виступили проти Української Центральної Ради. В ухваленій нею резолюції було, зокрема, констатовано неможливість співпраці з урядом В. Голубовича. Г. активно сприяв державному перевороту в Києві 29 квітня 1918. Перед тим 24 квітня Г. провів зустріч з П.Скоропадським, на якій була досягнута домовленість, що німецька сторона підтримає новий уряд за умови виконання ним низки вимог, головною серед яких було визнання статей Брест-Литовського договору, а у день перевороту німецькі війська дотримуватимуться нейтралітету. З ініціативи Г. було роззброєно і розформовано Синю дивізію та полк Січових стрільців. У листопаді 1918 його було призначено начальником Генштабу Німеччини (замість Е. Людендорфа). Наприкінці 1919 на знак протесту проти підписання Версальського договору пішов у відставку. У міжвоєнний період Г. обіймав посади міністра шляхів, військового міністра Німеччини, став одним із урядових кураторів заснованого з ініціативи гетьмана П. Скоропадського Українського наукового інституту в Берліні (1926).

Лит.: Дорошенко Д.І. Історія України. 1917–1923 рр. — Ужгород, 1930, т. 2; Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). — М., 1936; Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання, 1994, № 1; Скоропадський П. Спогади. — К.–Філадельфія, 1995; Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. — К., 1998; Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. — К., 1999.

Н.В. Кривець.

ГРИЩЕНКО Костянтин Іванович (нар. 28 жовтня 1953, Київ) — дипломат, політичний діяч. 1975 закінчив Московський інститут міжнародних відносин. 1976 закінчив курси перекладачів ООН. У 1976–1980 працював у Секретаріаті ООН у Нью-Йорку. Впродовж 1981–1991 обіймав різні посади у системі МЗС СРСР, зокрема, відповідав за організацію переговорів з проблематики ядерного роззброєння. Після проголошення незалежності України повернувся до Києва. В 1991–1995 Г. займав різні посади у МЗС України, на яких також відповідав за процес ядерного роззброєння. Помітною дипломатичною віхою на цьому шляху стало підписання 14 січня 1994 українсько-російсько-американської угоди про умови виконання Лісабонського протоколу 1992 щодо вивезення радянської ядерної зброї з території України. У 1995–1998 — заступник міністра закордонних справ України. Після роботи у центральному апараті МЗС впродовж 1998–2000 був послом України в Бельгії, Нідерландах і Люксембурзі, одночасно працював на посаді представника України в НАТО. У 2000–2003 — посол України в США, після чого призначений на посаду міністра закордонних справ України (2003–2005). Брав активну участь у врегулюванні осінньої 2003 кризи щодо державної приналежності коси Тузла в Азовському морі. Під час «Помаранчевої революції» в Україні відстоював концепт багатовекторності зовнішньої політики країни. У 2006–2007 був радником прем'єр-міністра України з міжнародних питань. Під час загострення українсько-російських відносин у 2008–2010 Г. був послом України в Росії, одночасно першим заступником секретаря РНБОУ. У 2010–2012 вдруге обіймав посаду міністра закордонних справ України. За обставин кризи політики багатовекторності і коливання керівництва країни між створенням зони вільної торгівлі з ЄС і Митним союзом був звільнений з посади міністра закордонних справ та призначений віце-прем'єр-міністром України з гуманітарних питань (2012 — лютий 2014).

Тв.: Грищенко К.І. У Женеві Україна погодилася стати об'єктом, а не самостійним гравцем // Дзеркало тижня, 2014, 18 квітня.

А.Ю. Мартинов.

ГРОНДСЬКИЙ (**Grondski, Grądzki**) Самуїл (20-ті рр. 17 ст.— бл. 1672) — польський хроніст, дипломат. Походив з шляхетського роду, який осів на західноукраїнських землях. Служив як військовий, пізніше як дипломат Речі Посполитої. Разом із С. Любовидзьким брав участь у переговорах з Б.Хмельницьким під Львовом наприкінці жовтня 1655. Під час шведсько-польської війни («Потопу») 1655–57 перейшов на бік короля Карла X Густава, за дорученням якого навесні 1656 їздив у м. Чигирин для укладання шведсько-українського союзу. Пізніше пере-

йшов на службу до трансільванського кн. Ракоці Дердя II. У грудні 1656 брав участь у переговорах в угорському замку Раднот, які завершилися укладанням шведсько-трансільванського договору 1656, спрямованого насамперед проти Речі Посполитої, а 1657 — у поході трансільванського князя на Польщу. Після поразки Ракоці Дердя II вернувся до Трансільванії і служив секретарем цього князя та його спадкоємця Михая I, який панував упродовж 1661–90. Г. — автор латиномовної хроніки «Історія козацько-польської війни» (завершена бл. 1672), в якій відобразив історичні події 1648–72 в Речі Посполитій та Україні, особливо ті, що відбувалися під час Національної революції 1648–1676. Головним джерелом для її написання стала хроніка «Війна скіфо-козацька» Й. Пасторія, використовувалися також компіляції М. Голинського, різні документи, свідчення очевидців, зокрема І. Виговського, особисті спогади. У своєму творі Г. вдався й до історичних екскурсів — про козацьку реформу короля Стефана Баторія (1578), повстання під керівництвом С. Наливайка, І. Сулими тощо. При висвітленні війни 1648–58 в Україні Г. часто відходив від оцінок, характерних для більшості польсько-шляхетських історіографів, часом відверто симпатизуючи українськими повстанцям. Чимало оригінальних звісток хроніки Г. використовувалися істориками 17–20 ст., у т. ч. й українськими.

Тв.: Historia belli cosacico-polonici. — Pestini, 1789.

Лит.: Мыщык Ю.А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. — Днепропетровск, 1985.

Ю.А. Мищук.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (29(17).09.1866, м. Холм, нині Хелм, Польща — 24.11.1934, Кисловодськ, нині місто РФ, похов. у Києві) — історик, соціолог, літературознавець, публіцист, письменник, громадсько-політичний і державний діяч. Дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця (1890), Наукового товариства імені Шевченка (1893), член-кореспондент Краківської АН (1895), член археографічної комісії Моск. археол. товариства (1900), Одеського товариства історії та старожитностей (1901), дійсний член Чеської АН (1914), ВУАН (1923), АН СРСР (1929).

1886 закінчив гімназію у Тифлісі (нині Тбілісі, Грузія), 1890 — історико-філологічний факультет Київського університету. Наукову працю розпочав під керівництвом В. Антоновича рефератом «Южнорусские господарские замки в половине XVI века» (1890) і монографією «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV века» (золота медаль, 1890). Був залишений в університеті для подальшої роботи як професорський стипендіат. 1894 захистив магістерську дисертацію «Барское

староство. Исторические очерки» і за рекомендацією В. Антоновича призначений на посаду ординарного проф. кафедри «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету (1894). У Львові очолив історико-філософську секцію Наукового товариства ім. Шевченка, редагування «Записок Наукового товариства імені Шевченка» (1895–1913), був головою НТШ (1897–1913). За роки керування Г. НТШ розпочало видавати «Жерела до історії України-Руси» (1895–97), «Матеріали до історії суспільних і економічних відносин Західної України» (1905), «Розвідки і матеріали до історії України-Руси» (1896–1902), «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (1910). Для згуртування літературних сил разом з І. Франком заснував і видавав «Літературно-науковий вістник» (Львів, 1898–1905; Київ, 1905–07), був одним з організаторів Української видавничої спілки (1899), часописів «Український студент» (Санкт-Петербург, 1913), «Рада» (Київ, 1906), «Україна» (Київ, 1907–14). 1898 у Львові видав 1-й том «Історії України-Руси», продовженої у наступних 9 т. (Львів, Київ, 1899–1936), де охоплено події в Україні від найдавніших часів до 1658. У 1904 у С.-Петербурзі Г. надрукував статтю «Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» в «Сборнике статей по славяноведению», де сформулював концепцію самостійного історичного розвитку українського народу, окремішного від сусідів як походженням, так і політичним, господарським і культурним життям. Г. надрукував також кілька популярних курсів загальної історії України, зокрема 1904 у С.-Петербурзі — короткий курс історії України російською мовою «Очерки истории украинского народа» (перевидано 1906, 1911, 1913, 1990), 1911 у Львові й Києві — «Ілюстровану історію України» (перевидано 1912, 1913, 1990), зб. «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914). Нариси з української історії Г. публікувалися болгарською, чеською, німецькою, французькою, англійською мовами.

Після революції 1905–1907 переніс свою наукову діяльність до Києва. 1907 був обраний головою заснованого ним Українського наукового товариства, 1908 — редактором періодичного органу УНТ «Записки Українського наукового товариства в Києві» (1908–14).

Суспільно-політичну діяльність розпочав у Галичині. Був одним із засновників Української національно-демократичної партії (1899, згодом її полишив). Підтримував ідею автономії українських земель у складі Австро-Угорщини. Політичні погляди Г. мали вплив на висновки його студій і розроблювані ним концепції історії України. Розглядав історичні дослідження як теоретичну основу практичної української політики. У березні 1905 надрукував статтю «Українство і питання дня в Росії», в якій сформулював завдання українського руху в революції, закликавши

українців до активної політичної діяльності. У травні 1905 у праці «Конституційне питання і українство в Росії» (ЛНВ, № 5) запропонував проект майбутнього конституційного ладу в Росії, де Україні надавалися широкі права національно-територіального самоврядування. У С.-Петербурзі 1906 був одним із засновників часопису «Український вісник» — органу української парламентської громади 1-ї Державної думи Російської імперії. У вересні 1907 за участі Г. створено нелегальне позапартійне об'єднання — Товариство українських поступовців, яке гуртувало сили українства і до 1917 було єдиною діючою українською організацією ліберального напрямку. Свою політичну платформу Г. базував у той час на принципах конституційного парламентаризму й автономії України. У грудні 1914 заарештований жандармерією у Києві й звинувачений в австрофільстві та причетності до створення легіону Українських січових стрільців. Відправлений на заслання до Сибірска (нині м. Ульяновськ, РФ). Завдяки клопотанням Петроградської АН Г. було дозволено переїхати до м. Казань (нині столиця Татарстану, РФ) і займатися науковою роботою із заборону викладацької діяльності. У вересні 1916 переїхав до Москви, де відновив роботу московської філії ТУП, прагнув об'єднати опозиційні українські сили. Період Української Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918) став найвищим злетом громадсько-політичної і державної діяльності Г. Він виступає головним ідеологом Української революції, разом з УЦР пройшов шлях від вимог обмеженої національно-територіальної автономії до становлення самостійної України. 20(07) березня 1917 УЦР у Києві заочно обрала Г. головою (одностайно обраний 19(06) квітня 1917 на Всеукраїнському національному конгресі). Г. приєднався до Української партії соціалістів-революціонерів. 26(13) березня вернувся з Москви до Києва і вже наступного дня виступив на кооперативному з'їзді з вимогою національно-територіальної автономії України у федеративній Російській республіці, вважаючи це найближчим шляхом до самостійності України. У публіцистичних статтях 1917–18 («Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На переломі», «Українська самостійність і її історична необхідність») обґрунтував стратегію досягнення державної незалежності України. 23(10) червня 1917 брав участь у проголошенні I Універсалу УЦР. Звернувся до всіх українців із закликком самостійно організуватися та братися до негайного закладення підвалин автономності. Як голова УЦР добивався від Тимчасового уряду Росії поступок Україні. 7 листопада (25 жовтня) 1917 збройний переворот більшовиків у Петрограді і невизнання ними УЦР поклали край сподіванням Г. на перетворення Росії на федеративну республіку. 20(07) листопада 1917 УЦР під головуванням Г. III Універсалом проголосила Українську Народну Республіку. Наступ більшовиків на Київ

викликав появу IV Універсалу УЦР. 22(09) січня 1918 (фактично 24(11) січня 1918) на засіданні УЦР під головуванням та на пропозицію Г. УЦР проголосила УНР самостійною, вільною і суверенною державою українського народу; проте проголошена самостійність передбачала федеративний зв'язок з республіками колишньої Російської імперії, а легітимація самостійності покладалася на майбутні Українські Установчі збори. 7 лютого (25 січня) 1918 разом з урядом УНР Г. залишив Київ, а 10 лютого (28 січня) 1918 прибув до Житомира, де добивався ратифікації мирного договору з Німеччиною та надання УНР військової допомоги у боротьбі з більшовиками. У зв'язку з державним переворотом, здійсненим ген. П.Скоропадським 29 квітня 1918, Г. перейшов на нелегальне становище. Ліквідація УЦР поклала край державній діяльності Г.: у підпіллі він займався науковою працею, брав участь в обговоренні питання про заснування Української АН. Розробив концепцію академії як громадської асоціації вчених, вбачаючи її ідеал у західно-європейських академіях. Відмовився від пропозиції увійти до складу академії, призначеного гетьманом П. Скоропадським. У лютому 1919 переїхав до м. Кам'янець-Подільський, а потім до м. Станіслав (нині м. Івано-Франківськ). У березні 1919 емігрував до Чехословаччини. Жив у Празі, потім у Відні як представник закордонної делегації УПСР. Розгорнув широку публіцистичну й наукову діяльність. Був одним із засновників громадської міжнародної організації — комітету незалежної України, який інформував світову громадськість про політичні цілі українського народу. Заснував Український соціологічний інститут (діяв спочатку в Празі, потім у Відні), користуючись підтримкою лідерів Чехословаччини Т. Масарика і Е. Бенеша. У травні 1920 разом із членами закордонної делегації УПСР засудив Варшавський договір 1920 УНР з Польщею. 19 липня 1920 Г. направив листа до ЦК КП(б)У, в якому заявив, що УПСР поділяє завдання III Інтернаціоналу і запропонував КП(б)У піти на співпрацю з УПСР. Висловив бажання повернутися до УСРР. 2 листопада 1923 політбюро ЦК КП(б)У прийняло ухвалу про дозвіл Г. повернутися до УСРР. 31 грудня 1923 на спільному зібранні ВУАН Г. заочно обрано академіком кафедри історії українського народу. 7 березня 1924 прибув з Відня до Києва, де розгорнув велику науково-організаційну роботу. Створив Науково-дослідну кафедру історії України при ВУАН (НДКІУ), очолив Археографічну комісію ВУАН, організував й очолив низку науково-історичних комісій ВУАН: історії Києва і Правобережної України, історії Полудневої України, історії Західної України, історії Лівобережної України, історії козаччини тощо. Редагував засновані ним видання історичної секції ВУАН — «Наукові збірники», «За сто літ», «Студії з історії України НДКІУ», «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» та ін. Прагнув перенести з Відня до Києва

Український соціологічний інститут. 3 жовтня 1926 відбулося урочисте вшанування Г. у зв'язку з 60-літтям від дня народження та 40-літтям наукової діяльності. 12 січня 1929 загальні збори АН СРСР обрали Г. дійсним членом

3 осені 1929 почався погром історичних установ, створених Г. У вересні 1930 закрито НДКІУ. 11 грудня цього ж року партійний осередок ВУАН ухвалив рішення про посилення ідеологічної боротьби з Г. і його теоріями шляхом читання рефератів із критикою його поглядів. 23 березня 1931 Г. був заарештований у Москві органами Державного політичного управління та звинувачений у керівництві контрреволюційною організацією «Український національний центр». Переведений до слідчого ізолятора ОДПУ в Харкові. Визнав себе винним. 4 квітня 1931 звільнений з-під арешту. Повернувшись до Москви, відмовився від попередніх свідчень щодо своєї участі в контрреволюційній націоналістичній діяльності. У жовтні 1934 Г. виїхав на лікування до м. Кисловодськ, де після нескладної операції раптово помер.

Наукова спадщина Г. надзвичайно велика й різноманітна. Він — автор майже 2 тис. праць з галузі української і світової історії, історіографії, літературознавства, соціології, етнографії, археології, що збагатили європейську і національну науку. Як історик та історіограф Г. формувався під впливом наукових праць М. Максимовича, М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Антоновича, які ідентифікували себе з т. зв. народницькою школою. Власне сам він був представником народницького напрямку в історіографії. Однак поруч з ідеєю примату народу в науковій творчості Г. проходить ідея української державності, що пов'язане із студіями з історії українського козацтва та доби Б. Хмельницького, а також із державотворчою діяльністю самого автора під час Української революції 1917–21, яка привела вченого до ідеї самостійної та незалежної УНР. Схема безперервності українського історичного процесу була завоювана «державницькою школою», до якої перейшло багато учнів Г., і знайшла визнання в зарубіжній історіографії.

Тв.: Автобіографія: друкується як рукопис. — К., 1926; Історія України-Руси. — К., 1991–98, т. 1-11 (кн. 12); На порозі нової України. — К., 1991; Історія української літератури. — К., 1993–96, т. 1-6, кн. 1-9; Щоденник (1888–1894 рр.). — К., 1997; Із літературної спадщини. — Нью-Йорк–К., 2000.

Лит.: Василенко Н.П. Проф. М.С. Грушевский как историк // Украинская жизнь, 1916, № 12; Багалій Д.І. Акад. М.С. Грушевський і його місце в українській історіографії (історично-критичний нарис) // Червоний шлях, 1927, № 1; Винар Л. Молодість Михайла Грушевського. — Мюнхен–Нью-Йорк, 1967; Його ж. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892–1930. — Мюнхен, 1970; Його ж. Михайло

Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали. — Нью-Йорк-К.-Торонто, 1995; Пиріг Р.Я. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // УІЖ, 1996, № 5; Смолій В., Степанков В. Проблема української революції в XVII столітті у висвітленні Михайла Грушевського // Український історик, 1998, № 1/4; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999.

І.В. Верба.

ГУММЕРУС (Gummerus) Герман-Грегориус (24.12.1877, Санкт-Петербург — 18.07.1948, Гельсінкі) — фінський громадсько-політичний діяч, історик, дипломат. Доктор філософії (1910), професор (1933). Народився в сім'ї інженера. Навчався в Гельсінському університеті. 1901 проходив стажування у Німеччині, досліджував давньоримську економічну і соціальну історію. Від 1902 — член правління шведського робітничого союзу у Фінляндії. 1905 вступив до Фінської партії активного опору («активістів»), був головним редактором її друкованого органу «Framtid» («Майбутнє»), що виходив шведською мовою. 1910–18 Г. працював доцентом з римської історії у Гельсінському університеті. 1911–14 перебував на стажуванні в Італії, де займався дослідженням античних графіті. У роки Першої світової війни перебував у Стокгольмі (Швеція), де представляв фінський рух за національну незалежність, брав активну участь у роботі «Союзу поневолених Росією народів». Г. виступав прихильником незалежності України, співпрацював з членами Українського інформаційного бюро у Стокгольмі. У своїх спогадах він писав: «Лише тоді я усвідомив етнографічні та історичні підстави прагнення українців до незалежності і зрозумів, яке це має значення для Фінляндії. Українські прибічники незалежності були нашими очевидними та природними союзниками. Якби ця велика та багата країна стала незалежною, це б послабило сили Росії і, таким чином, сприяло б звільненню Фінляндії та збереженню її свободи». Після здобуття Фінляндією незалежності (грудень 1917) Г. перебував на дипломатичній службі: у квітні-липні 1918 — радник дипломатичної місії Фінляндії у Швеції. Г. активно сприяв встановленню дипломатичних відносин між Фінляндією та Україною. 26 липня 1918 його було призначено повіреним у справах Фінляндії при уряді Української Держави гетьмана П. Скоропадського у Києві. 30 вересня 1918 Г. підписав українсько-фінську торговельну угоду, відповідно до якої Товариство фінських паперових заводів повинно було поставити в Україну 1 млн. пудів паперу в обмін на 250 тис. пудів цукру. У січні 1919 у зв'язку із наступом більшовицьких військ на Київ Г. із родиною виїхав до Гельсінкі. 1920–25 — посол Фінляндії в Італії. Від 1926 працював доцентом, згодом професором Гельсінського універ-

ситету. 1928–44 — член правління, 1934–37 — віце-голова «Союзу незалежності», 1932–35 — голова Товариства фінсько-литовської дружби. Г. написав спогади, опубліковані 1931 фінською та шведською мовами, в яких висвітлюється історія фінсько-українських відносин 2-ої пол. 1918 — поч. 1919 (перекладено українською мовою). Він також автор низки статей про Україну.

Тв.: Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві. — К., 1997; 2004.

Лит: Пилипенко В.В., Ремі Й. Перший посол Фінляндії в Україні (до біографії Германа Гуммеруса) // Вісник Київського університету імені Т. Шевченка. Історія. — К., 1999, вип. 45; Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

Н.В. Кривець.

ГУНЧАК (Hunczak) Тарас Григорович (нар. 13.03.1932, с. Старе Місто, нині село Терноп. обл.) — американський історик. З 1944 — в США, де закінчив Фордемський університет (1955). Служив у армії США (1956–58). Докторат Віденського університету (1960). Від 1960 викладав у Рутгерському університеті. Був головним редактором (1984–91), співредактором (1992–95) мюнхенського журналу «Сучасність». Автор праць з історії Української революції 1917–1921, українсько-польських взаємин 1918–21, української суспільно-політичної думки 20 ст., Української повстанської армії та ін. Редактор та співредактор багатьох наукових студій та збірників документів і матеріалів, у т. ч. «Russian Imperialism from Ivan the Great to Revolution» (1974), Петлюра С. «Статті, листи, документи» (1979, т. 2), «The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution» (1977), «Ukraine and Poland in Documents, 1918–1922» (1983, vol. 1-2), «УПА в світлі німецьких документів» у «Літописі УПА» (1983, т. 6-7), «Українська революція: Документи 1919–1921» (1984) та ін. Разом із Р. Сольчаником був упорядником зб. документів і матеріалів «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті» (Мюнхен, 1983, т. 1-3). Співредактор видання «Тисяча років української суспільно-політичної думки» (К., 2001, т. 1-9) та упорядник (разом із Р.Сольчаником) т. 6-8.

Тв.: The Politics of Religion: the Union of Brest 1596. //Український історик, 1972, № 3/4; Sir Lewis Namier and the Struggle for Eastern Galicia, 1918–1920 // Harvard Ukrainian Studies, 1977, № 2; The Ukraine under Hetman Pavlo Skoropadskyi. In.: The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution. — Cambridge, 1977; Ukraine and Poland in Documents, 1918–1922. — New York, 1983; Symon Petliura and the Jews: A Reappraisal. — Toronto–Munich, 1985; Україна ХХ сторіччя в зарубіжних архівах // УІЖ, 1991, № 10; Втрати українців під час другої світової війни // Сучасність,

1992, № 7; Симон Петлюра та євреї. — К., 1993; Україна: Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. — К., 1993.

Лит.: Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada. — Champaign, 1975; Американские советологи: Справочник. — М., 1990; Погрібний А. Працює для добра, розвою // Трибуна, 1991, № 9.

О.В. Ясь.

Д

ДАНИЛЕНКО Федір (08.07.1875, с. Дубовий Гай Полтав. губ., нині село Черніг. обл. — після 1945) — сходознавець, письменник, громадський діяч. 1897–1901 проходив військову службу в Хабаровську (нині місто в РФ). 1911 закінчив китайсько-маньчжурське відділення Східного (Орієнтального) інституту в м. Владивосток (нині місто в РФ). 1907–09 — член студентської української громади у Владивостоці. Після закінчення Інституту працював у Амурській обл. на посаді селянського начальника. Від 1918 жив у м. Харбін (Маньчжурія, історична обл. на північному сході Китаю). Один із засновників 1925 Інституту сходознавчих та комерційних наук, в якому 1925–40 викладав курси «Історія матеріальної та духовної культури Сходу», «Історія китайської літератури та громадської думки». Від 1919 — член Товариства російських сходознавців. Родоначальник студій з індології. Друкувався в часописі «Вестник Азії». Основні праці Д. присвячені культурі та побуту Китаю. 1940 захистив кандидатську дисертацію «Походження китайської культури». Брав участь у діяльності українських організацій у Маньчжурії. Протягом грудня 1933 — лютого 1934 — голова ради Української національної громади. Один із керівників Української національної колонії: 1939 — член правління, а від 1940 — начальник культурно-освітнього відділу. У 1930-ті рр. — організатор гуртка українських сходознавців. 1942–44 був співробітником японської військової місії з пропаганди серед українців. Брав участь у підготовці «Українсько-китайського словника» (1944, Харбін). 1945 заарештований японською військовою контррозвідкою. З приходом того року в Маньчжурію радянської армії був вивезений до СРСР. Помер у карагандинських таборих (Казахстан).

Лит.: Світ І. Українсько-японські взаємини 1903–1945: Історичний огляд і спостереження. — Нью-Йорк, 1972; Попок А.А. Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії. — К., 2004.

А.А. Попок.

ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ, Данило-Іоанн Романович Галицький (1201–1264) — князь волинський і галицький. Старший син Романа Мстиславича і його другої дружини Анни. Вперше одружений (1219) з дочкою галицького кн. Мстислава Мстиславича Удатного Анною (п. бл. 1252), вдруге — з литовською княжною, сестрою жемайтського кн. Гевтивіла. По смерті батька (1205) проти Анни та її синів — Данила Романовича (Д.Г.) і Василька Романовича повстало галицьке боярство,

що противилось об'єднавчим заходам влади. 1205 київський князь Рюрик Ростиславич разом з чернігівськими Ольговичами пішов на Галицьку землю та біля валів Галича був розбитий народним ополченням. Улітку 1206 галицькі бояри закликали на княжіння чернігівських князів — Ігоревичів: Володимира Ігоревича, Романа і Святослава. Анна з синами подалася до м. Володимир (нині м. Володимир-Волинський), далі до Кракова (Польща) до князя Лешека Білого. Потім Лешек відіслав Д.Г. до Угорщини на виконання угоди між ним і угорським королем Андрієм II про розподіл сфер впливу в Галицько-Волинській Русі. 1211 галицькі бояри повстали проти Ігоревичів і з угорською допомогою скинули їх. У вересні 1211 бояри посадили на княжіння в Галичі Д.Г., проте незабаром вигнали його матір, а далі (поч. 1212) — і його самого. Він змушений був повернутися в Угорщину. 1214 Андрій II і Лешек уклали в м. Спіш (нині м. Спішска-Стар-Вес, Словаччина) угоду про поділ Галицької землі. Угорщині дісталася більша частина з Галичем, Польщі — менша з Перемишлем (нині м. Пшемисль, Польща). 1214 Андрій II заволодів Галичем і посадив там свого малого сина Коломана, а Лешек захопив ще й частину Волині. За дипломатичної активності матері Д.Г. дістав від Лешека для себе з братом волинські міста Тихомль і Перемиль, а 1214–15 Д.Г. і Василько сіли у Володимирі. 1219 у Галичі, вибивши звідти угрів, вокняжився Мстислав Мстиславич Удатний. Поріднившись з ним, Д.Г. розпочав об'єднання Волині. Він витіснив поляків із Західної Волині (1222 уклав мир з Лешekom), допоміг Мстиславу відстояти Галицьке князівство від угрів і поляків. Д.Г. взяв участь у битві з монголо-татарами на Калці 1223, був там поранений. 1227–28 Д.Г. і Василько оволоділи Луцьком, Пересопницею і Чорторийськом (нині с. Старий Чорторийськ Волин. обл.); їх разом із Берестям Д.Г. віддав братові Васильку. По смерті Мстислава (1228) Д.Г. почав відновлювати свою владу в Галицькій землі. 1230 галицьке віче закликала на стіл Д.Г., і він вибив із міста угорського королевича Андрія (сина Андрія II), котрому Мстислав перед смертю за намовою бояр передав Галич. Боярство продовжувало спротив Д.Г., спираючись на допомогу Угорщини і протиставляючи йому спочатку белзького князя Олександра Всеволодича, потім — Ростислава Михайловича чернігівського. 1234 Д.Г. перемиг Олександра, але 1235 разом із союзником київського князя Володимиром Рюриковичем був розбитий біля Торчеська половцями, найнятими чернігівським князем Михайлом Всеволодичем. 1238, вигнавши Ростислава, вокняжився в Галичі й відновив Галицько-Волинське князівство батька Романа. Навесні 1238 відібрав у добжинських рицарів волинське м. Дорогичин. Цілісність відновленого Д.Г. князівства порушилася після навали орд Батия (1241). Бояри знову збунтувались і закликали Ростислава Михайловича. В битві біля Ярослава (нині місто в Польщі) влітку 1245 Д.Г. завдав вирішальної

поразки Ростиславу, підтримуваному галицьким боярством, угорським і польським військами. Остаточо зломивши опір боярства і налагодивши стосунки з Угорщиною та Польщею, відновив зруйновані монголо-татарами міста, звів нові могутні фортеці, серед яких — Кременець і Холм. Поставивши перед собою завдання об'єднати Русь для відсічі Золотій Орді, Д.Г. уклав союз із владимиро-суздальським князем Андрієм Ярославичем. Та 1252 Андрій був змушений тікати до Швеції від навали військ монголо-татарського воєводи Неврюя. Втративши єдиного союзника на Русі, Д.Г. сам виступив проти Орди, 1252–58 не раз воював із монгольським воєначальником Куремсою і перемагав його. В прагненні одержати допомогу від Заходу Д.Г. вступив у переговори з папською курією і 1253 прийняв королівську корону в Дорогичині від папи Інокентія IV, котрий декларував хрестовий похід проти монголо-татар. Похід не відбувся, і Данило не впустив до свого князівства католицьких місіонерів, після чого відносини з курією обірвалися. Своєю діяльністю Д.Г. здобув великий авторитет на Русі та в Європі. Він брав участь у війні за австрійський престол 1252–53, посадивши у Відні свого сина Романа Даниловича, здійснював успішні походи на Чехію і Польщу, Литву і землю ятвягів, виступав арбітром у міжусобицях польських і литовських князів. 1258 з Орди на місце Куремси прислали Бурундая із величезним військом: Д.Г. довелося підкоритися і зруйнувати укріплення майже всіх галицьких і волинських міст. Помер Д.Г. у м. Холм, де був похований у кафедральному соборі Пресвятої Богородиці.

Лит.: Дашкевич Н.П. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. — К., 1873; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — Львів, 1905, т. 3.; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — М., 1950; Котляр М.Ф. Данило Галицький. — К., 2002.

М.Ф. Котляр.

ДЕ ГУБЕРНАТИС (De Gubernatis) Анджело (07.04.1840, Турін — 26.02.1913, Рим) — італійський вчений-гуманітарій, публіцист, письменник, громадський діяч. Автор численних статей і монографій з літературознавства, мовознавства, фольклористики, етнографії, історії різних народів світу. Писав драми, поезії. Свої праці публікував в Італії, Франції, Великій Британії, Росії.

Походив із старовинного дворянського роду, граф. Після студій в Турінському і Берлінському університетах обійняв 1863 кафедру санскриту й порівняльного мовознавства в Інституті вищих наук у Флоренції. 1865 під впливом революційної соціалістичної пропаганди, залишивши виклади, приєднався до «Таємного товариства» М. Бакуніна, але вже наступного року повернувся на професорську посаду в Інституті. Здобув

широке наукове визнання своїми студіями з індології. Був засновником центрів орієнталістики — журналу «Rivista orientale» («Східний огляд», 1867), Індійського музею у Флоренції, Італійської азійської асоціації (1886), брав участь в організації міжнародних конгресів орієнталістів — у Петербурзі (1876), Римі (1899, голова).

Своїм найвищим кредо Д.Г. проголошував «вільний обмін ідей між націями», у реалізації якого велике місце відводив слов'язнознавству. Першою трибуною української культури в Італії став започаткований ним 1869 у Флоренції «з метою сприяти літературним зв'язкам між італійським та іншими європейськими націями» щомісячний журнал «La Rivista Eugorea» («Європейський огляд»), де публікував статті, рецензії, кореспонденції зарубіжних вчених про набутки літератури, мистецтва, наукових розвідок в Україні. Працюючи 1876–87 оглядачем іноземних літератур у журналі «Nuova Antologia» («Нова Антологія»), виступав проти запроваджених царським урядом заборон щодо української мови і культури. Переймаючись розвитком енциклопедичної справи в Італії, підготував «Біографічний словник сучасних письменників» (Флоренція, 1880; 2-е, доповн. видання франц. мовою: 1889–91), в якому презентував творчий доробок понад 4500 літераторів і вчених країн Європи, Америки та Азії, в тому числі В. Антоновича, М. Вовчка, М. Драгоманова, М. Павлика, І. Франка та інших українських діячів. У своїй 23-томній «Все-світній історії літератури» увів до розгляду загальносвітових культурних процесів поетичну, драматургічну й фольклорну спадщину України (Мілан, 1883, тт. 1, 3, 4, 5). Особливу увагу приділив поширенню відомостей про життя і творчість Т.Г. Шевченка — «великого сучасного національного поета», став одним з перших його перекладачів (фрагмент віршу «До Основ'яненка»). Відзначав самодостатність і самостійність української мови, «дуже багатой, здатной сильно й витончено висловлювати будь-яку високу думку».

У популяризації знань про Україну спирався на зв'язки й обмін виданнями з науково-громадськими осередками: у Києві (Південно-західний відділ Російського географічного товариства), Женеві («Громада»), Львові (НТШ), листувався із М. Драгомановим, І. Франком, іншими письменниками й істориками України. З листом із Сан-Ремо (1903) до нього зверталася Леся Українка, висловлюючи бажання прилучитися до «поширення українського питання в іноземних літературах». Д.Г. багато подорожував — Францією, Угорщиною, Болгарією, Румунією, Індією, Росією, Латинською Америкою. 1869 відвідав Київ.

Від 1890 працював професором італійської літератури в Римському університеті, не припиняючи активної публіцистичної і громадської діяльності. 1912 був обраний головою Міжнародного союзу миру в Римі. Сучасники високо оцінювали його працю посередника між національ-

ними культурами. Відгукуючись у львівському щоденнику «Діло» на кончину Д.Г., М. Павлик зазначав, що «українцям варто пом'янути небіжчика «не злим словом», бо прислужився він українській справі перед Європою».

Тв.: Эскизы итальянского общества // Вестник Европы, СПб, 1874, июль; La Russia. — Milano, 1877, vol. 2; Dizionario biografico degli scrittori contemporanei. — Firenze, 1880; Rassegna delle letterature straniere // Nuova Antologia, 1881, 1 maggio; Storia universale della letteratura. — Milano, 1883, voll, 1, 3; Dictionnaire international des écrivains du jour. — Florence, 1891.

Лит: Павлик М. М. Драгоманів про А. де Губернатиса та його польське оточення // Діло, 1913, 15 березня; А. де Губернатис и М. Драгоманов // Украинская жизнь, 1913, № 3; Дегтярьов П. З історії українсько-італійських літературних взаємин (Нове про Кесаря Біліловського) // Радянське літературознавство, 1979, № 9; Варварцев М.М. Анджело Де Губернатис — популяризатор української культури в Італії // Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн. — К., 1989, вип. 15; Його ж. «В справі ознайомлення Заходу з Руссю...» (З неопублікованої епістолярії М.П. Драгоманова) // Архіви України, 1990, № 6; Його ж Україна в біографічних словниках італійця Де Губернатиса // Українська біографістика, 1996, вип. 1; Його ж. Українська історія та історики на сторінках журналу «La Rivista Europea» (1870-ті роки) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2011, вип. 20.

М.М. Варварцев.

ДЕЛЛА ВАЛЛЕ (Della Valle) П'єтро (1586, Рим — 1652) — італійський вчений, мандрівник. Походив з древнього римського роду, юнаком проявив себе у науці, поезії, ораторському мистецтві, музиці. Від 1614 впродовж дванадцяти років подорожував Близьким і Середнім Сходом, був у Туреччині, Єгипті, Сирії, Персії, Індії. Переймаючись проблемою турецької навали проти Європи, зацікавився боротьбою запорозьких козаків на Чорному морі, за діяльністю яких, за визнанням Д.В., «почав стежити ще на батьківщині, а ближче познайомився з ними в Константинополі». У своїх листах із Сходу до Італії подав характеристику життя запорожців, їхньої військової організації, головної причорноморської бази в гирлі Борисфена (Дніпра) й походів до кримських та турецьких берегів. «Студіюючи їхній стан та їхній спосіб життя, — писав Д.В., — думаю на правду, що вони одного дня створять для себе могутню республіку». Знання мандрівника про українських козаків набули практичного значення, коли він від 1618 замешкав у Персії, де був прийнятий її правителем шахом Абасом Великим, країна якого зазнавала нападів Османської імперії. Д.В. запропонував схвалений шахом стратегічний

план — утворення антитурецького персько-козацького союзу й свої послуги виїхати в ролі посла Персії до Запорозької Січі. Саме тоді до Персії прибув з петицією до шаха представник Січі, якому Д.В. допоміг у проведенні перемовин. 8 січня 1620 він повідомляв в Італію, що внаслідок порозуміння із Січчю перси вирішили збудувати для козаків фортецю поблизу Трапезунда, яка мала б стати плацдармом для боротьби з турками. Тим часом, зважаючи на загальні зміни у перебігу міжнародних подій на Сході, Османська імперія припинила воєнні дії і погодилася на мирне полагодження конфлікту з Персією й відтак потреба у заснуванні козацької колонії відпала.

У 1650-х рр. у Римі вперше була опублікована праця Д.В. «Подорожі», що складалася з листів, які він надсилав зі Сходу. Книга неодноразово перевидавалася в Італії, була перекладена французькою, німецькою, голландською, англійською мовами і служила для європейців джерелом відомостей з проблеми османської загрози Європі і діяльності запорозьких козаків.

Тв.: Viaggi di Pietro della Valle il Peligrino discritti da lui medesimo. — Roma, 1658.

Лім.: Pennesi G. Pietro della Valle e i suoi viaggi. — Roma, 1890; Наливайко Д.С. Західноєвропейські автори кінця XVI — початку XVII ст. про роль українських козаків у боротьбі з турецькою агресією // УІЖ, 1968, № 6; Баран О. Мандрівник Піетро делла Валле і українське козацтво в кн.: Україна XVII ст. між Заходом і Сходом Європи. — К.—Венеція, 1996.

М.М. Варварцев.

ДЖАННІНІ (Giannini) Амедео (19.09.1886, Неаполь — 19.12.1960, Рим) — італійський дипломат, сенатор. Проф. Римського університету, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1955). Автор праць з історії дипломатії й міжнародного права, політологічних розвідок про Україну. Працював у МЗС Італії як експерт з проблем Східної Європи, підтримував зв'язки з представниками Української Народної Республіки й української діаспори. Був одним із засновників Інституту Східної Європи в Римі (1921–43), студії якого охоплювали також проблеми економіки, історії й культури України. Очолював створене 1952 Товариство італо-українських взаємин.

Лім.: Онацький Є. Амедео Джанніні — італійський дипломат. В кн.: Онацький Є. Портрети в профіль. — Чикаго, 1965.

М.М. Варварцев.

ДЗАНОТТИ Б'ЯНКО (Zanotti Bianco) Умберто (22.01.1889, Ханья, о. Крит, Греція — 28.08.1963, Рим) — італійський громадський і політичний діяч, публіцист, археолог, філантроп, сенатор (1952). Освіту здобував у коледжі м. Монкальєрі (Турін) й університеті. Від 1910 був серед очільників волонтерського руху і просвітництва в країні — Національної асоціації морального та економічного сприяння Півдню. Свою наукову діяльність розпочав 1920 як один із засновників дослідницького товариства «Велика Греція», під егідою якої зробив археологічні відкриття визначних античних пам'яток у Південній Італії. Під час Першої світової війни видавав серію книжок «Giovine Italia» («Молода Італія») і журнал «La Voce dei Popoli» («Голос народів»), в яких висвітлював національні проблеми народів Австро-Угорської імперії, зокрема закарпатських українців (1918).

На початку 1920-х рр. приєднався до міжнародної акції порятунку від голоду населення російського Поволжя, Півдня України та Криму. 1922 на власні кошти зібрав запаси продовольства, з якими залізничним ешелоном виїхав в уражені лихом регіони, де займався влаштуванням кухонь для роздачі їжі голодуючим, дитячих притулків, санітарних пунктів. Дізнавшись по прибутті в Україну про катастрофічну ситуацію з харчуванням, залучив фонди італійських організацій — Комітету допомоги російським дітям, Червоного Хреста, Національної асоціації допомоги Півдню, співпрацював із Всеукраїнською та місцевими комісіями допомоги голодуючим. У ході поїздки був координатором у справі рееміграції італійських поселенців з Бердянська, Керчі та інших охоплених голодом міст. Надавав матеріальну підтримку постраждалим під час революції і громадянської війни діячам науки і культури Одеси, Харкова тощо. У відповідь на пропозицію Ф. Нансена про потребу економічного відродження голодуючих районів заснував 1923 біля Балаклави сільськогосподарську колонію, куди з Італії надходили землеробна техніка, посівний матеріал, обладнання для житла.

Під час місії вів щоденник (опублікований 1977), що є важливим джерелом з історії голоду в Росії і Україні: містить статистичні матеріали, записи бесід із радянськими функціонерами, особисті спостереження, тексти ділових документів й листування стосовно економічного і політичного становища голодуючих районів.

Тв.: Diario dall'Unione Sovietica 1922 // Nuova Autologia (Roma), 1977, vol. CXII.

Лит.: Umberto Zanotti Bianco (1889–1963). — Roma, 1980; Варварцев М.М. У. Дзанотті Б'янко: українські сторінки діяльності // Вісник НАН України, 1994, № 5; Тамборра А. Від Рима до Балаклави. Історія однієї місії // Там само.

М.М. Варварцев.

ДОБРЯНСЬКИЙ Адольф (20.12.1817, с. Рудльово, Словаччина — 1901, Інсбрук) — громадський та політичний діяч, учений, публіцист. Народився в сім'ї священика. Закінчив філософський факультет Королівської академії у м. Кошіце (1833), юридичний факультет Егерського університету (1836) та Гірничо-лісову академію в м. Банська-Штьявниця (нині місто в Словаччині, 1840). 1840–48, працюючи гірничим інженером на шахтах Словаччини, Чехії та Сілезії, встановив тісні контакти з діячами чеського і словацького національного відродження: В. Ганкою, Ф. Палацьким, Л. Рігером, П. Шафариком, зустрічався з російським вченим-славістом І. Срезневським. Пройнявшись ідеями слов'янської єдності, виступив на захист національно-культурних прав пригноблених Австрійською імперією слов'янських народів, зокрема угорських русинів-українців, пропагував австрославізм. Під час революції 1848–49 як член Головної руської ради у Львові порушував питання про об'єднання Закарпатської Русі з Галицькою в окремий автономний округ. Переконавшись, що керівники угорської революції відмовилися від радикального вирішення національного питання, Д. став на москвофільські позиції. 1849 його призначено військовим комісаром при російському війську, яке допомогло австрійському урядові придушити угорську революцію. Тоді ж на чолі делегації подав на розгляд австрійського імператора Франца-Йосифа I петицію (відома під назвою «Пам'ятник русинів угорських») про розподіл Угорщини за національними дистриктами та об'єднання, зокрема, «руських коронних областей» (Східна Галичина і Закарпатська Україна) в окрему адміністративну одиницю. 1849–60 Д. — намісник «Руського дистрикту» в Ужгороді, неодноразово обирався послом (депутатом) до угорського парламенту, виступав на захист інтересів і прав русинів-українців. Провадив активну політичну й культурно-освітню діяльність у Закарпатті й Галичині: з 1864 очолював «Общество святого Василя Великого», редагував москвофільську газ. «Свет», друкував політичні й історичні статті різними мовами (володів бл. 10 мовами). Головні праці присвячені національному питанню в Австрійській імперії: «Проект политической программы Руси Австрийской», «Программа для проведения национальной автономии Австрии», «Австрийські слов'яни і мадяри» (1861), «Патріотичні листа» (1873), «О западных границах Подкарпатской Руси со времен св. Владимира» (1880), «О современном религиозно-политическом положении Австро-Угорской Руси» (1885).

1881 виїхав до Львова, до дочки Ольги Грабар. Разом з нею та ін. був звинувачений австрійською владою в державній зраді, але виграв судовий процес, після чого переселився до Інсбрука (Австрія).

Лит.: Пітне А.А. И. Добрянский, его жизнь и деятельность. — Мукачево, 1928; Добош С. Адольф Иванович Добрянский: Очерк жизни и

деяльності. — Пряшев, 1956; Білак П.І., Пальок В.В. Роль А.І. Добрянського в суспільному русі Закарпаття в середині та другій половині ХІХ ст. // Карпатика, 1995, вип. 3; Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.). — Ужгород, 1997; Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті в ХІХ–ХХ ст. — Ужгород, 1999.

С.В. Віднянський.

ДОЖА Д'ЄРДЬ (Георгій) (1472–1514) — керівник селянського повстання (війни) в Угорщині 1514. Дрібний шляхтич (немеш) із Трансільванії (істор. обл. на пн. Румунії), офіцер прикордонного замку, який відзначився в боях проти турків-османів. Повстання почалося в квітні 1514 з організації загонів для боротьби проти турецької небезпеки на заклик чеського та угорського короля Владислава II Ягеллона і римського папи Лева X до хрестового походу, за участь у якому міщанам було обіцяно звільнення від мита, а селянам — від кріпосної залежності. Вже влітку в армії «куруців» (угор. *kurucok*, від пізньолат. *stusiatī* — хрестоносці) на чолі з Д. налічувалося бл. 100 тис. осіб. Однак унаслідок переслідування магнатами Угорщини селян, які брали участь у куруцьких загонах, останні повернули зброю проти магнатів з метою знищення кріпацтва та встановлення народовладдя. Повстанців підтримали популярні серед населення монахи-францисканці, які виробили й проповідували особливу ідеологію «народних хрестоносців». Повстання охопило більшу частину Угорщини, в т. ч. й Закарпатську Україну (Марамороську, Угочанську, Березьку й Ужанську жупи). У ньому поряд з угорцями брали активну участь русинські (українські), словацькі, волоські (румунські) селяни. Вони захопили кілька замків (серед них — Мукачівський, Королівський і Хустський у Закарпатті) і міст, розправлялися з феодалами. Д. проголосив на охопленій повстанням території республіку, загальну рівність і верховенство прав народу та рушив зі своєю армією на Трансільванське князівство. Поблизу м. Темешвар (нині м. Тімішоара, Румунія) 15 липня його армія була розгромлена військами трансільванського князя Я. Запольяї і темешварського воєводи І. Баторі. Д. потрапив у полон. Невдовзі його стратили: живим спалили на розпеченому залізному троні. Жорстоко розправилися угорські магнати і з рядовими повстанцями: було знищено бл. 50 тис. осіб. «Трупи селян лежали тисячами вздовж вулиць і на околицях спалених сіл», — зазначали сучасники. Після придушення повстання на Закарпатті міста Ужгород, Мукачево, Хуст, Тячів, Севлюш (нині м. Виноградів), села Вишково (нині с-ще міськ. типу Хустського р-ну), Довге Поле (с. Довге), Солотвино були оголошені «бунтарськими» й обкладені великими поборами й контрибуціями. Державні збори Угорщини (т.зв. Дикий Сейм) у жовтні 1514

схвалили заходи, що посилювали владу феодалів над селянами — останнім назавжди було заборонено переходити від одного господаря до іншого і мати зброю.

Лит.: Маркуш В.М. Крестьянская война в Венгрии и Закарпатье в 1514 году // Наукові записки Ужгородського університету, 1952, т. 5, вип. I; Нариси історії Закарпаття. — Ужгород, 1993, т. 1; Коротка історія Угорщини. — Ніредьгаза, 1997; Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. — М., 2002.

С.В. Віднянський.

ДОНЦОВ Дмитро Іванович (10.09 (29.08).1883, м. Мелітополь — 30.02.1973, Монреаль, Канада) — політичний діяч, журналіст. Теоретик та ідеолог українського націоналізму. 1900–07 навчався (з перервою) на юридичному факультеті Петербурзького університету. Активно співробітничав із українськими гуртками в Санкт-Петербурзі. Член Револьюційної української партії, Української соціал-демократичної робітничої партії. Перебував під арештом 1905–07. Переїхавши за кордон, 1909–11 вивчав право у Віденському університеті. Публіцистичну діяльність розпочав у журналах «Дзвін» та «Украинская жизнь». 1914–18 — голова Союзу визволення України. У період Першої світової війни і української революції брав активну участь у поширенні в Європі інформаційних публікацій про події в Україні. 1914–16 очолював у Берліні інформаційний центр Українського парламентського клубу. 1916–17 керував Бюро народів Росії в Берні (Швейцарія) та видавав його прес-бюлетень. За Української Держави очолив у Києві Українське телеграфне агентство і Державне бюро преси. 1919–21 був керівником пресової та інформаційної місії в Берліні й там же одночасно — Українського пресового бюро. Від 1918 входив до складу головної управи Партії українських хліборобів-демократів. Від 1922 проживав у Львові, був засновником Української партії національної роботи, редактором її органу «Заграда» (1923–24). Відновив видання «Літературно-наукового вістника» (1922–32). Редагував «Вістник» (1932–39), видання якого поновив Є. Коновалець, та «Книгозбірню «Вістника»». З 1939 жив у Берліні та Бухаресті (Румунія), видавав журнал «Батава» (1940—41). Від 1941 перебував у Берліні й Празі, де писав статті для німецької преси. Від 1945 мешкав у американській окупаційній зоні в Берліні, потім — у Франції, Великій Британії, США. 1947 оселився в Канаді, де викладав українську літературу в Монреальському університеті (1949–52). У своїх теоретичних поглядах пройшов еволюцію від прийняття соціалістичних та марксистських ідей до їх повного заперечення. Обґрунтував ідею українського націоналізму. Відстоював засади крайнього войовничого християнства, ідею незалежності України.

Тв.: Модерне москвофільство. — К., 1913; Історія розвитку української державної ідеї. — Вінниця, 1917; К., 1991; Постави нашої політики. — Відень, 1921; Націоналізм. — Львів, 1926; Дух нашої давнини. — Прага, 1944; Дрогобич, 1991; Туга за героїчним: Ідеї і постаті літературної України. — Лондон, 1952; Поетика вогнених меж. Олена Теліга. — Торонто, 1953; Твори. — Львів, 2001, т. 1.

Лит.: Ленкавський С. Філософічні підстави «Націоналізму» Донцова. // Розбудова нації, 1928, № 7/8; Пушкар К. «Націоналізм»: Критика фраз. — Львів, 1933; Єндик Р. Дмитро Донцов — ідеолог українського націоналізму. — Мюнхен, 1955; Штепа П. Бібліографія творів Дмитра Донцова. — Віндзор, 1958; Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет: 3 історії розвитку ідеології українського націоналізму. — Нью-Йорк–Торонто, 1974; Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922–1939) // Україна в минулому, 1996, вип. 9.

І.В. Верба.

ДОРОШЕНКО Дмитро Іванович (8.04.1882, Вільно, нині м. Вільнюс, Литва — 19.03.1951, Мюнхен) — громадський, політичний і державний діяч, історик. Народився у сім'ї урядовця, походив із давнього козацько-старшинського роду на Чернігівщині, з якого вийшли українські гетьмани 17 ст. Михайло і Петро Дорошенки. Після закінчення Вільненської гімназії восени 1901 вступив на історико-філологічний факультет Варшавського університету, через півроку перевівся до Петербурзького, завершив вищу освіту 1909 у Київському університеті св. Володимира. Навесні 1903 Д. увійшов до Північного комітету Революційної української партії, який, крім збору коштів для партії, займався також транспортуванням нелегальної української літератури з-за кордону через Фінляндію. З осені 1904 очолив петербурзьку українську студентську громаду, реформувавши її в студентську організацію РУП. За власним зізнанням, вважав себе тоді соціал-демократом. 1905 переїхав до Глухова, де формував місцевий комітет РУП–УСДРП і розгорнув агітаційно-пропагандистську діяльність, брав участь у підготовці Українського селянського з'їзду. Відтоді тимчасово відійшов від активної політичної діяльності, зосередившись на роботі у щойно заснованих періодичних виданнях: київських «Громадській думці», «Раді» та «Новій Громаді», лубенському «Хліборобі», полтавському «Рідному Краї» та ін. Під час роботи І Думи працював секретарем друкованого органу української парламентської громади — тижневика «Український вісник». Після розгону Думи повернувся до Києва, 1906–1909 обіймав посаду секретаря київської «Просвіти». Тоді ж побачила світ низка популярних праць Д. Дорошенка: «Дещо про автономію України» (Харків, 1906), «На

громадській роботі (П. Куліш)» (СПб., 1906), «Як вільних українських козаків зроблено кріпаками» (К., 1906), «Білоруси і їх національне відродження» (К., 1908) та ін. До жовтня 1913 викладав історію у комерційному училищі Катеринослава. На запрошення М. Грушевського переїхав до Києва і став секретарем Українського Наукового Товариства. З початком Першої світової війни він був обраний заступником голови «Товариства допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від військових дій», невдовзі ввійшов до складу Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Після Лютневої революції 1917 — помічник Київського губернського комісара, вступив до новоствореного Союзу українських автономістів-федералістів. На Всеукраїнському національному конгресі виступив із доповіддю «Державне право і федеративні домагання на Україні» та був обраний до Центральної Ради. У квітні 1917 Тимчасовий уряд призначив Д. крайовим комісаром Галичини й Буковини з правами генерал-губернатора. У середині липня змушений був залишити регіон разом із відступаючою російською армією. 13 серпня 1917 Д. було доручено сформувати новий склад Генерального секретаріату УЦР, але принципові розходження з головою УЦР М. Грушевським змусили його відмовитися від головування в уряді. Був обраний губернським комісаром УЦР на Чернігівщині. 18 січня 1918 переїхав до Києва, де залишився після вступу більшовицьких військ. З відновленням влади Центральної Ради у місті в березні 1918 Д. отримав пропозицію стати послом у Нідерландах, але відмовився з огляду на майже повну втрату ЦР контролю над внутрішньою й зовнішньою політичною ситуацією. Він виїхав до Львова, де й отримав звістку про гетьманський переворот 29 квітня у Києві, на який відреагував у цілому позитивно. Новопризначений головою Ради Міністрів Української Держави Ф. Лизогуб кілька разів пропонував Д. посаду товариша (заступника) міністра закордонних справ, але той відмовлявся, вважаючи, що недоцільно обіймати цю посаду до призначення міністра, особи невідомо з якими поглядами, і що його вступ до кабінету мав би якийсь політичне значення тільки у разі залучення до нього ще кількох відомих діячів Центральної Ради.

Проте урядові партії УНР не поспішали пристати на пропозицію щодо співпраці із П. Скоропадським на державному рівні. 20 травня 1918 Д. погодився бути керуючим міністерством закордонних справ. Призначення Д., однак, викликало заперечення з боку начальника штабу німецьких військ в Україні генерала В. Гренера. Тому навіть після полагодження інциденту аж до 2 вересня 1918 Д. формально не мав статусу міністра закордонних справ, залишаючись на посаді керуючого. Однією з найголовніших турбот Д. стало прискорене завершення формування організаційної структури МЗС, що було здійснено у цілому протягом трьох

місяців. Під керівництвом Д. за функціональною ознакою було створено центральний апарат зовнішньополітичного відомства. А 14 червня 1918 Рада Міністрів ухвалила і П. Скоропадський затвердив підготовлений за безпосередньої участі Д. «Закон про посольства і місії Української Держави», який підвів організаційно-юридичну базу під формування мережі постійних дипломатичних представництв країни. 21 червня Рада Міністрів ухвалила постанову про заснування посольств I розряду у Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Болгарії та посольства II розряду у Румунії. Дещо пізніше було відкрито посольства II розряду у державах, які утворилися на теренах колишньої Російської імперії, — Фінляндії, на Дону, Кубані, у Польщі. З метою подолання дипломатичної ізоляції від західноєвропейських держав у жовтні 1918 було відкрито посольства II розряду у Швейцарії, Швеції та Норвегії. 4 липня 1918 було прийнято закон України «Про заклад генеральних консульств і консульських агентств за кордоном». 6 листопада 1918 (уже після відрядження Д. до Німеччини) було схвалено черговий консульський закон, що відновлював пропонувану ще за часів Центральної Ради градацію установ: генеральне консульство, консульство, віце-консульство, консульське агентство. За власним визнанням Д., своїм головним завданням як міністра він вважав «визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців, а поки що — використовувати їх вплив і оружну допомогу для об'єднання всієї української території». Щоправда, у міністра досить швидко склалися напружені відносини з гетьманом П. Скоропадським, який згідно із законом «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 був «вищим керівничим всіх зносин Української Держави з закордонними державами». Вже у 1919 П. Скоропадський стверджував, що Д. «був не зовсім підходящим... вів тільки галицьку політику... Один уже факт найповнішого незнання мов сильно шкодив йому». Та все ж вплив Д. на формування і реалізацію зовнішньополітичного курсу Української Держави був досить помітним. Під його безпосереднім контролем, зокрема, відбувалися українсько-російські переговори в Києві щодо підписання повномасштабного міждержавного договору. Міністр особисто забезпечив успішне підписання 7 серпня 1918 попередньої угоди між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським, за яким вирішувалося питання про міждержавний кордон.

Значної уваги Д. надавав відносинам із Кубанською Народною Республікою, де мешкали 3 млн українців, а сам регіон був стратегічно важливим для України з погляду забезпечення торговельно-економічних стосунків та відвернення перетворення його на плацдарм агресії з боку Добровольчої армії Антона Денікіна. Оскільки визначальним фактором у розв'язанні цієї проблеми було надання військової допомоги кубанцям для визволення від більшовиків Катеринодара, Д. запропонував здійснити

десантну операцію силами дислокованої на Харківщині Окремої Запорізької дивізії генерала О. Натііва. Міністру вдалося отримати дозвіл на проведення акції з боку німецького командування, але внаслідок саботажу з боку проросійських урядовців її вчасне проведення було зірване, і 23 червня Кубанська Законодавча Рада відкинула проект федеративного об'єднання з Україною та висловилася на користь союзу з А. Денікіним. Предметом особливої турботи Д. Дорошенка на міністерській посаді стало питання про Крим, де був створений за сприяння німців Кримський крайовий уряд на чолі з генерал-лейтенантом М. Сулькевичем. Д. пропонував приєднання Криму до Української Держави на автономних засадах. Однак Берлін зайняв зовнішню позицію невтручання. Лише 6 вересня 1918 генерал-лейтенант В. Гренер звернувся до голови Ради Міністрів Української Держави з телеграмою, де пропонував для урегулювання кримської проблеми провести в Києві переговори за участю всіх зацікавлених сторін. До Києва прибула кримська делегація у складі міністрів — колишніх царських урядовців. Після довгих і гострих переговорів 12 жовтня було досягнуто порозуміння й вироблено прелімінарні умови договору, за яким Крим з'єднувався з Україною на правах автономного краю. Однак реалізація угоди була зірвана висадкою на півострові десанту Антанти і підрозділів Добровольчої армії А. Денікіна. Жорстку позицію Д. зайняв і в питанні про фактичну анексію 9 квітня 1918 Румунією Бессарабії, наполягаючи на політично-автономній належності останньої до Української Держави. У ноті Бухаресту від 5 червня 1918 керуючий МЗС доводив, що «Бессарабія... була у найтісніших економічних і політичних зносинах з найближчою своєю сусідкою Україною», а тому Румунія не має жодних прав на цей регіон. Оскільки румунська сторона вступила у безпредметну полеміку, 11 травня за наполяганням Д. було видано наказ «Про заборону вивозу товарів до Румунії і Бессарабії» доки не буде «врегульоване питання про долю Бессарабії, правомочність її приєднання». «Митна війна» тривала недовго, 7 серпня до Києва прибула спеціальна румунська місія на чолі із заступником міністра закордонних справ Концеску. З огляду на можливість встановлення, через нормалізацію відносин із Румунією, безпосередніх контактів із представниками Антанти у Яссах чи Бухаресті, Д. наполягав на укладенні торговельної угоди. Попри протидію міністра торгівлі і промислу С. Гутника та міністра фінансів Антона Ржепецького Д. вдалося забезпечити успішний результат переговорів. Невдача спіткала Д. у справі з ратифікацією Австро-Угорщиною Брестського мирного договору та реалізацією Віднем таємного додатку до нього щодо створення автономного українського коронного краю у складі Східної Галичини і Північної Буковини. Адже віденський уряд під приводом невчасного виконання Українською Державою продовольчих поставок у липні анулював

таємну угоду і всіляко зволікав із ратифікацією мирного договору. Також Д. здійснив низку кроків, спрямованих на дипломатичне порозуміння з Антантою. У доповіді на засіданні Ради Міністрів 15 жовтня 1918 він висунув питання про необхідність в інтересах майбутнього Української Держави інформувати країни Антанти щодо її внутрішньополітичного становища та відносин з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною і більшовицькою Росією. Уряд визнав за необхідне надіслати з цією метою до Великої Британії, США і Франції надзвичайні дипломатичні місії, а також асигнувати в розпорядження Д. 2 млн. карб, на інформаційну діяльність за кордоном. 22 жовтня він виїхав з дипломатичною місією до Берліна, щоб домовитися про залишення німецьких військ в Україні до остаточного сформування національної армії та розташування у Південній Холмщині двох німецьких дивізій після виведення австрійських частин із запровадженням української цивільної адміністрації. Д. позитивно вирішив обидві проблеми, а також домогся згоди Берліна на дипломатичні контакти Української Держави з Антантою. Проте в результаті перемоги Листопадової 1918 революції в Німеччині ці здобутки виявилися ефемерними. З Берліна Д. виїхав до Берна, де мала відбутися його зустріч з італійським прем'єром В.-Е. Орландо. По прибутті до Швейцарії Д. дізнався про кардинальну зміну зовнішньополітичного курсу Української Держави (грамота П. Скоропадського про федеративне об'єднання з небільшовицькою Росією від 14 листопада), зміну складу уряду та свою відставку. У січні 1919 він став приват-доцентом богословського факультету Кам'янець-Подільського університету. На початку квітня у складі «закупової комісії» вирушив до Галичини і Чехії для придбання друкарні для університету. З огляду на загрозливе становище на фронті залишився у Празі, а в середині серпня очолив місію Українського Червоного Хреста на Балканах з осередком у Белграді, що мала сприяти поверненню на батьківщину українців-військовополонених. До кінця жовтня через Белград–Румунію до України вдалося переправити лише близько півтисячі військовополонених. Д. вдалося перенести місце перебування балканської місії до Бухареста і дістати офіційний дозвіл на транзит полонених через Угорщину і Румунію до Кам'янця-Подільського. У подальшому Д. присвятив себе науково-академічній діяльності, хоча повністю відмежуватися від політики так і не зміг: у грудні 1920 увійшов до Ради присяжних новоствореного у Відні Українського союзу хліборобів-державників. У 1922 став редактором берлінського «Українського слова», а наступного року його було обрано професором Українського вільного університету і Карлового університету у Празі та членом-кореспондентом вищої школи слов'янських досліджень Лондонського університету. Він опублікував три томик «Славянський світ в його минулому й сучасному» (Берлін,

1922), узагальнюючу працю «Огляд української історіографії» (Прага, 1923) та ін.

Влітку 1926 завдяки зв'язкам і клопотанням П. Скоропадського Д. був призначений директором Українського наукового інституту у Берліні. Наприкінці 1931 повернувся до Праги, де підготував до друку двотомний «Нарис історії України». У 1936–1939 очолював кафедру історії все-світньої церкви православного факультету Варшавського університету, а з початком Другої світової війни переїхав до Праги і продовжив викладання історії України в Українському вільному університеті. Серед його наукових праць цього періоду були монографії «З історії української політичної думки за часів світової війни» (Прага, 1936) та «Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу» (Прага, 1940). З перенесенням УВУ по завершенні Другої світової війни до Мюнхена Д. також переїздить до Баварії, де продовжує читати свої лекційні курси і на громадських засадах очолює український Червоний Хрест. Зі створенням 1945 в Аугсбурзі Української вільної Академії наук був обраний її першим президентом. У цьому ж місті побачили світ його записи лекцій «Історіографія України» (1946) та дослідження «Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу» (1946). У 1947, прийнявши запрошення Вінніпезької колегії св. Андрія, виїхав до Канади і як професор до весни 1951 викладав історію України.

Тв.: Огляд української історіографії. — Прага, 1923; Мої спомини про недавнє — минуле (1914–1918). — Львів, 1923, 1924; Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна (Відень). — 1921. — Кн. 3; Історія України 1917–1923 рр. — Ужгород, 1930–1932.

Лит.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — К.; Філадельфія, 1995; Ковалів П. Дипломатична діяльність за часи української держави. В кн.: Альманах Червоної Калини. — Львів, 1939; В. Матвієнко, В. Головченко. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ДОРОШЕНКО Петро Дорофійович (1627, м. Чигирин — 09.11.1698, с. Ярополче, Росія) — державний діяч, воєначальник, дипломат. Гетьман (1665–76). Брат наказних гетьманів А. Дорошенка та Г. Дорошенка. Народився в сім'ї козака Дорофія Дорошенка. Ймовірно, навчався в Києво-Могилянському колегіумі, володів латинською й польською мовами. У грудні 1647 Д. разом із Б. Хмельницьким вирушив на Запорозжя. Брав участь у Національній революції 1648–1676. 1649 — гарматний писар Чигиринського полку, 1655 — полковник наказний, весною 1657 — прилуцький полковник. Весною та влітку 1659 воював проти російської армії. Виступаючи противником продовження громадянської війни, в

серпні 1659 перейшов на бік Ю. Хмельницького. Наприкінці 1659 — поч. 1660 представляв у Москві інтереси України в переговорах із царським урядом. 7 жовтня 1660 підписав умови Чуднівського договору з Річчю Посполитою. 1661 від польського сейму дістав шляхетство. Взимку 1663 обійняв посаду генерального осавула. Щоб домогтися возз'єднання козацької України, восени 1663 — взимку 1664 брав участь у поході на Лівобережжя, який зазнав невдачі. 18 серпня 1665 став гетьманом. До кінця 1665 поширив свою владу на правобережну частину козацької України. У відносинах із Польщею домагався розширення автономії для Української козацької держави. Переконавшись у тому, що уряд Польщі прагне порозумітися з Російською державою щодо поділу України, 1666 виступив проти польського війська, розгромивши його під містечком Браїлів. Після укладення російсько-польського Андрусівського договору (перемир'я) 1667 Д. проводив політику зближення з Османською імперією та Кримським ханством з метою отримання військово-політичної допомоги для возз'єднання українських земель у межах незалежної держави. Восени 1667 здійснив похід у Галичину, який закінчився невдачею. Наприкінці травня 1668 прибув на Лівобережжя, де його 8 червня було обрано гетьманом возз'єднаної Української козацької держави. Оскільки уряди Російської держави, Речі Посполитої та Кримського ханства виступили проти соборності козацької України, корсунська старшинська рада в березні 1669 ухвалила прийняти турецьку протекцію, і Д. довелося протягом 1668–69 вести жорстоку боротьбу з опозицією, очолюваною П. Суховієнком, М. Ханенком і Ю. Хмельницьким, яка закінчилася його перемогою восени 1669. У зовнішній політиці прагнув до зміцнення суверенітету держави та приєднання до неї всіх українських земель. 8 липня 1672 на Батозькому полі Д. розгромив польське військо, брав участь в облозі Кам'янця (нині м. Кам'янець-Подільський) та Львова. Невдоволений умовами турецько-польського Бучацького мирного договору 1672, намагався зіграти на суперечностях між Османською імперією, Російською державою й Річчю Посполитою, однак зазнав невдачі. Воєнні дії між польськими, російськими й турецько-татарськими військами, особливо 1674–75, завдали великого спустошення Правобережжю, відтак Д. позбавився підтримки з боку населення. У вересні 1676 він був змушений зректися булави на користь І. Самойловича. У березні 1677 на вимогу російського царя Федора Олексійовича приїхав до Москви і 1677–78 перебував під арештом. Після звільнення обіймав 1679–82 посаду в'ятського воєводи. 1684 одержав у власність с. Ярополче (нині с. Ярополець Московської обл., РФ), де й поселився.

Лит.: Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. — М., 1899; Костомаров Н.И. Руина. В кн.: Костомаров Н.И. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. — СПб., 1905, кн. 6,

т. 15; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї // Україна модерна (Львів), 1999, № 2-3; Смолій В.В., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). В кн.: Україна крізь віки. — К., 1999, т. 7.

В.С. Степанков.

ДРАГОМАНОВ (Dragomanov) Михайло Петрович (18(30). 09. 1841, Гадяч, Полтав. губ. — 20.06(2.07). 1895, Софія, Болгарія) — громадський та політичний діяч, публіцист, історик, філософ, фольклорист, літературознавець. Народився й виховувався у дрібномаєтній дворянській родині. Початкову і середню освіту здобував у Гадяцькому повітовому училищі (1849–53) й Полтавській губернській гімназії (1853–59), вищу — на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира (1859–63). Із студентських років розпочав лекторську роботу зі всесвітньої історії у недільній школі й Тимчасовій школі для підготовки вчителів сільських шкіл. У листопаді 1863 за конкурсом (дав урок «Про Англію») зарахований молодшим учителем географії Київської 2-ї гімназії. Від 1864 — приват-доцент університету св. Володимира, видав своє перше дослідження античного світу «Імператор Тіберій», а також склав програму з історії вивчення Сходу (1865). 1866 у відповіді попечителю Київського учбового округу з приводу таємного доносу про причетність Д. до українофільства міністерство народної освіти зазначило, що було б «шкідливим» залишати його для викладів «особливо з такого предмету як всесвітня історія». Та за браком «фактичних доказів хибності поглядів і переконань» вчений продовжив викладати в університеті. 1870 захистив магістерську дисертацію «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит», обраний штатним доцентом і відряджений вдосконалюватися «у найважливіших центрах європейської наукової діяльності». Свої зарубіжні студії виконував протягом 1870–73 у Берліні (де, зокрема, слухав лекції визначних німецьких істориків античності — Т. Моммзена, нового часу — Й. Дройзена), Празі, Відні, Гейдельберзі, Флоренції, Римі, Провансі (Франція), Цюріху. 1873 ввійшов до складу співробітників флорентійського громадсько-політичного та науково-літературного журналу «La Rivista Europea» («Європейський огляд»), де його першою публікацією за кордоном стала праця з історії та культури України під назвою «Український літературний рух в Росії і Галичині», яка викликала широкий відгомін й послужила поштовхом до формування наукової україністики в країнах Західної Європи. В цей же період у написаних за зарубіжними джерелами розвідках («Східна політика Німеччини і обрусіння», «Ново-кельтський і провансальський рух у Франції» та ін.)

розглянув проблеми європейської історії в галузі зовнішньої політики, церковно-державних взаємин, становища «бездержавних» народів. Після повернення з відрядження до Києва — один з організаторів українознавчого центру — Південно-Західного відділу Російського географічного товариства й популяризатор його праць за кордоном, у т. ч. в Італії, Франції, Великій Британії. Одночасно виступав з публіцистичними статтями у газеті «Киевский телеграф» (закритої урядом у 1876 за українофільський напрям). 1875 перебував у новому — тримісячному — науковому відрядженні, під час якого відвідав підвладні Австро-Угорській імперії українські землі. Того ж року був звільнений з університету як політично неблагонадійний. На початку 1876 відбув в еміграцію із завданням від Київської та Одеської громад «видання за кордоном вільного органу, який би освітлював широко українську справу і захищав її». Реалізацією цього плану стало заснування Д. у Женеві української друкарні, видання збірника та журналу «Громада» (1878–82), агітаційних політичних брошур, а також створення спільно із С. Подолинським і М. Павликом зарубіжного осередку українських соціалістів — «жневського гуртка» й встановлення зв'язків із соціалістичними рухами на Заході. Відтак Д. презентував політичні та культурні проблеми України в статтях у журналах «Le Travailleur» («Трудящий», Женева), «Revue socialiste» («Соціалістичний огляд», Париж), «Rivista minima» («Мінімальний огляд», Мілан), «Revue internationale» («Міжнародний огляд», Рим) та ін. 1881–83 співпрацював з російським емігрантським часописом «Вольное слово», в якому побачила світ його праця програмного характеру «Історична Польща і великоруська демократія» (1882). У 1878 і 1881 великий резонанс набули виголошені Д. на з'їзді письменників у Парижі і міжнародному літературному конгресі у Відні доповіді на захист переслідуваної царським урядом української культури. У 1870–80-х рр. його дослідницькі праці публікують на Заході різні наукові та науково-популярні видання: підготовлений 1880 нарис географії України був уміщений у багатотомній енциклопедії «Нова всесвітня географія» Е. Реклю в Парижі, низку статей про українську народну творчість надрукували журнали «Mélusine» (Париж), «Archivio per lo studio delle tradizioni popolari» (Палермо) тощо. 1889 на запрошення уряду Болгарії Д. переїхав до Софії для роботи професором кафедри всесвітньої історії у Вищому училищі, на базі якого допомагав створювати перший в країні університет, налагодив наукове видавництво. Під його редакцією виходили томи «Збірника на народни умотворення, наука и книжнина», де опублікував твір болгарської класики — роман І. Вазова «Під ярмом», слов'язнознавчі дослідження. 1889 і 1891 представляв українську фольклористичну науку на міжнародних форумах дослідників народної творчості в Парижі та Лондоні, 1894 підготував реферат для чергового конгресу фольклористів

у Чикаго. 16 грудня 1894 народне віче у Львові відзначило 30-річний ювілей громадсько-політичної і науково-літературної діяльності Д., в якому взяли участь численні діячі української культури, а з-за кордону вітання із визнанням його заслуг надіслали вчені Болгарії, Великої Британії, Італії, Франції, Швейцарії. Смерть Д. у 1895 спричинила нову хвилю відгуків, серед яких й оцінки його міжнародної діяльності: «ніхто на Русі не причинився стільки до познайомлення Західної Європи з Україною–Руссю, що він» (газ. «Діло», ч. 129).

Тв.: Император Тиберий. — К., 1864; Программа по истории Древнего Востока // Университетские известия, 1865, № 10; Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит. — К., 1869; Восточная политика Германии и обрусение // Вестник Европы, 1872, №№ 2-5; Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia // Rivista Europea (Firenze), 1873, febbraio, marzo; Палатинский холм в Риме по новейшим раскопкам (1847–1872) // Журнал министерства народного просвещения, 1873, № 10; Ново-кельтское и провансальское движение во Франции // Вестник Европы, 1875, №№ 8, 9; Из истории отношений между церковью и государством в Западной Европе // Знание, 1876, № 8, 11; La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe. — Genève, 1878; Les nations de l'Europe Orientale et le socialisme internationale // Revue socialiste, 1880, №№ 12, 13; La letteratura di una nazione plebea // Rivista minima di scienze, lettere ed arti (Milano), 1881, giugno, agosto; Шістсот років Швейцарської спілки (1291–1891). — Львів, 1892; Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. — Львів, 1899–1906. — Т. 1-4; Собрание политических сочинений. — Париж, 1905–1906. — Т. 1-2; Листи до Івана Франка та інших, 1881–1886. — Львів, 1906; Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським, 1871–1877. — Львів–Чернівці, 1910; Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). — Львів–Чернівці, 1910–1911, Т. 1-8; Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким. (З початків соціалістичного руху в Галичині) // За сто літ, 1927. — Кн. 1; Кістяківський М. Драгоманов у Флоренції // Там само, 1928. — Кн. 2; Архів Михайла Драгоманова. Листування київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.). — Варшава, 1937. — Т. 1; Літературно-публіцистичні праці. — К., 1970. — Т. 1-2; Варварцев М.М. «В справі ознайомлення Заходу з Руссю...» (З неопублікованої епістолярії М.П. Драгоманова) // Архіви України, 1990, № 6; Вибране. — К., 1991; Варварцев М. «Працюю ж я для своєї батьківщини, як літератор...» (З невідомого листування Михайла Драгоманова) // Вісник АН України, 1993, № 6; Б. Грінченко — М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. — К., 1994; Вибрані твори у 3-х т. 4 кн. — К., 2006–2007.

Lim.: De Gubernatis A. Rassegna delle letterature straniere, Russia. Malorusskiya narodniya predania i razskazy. Svod Michaila Dragomanova // Nuova Antologia (Firenze), 1876, dicembre; Dragomanoff. In: De Gubernatis A. Dizionario biografico degli scrittori contemporanei. — Firenze, 1880; Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова. [1891]. В кн.: Збір. тв. у 50 т. — К., 1986. — Т. 46. — Кн. 2; Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Єго юбілей, смерть, автобіографія. — Львів, 1896; Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова [1906]. В кн.: Збір. тв. у 50 т. — К., 1986. — Т. 45; А. де-Губернатис и М. Драгоманов // Украинская жизнь, 1913, № 3; Грушевський М. Місія Драгоманова // Україна, 1926, кн. 2-3; Житецький І. Останній виїзд М.П. Драгоманова за кордон // Там само; Пчілка О. Спогади про Михайла Драгоманова // Там само; Возняк М. До історії місії М. Драгоманова // Україна, 1929, січень–лютий; Атанасов П. Михайло Драгоманов і Софійський університет // Всесвіт, 1962, № 12; Заславський Д., Романченко І. Михайло Драгоманов. — К., 1964; Наливайко Д. Драгоманов — популяризатор Шевченка в Західній Європі // Зб. праць вісімнадцятої наукової шевченківської конференції. — К., 1971; Іванова Р.П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. — К., 1971; Hornowa E. Problemy polskie w twórczości Michala Dragomanowa. — Wrocław, 1978; Антонович М. М.П. Драгоманов і «Вільне слово» // Український історик, 1978, ч. 4; Федченко П.М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. — К., 1991; Круглашов А.М. Драма інтелектуала. Політичні ідеї Михайла Драгоманов. — Чернівці, 2000; Михайло Драгоманов. Документи і матеріали, 1841–1994. — Львів, 2001; Варварцев М. Українська історія та історики на сторінках журналу «La Rivista Europea» (1870-ті роки) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2011, вип. 20.

М.М. Варварцев.

ДРОГОБИЧ Юрій (імовірно справжнє прізвище. — Котермак; бл. 1450–04.02.1494) — медик і астроном. Перший український автор друкованої книги. Народився в м. Дрогобич. Наприкінці 1468 — на поч. 1469 вступив до Краківського університету, де здобув ступені бакалавра (1470) й магістра (1473). Пізніше навчався в Болонському університеті, в якому став д-ром філософії (бл. 1478), медицини (1482); 1478–79 і 1480–82 читав лекції з астрономії. Був обраний студентами на посаду ректора цього університету 1481–82. Працюючи в Італії, Д. підтримував тісні зв'язки з визначними вченими-гуманістами. Є звістки про перебування Д. в містах Феррара і Касале (нині Касале-Монферрато). 1487–93 Д. займався медичною практикою й був проф. Краківського університету (як за професором за ним було закріплено певну частку прибутків із католицької парафії в с. Зимна Вода, нині село Пустомитівського р-ну Львів. обл.). 7 лютого

1483 в Римі у друкарні Е. Зільбера опубліковано працю Д. «Прогностична оцінка поточного 1483 року» (лат. мовою), яка, крім астрологічних прогнозів, містила відомості з географії, астрономії, метеорології. В ній Д. робив визначення, в межах яких географічних довгот розташовані Москва, Вільно (нині Вільнюс), Львів, Дрогобич та ін. міста, подав прогноз часу двох затемнень сонця і місячних фаз протягом року. Д. виокремлював думку про необхідність запобіжних заходів для відвернення епідемій, зазначав, що населенню християнських країн загрожують «великі небезпеки... у зв'язку з пригнобленням князями і панами». У віршованій присвяті римському папі Сиксту IV висловлював впевненість у здатності людського розуму пізнати закономірності світу. Праці Д. поширювалися в різних країнах Європи. У паризьких бібліотеках збереглися копії двох його астрологічних трактатів, у Баварській державній бібліотеці в м. Мюнхен — його прогноз на 1478, переписаний відомим німецьким гуманістом Г. Шеделем. Український переклад уривка одного з трактатів Д. виявлено у рукописі з Холмщини.

Тв.: Ludicium prenosticon Anni MCCCCLXXXIII currentis Magistri Georgii Drohobicz de russia artium et medecine doctoris. — Romae, 1483.

Лит.: Ісаєвич Я. Юрій з Дрогобича // УІЖ, 1960, № 4; Його ж. Юрій Котермак з Дрогобича і його книга // Бібліотекознавство і бібліографія, 1969, вип. 7; Вавричин М., Ісаєвич Я. Юрій Дрогобич: До 500-річчя виходу першої книги вітчизняного автора. Бібліографічний покажчик. — Львів, 1983; Ісаєвич Я. Юрій з Дрогобича. В кн.: Аксіоми для нащадків. Українські імена у світовій науці. Львів, 1992; Його ж. George Drohobych's astronomical treatises and their Arabic Sources. В кн.: The Introduction of Arabic Philosophy into Europe. — Leiden, 1994; Дрогобыч Юрий. Годы и пророчества. — Х., 2002.

Я.Д. Ісаєвич.

ДУКА Георге (Юрій, Григорій; 1620-ті рр. — 31.03.1685) — гетьман Правобережної України (1681–83), господар Молдовського князівства (1665–66, 1668–72, 1678–83). На гетьманство призначений турецьким султаном Мегмедом IV у квітні 1681 після невдалого правління на Правобережжі Ю. Хмельницького. Цим султан підтвердив свої наміри утвердити вплив Османської імперії в Україні та засвідчив визнання державної автономії більшої частини Правобережної України. Обов'язком Д. перед султаном було надання війська для турецької армії та успішна колонізація регіону. Д. звернувся до традиційних форм місцевого адміністрування, призначивши гетьманом наказним Я. Драгинича та відродивши козацькі полки. Керуючись наказом султана, Д. почав відновлювати міста і селища на Правобережжі, зруйновані під час довголітніх воєн, що велися тут між Річчю Посполитою, Російською державою,

Османською імперією, Кримським ханством та Українською козацькою державою. В період його гетьманства вихідцями з Волині, Покуття, Лівобережної України та Молдови була колонізована значна частина Правобережжя. Д. планував стати королем Угорщини та гетьманом усієї України, намагався зробити господарями Молдовського й Волоського князівств своїх двох синів. Виступав як посередник у російсько-турецьких переговорах, що передували укладенню Бахчисарайського миру 1681, та у польсько-російських переговорах серед. 70-х рр. 17 ст. Підтримував дипломатичні стосунки з гетьманом Лівобережної України І. Самойловичем. Взяв участь у Чигиринському поході 1677 та Віденській битві 1683 (на боці турків). Наприкінці 1683 був зміщений з посади гетьмана Правобережної України та молдовського господаря в результаті походу на Кишинів і Бендери (нині міста в Молдові) українсько-молдовських військ гетьмана С. Куницького та нового господаря Молдови Ш. Петричейку (від імені польського короля Яна III Собеського). Протягом тривалого часу Д. перебував у почесному полоні, проживаючи в резиденції Яна III Собеського в Яворові. Помер і був похований у Львові, однак невдовзі його прах було перенесено до Молдови.

Лит.: Крупницький Б. З історії Правобережжя 1683–1688 рр. // Праці Історико-філологічного товариства в Празі, 1942, вип. 4; Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма. — Кишинев, 1964; Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в. Документы и материалы. — М., 1970; Новосівський І. Деякі українські проблеми в світлі молдавської хроніки Йона Некульчі. В кн.: Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977; Czamańska N. Oswobodziciel czy najeźdźca? Polityka Jana III Sobieskiego wobec gospodarstw Mołdawii i Wołoszczyzny. В кн.: Roczniki Historyczne, R. 55–56. Warszawa–Poznań, 1990; Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К.–Нью-Йорк, 2003.

Т.В. Чухліб.

ДУХНОВИЧ Олександр Васильович (24.04.1803, с. Тополя, Словаччина — 30.03.1865, Пряшів, Словаччина) — культурно-освітній діяч, письменник, педагог, історик, греко-католицький священник. Один із провідних діячів руху «будителів» Закарпаття середини 19 ст. Народився в родині священника. Навчався в гімназії та богословській семінарії (1823–27) в Ужгороді. Після висвячення на священника працював архіваріусом єпархіальної канцелярії у м. Пряшів. Згодом учителював в Ужгороді, був сільським парохом на Пряшівщині, нотаріусом єпископської канцелярії в Ужгороді. Від 1844 і до кінця життя — канонік Пряшівської єпархії. Культурно-освітню діяльність розпочав як збирач народних пісень закарпатців, які ввійшли до відомої збірки Я. Головацького (1878). Був заснов-

ником «Литературного заведенія Пряшевського» (1850), що видавало для народу катехізиси, календарі, навчальні та ін. популярні книжки, заснувало краєзнавчий «руський музей». Д. — автор понад 100 віршів (найвідоміші патріотичні поезії — «Я русин був, єсьм і буду» та «Подкарпатські русини»), кількох прозаїчних творів і п'єс, підручників для народних шкіл, календарів (т.зв. місяцесловів), праць з педагогіки, філософії, етнографії й історії, статей, опублікованих у галицьких, віденських, будапештських і російських виданнях. Серед його історичних праць — «Історія Пряшівської єпархії», написана 1846 латиною й видана російською мовою в Санкт-Петербурзі (1877) та «Истинная история карпатороссов или Угорских русинов», написана 1853 і надрукована вперше в Москві (1914). У ній Д., зокрема, обґрунтовував автохтонність й етнічну спільність русинів по обидва боки Карпат і їх значний культурний вплив на угорців та ін. Багатогранна діяльність Д. була пройнята турботою про національно-культурний розвиток закарпатських русинів-українців, боротьбою проти мадяризації (за що зазнавав переслідувань), ідеями слов'янської єдності. Зокрема, 1849–50 він закликав до об'єднання «русинів угорських з галицькими», тобто Закарпаття з Галичиною.

Лит.: Волошин А. Памяти Александра Духновича. — Ужгород, 1923; 2003; Микитась В.Л. О.В. Духнович. — Ужгород, 1959; Ричалка М. О.В. Духнович педагог і освітній діяч. — Пряшів, 1959; Машталер О.В. Педагогічна і освітня діяльність О.В. Духновича. — К., 1966; Виднянський С.В. Идеи славянского единства в исторической концепции А.В. Духновича. В кн.: Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. — К., 1990; Невідомий Олександр Духнович. — Ужгород, 1993; О.В. Духнович і слов'янський світ. — Ужгород, 1993; Турияница В.В. Вождь народа знаменитый. — Ужгород, 1993; Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.). — Ужгород, 1997.

С.В. Віднянський.

Е

ЕВЛІЯ Челебі (**Evlîya Çelebi**) (25.03.1611, Стамбул — 1679, за ін. даними: 1682 або 1683) — турецький географ, мандрівник. Походив зі старовинного роду «борців за віру», син дєрвіша Мегмеда Зиллі. Освіту здобув у медресе при мечеті, де поряд з турецькою, арабською і татарською вивчав ще кілька мов, у т. ч. грецьку, студіював Коран, перську і турецьку літературу, опанував мистецтво музики та малювання. Займав пост великого візира, був у світі султана в регулярній армії. Починаючи від 1640 як учасник військових походів і як мандрівник побував у багатьох регіонах Азії, Африки та Європи. Відвідував Україну. Свої враження та спостереження детально записував у щоденники. Написав 10-томну працю «Книга подорожей або історії мандрівника» («Сеяхат-наме»), що нині є цінним джерелом з історії, географії, етнографії, філології народів Східної та Південно-Східної Європи, Західної Азії та Північної Африки, незважаючи на численні домисли та перебільшення (Е. часом некритично використовував легенди й перекази). У своїй «Книзі подорожей» він розповів про різні сторони життя в Україні. Характеризував етнічний склад населення, станове розшарування, побут, ремесла жителів, ярмарки, з подивом відзначав, що торгівлею займаються жінки. Звернув увагу на природу краю, родючість його ґрунтів, широке культивування пшениці, поширення садів. Як поліглот Е. зауважував, що, на його думку, українська мова є давньою й однією з найрозвиненіших, захоплювався її красою, наводив характерні приклади живої говірки. Він залишив також описи українських міст — Києва, Львова, Лубен, Черкас, Чигирини та ін., розповідав про козацькі фортеці, паланки тощо. Дав оцінку військовій доблесті козаків, їх знанню турецької мови. Проте запорожців називав злочинцями, які заслуговують шибениці. Як військову людину його цікавив стан військової справи в Україні. Подав опис битви козацького війська під проводом І. Сірка за турецьку фортецю Очаків, зазначив, що був учасником боїв з козаками за Азов, розповідав про спустошення України татарами й турками, а також про напади козаків на татар і турків, коли останні «не мали сну й відпочинку». Разом з тим навів факти спільної боротьби татар і козаків проти Польщі. Чимало місця у своїх записках Е. присвятив з'ясуванню політичних орієнтацій козацької старшини, діяльності гетьмана П. Дорошенка, який уклав договір з Османською імперією. До наукового обігу працю Е. ввів австрійський сходознавець Й. фон Хаммер-Пургшталь, який видав її в англійському перекладі 1834–50.

Тв.: *Seyahatnamest*, cilt. 1-10. — Istanbul, 1896–1938; Книга путешествий. (Извлечения из сочинений турецкого путешественника XVII века), вып. 1. — М., 1961; Книга путешествий. Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666–1667 гг.). — Симферополь, 1999.

Я.І. Дзира.

ЕЙХГОРН (Eichhorn) Герман фон (13.02.1848, Бреслау, нині Вроцлав, Польща — 30.07.1918, Київ) — генерал-фельдмаршал. Головнокомандувач німецьких військ в Україні 1918. Онук німецького філософа Ф.-В. Шеллінга. Учасник австрійсько-пруської (1866) і франко-пруської (1870–71) воєн. У роки Першої світової війни командував 10-ю армією на російсько-німецькому фронті в Прибалтиці. Від березня 1918 — командувач групи армій «Київ», яка контролювала Україну і Південь Білорусі. 6 квітня 1918 видав наказ без узгодження з урядом Української Народної Республіки про засівання полів, що викликало протест з боку частини українських політичних партій і державних органів. Мала Рада на засіданні від 13 квітня 1918 ухвалила резолюцію з цього питання і доручила міністру закордонних справ та прем'єр-міністру зробити відповідну заяву перед урядом Німеччини. Під час дебатів у рейхстазі 24–25 квітня 1918 зміст наказу Е. деякими депутатами було піддано критиці і запропоновано звернутися до уряду з пропозицією відкликати його з України. Залишаючись на своїй посаді, Е. видав наказ 25 квітня 1918 про запровадження на території України німецьких військово-польових судів, яким заборонялися будь-які публічні зібрання на вулицях, було роззброєно і розпущено 1-у Українську стрілецьку дивізію Армії УНР, сформовану з військовополонених українців у Німеччині тощо. 29 квітня 1918 Е. сприяв державному перевороту гетьмана П. Скоропадського, наслідком якого стало проголошення Української Держави. Під час обговорення становища в Україні після перевороту у головній комісії рейхстагу 6–7 травня 1918 депутати від лівих партій висловлювали невдоволення надмірною самостійністю військових в Україні. Е. був убитий у Києві лівим есером Б. Донським.

Лит.: Дорошенко Д.І. Історія України. 1917–1923 рр. — Ужгород, 1930, т. 2; Копиленко М., Копиленко О. Зовнішня політика Центральної Ради // Політика і час, 1992, № 11-12; Історія України: нове бачення. — К., 1996, т. 2; Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада. — К., 1997; Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. — К., 2011.

Н.В. Кривець.

ЕНГЕЛЬ (Engel) Йоган-Кристіян фон (17.10.1770, Лойчау, нині Левоча, Словаччина — 20.03.1814, Відень) — австрійський історик. За

походженням угорець, виховувався у протестантській родині. У Геттінгенському університеті вивчав класичну філологію та історію. Серед його наставників був один з фундаторів «норманістської» теорії походження Руської державності А.-Л. фон Шльоцер. Знайомство з археологічними студіями К.Г. Хейне та універсально-історичними й компаративістськими підходами А.Л. фон Шльоцера позначилися на першій самостійній праці Е. — «Коментар про військову державу, або порівняння спартанців, критян і козаків» (Геттінген, 1790). Твір молодого вченого став помітним науковим явищем. 1791 за сприяння графа Самуеля Телекі Е. був прийнятий на службу до трансільванської придворної канцелярії у Відні. Від 1801 він працював придворним цензором книг. 1812 отримав дворянство й став секретарем трансільванської придворної канцелярії. Широкого розголосу набула його полеміка з російським генералом Тутолміним, який обстоював єдність руського племені. Як, зокрема, писав Е.: «Хто не злякається того, що російський генерал Тутолмін пояснює у своєму універсалі 1795 року з приводу зайняття Холму, Белу й Луцька, що ці міста були колись складовою стародавньої руської держави. А що було б, якби російському кабінетові спало на думку стверджувати, що Галичина є власне російська провінція?» Е. став першим істориком, який спромігся використати великий масив оригінальних джерел і по-новому дослідити історію карпатського регіону. Його монографія «Історія Галича і Володимира до 1772 р., у контексті австро-угорських суперечок з приводу прав на володіння даним королівством, опрацьована за російськими і польськими щорічниками» (Відень, 1792–1793) була прийнята як нове слово в історичній регіоналістиці. «Історія України й українських козаків, а також Галицько-Володимирського королівства» (Галле, 1796) стала по суті новим варіантом узагальнення матеріалів, зібраних істориком раніше для монографії 1772. Для сучасних дослідників історичної ролі та місця України у міжнародних відносинах зберігає свою цінність також праця Е. «Історія Угорського королівства і його сусідніх країн» (Відень, 1797).

Тв.: Commentatio de republica militari seu comparatio Lacedaemoniorum, Cretensium, Cosaccorum (1790); Geschichte von Halitsch und Wladimir bis 1772, verbunden mit einer Auseinandersetzung der österreichisch-ungarischen Besitzrechte auf diese Königreiche. Nach russischen und polnischen Jahrbüchern bearbeitet. 2 Bd. — Wien, 1792–1793; Geschichte der Ukraine und ukrainischen Cosacken. — Halle, 1796; Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. — Wien, 1797; Monumenta ungrica (Quellen-sammlung zur Geschichte Ungarns). — Wien, 1809; Історія України та українських козаків. У кн.: Схід–Захід: історико-культурологічний збірник. — Харків, 1998–2008.

Лит.: Krones F.v. «Engel, Johann Christian von» // Allgemeine Deutsche Biographie. Hrg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Bd. 6. — 1877; Doroschenko D. Die Ukraine

im Lichte der westeuropäischen Literatur. In: Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin, bd. 1. — Berlin, 1927; Krupnyckyj V. Johann Christian v. Engel und die Geschichte der Ukraine. — Berlin, 1931; Крупницький Б. «Історія України й українських козаків» Й.-Х. Енгеля та «Історія Русів» // Україна, Париж, 1950, № 3; Крупницький Б. Німеччина й Україна в XVIII ст. (Міллер, Шлецер, Енгель, Гаммердорфер, Вагнер, Шпітлер) // Україна, Париж, 1953, № 10; Mark R. Johan Christian von Engel (1770–1814) als Historiograph der Ukraine. In: Zeitschrift für Ostforschung. № 2. — Marburg, 1987; Дзюба О.М. Деякі питання історії України в німецькій літературі XVIII ст. В кн.: Феодалізм на Україні. — К., 1990; Ивонин Ю.Е. Немецкая историография позднего Просвещения о запорожском казачестве. В кн.: Зарубежная историография истории запорожского казачества. Запорожье, 1992; Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland: Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischen Beziehungen. — München, 1994; Давлетов О.Р. З творчої спадщини Дмитра Дорошенка «І.Х. Енгель як історик України та козаччини». В кн.: Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. — Запоріжжя, 1996, вип. 2.

О.М. Горенко.

ЕНГЕЛЬС (Engels) Фрідріх (29.11.1820, Бармен, нині Вупперталь, Німеччина — 5.08.1895, Лондон) — політичний діяч, публіцист, економіст, соціолог, історик, філософ. Один з основоположників марксизму. Найближчий соратник Карла Маркса. Співавтор (разом з К. Марксом) «Маніфесту комуністичної партії» (1848), де викладено принципи ідеології і політики комунізму. Брав участь у заснуванні й керівництві міжнародними робітничими організаціями: «Союз комуністів» (1847–1849), «Інтернаціонал 1-й» (1864–1876), сприяв утворенню II Інтернаціоналу (1889). Дослідницькі інтереси Е. сягали широкого кола проблем філософії, політекономії, поточної політики, історії, природознавства. Центральне місце в історичних працях він приділяв становищу і боротьбі робітничого класу і селянства, національно-визвольним рухам, міжнародним відносинам та їхнім воєнним аспектам. У контексті цієї проблематики розглядав минуле і сучасне України, інтерес до якої вперше виявив у своїх статтях у газеті «Neue Rheinische Zeitung» («Нова Рейнська газета») у зв'язку з прогабсбурзькою позицією австрійських слов'ян під час революцій 1848–1849, яку вважав позицією «реакційних» народів. Водночас високо оцінював «селянську війну в Буковині» під проводом Л. Кобилиці. В подальшому займаючись історією Німеччини, Польщі, Росії, Австрії («Німеччина і панславізм», 1855, «Доктрина національностей у застосуванні до Польщі», 1866, «Німеччина і слов'янство», «Панславізм», 1855–1856 та ін.), зробив висновок про національну окре-

мішність українців, які мають мову, «цілком відмінну від великоруської». Наголошуючи на національній спільності українців, вважав природним тяжіння «русинів» Галичини до «малоросійських територій». Негативно ставився до відновлення Польщі у кордонах 1772, яке закріплювало б польське панування на землях з українським населенням. Разом з тим характеризував як анексіоністську політику Російської імперії щодо українських територій. Водночас, спираючись на концепцію «історичних» та «неісторичних» народів, зараховував українську національність до тих, які «не мали своєї власної історії», «ніколи не були здатні до самостійності». В історії 19 ст. відводив особливе місце Південній Україні, економічний розвиток якої тісно пов'язував із піднесенням промисловості і зрослими потребами у продовольчому збіжжі у Західній Європі. Низку публікацій присвятив Кримській війні 1853–1856, висвітленню бойових операцій на півострові і відгомонам цих подій на Наддніпрящині, Галичині, Буковині. Згідно із своїми науковими і політичними інтересами підтримував контакти з економістами М.І. Зіббером і С.А. Подолинським — популяризаторами його творів, народником І.Ф. Фесенком, істориком і соціологом М.М. Ковалевським, студіями якого послуговувався, та іншими діячами з України.

Праці Е. справили вплив на народницький і соціалістичний рух в Україні, від середини 19 ст. поширювалися нелегально і легально в Одесі, Києві, Харкові, Львові та інших містах. У перекладах російською та українською мовами виходили «Маніфест комуністичної партії» (Харків, 1883), «Розвиток соціалізму від утопії до соціалізму» під назвою «Соціалізм утопічний і науковий» заходом часопису «Народ» у Львові (1892), у львівській «Українсько-руській видавничій спілці» — «Походження сім'ї, приватної власності і держави», «Людвіг Фейербах і кінець німецької класичної філософії» (1899), у київському книговидавництві Ф. Йогансона — «Походження сім'ї...» (1899) тощо. Серед популяризаторів і перекладачів творів Е. були І. Франко, Л. Українка, інші українські письменники, публіцисти і вчені. Масового характеру набули видання і пропаганда праць Е. в УРСР, де здійснено найбільшу україномовну публікацію його спадщини у 50-томному зібранні творів К. Маркса і Е.

Тв.: Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — К., 1958–1985, тт. 1-50.

Лит.: Корню О. Карл Маркс и Фридрих Энгельс. — М., 1959–1968, тт. 1-3; Багмут Й.А., Шморгун П.М. Видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні. Бібл. покажчик. — Х., 1965; Гуржій І.О. Фрідріх Енгельс про Україну. — К., 1970; Лещенко М.Н. Фрідріх Енгельс і революційний рух на Україні. — К., 1970; Фридрих Энгельс и военная история. — М., 1971; Гольман Л.И. Энгельс — историк. — М., 1984; Фридрих Энгельс и его время. — М., 1990.

М.М. Варварцев.

Є

ЄВСЄЄВ Іван Федорович (22.02.1912, с. Старий Салтів, нині с-ще Харківської обл. — 14.07.1973, Київ) — історик. Доктор історичних наук (1966). Народився у родині робітників. 1937 Є. закінчив Харківський юридичний інститут. Тривалий час працював на відповідальних посадах у Наркоматі юстиції, Президії Верховної Ради УРСР, Раді міністрів УРСР. Був учасником Великої вітчизняної війни 1941–1945. У 1951 захистив кандидатську дисертацію на тему «Народні комітети Закарпатської України» і отримав науковий ступінь кандидата юридичних наук. Від 1954 — в Інституті історії АН УРСР: старший науковий співробітник, завідувач відділу історії країн народної демократії, старший науковий співробітник відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн. Досліджував переважно новітню історію країн Центрально-Східної Європи. У листопад–грудні 1957 перебував у науковому відрядженні в Польській Народній Республіці, де працював у архівах над матеріалами з теми планового дослідження. 1966 захистив докторську дисертацію «Співробітництво Української РСР і Польської Народної Республіки (1944–1960 рр.)». Він був автором понад 50 праць, що дістали відгуки наукової громадськості в Україні, Польщі, Чехословаччині. 1956 у Празі вийшла друком його монографія «З історії Закарпатської України». Є. брав участь у підготовці колективних монографій, зокрема «Украинская ССР и зарубежные социалистические страны» (К., 1965). Був членом Українського комітету славістів, виступав з доповідями і повідомленнями на міжнародних наукових конференціях, сесіях. Мав урядові нагороди — ордени Великої Вітчизняної війни 2-го ступеня, «Знак Пошани», медалі.

Тв.: Народные комитеты Закарпатской Украины — органы государственной власти (1944–1945 гг.) — М., 1954; З історії Закарпатської України. — Прага, 1956; Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944–1960 гг.) — К., 1962.

Лит.: [Некролог] // УІЖ, 1973, № 9; Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. — К., 1998, вип. 1; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

Н.В. Кривець.

ЄЛИЗАВЕТА ПЕТРІВНА (29(18). 12.1709, Коломенське, Москва — 05.01.1762(25.12.1761), Санкт-Петербург) — російська імператриця (1741–61), дочка Петра I і Катерини I. Вступила на престол унаслідок двірського перевороту. Її уряд відновив систему правління в Російській

імперії, запроваджену Петром I (Правительствующий Сенат, міські магістрати, колегії), здійснював політику розширення станових привілеїв дворянства, сприяв розвитку торгівлі. За царювання Є.П. засновано Московський університет (1755), Академію мистецтв (1757). Російська армія досягла значних успіхів у Семилітній війні 1756–1763. Під впливом свого фаворита, українського козака, співака Придворної співацької капели О.Г. Розумовського, з яким 1742 таємно взяла шлюб, Є.П. проявляла інтерес до України, певну прихильність до козацької старшини, духовенства і навіть посполитих. За її підтримки указом Синоду від 25 жовтня 1742 відновлено Київську митрополію (до того з 1722 предстоятель Київської кафедри мав титул архієпископа, а архієпископія прирівнювалася до звичайної російської єпархії). 1744 Є.П. здійснила подорож до України, відвідала міста Глухів, Козелець, Київ. У зв'язку з приїздом Є.П. в Києві було закладено Андріївську церкву за проектом визначного архітектора Б. Растреллі. На численні клопотання козацької старшини Є.П. дала згоду на відновлення інституту гетьманату в Україні, пов'язуючи його з особою брата свого фаворита — К. Розумовським (церемонія його «обрання» гетьманом відбулася в Глухові 16 січня 1750). Надалі Є.П. впроваджувала в Україні імперські порядки. Указом від 19 жовтня 1750 підпорядкувала гетьманській владі Нову Січ. У червні 1753 вийшов указ Є.П. про заборону запорожцям переобирати кошового отамана й військову старшину без відома гетьмана. 1754 ліквідувала митні кордони між Україною й Росією, скасувала евекти та індукти, чим були усунуті перепони для злиття територій, запровадила контроль над українськими фінансами. Указом 1756 Гетьманщина та Нова Січ із відомства Колегії закордонних справ були передані у відання Сенату, що посилювало владу центральних органів Російської імперії в Україні. За Є.П. було створено військові поселення на українських землях: 9 полків ландміліції вздовж р. Оріль — притоки Дніпра (1746), сербські поселення поблизу Запорожжя (1751) тощо. Низкою інших указів Є.П. в Україні було утворено Нову Сербію (1752), Слов'яно-Сербію (1753), Новослобідський козацький полк (1754), які підпорядковувалися Правительствующому Сенату та Військовій колегії.

Лит.: Соловьев С.М. История России с древнейших времен. — М., 1963, кн. XI; 1964, кн. XII; Історія Української РСР. — К., 1979, т. 2; Дорошенко Д.І. Нарис історії України. — Львів, 1991, т. 2.

В.В. Панащенко.

ЕЛЬЦИН Борис Миколайович (01.02.1931, с. Бутка Свердловської (Єкатеринбурзької) області, РФ — 23.04.2007, Москва) — політичний і державний діяч. Перший президент Російської Федерації (1991–1999). 1950–1955 навчався в Уральському політехнічному інституті на факуль-

теті промислового і цивільного будівництва. Вступив до КПРС 1961. У 1968–1985 на партійній роботі в Свердловську. У 1986–1987 — перший секретар Московського міського комітету партії. 1989 був обраний народним депутатом СРСР, 1990 — народним депутатом РСФСР. На XXVIII з'їзді КПРС оголосив про свій вихід з компартії. 1990–1991 — Голова Верховної Ради РСФСР. У листопаді 1990 у Києві Є. підписав договір про співпрацю РСФСР і УРСР на основі декларацій про держаний суверенітет обох республік. 12 червня 1991 Є. вперше обраний президентом Російської Федерації. У грудні 1991 підписав Біловезьку угоду про ліквідацію СРСР, сприйняв ідею про формування «близького зарубіжжя» на базі колишніх союзників республік у форматі Співдружності незалежних держав. У 1991–1996 Є. наполягав на збереженні баз російського військово-морського флоту у Криму. У січні 1994 президенти РФ, США і України Є., Б. Клінтон і Л. Кравчук схвалили угоду про передачу радянської ядерної зброї з України до Росії. 31 травня 1997 Є. підписав великий Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією, а також угоду про розподіл Чорноморського флоту. Після цього закликав російських політиків постійно думати, що доброго вони зробили для України. За президентства Є. перебіг російсько-українських відносин характеризувався спробами Росії закріпити на тривалий час свій стратегічний вплив в Україні.

Тв.: Ельцин Б.Н. Исповедь на заданную тему. Записки президента. Президентский марафон. — М., 2006;

Лит.: Коржаков А. От рассвета до заката. — М., 2004; Рубби А. Ельциниада. Первое десятилетие постсоветской России. — М., 2004; Минаев Б.Д. Ельцин. — М., 2010.

А.Ю. Мартинов.

СМЕЦЬ Василь Костянтинович (27(15).12.1890, с. Жаборівці, нині с-ще Шарівка Харків. обл. — 06.01.1982, Лос-Анджелес) — бандурист-віртуоз, бандурний майстер, письменник. Народився в козацькій родині. В домі батьків часто слухав спів кобзарів, зокрема І. Кучугури-Кучеренка, П. Гащенко, П. Древиченка, М. Кравченка. 6 грудня 1911 в м-ку Охтирка відбувся його перший виступ, на якому він співав «Розриту могилу» Т. Шевченка. 1911 поступив на фізико-математичний факультет Харківського університету. Одночасно вдосконалював своє мистецтво гри на бандурі й учив інших. 1912 у харківському тижневику «Сніп» опублікована перша стаття Є. «Відродження бандури». 1913 отримав запрошення від бандуриста-віртуоза М. Богуславського приїхати до Єкатеринодара (нині м. Краснодар, РФ). Тут Є. заснував кобзарську школу, яка отримала назву «Перша кубанська кобзарська школа». Від 1914 навчався в Московському університеті і того ж року з успіхом виступав на

всеслов'янському концерті. 1916 дебютував на сцені московського Великого театру. 1917–18 вчителював у жіночій гімназії в м. Сосниця. В січні 1918 у складі бойового куреня Української Народної Республіки брав участь в обороні Києва від більшовицьких військ М.А. Муравйова. У березні–квітні 1918 служив у 4-му піхотному полку ім. гетьмана Петра Дорошенка 1-ї козацької Синьої дивізії. 1918 у Києві за сприяння гетьмана П. Скоропадського організував Кобзарський хор, перший концерт якого з тріумфом відбувся у Києві 3 листопада 1918. За концерти перед вояками Армії УНР був нагороджений орденом Залізного Хреста. 25 листопада 1919 міністр освіти УНР Іван Огієнко направив Є. за кордон у концертне турне з тим, щоб «артист-бандурист» ознайомив «європейське громадянство з національним українським музичним інструментом — кобзою». Відтоді почалася його багаторічна мистецька подорож країнами Європи і Америки. На еміграції в Берліні та Празі продовжив навчання в консерваторіях. 1923 в Празі заснував Другу капелу бандуристів, де навчалася близько 50 учнів. 1924 отримав запрошення повернутися в Україну, від якого відмовився. Гастролював з величезним успіхом у Чехословаччині, Німеччині, Бельгії, Литві, Польщі, Франції, Канаді, США, популяризуючи там самобутнє українське мистецтво гри на бандурі. Він був першим митцем, який виступав з бандурою в Голівуді — центрі американської кінематографії, вперше виконав на бандурі «Місячну сонату» Л. ван Бетховена, здійснивши свою давню мрію «зробити наш національний інструмент приступним до грання класичної музики». Є. змайстрував т. зв. подвійну бандуру на 62 струни і виконував на ній не тільки народні пісні та думи, але й твори В.-А. Моцарта, П. Чайковського, Ф. Шопена, М.В. Лисенка та ін. Є. належить низка праць про кобзарів та кобзарське мистецтво. Він також автор музичних композицій «Гомін України», «З кримських гір», «Передзвони», «Над Дніпром», «Про Крути» та ін.

Тв.: Кобза та кобзарі. — Берлін, 1923; У золоте 50-річчя на службі України. Про козаків-бандурників. — Голлівуд–Торонто, 1961.

Лім.: Калиновський М. Бандурист Василь Ємець. В кн.: Пропам'ятна книга Українського народного дому у Вінніпегу. — Вінніпег, 1949; Вишинський С. З Харківщини до Голлівуду. Бандуристові В. Ємцеві з нагоди 40-річчя його мистецької праці // Америка, 1951, 27 грудня; До 85-річчя кобзаря-віртуоза Василя Ємця // Визвольний шлях, 1976, № 1; Помер Василь Ємець — бандурист, віртуоз // Свобода, 1982, 9 січня; Мартиненко О. Кобзар у фраку // Українська спадщина, 1995, № 1; Коваль Р. Бандурист-віртуоз Василь Ємець // Незборима нація, 2005, № 1.

О.О. Ковальчук.

ЕНСЕН (Jensen) Альфред (30.08.1859, Форс, Швеція — 15.09.1921, Відень) — шведський славіст, історик, літературознавець, перекладач, поет. Працював референтом слов'янських літератур у Нобелівському інституті при Шведській академії. Подорожував і вивчав слов'янські країни, досліджував їх літературних класиків — А. Пушкіна, А. Міцкевича та ін. 1909 отримав наукове відрадження в Україну для збирання матеріалів з історії походу короля Карла XII в 1708–1709. Перебував у Чернігові, Полтаві, Львові, особисто познайомився з І. Франком, М. Коцюбинським, О. Маковеєм, В. Гнатюком та іншими українськими діячами, з якими започаткував співпрацю у створенні й поширенні українознавчих праць у Швеції та інших країнах. Підкреслюючи особисту роль Є., М. Коцюбинський писав 1909 у листі до нього: «Наша нація в особі Вашій здобула собі друга, шляхетне серце якого б'ється симпатією до багатостраждального і відроджуваного народу». В ділянці історії, використовуючи документи шведських архівів, вчений виконав студії: «Мазепа, історичні картини з України» (Стокгольм, 1909), про Орлика і Войнаровських (Львів, 1909). Своїм найважливішим завданням Є. проголошував потребу донести «безпосередньо до шведської громадськості» надбання української культури, зосереджуючи увагу на творах красного письменства. 1912 опублікував розвідку «Малоросійська література», видану в серії книжок «Іноземна література шведською мовою для читання в школі і вдома», 1920 — розділ «Україна» в монографії «Слов'янська культура і література дев'ятнадцятого століття», низку нарисів про найбільші постаті художньої літератури. Серед них чільне місце посіли шевченківські студії: «Український національний скальд» у «Фінському журналі літератури, науки, мистецтва і політики» (1909, т. 67), «Тарас Шевченко. Життя українського поета» (Відень, 1916) — одна з найгрунтовніших у західноєвропейській славистиці монографій, стаття про Кобзаря в «Північному сімейному енциклопедичному словнику» (Стокгольм, 1917). Наголошуючи на політичних поезіях Шевченка («Кавказ» та ін.), Є. презентував їх автора «не лише національним поетом, а й універсальним духом світового людства». Оволодівши українською мовою, став першим шведським перекладачем шевченківських творів («Гайдамаки», «До Основ'яненка», «Заповіт» тощо). Сприяв також популяризації творів М. Коцюбинського, новели якого («На віру» і «Дорогою ціною»), видані у Стокгольмі окремою збіркою 1909 і 1918, здобули широкий відгомін у часописах Швеції як зразки «світової літератури». Пам'яті визначного українського письменника була присвячена 1913 стаття Є. «Малоросійський скальд Михайло Коцюбинський». Йому належать праці про «Енеїду» Котляревського, творчість Миколи Гоголя.

Тв.: Mazepa, historiska bilder från Ukraine. — Stockholm, 1909 (пер.: Мазепа. Історичні картини. — К., 1992); Родина Войнаровських в Швеції //

ЗНТШ, 1909, т. 92, кн. 6; Орлик у Швеції // Там само; Lillrysk Litteratur. In.: Rysk Litteratur. — Stockholm, 1912; En lillrysk skald Mychajlo Kotsiubinskij //Stockholms Dagblad, 1913, № 22; Taras Schewtchenko. Ein ukrainisches Dichterleben. — Wien, 1916 (пер.: Тарас Шевченко. Життя українського поета. — Перемишль, 1921); Ukraina // Ord och bild, 1919; Листи до Івана Франка // Архіви України, 1966, № 4.

Лит.: Шведська критика про М. Коцюбинського // Рада, 1909, 30 грудня; Cronia A. Alfredo Jensen // L'Europa orientale (Roma), 1922, № 10-12; Євніна О.М. Дожовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР. — К., 1956; Погребенник Я. Дослідник творчості Шевченка // Прапор, 1971, № 4; Коцюбинський М. [Листи до А.Єнсена]. В кн.: Твори. — К., 1975, тт. 6, 7.

М.М. Варварцев.

Ж

ЖАТКОВИЧ Григорій (1886, с. Голубине, Закарпатська обл. — 1967, Піттсбург) — адвокат. Один із лідерів закарпатської еміграції у США. У п'ятирічному віці з батьками переселився до США. Навчався в коледжах Нью-Йорка і Піттсбурга. Закінчив юридичний факультет Пенсільванського університету (Філадельфія). Як голова Американської народної ради угро-русинів 1918 вів переговори з президентом США Т.-В. Вільсоном і майбутнім президентом Чехословаччини Т.-Г. Масариком. Один з ініціаторів проведення в листопаді 1918 плебісциту серед своїх американських земляків, у ході якого вони більшістю голосів (67%) висловилися за приєднання Закарпатської України до ЧСР. Навесні 1919 на чолі делегації американських русинів перебував у Парижі, Празі й Братиславі з метою ознайомлення представників союзних держав та громадськості з волею американських русинів, а також у самому Закарпатті, де сприяв організації Руського клубу в Ужгороді та прийняттю рішення Центральною руською народною радою від 8 травня про приєднання краю до Чехословаччини на правах автономії. У серпні 1919 був призначений чехословацькою владою головою Директорії Підкарпатської Русі — першого автономного уряду Закарпаття, а 5 травня 1920 президент ЧСР призначив його першим (тимчасовим) губернатором краю. У березні 1921 Ж. склав повноваження губернатора на знак протесту проти позиції чехословацьких властей, які не погоджувалися на надання Закарпаттю автономії, приєднання до нього Пряшівщини та на участь закарпатців у виборах до парламенту. Повернувся до США, де зайнявся адвокатською практикою. У 1930-х рр. відмовився від ідеї національної окремішності закарпатських русинів, яких став вважати складовою частиною російської нації. Під час Другої світової війни, змінивши свої античехословацькі погляди, очолив Американську карпаторуську центральну конференцію й видавав газету «Карпатець» (1941–43), на сторінках якої пропагував необхідність об'єднання Закарпаття з Чехословаччиною.

Лит.: Віднянський С., Петрище П. Політична діяльність закарпатської еміграції в США наприкінці 19-го — на початку 20-го ст. та її вплив на долю рідного краю // Українська діаспора, 1993, ч. 4; Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). — Ужгород, 1994.

С.В. Віднянський.

ЖДАНОВИЧ Антон Микитович (р.н. невід. — після 1660) — державний і військовий діяч, дипломат. Походив зі шляхетської родини (очевидно, з Київщини). На початку Національної революції 1648–1676 обіймав посаду реєстрового сотника Чигиринського полку, 1649 призначений київським полковником, очолював (з перервами) полковий уряд до 1656, коли став генеральним суддею козацької держави. Очолював її посольства до Османської імперії (1650), Польщі (1653) та Російської держави (1654). Навесні 1650 готував війська до походу на Північний Кавказ для участі у спільних із кримським ханом Іслам-Гіреєм III бойових дійх. Улітку 1651 Київський полк Ж. вів оборонні бої на півночі України проти військ Великого князівства Литовського під командуванням кн. Я. Радзивілла. У липні 1651 Ж. керував козаками у боях за Київ. Виконуючи умови шведсько-трансільванського договору 1656, у грудні 1656 Ж. у ранзі гетьмана наказного повів 20-тис. козацьке військо (у складі Київського, Переяславського, Білоцерківського полків та численних загонів добровольців) у похід на Польщу. Коаліційні війська (шведів, угорців, волохів, молдован), з якими з'єдналися козацькі полки, захопили Краків, Люблін (обидва — Польща), Берестя, десятки інших міст і містечок, а 9 червня 1657 взяли Варшаву. Через неузгоджену стратегію дій, внутрішні суперечності та втручання Австрії, яка направила свої війська на допомогу Польщі, не вдалося досягти усіх цілей воєнної кампанії, і Ж. разом з козацьким військом змушений був відступити в Україну. За деякими відомостями, після смерті Б. Хмельницького Ж. був одним із претендентів на гетьманську булаву. За гетьманування І. Виговського (1657—59) він не раз очолював дипломатичні місії козацького уряду. Після призначення гетьманом Ю. Хмельницького Ж. відбув до Польщі. Одне з останніх свідчень про нього належить до поч. 1660, коли в боях поблизу Могилева (нині м. Могилів-Подільський) він потрапив у російський полон.

Лит.: Костомаров Н.И. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. — СПб., 1904, кн. 4, т. 9; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. — К., 1995; Гурбик А.О. Сподвижник Богдана Хмельницького Антон Жданович. В кн.: Доба Богдана Хмельницького. — К., 1995; Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1996, т. 9, кн. 1; Гурбик А.О. Київський полковник Антон Жданович // УІЖ, 1998, № 3-4; Його ж. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р. В кн.: Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: політика, ідеологія, військове мистецтво. — К., 1998; Його ж. Українська армія у війні коаліційних сил проти Речі Посполитої (1656–1657). В кн.: Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. — К., 2000, вип. 7; Його ж. Українське військо у війні Раднотської коаліції проти

Польщі: від Кракова до Бреста. В кн.: Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2005, вип. 5.

А.О. Гурбик.

ЖЕБОКРИЦЬКИЙ Віктор Андрійович (02. 05. 1906, с. Жидівська Гребля, тепер с. Чапаська Київської обл. — 29. 03. 1975, Київ) — історик-балканіст, педагог, громадський діяч. Народився в селянській родині. Після закінчення семирічної школи працював у сільському господарстві та медичних закладах. У 1931–1934 навчався на історичному факультеті Київського державного університету, а після його закінчення — в аспірантурі. 1940 захистив кандидатську дисертацію та став викладачем Київського університету. З початком Великої вітчизняної війни 1941–1945 пішов на фронт добровольцем. Після закінчення війни повернувся до викладацької діяльності у Київському університеті ім. Т.Г. Шевченка. За сумісництвом працював старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР (1947–1955), викладачем історії міжнародних відносин у Вищій партійній школі при ЦК КПУ (1948–1951) і заочній Вищій партійній школі при ЦК КПРС (1949–1953). На початку 60-х рр. видав монографії «Болгарія напередодні Балканських воєн 1912–1913 рр.» (1960) і «Болгарія під час Балканських воєн 1912–1913 рр.» (1961). 1962 отримав науковий ступінь доктора історичних наук. Є автором близько 150 наукових і науково-популярних праць, присвячених дослідженням нової і новітньої історії балканських народів і насамперед болгарського, історії радянсько-болгарських зв'язків тощо. Під його керівництвом і за його участі (співавторстві) створено і видано перший у вітчизняній історії підручник «Історія південних і західних слов'ян» (1966). Багато уваги приділяв розвитку слов'янознавства в Україні. Був керівником республіканської секції балканістики, членом правління Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби. Нагороджений радянським орденом «Знак Пошани» і болгарським орденом «Кирила і Мефодія» першого ступеня, іншими державними відзнаками.

Тв.: Первая Балканская война, в кн.: История Болгарии. — М., 1954, т. 1. (співавтор); Економічне становище Болгарії напередодні Балканських воєн 1912–1913 рр. // Вісник Київського університету, 1958, № 1, вип. 1; Внутрішнє становище Болгарії після Балканської воєн // УІЖ, 1958, № 1; Болгария накануне Балканских воєн 1912–1913 гг. — К., 1960; Болгария во время Балканских воєн 1912–1913 гг. — К., 1961; Оновлена Болгарія. — К., 1975.

Лит.: Боев Ю.О., Кізченко А.Ф., Петерс І.А. Віктор Андрійович Жебокрицький. (До 60-річчя з дня народження) // УІЖ. — 1966, № 4; Сідельников С.І. Дослідження В.А. Жебокрицьким нової і новітньої історії Болгарії // Питання нової і новітньої історії, 1976, вип. 22; Филь О.М.

Жебокрицький Віктор Андрійович. У кн.: Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні (1834–2004 рр.). — К., 2004.

В.В. Піскіжова.

ЖЕЛЯБУЗЬКИЙ Іван Опанасович (1638 — після 1709) — російський державний і військовий діяч, дипломат. У 1-й пол. 1657 в чині ясельничого виконував дипломатичну місію до трансільванського кн. Ракоці Дердя II. По дорозі до Трансільванії (істор. обл. Румунії) влітку 1657 перебував в Україні, збирав тут за дорученням голови Посольського приказу інформацію про стан справ у Війську Запорозькому, а також агітував місцеве населення за обмеження прав гетьмана на користь російського царя. Зібрані Ж. відомості були використані урядом царя Олексія Михайловича при визначенні нового, більш жорсткого, курсу щодо України. У вересні 1665 Ж. за дорученням царя зустрічав на в'їзді до Москви посольство гетьмана І. Брюховецького. Брав активну участь у російсько-українських переговорах, за результатами яких було укладено Московські статті 1665. Після завершення переговорів Ж. відправлено послом в Україну. Невдовзі внаслідок конфлікту з головою Посольського приказу О. Ордіним-Нащокіним він був відкликаний до Москви. 1668 за наказом царя Олексія Михайловича їздив в Україну для втихомирення протимосковського повстання І. Брюховецького. 1674 пожалуваний царем чином стольника, а 1676 — думного дворянина. Після смерті царя Федора Олексійовича (1676–82) Ж. приводив гетьмана І. Самойловича і козацьку старшину до присяги на вірність Петру I. 1684 в чині окольничого призначений воєводою до Чернігова. Ж. — автор «Записок», які містять цінний матеріал з історії політичного розвитку Російської держави, а також відомості про побут і звичаї українського народу останньої третини 17 — поч. 18 ст.

Лит.: Уссас Б. Желябужский Иван Афанасьевич. В кн.: Русский биографический словарь. — Пг., 1916, т. 7; Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII — першої чверті XVIII ст. — К., 1995; Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1997, т. 9, ч. 2.

В.М. Горобець.

ЖУКОВСЬКИЙ Аркадій Іларіонович (12.01.1922, Чернівці — 2.10.2014, Париж) — історик, громадський та політичний діяч. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1972), іноземний член АН України (1992, від 1994 — НАН України). У період Другої світової війни емігрував разом із родиною до Австрії. 1949 здобув вищу освіту в м. Грац. 1969 захистив докторську дисертацію в Українському вільному

університеті в Мюнхені, 1976 — докторську дисертацію в Сорбонні (Париж). 1960–88 — проф. Інституту східних мов та цивілізацій Паризького університету, з 1969 — проф. УВУ. 1968 обраний науковим секретарем, а 1987 — головою НТШ в Європі (Сарсель, Франція). 1989–95 — президент Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі, член Митрополичої ради УАПЦ в Європі. Брав активну участь у діяльності Центрального союзу українського студентства та Об'єднання студентської молоді «Зарево», згодом — багатолітній член Проводу Організації українських націоналістів. Співредактор, з 1985 — головний редактор багатотомної Енциклопедії українознавства, член редколегії англomовної Енциклопедії «Україна». Співголова головної редакційної колегії «Енциклопедії сучасної України». Автор монографій та окремих розділів у колективних виданнях, зокрема «Історія Буковини» (1956, 1991–93), «Петро Могила і питання єдності церков» (1969, 1997), «Нарис історії України» (1992, 1993), «Феномен Петра Могили: Біографія. Діяльність. Позиція» (1996) та ін.

Тв.: Histoire de l'Ukraine. — Paris, 1993; Abrégé de l'Histoire de l'Ukraine. — Paris, 1997.

С.І. Ком.

3

ЗАП (Zap) Карел-Франтішек-Владіслав (08.01.1812, Прага — 01.01.1871, Бенешов, Чехія) — чеський етнограф, історик, публіцист. 1836–45 був службовцем Галицької крайової бухгалтерії у Львові, згодом — викладачем історії та географії реального училища в Празі. Підтримував дружні стосунки з діячами «Руської трійці» І. Вагилевичем і Я. Головацьким, був посередником у їхніх зв'язках з О. Бодянським, І. Срезневським, П. Шафариком, Я. Колларом, К. Гавлічком-Боровським та іншими славістами, знайомив їх з літературними й науковими новинами у Чехії, допомагав у публікації їхніх творів у чеських журналах. У своїх кореспонденціях зі Львова знайомив чеську громадськість з культурним життям Галичини, її національними проблемами. Автор книг: «Мандрівки і прогулянки по Галицькій землі» (1843–44), «Спогади зі Львова» (1845) та ін. Переклав чеською мовою повість М. Гоголя «Тарас Бульба» (1838), твори П. Куліша, діячів «Руської трійці». Ініціював запрошення галицьких українців на Слов'янський з'їзд 1848 у Празі, брав активну участь у роботі його українсько-польської секції, сприяв досягненню компромісної угоди між українською та польською делегаціями.

Лит.: Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ в. — Прага, 1924; Horák I. Tri česti spisovatelév Haliči. В кн.: Horák I. Z dějin literatur slovanských. — Praha, 1948; Hostička V. Karel Vladislav Zap a haličsti Ukrajinci. В кн.: Kapitoly z dějin vzajemných vztahů narodů ČSR a SSSR. — Praha, 1958.

Ф.І. Стеблій.

ЗАТОНСЬКИЙ Володимир Петрович (27.07.1888, с. Лисець Подільської губ., тепер село Хмельницької обл. — 29.07.1938) — державний і політичний діяч. У 1906 після закінчення Кам'янець-Подільської гімназії вступив на фізико-математичний факультет університету св. Володимира, з 1912 працював лаборантом-хіміком, викладачем фізики в Київському політехнічному інституті, завідувачем дослідної хімічної лабораторії. Під час навчання у гімназії восени 1905 став членом соціал-демократичної організації. Симпатизував меншовикам-«партійцям» Г. Плеханова. Після перемоги Лютневої революції 1917 приєднався до більшовиків, у травні був обраний членом Київського комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків), зайняв непримиренну позицію щодо Української Центральної Ради, хоча 25–26 жовтня 1917 тимчасово входив до складу відповідального перед нею Крайового комітету по

охороні революції в Україні та Малої Ради. Був одним із організаторів міського Військово-революційного комітету і збройного повстання проти штабу Київської військової округи 29–31 жовтня 1917. Очоливши після цього Київський комітет РСДРП(б), розгорнув агітаційно-пропагандистську кампанію за переобрання УЦР на Всеукраїнському з'їзді рад, а на Крайовій конференції РСДРП(б) в Києві 3–5 грудня обстоював потребу створення окремої більшовицької партії України. 4 грудня 1917 З. відкрив у Києві I Всеукраїнський з'їзд рад, але наступного дня разом із більшовицькими і лівоесерівськими делегатами, що опинилися в абсолютній меншості, відбув до Харкова, де планувалося відкриття III екстреного з'їзду рад Донецько-Криворізького басейну і захоплення влади. На ньому 12 грудня 1917 був обраний до Центрального виконавчого комітету, а 17 грудня затверджений на посаді народного секретаря у справах освіти «радянської» УНР. Шанс здобути певний дипломатичний досвід у З. з'явився, коли він рішенням Центрального виконавчого комітету рад України від 30 грудня 1917 разом із головою президії ЦВК Ю. Медведєвим та народним секретарем із військових справ В. Шахраєм був включений до складу делегації на Брестські мирні переговори. Але під час зустрічі 1 січня 1918 по дорозі до Бреста у Петрограді з В. Леніним З. погодився залишитися у більшовицькій столиці і фактично майже місяць виконував обов'язки особистого секретаря голови більшовицького уряду. Оскільки наприкінці лютого 1918 стало відомо, що за умовами Брестського мирного договору Україна буде визнана незалежною державою, у складі Народного секретаріату було створене нове секретарство — із зовнішніх (закордонних) справ. 1 березня його головою за сумісництвом був призначений З., але вже за кілька днів його змінив голова Народного секретаріату Микола Скрипник. За короткий термін керівництва З. зовнішньополітичним відомством більшовицької України були випущені лише інформаційні повідомлення для іноземних урядів про останні події в Україні та оприлюднена нота протесту щодо її німецько-австрійської окупації. На II Всеукраїнському з'їзді рад у Катеринославі 17–19 березня 1918 З. було обрано Головою президії ЦВК, а на таганрозькій сесії ЦВК 18 квітня він увійшов до складу Бюро для керівництва повстанською боротьбою в тилу німецько-австрійських військ, яке замінило Народний секретаріат. Тоді ж З. став членом Організаційного бюро по скликанню I з'їзду більшовицьких організацій України. На самому з'їзді, що відбувся у Москві 5–12 липня 1918, обраний до складу ЦК Комуністичної партії (більшовиків) України. Відтоді обіймав багато партійно-державних посад. Був членом Всеукраїнського революційного комітету і урядів УСРР усіх складів (нарком освіти, робітничо-селянської інспекції, начальник політуправління Українського військового округу, голова Вукоопспілки, комітету з хімізації при РНК), членом ЦК КП(б)У, а

з 1925 і політбюро ЦК КП(б)У, членом реввійськрад групи військ Курського напрямку (Українського фронту), Південно-Західного фронту, XII і XIV армій. Протягом такої кар'єри З. ще двічі на початку 20-х рр. довелося зіткнутися з міжнародними аспектами українського питання. Перший раз, коли він як член реввійськради XII армії у січні–лютому 1920 брав участь у переговорах з представниками Української Галицької Армії щодо її переходу на бік радянської влади. З. тоді заперечував доцільність збереження її автономії у складі Червоної Армії й наполягав на її скороченні, переформуванні та розпорошенні серед більшовицьких регулярних з'єднань. Ця настанова разом із репресіями проти командного складу та запровадженням інституту політкомісарів мали наслідком перехід 23–25 квітня 1920 двох бригад Червоної Української Галицької Армії (за винятком Першої) на бік Республіканської армії УНР і поляків, проти яких їх і збиралися використати. За іронією долі самому З. і його політпрацівникам удалося врятуватися від неминучого полону лише завдяки галицькому підрозділу сотника Ганса Коха. Вдалий контрнаступ Червоної Армії на польсько-петлюрівському фронті влітку 1920 дав можливість більшовицьким лідерам спробувати по-своєму вирішити східно-галицьке питання шляхом проголошення 15 липня Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Але основне навантаження в реалізації більшовицького варіанту вирішення східногалицького питання було покладене на військові з'єднання червоної XIV армії та В. Затонського як голову Галревкому. Та його курс на штучне ініціювання «соціальної революції» зіпсував усю справу (до цього додався розгром військами УНР у середині вересня частин XIV більшовицької армії). 6 вересня 1920 у листі В. Леніну голова Галревкому (копії адресувалися також Х. Раковському і Ф. Держинському, тоді голові Польського ревкому) писав: «Звідусіль через фронт стали пробиратися зараз делегації від... гуцульських повстанців, від буковинських сіл, навіть з Угорської Русі... Приходять з практичними питаннями, наприклад іти буковинцям за мобілізацією до румунської армії чи переправлятися через Дністер у наші частини. Виступати чи не виступати тому чи іншому гуцульському селу. Доки доводиться бути дуже обережним, я стараюсь не дратувати Румунію й, мабуть, віддам перевагу, щоб буковинці розкладали румунські частини, ніж наші, бо перекинути буковинців, подалі від Дністра, зараз буде важкувато. Гуцулам також радив не дуже поспішати, щоб не марнувати сил задарма, досить якщо вони в потрібний момент загородять Петлюрі шлях відступу в Румунію...». В 2-й пол. 1920 — поч. 1930-х рр. З. входив до складу комісії ЦК КП(б)У та уряду з питань українізації. 23 лютого 1933 знову призначений наркомом освіти. Від 1933 — член політбюро ЦК КП(б)У. У 1929 став академіком ВУАН з відділення хімії, написав низку монографій, зокрема, «Соціалістичне будівництво і хімія» (М, 1929) та

«Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму» (К., 1934). Був арештований за звинуваченням у шпигунстві на користь Польщі й належності до «антирадянського українського націоналістичного центру». За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР від 29 липня 1938 отримав 10 років ув'язнення без права листування, але того ж дня був розстріляний. Реабілітований 1956.

Лит.: Володимир Петрович Затонський. — К., 1984; Сапун М.М. В.П. Затонський — політичний діяч і вчений. В кн. Про минуле — заради майбутнього. — К., 1989; В. Матвієнко, В. Головченко. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ЗИМОРОВИЧ (Zimorowicz), справжнє прізвище — Озимек (Ozimek) Варфоломей (Йосиф-Бартоломей) (1597–1677) — польський історик і поет. Народився в родині каменяра з передмістя Львова. Здобув юридичну освіту, 1640–60 займав посаду бургомістра Львова. Писав панегіричні твори латинською та польською мовами й вірші («селянки»), в яких описував побут українського села. Також є автором низки історичних творів. Основна історична праця З. — хроніка «Leopolis triplex» («Потрійний Львів»), написана латинською мовою. Як багатий львівський патрицій, чий майнові інтереси тісно перепліталися з інтересами католицької верхівки, негативно ставився до визвольних змагань українського народу на чолі з Б. Хмельницьким. Разом з тим З. прославляв подвиги запорозьких козаків під час Хотинської війни (1621). З почуттям патріотизму розповідав про своє рідне місто. Львів, відзначав він, споконвіку руське місто, має історію, відмінну від історії інших міст Польщі. Перед викладом подій історії Львова З. умістив розділи «Назва Русі», «Початки Русі», «Сармати», «Роксолани», «Слов'яни», «Поділ Русі», «Релігія русинів», «Руські королі». Заснування Львова відтворив на фоні історії Галицько-Волинської Русі. У наступних розділах, написаних на основі архівних документів, подав хроніку подій у Львові 15–17 ст. (до 1633).

Тв.: Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się. — Lwow, 1899 (Неточний польський переклад хроніки: «Historia miasta Lwowa», 1835 р.).

Лит.: Heck K.J. Życie i dzieła Bartolomeja i Szymona Zimorowiczów na tle stosunków ówczesnego Lwowa, cz. 1. — Kraków, 1894; Возняк М. Козацтво під Хотиним 1621 р. в сучасній поезії // ЗНТШ, 1928, т. 149; Хомишин М.Я. В. Зиморович про питання історії Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. В кн.: Київська Русь: культура, традиції. — К., 1982.

М.Я. Хомишин.

ЗЛЕНКО Анатолій Максимович (нар. 02.06.1938, с. Ставище, Київської обл.) — державний діяч, дипломат. У 1956 закінчив Київський будівельний технікум, у 1967 — факультет іноземних мов Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Трудову діяльність почав у 1959 гірничим майстром на шахті «Максимівка-Полога» тресту «Кадіїввугілля», від 1967 — на дипломатичній службі. 1967–1973 — аташе, другий секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1973–1979 — співробітник Секретаріату ЮНЕСКО у Парижі; 1979–1983 — радник відділу міжнародних організацій у справах ЮНЕСКО МЗС УРСР; 1983–1987 — постійний представник Української РСР при ЮНЕСКО у Парижі; 1987–1990 — заступник, перший заступник міністра закордонних справ УРСР. 27 липня 1990 З. було призначено міністром закордонних справ УРСР. За його безпосередньої участі відбувалося формування засад власне української зовнішньої політики: проведені переговори 27–28 вересня 1990 у Києві з офіційною делегацією Угорської Республіки на чолі з її президентом Арпадом Гьонцем, підписано 17 жовтня Заяву про взаємостосунки між УРСР і Білоруською РСР, розроблено і укладено 19 листопада Договір між УРСР і РРФСР, 20 лютого підписаний Договір про дружбу і співробітництво між УРСР і Казахською РСР, 2 квітня — з Республікою Киргизстан. Зростання міжнародної активності республіки в напрямку наповнення її суверенітету реальним змістом викликало в цей період спротив з боку союзного центру і часом нерозуміння з боку світової спільноти. Зокрема, делегація УРСР не отримала навіть статусу спостерігача на паризькій зустрічі у верхах Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). На знак протесту З. вийшов зі складу спільної радянської делегації, очолюваної М. Горбачовим, і залишив конференцію. Під керівництвом З. МЗС здійснило дипломатичне забезпечення безпрецедентно швидкого міжнародного визнання незалежності України після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991. На початок травня 1992 про визнання України як самостійної держави заявили 118 країн, із 72-ма з них Київ встановив дипломатичні відносини. Протягом листопада 1990 — грудня 1992 Україна уклала 35 міжнародних і 88 міжурядових угод на двосторонній основі. В умовах гострої ідейно-політичної поляризації українського суспільства З. вдалося забезпечити прийняття Верховною Радою 2 липня 1993 постанови «Основні напрями зовнішньої політики України», яка до 1 липня 2010 (прийняття Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики») була керівним документом для її уряду, МЗС, дипломатичних і консульських представництв за кордоном. З. очолював республіканські делегації на 45–48-й сесіях Генеральної Асамблеї ООН. У 1991 з ініціативи очолюваної ним делегації ООН прийняла резолюцію про принципи і норми щодо прав національних меншин. Наприкінці вересня — у грудні 1993 під час перебування у Нью-

Йорку З. провів зустрічі з керівниками зовнішньополітичних відомств 16-ти країн світу, мав переговори у держдепартаменті США, у результаті яких були досягнуті домовленості про низку візитів на вищому рівні, підписані міжнародно-правові документи, спрямовані на розбудову двосторонніх відносин. За участі міністра відбулася масштабна розбудова центрального апарату МЗС України та створення її закордонних дипломатичних представництв. На кінець 1994 за кордоном функціонувало вже 54 дипломатичні й консульські представництва України. У серпні 1994 у зв'язку з формуванням нового складу уряду після президентських виборів З. подав у відставку, а у жовтні того ж року був призначений постійним представником України при ООН. З жовтня 1997 — надзвичайний і повноважний посол України у Французькій Республіці, постійний представник України при ЮНЕСКО, водночас у квітні 1998 був призначений надзвичайним і повноважним послом України в Португалії за сумісництвом. 2000–2003 знову обіймав посаду міністра закордонних справ України. Від 2010 — на викладацькій роботі і декан факультету міжнародних відносин Київського славістичного університету. Викладач, почесний доктор Дипломатичної академії України при МЗС України. Захистив кандидатську дисертацію. Нагороджений орденами «За заслуги» II ступеня (1999) і III ступеня (1997), а також орденом Почесного Легіону Французької Республіки та орденом «За заслуги» Португальської Республіки.

Тв.: Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків, 2003; Формування та еволюція зовнішньополітичної стратегії України (1991–2004). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.і.н. — К., 2006.

Лит.: Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

I

ІВАНЕНКО Петро Іванович, Петрик (р.н. і р.с. невід.) — військово-політичний діяч кінця 17 — поч. 18 ст. Гетьман Південної (Ханської) України. Освіту здобув у Києво-Могилянському колегіумі. За гетьманства І. Мазепи перебував на посаді старшого канцеляриста Генеральної військової канцелярії. 1691 подався на Запорозьку Січ, де його обрали військовим писарем. 26 травня (5 червня) 1692 уклав у Кизикермені договір про «вічний мир» з кримським ханом Сафа-Гереем від імені «князівства Київського, Чернігівського і всього Війська Запорозького городового й народу малоросійського». Передбачалося об'єднання в межах однієї держави Гетьманщини, значної території Наддніпрянського Правобережжя і частини Слобідської України, переведення Харківського і Рибінського полків на Правобережжя задля забезпечення татарам шляху для нападів на Московську державу, утримання резидентів Україною та Кримом, упорядкування дипломатичних відносин між ними. Кримське ханство й Україна брали на себе взаємні зобов'язання обороняти одна одну «від поляків, і від Москви, і від усіх ворогів». Проголошувалося право безмитної торгівлі для обох договірних сторін, за козацтвом закріплювалося право вільного видобування солі, мисливського й рибальського промислів у пониззі Дніпра. Укладення з Кримським ханством союзного договору, за яким воно зобов'язувалося сприяти звільненню України від «московської влади», означало визнання на міжнародному рівні гетьманських повноважень І. 1692 кримський хан організував церемонію обрання І. гетьманом. Закликаючи народ до повстання проти «московського невільницького ярма», І. спільно з татарами здійснив низку невдалих походів на Гетьманщину (1692, 1693, 1694, 1696). У 1696 за підтримки Кримського ханства й Туреччини І. було проголошено гетьманом Ханської України, що обіймала землі між пониззям Південного Бугу і Дністра. Останні джерельні відомості про І. в статусі гетьмана датуються 1712.

Лит.: Оглоблін О.П. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. — К., 1927; Оглоблін О. Мазепа й повстання Петра Іваненка (Петрика) // Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук. — К., 1929, кн. XXIII; Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3-х т. — М., 1992, т. 3; Шевчук В. Політичний ідеаліст другої половини XVII ст. Петро Іваненко (Петрик) і його спроба повторити чин Богдана Хмельницького // Розбудова держави, 1993, № 5; Мельник Л.Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669–1709 pp.). — К.,

1995; Станіславський В. Запорозжя під час виступу Петра Іваненка (Петрика) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво. — К., 1998; Павленко С. Іван Мазепа. — К., 2003; Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. — Нью-Йорк—Київ—Львів—Париж—Торонто, 2001.

О.А. Іваненко.

ІВАНОВ (Ivanov) Микола Кузьмич (10.10.1810, Полтава — 17.07.1880, Болонья, Італія) — оперний і камерний співак. Один з найбільших представників європейського романтизму в музичному мистецтві 1-ої пол. 19 ст. Володів голосом (тенор) рідкісної краси й звучання. Походив з бідної міщанської родини. У дитячому віці прийнятий до Петербурзької придворної капели, де здобував загальну і музичну освіту за директорства Д. Бортнянського (до 1826), потім — Ф. Львова. Від 1827 виступав із сольними партіями у хорах, а також на концертах у приватних салонах Петербурга й околиць з піснями і романсами М. Глинки, С. Голіцина та інших композиторів. Виявив себе найкращим інтерпретатором знаменитого романсу «Соловей» О. Аляб'єва. 1830 був відправлений вдосконалюватися у мистецтві співу до Італії, де його учителями в Мілані та Неаполі стали відомі оперні артисти й вокальні педагоги, серед них — італійці А. Біанкі і А. Нодзарі, французенка Ж. Фодор. 1832 І. увійшов до трупи неапольського королівського театру Сан Карло, на сцені якого з тріумфом дебютував в опері «Анна Болейн» Г. Доніцетті. Там же його набутками стали опера «Вільгельм Телль» Дж. Россіні, опера «Швейцарці» і кантата «Щасливий Гіменей» Дж. Пачіні. 1833 у зв'язку з наміром петербурзького двору примусово повернути І. в Росію, він змушений був виїхати до Франції, отримавши контракт від паризького Італійського театру. Протягом 1833–1839 цей театр став головною сценою І., на якій він створив образи оперних героїв Дж. Россіні (опери «Сорока-злодійка», «Мойсей в Єгипті», «Діва озера»), В. Белліні («Норма», «Пуритани»), Г. Доніцетті («Маріно Фальєро», «Любовний напій», «Лючія ді Ламмермур»), В. Моцарта («Дон-Жуан», «Весілля Фігаро») тощо. Французька преса палко вітала мистецтво «народженого під козацьким небом» артиста. Присутній на першій паризькій виставі І. В. Белліні писав 18 жовтня 1833: «Серед усіх тенорів, які виступали в Європі, він перший після Рубіні і Донцеллі». З підтримкою творчості діяльності І. виступив глава італійського національно-визвольного руху Дж. Мадзіні, який у своїй праці «Філософія музики», опублікованій 1836 у паризькому часописі «Італієць», вбачав в створених ним та його партнерами сценічних образах зразок «соціального мистецтва», сповненого духом патріотизму. У цей же період під час весняно-літніх гастролей паризької оперної трупи із творчістю І. мали можливість познайомитися

англійці на всіх головних театральних сценах Лондона — театру Королеви, Ковент-Гардена, Джеймс-театру, Вестмінстерського абатства. Одночасно у британській столиці набули популярності вокально-інструментальні концерти, де разом з ним виступали знані співаки і музиканти-композитори різних країн — А. Нуррі (Франція), М. Малібран (Іспанія), Дж. Паста (Італія), К. Липинський (Польща), М. Балф (Ірландія), У. Буль (Норвегія) та ін. 1839 І. отримав британське підданство і зміг повернутися до Італії, що стала для нього другою батьківщиною, де його «театральним агентом» взявся бути Дж. Россіні. За час до 1852 (коли І. покинув сцену через «спадіння голосу») артист здійснив творчі поїздки до всіх головних театрів країни — Венеції (Ла Феніче), Флоренції (Пергола), Генуї (Карло Феліче), Мілана (Ла Скала), Рима (Аполло), Туріна (Реджо), Палермо (Кароліно) тощо. У Болоньї взяв участь у першій італійській презентації симфонічно-вокального програмного твору Россіні «Стабат Матер» (1841). З великим успіхом також проходили його гастролі в оперних сезонах Марселя (1843, Гранд-театр), Відня (1844, 1847 театр Кернтнертор), Парижа (1850–1852, Італійський театр). Репертуар І. включав головні партії 46 опер. Він був одним з перших виконавців творів молодого Дж. Верді, який спеціально для голосу І. написав вокальні сцени в операх «Ернані» (1844) і «Аттіла» (1846). Оперні арії для нього також писали Г. Доніцетті, С. МеркадANTE, Дж. Пачіні та інші італійські композитори. Останні роки свого життя І. присвятив популяризації творчої спадщини «композитора композиторів світу» Дж. Россіні. Внесок І. у збагачення музичної культури Європи високо цінували його наступники в оперному мистецтві 19–20 ст. — видатні композитори і співаки П. Чайковський, Е. Карузо, Л. Паваротті та ін.

Лит.: Смоленський С. О теноре Иванове, сопутствовавшем Глинке в Италии // Русская музыкальная газета, 1903, № 47; Варварцев М., Мительман Є. «Іванов, якого я люблю мов сина...» (Про долю видатного українського співака) // Український музичний архів, 1995, вип. 1; Mazzini G. Filosofia della musica. — Pisa, 1996; Plužnikov K. Nicola Ivanov un tenore italiano. — Roma, 2007; Варварцев М.М. Музична зірка європейського романтизму: Микола Іванов між Парижем і Лондоном (1830-ті роки) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2009, вип. 18; Його ж. Життя і сцена Миколи Іванова: історія українця в італійському Рісорджименто. — К., 2011.

М.М. Варварцев.

ІЗЯСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ, Ізяслав-Дмитрій Ярославич (1024–03.10.1078) — князь туровський, великий князь київський. Був третім сином Ярослава Мудрого і шведської принцеси Інгігерди. Близько 1043 одружився з дочкою польського короля Мешка II Гертрудою. Згідно з

заповітом («рядом Ярослава» 1054) І.Я. одержав Київ; володів також Новгородською, Туровською і Деревською (Древлянською) землями. Разом із братами — чернігівським кн. Святославом Ярославичем і переяславським кн. Всеволодом Ярославичем — утворив тріумвірат Ярославичів, що правив на Русі протягом двох десятиліть. Як і інші учасники тріумвірату, І.Я. прагнув розширення власних володінь, 1057 захопив більшу частину Волинської землі. В березні 1067 Ярославичі розбили на р. Немига полоцького кн. Всеслава Брячиславича, який зазіхав на їхні володіння, а в червні захопили його в полон і ув'язнили в Києві. Улітку 1068 половці розгромили військо І.Я., Святослава і Всеволода під час битви на р. Альта, що на Переяславщині. Коли І.Я. повернувся до Києва, ополченці, які втекли з поля бою, почали вимагати в нього коней і зброю, щоб знову змагатися з ворогом. Відмова І.Я. призвела до повстання. І.Я. утік до Польщі, а повсталий люд вибрав собі князем звільненого з в'язниці Всеслава. Навесні 1069 польське військо на чолі з кн. Болеславом II Сміливим увійшло в Київ і посадило на престол І.Я. Події 1068–69 порушили єдність тріумвірату Ярославичів: навесні 1073 амбітний Святослав за підтримки Всеволода вигнав І.Я. з Києва. І.Я. знову подався до Польщі, але Болеслав II не допоміг йому, а уклав мир із Святославом. 1075 І.Я. прибув до двору імператора Священної Римської імперії Генріха IV, який, одержавши від нього дарунки, пообіцяв помирити його зі Святославом. Спроба не мала успіху, так само як і звернення І.Я. до римського папи Григорія VII. Лише після смерті Святослава (грудень 1076) І.Я. зміг повернутися до Києва. Всеволод, який став після Святослава київським князем, поступився столом І.Я. (літо 1077). Між братами настала злагода. Коли 1078 син Святослава Олег Святославич за підтримки Бориса В'ячеславича відібрав у Всеволода Чернігів, І.Я. прийшов на допомогу братові. 3 жовтня 1078 вони перемогли Олега і Бориса у битві на Нежатиній Ниві неподалік Чернігова. Там само й загинув І.Я.

Лит.: Котляр М.Ф. Ізяслав Ярославич. В кн.: Котляр М.Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. — К., 1996.

М.Ф. Котляр.

ІНОКЕНТІЙ IV (світське ім'я — Сінібальдо Фієскі; бл. 1195, Генуя — 07.12.1254, Неаполь) — римський папа (1243–54). Подібно до свого попередника Григорія IX вів запеклу боротьбу з германським імператором Фрідріхом II Гогенштауфеном. 1245 скликав у м. Ліон (нині місто у Франції) Вселенський собор і оголосив Фрідріха II позбавленим влади, однак імператор залишився на престолі. Підтримував суперників імператора, а також підбурював проти нього міста Італії, що відстоювали незалежність. По смерті Фрідріха II (1250) І. IV продовжив суперництво з його наступником Конрадом IV Гогенштауфеном. Проводив політику

прозелітизму (поширення свого віросповідання) в Європі й світі, благословив загарбницькі дії Тевтонського ордену в Східній Європі. 1245 відправив францисканця Плато Карпіні послом до монгольського великого хана в Каракорум (столиця держави Чингізидів), доручивши йому також встановити стосунки з князем Данилом Галицьким і схилити того до переходу в католицизм. Переговори між І.ІV та Данилом Галицьким тривали майже 8 років. Умовою своїх поступок у релігійних справах Данило поставив організацію папою хрестового походу країн Заходу проти монголо-татар. Одержавши відповідні запевнення від І.ІV, Данило восени 1253 коронувався присланою римським папою стеммою в Дорогичині. Однак І.ІV не виконав своїх зобов'язань, похід не відбувся, і князь незабаром розірвав стосунки з римською курією.

Лит.: Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — М., 1950.

М.Ф. Котляр.

ІНСАБАТО (Insabato) Енріко (23.09.1878, Болонья — 06.03.1963) — італійський політичний діяч, публіцист. Лікар за освітою, яку здобував у Болоньї і Парижі. Займався арабістикою. У 20–30-х рр. ХХ ст. відігравав провідну роль у формуванні в Італії політичної думки про Україну. 1919 з початком діяльності надзвичайної дипломатичної місії УНР у Римі представляв італійську сторону у складі місії для військовополонених українців колишньої австро-угорської армії, яких за його пропозицією уряд В. Орландо погодився направити в Україну проти радянського війська. Здійсненню цієї операції перешкодила позиція прем'єр-міністра Франції Ж. Клемансо, який побоювався, що їх буде використано в іншій війні — проти недавно відновленої польської держави. У цей же час І. розпочав в італійській столичній пресі публікацію статей («Українське питання», «Україна і Галичина», «Польща і Україна») на підтримку української незалежної держави. У 1922 після обрання депутатом виступав в українських справах у парламенті Італії. У 1930-х рр. І. — радник італійського уряду з питань України, підтримував зв'язки з італійською секцією ОУН та іншими центрами української діаспори, у своїх публіцистичних працях висвітлював проблеми італійсько-українських політичних стосунків, діяльність католицької церкви в Україні, стан української демографії та економіки тощо. 1934 за дорученням міністерства закордонних справ Італії виїздив до Галичини для ознайомлення з її становищем та з'ясування польських воєнних планів щодо СРСР. Був членом Наукового товариства ім. Шевченка.

Тв.: La questione ucraina. — Roma, 1919; Polonia e Ucraina. — Roma, 1919; Italia e Ucraina. — Roma, 1929; L'Ucraina e la Chiesa cattolica. —

Roma, 1933; L'Ucraina. Popolazione ed economia. — Roma, 1938; Prefazione // Bondioli R. Ucraina. Terra del pane. — Milano, 1941.

Лит.: Онацький Є. Світлій пам'яті Енріка Інсабата // Наш клич (Буенос-Айрес), 1963, ч. 12; Базилівський М. Італійське відлуння // Вітчизна, 1965, № 4; Винтер Э. Политика Ватикана в отношении СССР, 1917–1968. — М., 1977.

М.М. Варварцев.

ІОАНН ПАВЛО II (Joannes Paulus II; світське ім'я — Кароль-Юзеф Войтила (Karol Józef Wojtyła); 18.05.1920, Вадовіце, поблизу Кракова, Польща — 02.04.2005, Рим) — римський папа від 16 жовтня 1978. Народився в родині військовослужбовця та вчительки. Після закінчення гімназії з 1938 вивчав полоністику на філософському факультеті Ягеллонського університету в Кракові. Під час Другої світової війни на каменоломнях і хімічній фабриці відбував запроваджену гітлерівським окупаційним режимом трудову повинність. Від жовтня 1942 навчався в Краківській духовній семінарії, яка працювала в підпіллі, та на теологічному факультеті Ягеллонського університету, де 1945 отримав посаду асистента. 1 листопада 1946 висвячений на священника (ксьондза), виїхав для продовження студій до Рима. Здобувши 1948 в університеті Анжелікум ступінь д-ра теології, займався науковою і пастирською діяльністю у Франції та країнах Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург). 1949 вернувся до Польщі, працював вікарним священником. 1953 захистив докторську дисертацію в Ягеллонському університеті. 1953–78 поєднував пастирську діяльність з викладанням у Краківській, Ченстоховській, Силезькій духовних семінаріях, Ягеллонському та Люблінському католицькому університетах. Опублікував бл. 400 наукових праць. 4 липня 1958 висвячений на єпископа, 13 січня 1964 призначений архієпископом Краківським, 26 червня 1967 номінований кардиналом. Посідаючи чільне становище в Конференції єпископату Польщі, брав активну участь у всіх сесіях II Ватиканського собору (1962–65), синодах єпископів, роботі конгрегацій та комісії римської курії, здійснював пастирські подорожі, зокрема до Канади, США, Австралії, Німеччини, Франції. Посівши 1978 апостольський престол, продовжив започаткований Іоанном XXIII і Павлом VI різнобічний діалог зі світом та православними й протестантськими церквами, мусульманами, іудеями. Активно втілював у життя рішення II Ватиканського собору. В основу своєї діяльності поклав проголошений у першій енцикліці «Redemptor hominis» (4 берез. 1979) примат прав людини. Удосконалив законодавство Ватикану, 1983 видав Кодекс канонічного права лат. церкви, 1990 — Кодекс канонів східних церков, які перебувають у єдності з апостольським престолом. 28 черв. 1988 завершив розпочате попередниками реформування римської курії. За пон-

тифікату І.П. II видано 14 енциклік, десятки апостольських послань, конституцій та листів. Переглянуто ставлення католицької церкви до інквізиції, вчення Ч.-Р. Дарвіна, реабілітовано Дж. Бруно, Я. Гуса, Г. Галілея. Завдяки налагодженню дипломатичних взаємин Ватикану та СРСР після відвідин 1 грудня 1989 президентом М. Горбачовим І.П. II було лібералізовано ставлення радянських властей до католицької церкви. Окрім підтримування укладених за попередніх понтифіків дипломатичних зносин з 96 країнами, налагодив взаємини Ватикану із 78 державами, Європейським Союзом та Організацією визволення Палестини. Належачи до лідерів всесвітнього руху за мир, брав участь у вирішенні геополітичних проблем сучасності, врегулюванні міжнародних і міжетнічних конфліктів, зокрема на Близькому Сході, Балканах, у Перській затоці. Втілюючи ідею екуменізму, докладав зусиль задля подолання доктринальних відмінностей і налагодження контактів між християнськими конфесіями. Відвідавши константинопольського патріарха Димитрія I Пападопулоса (30 листопада 1979, Стамбул), започаткував офіційний теологічний діалог між католицькою і православною церквами. Відправив із главою англіканської церкви архієпископом Кентерберійським спільне екуменічне богослужіння (29 травня 1982, Кентербері, Велика Британія). Сприяв підписанню католиками і лютеранами «Спільної декларації в справі вчення про виправдання» (31 жовтня 1999, Аугсбург). У рік 2000-літнього ювілею Різдва Христового публічно покаюся за провини католицької церкви перед представниками інших віросповідань (12 березня 2000). Започаткував процес порозуміння між католицькою церквою та іудаїзмом, був першим понтифіком, який відвідав синагогу (13 квітня 1986, Рим). І.П. II був також першим в історії понтифіком, який відвідав мечеть (травень 2001, Сирія). Продовживши запроваджену Павлом VI практику апостольських подорожей, 104 рази виїжджав за кордон, відвідав 129 країн. Його перша поїздка як римського папи була до Польщі (2–10 червня 1979).

Життя і діяльність І.П. II були тісно пов'язані з Україною. На священника його висвятив виходець зі Львівської архієпархії кардинал Адам-Стефан Сапега. Титул єпископа о. Кароль Войтила отримав від колишнього Львівського архієпископа Євгена Базяка, якого 1946 радянська влада депортувала з України до Польщі. Підтримуючи діяльність РКЦ в Україні, 1985 понтифік вручив відзнаки митрополита апостольському адміністраторові Львівської архієпархії єпископу Мар'янові Яворському, згодом таємно іменував його кардиналом («кардиналом у серці»). В апостольських листах понтифіка знайшли відгук події української історії: Голодомор 1932–1933 років в УСРР; українсько-польський міжетнічний конфлікт періоду Другої світової війни. 25 січня 1988 І.П. II оприлюднив апостольського листа «Euntes in mundum» з нагоди

1000-ліття хрещення Київської Русі, в якому закликав до єдності християнських церков і народів Європи. Докладав зусиль задля легалізації діяльності Української греко-католицької церкви в УРСР, що було здійснено 1989. Підтримує ідею патріархату УГКЦ, проте не визначив терміну його проголошення. Проблемаам взаємин католицизму і православ'я присвятив енцикліку «*Ut unum sint*» (25 травня 1995), апостольські листи з нагоди 350-річчя Ужгородської церковної унії 1646 (25 березня 1995), 400-річчя Берестейської церковної унії 1596 (12 листопада 1995), апостольське послання «*Oriente lumen*» (2 травня 1995). 16 січня 1991 відновив в Україні сталі структури католицької церкви західного та східного обрядів. 6 лютого 1992 налагодив дипломатичні відносини Ватикану і України. 28 березня 1992 призначив апостольського нунція в Києві. 28 січня 2001 вручив кардинальські відзнаки главі Конференції римокатолицького єпископату України митрополитові М. Яворському та главі УГКЦ митрополитові Л.Гузару. 23–27 червня 2001 відвідав з офіційним візитом Україну, під час якого в Києві відправив українською мовою мессу на спорткомплексі «Чайка» для католиків західного і східного обрядів (24–25 червня), вшанував пам'ять жертв комуністичного і нацистського режимів біля пам'ятника Невідомому солдатові (23 червня), у меморіалах в урочищі Биківня (24 червня) та Бабиному Яру (25 червня) зустрівся з представниками Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій. У Львові (25–27 червня 2001) взяв участь у католицьких і православних богослужіннях, оголосив підсумки беатифікаційного процесу 27 католиків-мучеників, зустрівся з християнською молоддю. Під час президентських виборів в Україні 2004 закликав до поваги демократичних прав і свобод громадян.

Лит.: Rood W. Rom und Moskau: Der heilige Stuhl und Rußland bzw. die Sowjetunion von der Oktoberrevolution 1917 bis zum 1. Dezember 1989. — Altenberge, 1993; (рос. пер.) Львів, 1995; Stehle H. Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten. — Zürich, 1993; Шульц Т. Иоанн Павел II. — Минск, 2000; Pragnę wyryżnić Kościoły boleśnie doświadczone // *L'Osservatore Romano* (wydanie polskie), 2001, № 3; List papieski do J.E. Włodzimerza, Metropolity Kijowa i całej Ukrainy // Там само, 2001, № 6; Podróż apostolska Jana Pawła II na Ukrainę 23–27 czerwca 2001 r. // Там само, 2001, № 9; Шульц Т. Иоанн Павел II. — Минск, 2001; Юраш А. Папа Иоанн Павло II. — Х., 2005.

Н.С. Рубльова.

ІСАЄВИЧ Ярослав Дмитрович (07.03.1936, Верба, нині село Рівнен. обл. — 24.06.2010, Львів) — історик. Акад. АН України (1992, від 1994 — НАН України), заслужений діяч науки і техніки України. Почесний д-р Гродненського університету ім. Янки Купали (1993), іноземний член

Польської АН (1994). Навчався в середній школі в м. Стрий. Закінчив історичний факультет Львівського університету (1957). 1957–58 працював старшим лаборантом кафедри історії південних і західних слов'ян Львівського університету. Від 1958 — в Інституті суспільних наук АН УРСР (нині — Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України): молодший науковий співробітник, старший науковий співробітник, зав. відділу історико-культурних пам'яток (1958–89). 1967–69 — за сумісництвом доцент Львівського університету, 1981–83 — професор Івано-Франківського педагогічного інституту. 1961 захистив у Львівському університеті кандидатську дисертацію: «Місто Дрогобич у XV–XVIII ст.», у Московському університеті — докторську дисертацію «Історія друкарства на Україні та його роль у міжслов'янських культурних зв'язках (XVI — перша половина XVII ст.)» (1978). 1989 обраний директором Інституту суспільних наук АН УРСР. 1993–98 — академік-секретар відділення історії, філософії та права НАН України. 1993–99 — голова Міжнародної асоціації українців. Був головою і членом оргкомітетів багатьох міжнародних та всеукраїнських наукових форумів. Учасник міжнародних конгресів історичних наук (18-го і 19-го), голова Національного комітету істориків. 1988–90 — професор-гість відділу славістики і науковий співробітник Українського наукового інституту Гарвардського університету (США). Виступав з лекціями і доповідями в Альбертському (Канада), Токійському (Японія), Мельбурнському (Австралія), Варшавському (Польща) та інших закордонних університетах.

Тв.: Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. — К., 1966; Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. — К., 1972; Юрій Дрогобич. — К., 1972; Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. — Львів, 1975; Преемники первопечатника. — М., 1981; Літературна спадщина Івана Федорова. — Львів, 1989; Early Modern Belarus, Russia and Ukraine: Culture and Cultural Relations // Journal of Ukrainian Studies, 1992, № 1-2; Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект. В кн.: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 1995, вип. 2; Україна давня і нова: народ, релігія, культура. — Львів, 1996; Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. — Львів, 2001.

Лит.: Kasinec E. Jaroslav Isajevych as Historian of the Ukrainian Book // Recenzija, 1974; Книговедение. Энциклопедический словарь. — М., 1982; Ісаєвич Яраслаў Дзмітрыевіч. В кн.: Францыск Скарына і яго час. Энциклопедычны даведнік. — Мінск, 1988; Славяноведение в СССР. Библиографический словарь. — Нью-Йорк, 1992; Ільницький М. Ярослав Ісаєвич: історик на тлі доби. В кн.: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 1998, вип. 5; Ісаєвич

Ярослав. Бібліографічний покажчик. — Львів, 1999; Хто є хто в Україні. — К., 1999; Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — К.–Львів, 2003, вип. 2, ч. 1.

В.М. Даниленко.

ІСЛАМ-ГРЕЙ ІІІ (1604–10.07.1654) — кримський хан (1644–54). Продовжував зовнішню політику своїх попередників, спрямовану на пограбування і захоплення в ясир населення з українських, російських, польських, молдовських земель. 1648, щоб ослабити Польщу, вступив у воєнний союз з Б. Хмельницьким. Під час Зборівської битви 1649, задобрений польським королем Яном ІІ Казимиром Ваза щедрими подарунками та обіцянками, І.-Г. ІІІ у вирішальний момент не підтримав війська Б.Хмельницького і змусив цим самим гетьмана погодитися з мирними умовами, які не відповідали інтересам України. Під час Берестецької битви 1651 І.-Г. ІІІ вдруге звів нанівець зусилля козацького війська, розпочавши відступ і затримавши Б. Хмельницького, під час Жванецької облоги 1653 — утретє (на власний розсуд хан повів переговори з Яном ІІ Казимиром Ваза, виговорив для себе велику контрибуцію, право брати в ясир населення Галичини й Волині, а потім примусив Б. Хмельницького погодитися на перемир'я). Ненадійність союзу з І.-Г. ІІІ та пограбування ордою українських земель підштовхнули Б. Хмельницького до укладання воєнного союзу з Російською державою. 1654 сталося перегрупування сил, татари перейшли на бік Польщі.

Лит.: Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII в. — СПб., 1887; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. — К., 1995.

В.В. Панащенко.

К

КАЙЄ-КИСЛЕВСЬКИЙ (Kaye) Володимир Юліанович (04.08.1896, Коломия — 30.07.1976, Оттава) — історик, журналіст, видавець. Перший президент Канадської асоціації славистів (1950), член управи Українського історичного товариства (1965–69). 1914 закінчив Станіславську гімназію і наприкінці того ж року приєднався до Українських січових стрільців. Від 1917 у Відні навчався в Технічному інституті та в університеті. 1924 отримав докторат з філософії за працю «Українська шляхта XVII ст.». У Парижі вивчав французьку мову. 1925 емігрував до Канади. 1926–28 служив у канадському війську, 1928–30 видавав в Едмонтоні газ. «Західні вісті», був співвидавцем тижневика «Україна» (Чикаго, 1931), кореспондентом українських газет Канади і США. 1931–1940 працював директором Українського пресбюро у Лондоні, випускав прес-релізи та меморандуми. Одночасно закінчив Інститут слов'янських та східноєвропейських студій (1933–36) і ще раз отримав ступінь доктора філософії за працю «Українське національне відродження в Австрії у 1772–1848 рр.». З початком Другої світової війни став співробітником міністерства інформації, готував програми радіомовлення на Канаду. Від червня 1940 працював у Національному військовому відомстві (Оттава), з 1944 — у департаменті секретаря штату, від 1949 — у відділі громадянства та еміграції. Водночас із 1948 викладав історію і слов'янознавство в Оттавському університеті (з 1950 — проф., з 1960 — зав. кафедрою слов'янознавства). Брав участь у створенні Комітету українців Канади. 1961 вийшов у відставку. Був членом наукових товариств: Королівського інституту міжнародних справ (Лондон), Інституту цивілізацій (Брюссель), НТШ, УВАН та ін. Нагороджений хрестом Української армії, медаллю Т.Шевченка (1963) та орденом Канади (1974). Автор понад 1000 публікацій — монографій, біографічних нарисів, статей, рецензій, бібліографій, спогадів, у т. ч. «Canadians of Recent European Origin» (1945); «Ukraine, Russia and other Slavic Countries in English Literature: A Selected Bibliography of books, pamphlets, articles etc., published between 1912–1936» (1961); «Early Ukrainian Settlements in Canada, 1895–1900» (1964); «Dictionary of Ukrainian Canadian Biography: Pioneer Settlers of Manitoba, 1891–1900» (1975).

Лит.: Dushnyk W. Kaye-Kisilewsky — an unusual Ukrainian Canadian scholar // Ukrainian Quarterly, 1978, vol. 34, № 4; Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986; Марунчак М. Історія українців Канади. — Вінніпег, 1991, т. 2; Винар Л. Генеза і рання

діяльність Українського історичного товариства // Український історик, 1995, № 1-4.

Г.П. Герасимова.

КАЙНДЛЬ (Kaindl) Раймунд Фрідріх (31.08.1866, Чернівці — 14.03.1930, Грац, Австрія) — австрійський історик, етнограф, фольклорист. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Народився в учительській сім'ї. Навчався в Чернівецькій німецькій гімназії. 1891 закінчив Чернівецький університет, з яким від 1892 був пов'язаний подальший період його діяльності приват-доцента, професора історії, декана філософського факультету, ректора. Публікуючи свої праці в Австро-Угорщині та Німеччині, К. здобув репутацію найбільшого дослідника Буковинського краю. Під час археологічних й етнографічних експедицій по краю приділяв особливу увагу вивченню історії і культури місцевого українського населення. Його першою узагальнюючою працею стала монографія «Русини на Буковині» (1889–90), в якій відзначалися витоки появи слов'ян від 4 ст., автохтонність українців Буковини. Минуле і сучасне краю в рамках народознавчого дослідження К. відтворив також у виданій у Відні праці «Гуцули» (1894), продовженням якої були розвідки про побут, традиції, народну творчість — «Календар свят у русинів і гуцулів» (1896), «Русинські казки й міфи на Буковині» (1899), «Приповідки та мовні звороти на Буковині і Галичині» (у співавторстві, 1902–1903) та ін. Регіону та його столиці присвячені монографії — «Історія Буковини» у трьох томах (1896–1903) та «Історія Чернівців» (1908). Впродовж 1891–1909 на шпальтах фахового періодичного видання «Globus» К. вів огляди праць, оприлюднених в різних країнах, зокрема українськими авторами (І. Франко, В. Гнатюк та ін.) про Буковину, Галичину, інші райони України. Окремий напрям в австрійській історіографії визначили дослідження історії німецьких поселень, здійснені К. у тритомній монографії «Історія німців Прикарпаття» (1906–1911), де висвітлено вплив німецьких колоністів на культуру і побут корінного населення. Там же у Чернівцях К. очолив громадське об'єднання етнічних німців. В українських історичних студіях історико-документальні матеріали К. (про Буковину часів революції 1848–1849) одним з перших увів в обіг І. Франко — у праці про Лук'яна Кобилицю (1902). Останні роки діяльності вченого проходили в університеті м. Грац, де він працював професором 1915–1930. За свідченням його сучасника — В. Гнатюка, праці К. «приносять честь йому, а з нами познайомлюють Захід». Вивченням наукової спадщини К., яка лише з історії та етнографії Буковини нараховує понад 300 книг і статей, займається засноване 1974 в Штутгарті (Німеччина) «Товариство імені Р.Ф. Кайндля».

Тв.: Die Ruthenen in der Bukowina. — Czernowitz, 1889–90, — Bd. 1-2. (співавт. А. Монастирський); Die Huzulen. — Wien, 1894 (перекл.: Гуцули. — Чернівці, 2000); Geschichte der Bukowina. — Czernowitz, 1896–1903. — Bd. 1-3; Die Bukowina in der Jaren 1848 und 1849 // Oesterreichisch-Ungarische Revue, 1899, Bd. XXV; Bericht über neue Arbeiten zur Völkenswissenschaft von Galizien, Russisch–Polen und der Ukraine // Globus (Braunschweig), 1904, 1909; Geschichte der Deutschen in der Karpathenlanden. — Gotha, 1906–11. — Bd. 1-3; Geschichte von Czernowitz. — Czernowitz, 1908.

Лім.: Франко І. Лук'ян Кобилиця. Епізод із історії Гуцульщини в першій половині XIX в. [1902]. В кн.: Франко І. Зібр. тв. — К., 1986. — Т. 47; Раймунд Фрідріх Кайндль // ЗНТШ, 1931, т. 151; Blase A. Raimund Fridrich Kaindl (1866–1930). Leben und Werk. — Wiesbaden, 1962; Мороз М. Етнографічна діяльність Раймунда Кайндля // ЗНТШ, 1991, т. 223; Троян С. Р.Ф. Кайндль і консолідація німецтва у Карпатському регіоні. В кн.: Буковина — мій рідний край. — Чернівці, 1997; Масан О., Чеховський І. Чернівці. 1408–1998. — Чернівці, 1998.

М.М. Варварцев.

КАЛЕДІН Олексій Максимович (24(12).10.1861–11.02.1918) — російський військовий і політичний діяч. Н. на х. Каледіна станиці Усть-Хоперської Області Війська Донського (нині Волгоградська обл., РФ). Закінчив Михайлівське артилерійське училище (1882), Імператорську Миколаївську військову академію (1889) у Санкт-Петербурзі. У роки Першої світової війни — генерал від кавалерії (1916), командував 8-ю армією Південно-Західного фронту, яка під час Брусилівського прориву 1916 досягла найбільшого успіху. Після Лютневої революції 1917 виступив проти «демократизації армії». 30(17) червня в м. Новочеркаськ (нині місто Ростовської обл., РФ) на Великому військовому крузі обраний отаманом Війська Донського, очолив Донський військовий уряд. Після Жовтневого перевороту в Петрограді 1917 не визнав більшовицької Ради народних комісарів, увів воєнний стан і перебрав на себе владу в Області Війська Донського. У жовтні 1917 очолив Північно-Східний союз козачих військ, горців Кавказу та вільних народів степів, створений для боротьби проти більшовизму.

Прихильно ставився до союзу Дону й України. Встановив контакти з Українською Народною Республікою, домовився про взаємний пропуск військових частин, що поверталися з фронтів. Віддав наказ козачим частинам надавати «найрішучішу поміч українському народу в боротьбі з більшовиками». Пристав на пропозицію Генерального секретаріату Української Центральної Ради про утворення загальноросійського федеративного уряду. Разом з генералами Л. Корніловим та М. Алексєєвим у грудні 1917 став членом «тріумвірату» — керівного органу антибільшовицького

загальноросійського уряду — Донської громадської ради. Зазнавши поразки від більшовиків, разом з військом у січні—лютому 1918 залишив Дон, склав повноваження отамана й кінчив життя самогубством.

Лит.: Мельников Н. Каледин. — Мадрид, 1968; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — К., 1996, т. 1.

А.О. Буравченков.

КАЛЕНИЧЕНКО Павло Михайлович (17.03.1923, с. Андріївка Дніпропетровської обл. — 30.06.1983, Київ) — історик. Народився в сім'ї учителя. 1940 К. вступив на фізико-математичний факультет Львівського університету. Був учасником Великої вітчизняної війни 1941–1945, після закінчення якої навчався на факультеті міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Від 1949 працював у редакції газети «Радянська Україна», одночасно навчався в аспірантурі відділу історії країн народної демократії Інституту історії АН УРСР. Від 1954 працював у цьому ж інституті: молодшим, старшим науковим співробітником, завідувачем відділів зарубіжної історіографії (1968–69), джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін (1972–81). Головним напрямом наукових досліджень К. була переважно новітня історія Польщі й українсько-польських відносин, інших країн Центрально-Східної Європи, питання історіографії та джерелознавства. 1956 К. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Польська прогресивна еміграція в СРСР в роки другої світової війни», 1970 — докторську дисертацію на тему «Великий Жовтень і революційна боротьба польських трудящих (1917–1920 рр.)». 1969 у Варшаві була видана польською мовою його монографія «Участь польських трудящих в Жовтневій революції і громадянській війні в Україні». 1972–79 — головний редактор «Українського історичного журналу». Є автором понад 250 наукових праць, які мали відгуки не лише в Україні, а й у Польщі, Чехословаччині, Болгарії, інших країнах. Також брав участь у підготовці багатотомних видань: «Історія Української РСР», «Вінок дружби», «Атлас історії України» та ін. К. очолював українську наукову школу істориків-полоністів.

Учасник VII (серпень 1973, Варшава) і VIII (вересень 1978, Загреб–Любляна) міжнародних з'їздів славістів, на яких виступив з доповідями «З історії громадських, культурних та наукових зв'язків українського народу з зарубіжними слов'янськими народами в XIX ст.» (у співавт.), «Культурна співпраця слов'янських країн на сучасному етапі» (у співавт.). У серпні 1973 в Кракові взяв участь у роботі сесії Асоціації славістичних досліджень Міжнародного комітету історичних наук, на якій зробив доповідь «Минуле Польщі періоду капіталізму у висвітленні української радянської післявоєнної історіографії» (у співавт.), яка була надрукована окремою брошурою у видавництві Ягеллонського університету.

За науковими відрядженнями працював в архівах і бібліотеках Польщі. У Кракові у вересні 1958 взяв участь у VIII Загальному з'їзді польських істориків, у червні 1963 — у конференції, присвяченій історичним зв'язкам українського і польського народів у ХІХ–ХХ ст., читав лекції у містах Катовіце, Сосновець, Цешин, друкував свої статті у польських виданнях. Співробітничав із Слов'янським комітетом Чехословаччини (Прага, 1961), а також Чехословацько-радянським інститутом. Поряд із науковою К. вів педагогічну роботу: професор (з 1978), 1967–76 викладав на історичному факультеті Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. Був членом правління, заступником голови (від 1969) Українського відділення товариства радянсько-польської дружби.

Нагороджений трьома медалями за участь у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–45, медаллю «За доблесну працю», нагородами Польщі: відзнакою «Братерство зброї», нагрудним знаком «1000-річчя Польської держави». Отримав звання заслуженого діяча польської культури (1971).

Тв.: Польська прогресивна еміграція в СРСР в роки другої світової війни. — К., 1957; 1000-ліття Польської держави. — К., 1966; *Polacy w Rewolucji Październikowej i wojni domowej na Ukrainie. 1917–1920 // Maszynopis z języka ukraińskiego przełożył Igor Szczyrba.* — Warszawa, 1969; Співробітництво Радянської України та Народної Польщі (1944–1969 pp.) — К., 1969; Великий Жовтень і революційний рух у Польщі (листопад 1917 — жовтень 1919 pp.). — К., 1971; Брати по класу — брати по зброї: участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні. 1917–1920 pp. — К., 1973; Граница дружбы и мира: О советско-польском приграничном сотрудничестве. 1956–1979. — Львів, 1980. (у співавт.).

Лит.: Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. — К., 1998, вип. 1; До 75-річчя від дня народження доктора історичних наук П.М. Калениченка (1923–1983) // УІЖ, 1998, № 5; Чекаленко Л.Д. П.М. Калениченко. (До 80-річчя від дня народження) // Там само. — 2003, № 2; Україна–Польща: історія і сучасність: Зб. наукових праць і спогадів пам'яті Павла Михайловича Калениченка (1923–1983). — К., 2003, ч. 2; Інститут історії України НАН України, 1936–2006. — К., 2006.

Н.В. Кривець.

КАЛЮЖНИЙ (справж. прізви. Шейтельман) Наум Михайлович (08.03.1886, Устивиця, нині село Полтав. обл. — 17.11.1937, Харків) — політичний діяч, дипломат. Народився в багатодітній єврейській родині; батько — учитель. Закінчив міську школу в м. Ромни (1902), склав іспит при Полтавській гімназії на звання народного вчителя (1904). 1905 пристав до партії соціалістів-революціонерів; перебував під арештом та

наглядом поліції (1906–1909); з 1907 створював осередки українських есерів; працював учителем. У роки Першої світової війни служив у російській армії (1916 — серпень 1917). Належав до Української партії соціалістів-революціонерів, Української партії соціалістів-революціонерів (боротьбистів) та Української комуністичної партії (боротьбистів). Із 1920 — член КП(б)У. Обирався до складу ВУЦВК 2–8-го скликань. Працював політичним комісаром агітаційно-інструкторського поїзду ВУЦВК ім. В. Леніна, редактором поїзної газ. «Робітник і селянин» (1920–1921). Був членом російсько-української делегації Російсько-українсько-польської комісії з репатріації (Варшава, 1921). Від серпня 1921 — 1-й секретар Повноважного представництва УСРР в Німеччині; від вересня 1922 — 1-й секретар Повноважного представництва УСРР в Австрії; серпень 1923 — грудень 1924 — 1-й секретар Повноважного представництва СРСР у Чехословаччині. У Відні за дорученням ЦК КП(б)У налагодив видання «советофільського» місячника «Нова громада» (1923–24) за редакцією С. Вітика. У січні 1925 — квітні 1926 — зав. соціально-культурною секцією Наркомату робітничо-селянської інспекції УСРР (Харків). Із квітня 1926 до грудня 1929 — радник Повноважного представництва СРСР у Чехословаччині. 1930 — 1931 працював в апараті Наркомосу УСРР (зав. Упрліту, член колегії Наркомосу, зав. сектору літконтролю). Згодом — на видавничій роботі в Наркоматі юстиції УСРР, звідки звільнився через недугу. У березні 1937 подав заяву про вихід з КП(б)У через хворобу. 18 вересня 1937 заарештований у Харкові за звинуваченням у приналежності до Української військової організації. Винним себе не визнав. Помер у в'язниці. Слідчу справу щодо нього у зв'язку із його смертю припинено в грудні 1937.

Лит.: Листи Степана Рудницького до Софії та Станіслава Дністрянських (1926–1932). — Едмонтон, 1991; Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції: 20–50-ті рр. ХХ ст. — К., 1994; Рубльов О.С., Синицький П.Е. До історії вітчизняного советофільства початку 1920-х років: співробітництво Н. Суворовцової у часописі «Нова громада» // Проблеми історії України 19 — поч. 20 ст. — К., 2007, вип. 13.

О.С. Рубльов.

КАПУСТА Лаврін (р. н. невід. — 1657) — державний і військовий діяч, дипломат. Був реєстровим козаком і разом з реєстровцями в квітні 1648 приєднався до Б.Хмельницького. Очевидно, брав участь у Жовтоводській битві 1648 і Корсунській битві 1648, потім воював під командуванням наказного гетьмана М. Кривоноса. Як полковник брав участь у битві під Старокостянтиновом (вересень 1648) проти війська кн. Я. Вишневецького. Керував козацькими загонами під час визволення Галичини

1648. В лютому 1649 призначений Б. Хмельницьким чигиринським городовим отаманом (на цій посаді перебував 1649–53, 1655–57), був також суботівським городовим отаманом. Виконував важливі адміністративні, розвідувальні, судові, дипломатичні та поліцейські доручення гетьмана, зокрема, саме К. за його наказом арештував полковника І. Федоровича, котрий здав м. Сучава (нині місто в Румунії) молдовському господареві Г. Стефану. 1653 брав участь у прийомі московських дипломатів І. Фомина, а пізніше — Р. Стрешньова, у вересні 1653 був на чолі українського посольства до Москви, ймовірно, саме він очолив і друге посольство, яке вело переговори під час роботи Земського собору, який схвалив рішення про прийняття Війська Запорозького під зверхність царя. Наприкінці 1653 — поч. 1654 К. брав участь у прийомі посольства Російської держави на чолі з В. Бутурліним, у січні 1654 був серед учасників Переяславської ради. Він же 1657 приймав австрійське посольство на чолі з П. Парчевичем, після чого був направлений Б. Хмельницьким до Стамбула для переговорів з султаном Мегмедом IV. У травні 1657, перебуваючи в Стамбулі, захворів. Подальша доля невідома.

Лит.: Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993; Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1996–97, т. 9, ч. 1–2; Кривошея В.В. Українська козацька старшина, ч. 1: Урядники гетьманської адміністрації. — К., 1997; Мицик Ю.А. Буремний 1648 рік (добірка неопублікованих джерел). В кн.: Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво. — К., 1998; Його ж. Національно-визвольна війна українського народу 1648–1658 рр. на Сіверщині очима полонених повстанців // Сіверянський літопис, 2000, № 3.

Ю.А. Мицик.

КАРЛ X Густав (Karl X Gustav) (08.11.1622–13. 02.1660) — шведський король (1654–60). На престол зійшов після зречення своєї двоюрідної сестри Христини; до того служив в армії, від 1648 — генералісімус. Проводив активну зовнішню політику, спрямовану на домінування Швеції в Центральній та Східній Європі. 1655–60 вів війну з Річчю Посполитою та 1656–58 — з Російською державою. Особливо успішним для К. X був початок війни з польським королем, коли за короткий час шведська армія зайняла більшу частину польської території (у т. ч. — Варшаву та Краків), змусивши Яна II Казимира Ваза шукати порятунку в Сілезії. К. X підтримував тісні контакти з гетьманськими урядами Б. Хмельницького та І. Виговського, прагнучи залучити українські війська до спільної боротьби з Польщею. Незважаючи на обопільну зацікавленість сторін у координації дій у війні проти Речі Посполитої, укла-

денню союзницької угоди між Швецією та Українською козацькою державою заважали суперечності щодо майбутнього підпорядкування західноукраїнського регіону. Після підписання між Російською державою та Річчю Посполитою Віленського перемир'я 1656 та втратою Швецією стратегічної ініціативи у війні К. Х зайняв гнучкішу позицію на переговорах з українською козацькою старшиною. Завдяки цьому стала можливою участь українських полків на чолі з А. Ждановичем у спільній з військами шведського короля і трансильванського кн. Ракоці Дердя II кампанії на території Польщі 1657. Підписаний 25 жовтня 1657 від імені К. Х українсько-шведський договір, який передбачав визнання незалежності Української козацької держави та прилучення до неї західноукраїнських земель, не набув чинності внаслідок зміни воєнно-політичної ситуації в регіоні та зосередження сил Швеції на боротьбу з Данією.

Лит.: Архив Юго-Западной России. — К., 1908, ч. 3, т. 6; Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). — К., 1961; Stade A. Geneza decyzji Karola X Gustawa o wojnie z Polską w roku 1655 // Studia i materiały do historii wojskowości, 1973, т. 19, cz. 2; Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. — М., 1981.

В.М. Горобець.

КАРЛ XII (Karl XII) (17.06.1682, м. Стокгольм — 30.11.1718, Фредеріксхалль, Норвегія) — шведський король (1697–1718). Належав до Пфальцьського королівського роду, першим представником якого на шведському троні був Карл X Густав. Здобув широку освіту, акцентовану на вивченні релігії, історії, математики (до якої виявив особливі здібності) та фізики.

У спадок від своїх попередників отримав державу, що домінувала в Північній Європі та мала одну з кращих армій. Це спонукало його до участі в Північній війні 1700–1721. Від самого початку К. XII та союзники досить швидко здобули перемоги: 1700 було розбито датські війська та російські — під Нарвою. Наступного року під Ригою було розбито саксонське військо. 1701–06 К. XII вів війну з Річчю Посполитою, яка закінчилася підписанням Альтранштадтського миру і відреченням Августа II Фридерика Сильного від польського престолу (1706). У ході кампанії під Фрауштадтом (1706; Познанська провінція, Пруссія) К. XII здобув свою найбільшу перемогу. 1707 домігся від германського імператора Йосифа I Габсбурга гарантій свободи віросповідання для протестантів Сілезії. Під час походу на Російську державу (1707–09) шведи під керівництвом К. XII завдали поразки росіянам під Головчином (1708; нині село в Могильовській обл., Білорусь). З метою виходу з-під влади Росії наприкінці 1708 на бік К. XII перейшов гетьман І. Мазепа з частиною українських військ, а навесні 1709 до шведів приєдналося й Військо

Запорозьке низове. Однак це не мало вирішального значення для ходу всієї кампанії К. XII. Після поразки допоміжного корпусу в бою під Лісною армія К. XII була розгромлена у Полтавській битві 1709. Сам король під час битви армією не керував, оскільки напередодні отримав поранення. Невдовзі більшість шведського війська, яке відступало, капітулювала під Переволочною (колиш. село на лівому березі Дніпра, нині затоплене водами Дніпродзержинського водосховища).

По закінченні походу на Росію К. XII перебував 1709–14 на землях, підвладних Османській імперії, — спочатку в Бендерах (нині місто в Молдові), а після арешту 1 лютого 1713 був інтернований в Адріанополь. Після смерті І. Мазепи К. XII уклав союз взаємодопомоги з гетьманом П. Орликом, який вимагав від нього запевнення, що той не змириться з росіянами, доки «московське ярмо не буде знято з України й країна не повернеться до своїх давніх вольностей». Через домовленість з П. Орликом король невдовзі після обрання останнього гетьманом видав «*Diploma assecuratorium pro duce et exercitu zaporoviensi*», де зобов'язався допомагати українцям в їх боротьбі проти царя Петра і за права та привілеї Війська Запорозького. Діяльність К. XII сприяла росту антиросійських настроїв султанського двору та оголошенню султаном Агмедом III царю Петру I війни, яка завершилася на користь турків та укладенням Прутського трактату 1711. Під час перебування К. XII на турецькій території Швецією управляла Стокгольмська рада. Відсутність короля спричинила втрату частини шведських земель, зайнятих російськими, саксонськими, датськими, ганноверськими та пруськими військами. Восени 1714 К. XII прибув до міста Штральзунд — останнього шведського володіння в Німеччині. Протягом року брав участь у його обороні. В лютому 1716 очолив похід у Норвегію, під час якого було взято м. Осло, але не вдалося захопити столичну фортецю Акерсхус. Після цього провів низку реформ із мобілізації сил у Швеції задля воєнних потреб. Загинув під час облоги фортеці Фредеріксхаль у Західній Норвегії.

Лит.: Voltaire. Histoire de Charles XII. — Rouen, 1731; Hjarne H. Karl XII: Omstörtningen i Osteuropa 1697–1703. — Б/м, 1902; Грушевський М. Шведсько-український союз 1708 р. // ЗНТШ, 1909, т. 46; Андрусак М. Зв'язки Мазепи з Станіславом Лещинським і Карлом XII // ЗНТШ, 1933, т. 152; Крупницький Б. Карл XII в старій і новій шведській історіографії. В кн.: Мазепа: Збірник, т. 1. — Варшава, 1938; Його ж. Плани Мазепи у зв'язку з планами Карла XII перед українським походом шведів // Праці Українського Наукового інституту, 1938, т. 46; Тарле Е.В. Северная война и шведское нашествие на Россию. — М., 1958; Haintz O. König Karl XII von Schweden, bd 1-3. — Berlin, 1958; Hatton R. Charles XII of Sweden. — London, 1968; Мацьків Т. Чи Мазепа справді запросив Карла XII в 1708 р.? В кн.: Науковий збірник на пошану проф. О. Оглоблина. — Нью-

Йорк, УВАН, 1977, т. 3; Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. — Мюнхен, 1988; Царь Петр и король Карл. Два правителя и их народы. — М., 1999.

В.В. Станіславський.

КАСТЕЛЬНО (Castelnau) Габріель (1759, Бордо — лютий 1827) — французький історик. За доби наполеонівської Франції емігрував до Російської імперії. 1803 прибув до Одеси, де розпочав службу чиновника з особливих доручень в адміністрації градоначальника міста і генерал-губернатора Новоросійського краю герцога А.-Е. Рішельє. 1814 повернувся до Франції. Під час діяльності в Україні подорожував і вивчав її південні території. Вважається, що свої перші звіти про Україну К. опублікував анонімно 1808–1809 у журналі «Bibliothèque Britannique» під назвою «Листи мандрівника по південних губерніях». Основний масив зібраних матеріалів він оприлюднив у Парижі 1820 в праці «Нарис давньої і сучасної історії Новоросії» (понад 1000 сторінок тексту з картами, планами, ілюстраціями), яка стала найпоширенішим виданням, що знайомило Захід із минувшиною і сучасним становищем регіону Північного Причорномор'я й Приазов'я. В ній широко використано відомості російської, польської, західноєвропейської історіографії, козацьких літописів, статистика. Історію краю К. представив окремо по періодах. У першому йшлося про суспільно-політичні відносини від античних часів до підпорядкування турками Кримського ханства в 1475. Другий період, що обіймав події 15 ст. — другої пол. 18 ст., К. пов'язав із діяльністю українського козацтва, історію якого виклав за українським літописанням у хронологічному порядку. Запорозьку Січ схарактеризував як державне утворення: «запорожці були васалами Польщі, але незалежними», а приєднання їхніх земель до Росії за Б. Хмельницького перетворило їх на царський протекторат, який 1775 завершився ліквідацією Січі. Останній період (кінець 18 — поч. 19 ст.) містив опис перебування українського Півдня у складі Російської імперії, освоєння його природно-господарського потенціалу, розвиток аграрного виробництва, торгівлі, судноплавства, розбудови Одеси та інших міст.

Тв.: Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la nouvelle Russie. — Paris, 1820. — Т. 1-3.

Лім.: Наливайко Д. Хроніка рецепції України у Франції XIX ст. // Хроніка—2000, 1995, № 2-3; Тункина И.В. Открытие Феодосии, 1771–1871. — К., 2011.

М.М. Варварцев.

КАСТРО РУС (Castro Ruz) Фідель (нар. 13.08.1926, Біран, пров. Оріенте, Куба) — кубинський державний, політичний і військовий діяч.

У 1945–49 одержав юридичну освіту в Гаванському університеті. За участь в антиурядовому повстанні 1953 був засуджений до ув'язнення на 15 років, з якого звільнився за амністією й емігрував 1955. Повернувшись нелегально наступного року на Кубу, очолив «загальну війну проти режиму тиранії». Після повалення уряду Батисти 1959 став прем'єр-міністром. Від початку правління К.Р. відбувалися переорієнтація зовнішньої політики Куби на СРСР і її протистояння у стосунках із США, що призвело 1962 до загрози світового ядерного конфлікту («карибської кризи»), перетворення країни на форпост революційних рухів у країнах Латинської Америки. 1965 К.Р. був обраний першим секретарем компартії Куби. 1976 обійняв найвищі керівні посади: голови Державної ради, Ради міністрів, Головнокомандувача революційними збройними силами. 2006–2008 у зв'язку із погіршенням стану здоров'я передав державні повноваження своєму братові Раулю К.Р.

Під час офіційних візитів до СРСР К.Р. двічі перебував в Україні: відвідав Київ, с.Устимівку Київської області (1963), Одесу, Іллічівськ (1981), де знайомився з досвідом промислового і сільськогосподарського виробництва, закладами культури, органами місцевої влади, виступав на мітингах. У своїх промовах і заявах, звернутих «до всіх українців», високо оцінював допомогу України в розбудові кубинської економіки, створенні трансокеанського сполучення між портами УРСР і Куби, відзначав вклад українського народу у боротьбу проти німецько-фашистських окупантів у роки Другої світової війни. У серпні–жовтні 1963 за особистим запрошенням К.Р. на Кубі вперше виступали артисти Київського оперного театру (нині Національної опери), праця яких започаткувала традиції кубинсько-українських мистецьких зв'язків. За його ініціативою було розроблено довгострокову допомогову програму «Діти Чорнобиля», в рамках якої з 1991 на Кубі перебували на лікуванні і відпочинку понад 18 тис. дітей, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС. 6 грудня 1991 уряд К.Р. одним з перших серед країн Латинської Америки визнав незалежність України. Діяльність К.Р. відзначена міжнародними й іноземними нагородами, в тому числі українським орденом Ярослава Мудрого I ступеня (1999).

Лит.: Летопись важнейших событий советско-кубинской дружбы и сотрудничества, 1959–1985. — К., 1987; Менсия М. Школа мужества: Подвиг Фиделя. — М., 1988.

М.М. Варварцев.

КАТЕРИНА II (02.05(21.04).1729–17(06).11.1796) — російська імператриця (1762–96). До приїзду в Росію і прийняття православ'я (28 червня 1744 з ім'ям Катерина Олексіївна) — принцеса Софія-Фредеріка-Августа з німецької династії Ангальт-Цербст. Від серпня 1745 —

дружина спадкоємця російського престолу Петра Федоровича (від грудня 1761 — імператор Росії Петро III). Після палацового перевороту 28 червня 1762, здійсненого гвардійськими полками в Санкт-Петербурзі, і вбивства Петра III узурпувала владу й відтоді відома як К. II. Певну роль у здійсненні перевороту відіграв гетьман К. Розумовський, який разом зі старшим братом О.Г. Розумовським входив до найближчого кола великої княгині Катерини Олексіївни. Саме в розташування його гвардійського полку (Ізмайловського) в ніч на 28 червня прибула Катерина Олексіївна й прийняла там як імператриця від гвардійців присягу на вірність. За розпорядженням К. Розумовського в друкарні Петербурзької АН задалегідь було тиражовано маніфест про сходження К. II на престол. У липні 1764 під прикриттям політичної «змови Мировича» в Шліссельбурзькій фортеці було вбито утримуваного там уже 20 років колишнього імператора Івана VI Антоновича (скинутий з престолу 25 листопада 1741). Безпосереднього виконавця «змови» — офіцера Василя Мировича, онука одного зі сподвижників гетьмана І. Мазепи Федора Мировича, за наказом К. II було страчено в С.-Петербурзі. Солдатів, які були підлеглими Мировичу і разом з ним діяли як «змовники», прогнали крізь тисячний стрій (покарання побиттям палицями). К. II була прихильницею абсолютизму й стосовно України проводила політику, спрямовану на остаточну ліквідацію її державної автономії та інкорпорацію її території до Російської імперії. У листопаді 1764 К. Розумовського було звільнено з посади гетьмана, а сам інститут гетьманату ліквідовано. Для управління Україною була створена 2-а Малоросійська колегія на чолі з графом П. Румянцевим. В інструкції, власноруч написаній у листопаді 1764 до щойно призначеного генерал-губернатора Малоросії, К. II піддала нещадній критиці адміністративно-політичний, соціальний і військовий устрій Гетьманщини, її судочинство і господарський уклад. Охарактеризувала період гетьманування К. Розумовського як час втрачених для імперії фіскальних можливостей: «Россия, во время последнего гетманского правления почти никакой от того народа пользы и доходов поныне не имела». Імператриця звертала увагу свого намісника на те, що малороси, на її думку, відчувають стосовно всього великоросійського «внутреннюю ненависть», а тому, орієнтуючи його на дії, спрямовані на якнайшвидше перетворення Гетьманщини в звичайну провінцію імперії, водночас радила йому мати «и волчьи зубы и лисий хвост». За рекомендацією К. II (вона не довіряла результатам попередніх переписів у Гетьманщині) 1765–69 було здійснено Генеральний опис Лівобережної України, у ході якого склалися списки місцевого оподаткованого населення та обліковувалися його земельний фонд й інше майно. Прагнучи зарекомендувати себе перед західними країнами «освіченим монархом», К. II сприяла поживленню суспільно-політичного життя в імперії, в т. ч. в Україні, зокрема ініціювала вибори депутатів до Законодавчої комісії з вироблення «Нового

Уложення» та складання «наказів» депутатам від різних верств населення. К. II власноруч написала і свій «наказ» до комісії, в основу якого поклала низку прогресивних для свого часу ідей, зокрема про поділ влади, релігійну толерантність, гуманне поводження із заарештованими тощо. Найменш розробленим і досить невиразним в її «наказі» був лише розділ про селян. Однак уже перші засідання комісії засвідчили, що імператриця не планує змінювати традиційні соціально-економічний і політичний курси держави. Її уряд проігнорував найбільш важливі положення, що містилися в «наказах» від непанівних верств населення, а в грудні 1768 під приводом початку війни з Османською імперією діяльність комісії було припинено на невизначений час. У 1760–80-х рр. були остаточно ліквідовані українське козацьке військо, запорозьке військо, лівобережні й слобідські козацькі полки, а також традиційний адміністративно-військовий устрій в Україні. Замість 5 колишніх слобідських козацьких полків було утворено Слобідсько-Українську губернію. Її центром став Харків, а полкові міста Охтирка, Суми, Ізюм і Острогозьк (нині місто Воронежської обл., РФ) перетворені на провінційні містечка. Із п'яти козацьких слобідських полків були сформовані гусарські полки, що увійшли до складу російської армії. Лівобережні козацькі полки також були реорганізовані (1783). Повне злиття українського козацького війська з російською армією відбулося 1789 і 1791, відтоді всіх українських військовиків офіційно стали називати так само, як і російських, — солдатами і офіцерами. 23 квітня 1775 спеціальна рада при К. II розробила детальний план ліквідації Нової Січі та її збройних сил. Проти Січі в червні 1775 кинули регулярні військові частини, що по завершенні російсько-турецької війни поверталися з театру бойових дій. Після зайняття Нової Січі тамтешні оборонні споруди були повністю зруйновані, там було розміщено російський гарнізон. На поч. 1780-х рр. ліквідація Української козацької держави завершилася. За указом К. II від 27(16) вересня 1781 Гетьманщина була розділена на Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва, що становили одну Малоросійську губернію (пізніше Малоросійське генерал-губернаторство). Традиційний поділ на полки та сотні було скасовано. Невдовзі перед тим на частині Слобідської України було утворено Харківське намісництво (1780), пізніше в Південній Україні — Катеринославське намісництво (1783), згодом — Вознесенське намісництво (1795). У Правобережній Україні після 2-го поділу Польщі 1793 було створено три намісництва — Ізяславське, Брацлавське та Подільське. Припинили свою діяльність й українські фінансові та судові інстанції. 1782 українську поштову службу було повністю підпорядковано російському департаменту пошт, а 1786 ліквідовано Малоросійську колегію.

Натомість було створено принципово новий, імперський адміністративно-політичний апарат. Більша частина козацької старшини пере-

йшла на службу до нової влади. Ті, хто залишався у війську, одержували той чи ін. офіцерський чин російської армії. За указом К. II від 3 травня 1783 на території Лівобережної та Слобідської України було юридично затверджено кріпацтво. За жалуваною грамотою дворянству 1785 українська козацька старшина була зрівняна в правах і привілеях з російським дворянством. Після секуляризації церковних і монастирських земельних володінь, здійсненої згідно з указом від 10 квітня 1786, православна церква в Україні повністю втратила свою автономію, а після приєднання до імперії Правобережної України (1793) там була ліквідована Українська греко-католицька церква: унійні храми передавалися православним. За роки правління К. II Україна була остаточно позбавлена власних збройних сил, власних державних інституцій і власної церкви. Разом з тим у результаті російсько-турецької війни 1768–1774, російсько-турецької війни 1787–1791 та 3-х поділів Польщі до складу Російської імперії ввійшли майже всі етнічні українські землі, окрім Галичини, Буковини та Закарпатської України, а також Кримський півострів. 1787 К. II здійснила подорож на південь України і до вже завойованого Криму. Під час відвідування Катеринослава (нині м. Дніпропетровськ), заснованого Г. Потьомкіним і названого на її честь, імператриця брала участь у закладці фундаменту Свято-Преображенського собору. 1792 вона схвалила пропозицію властей Катеринослава встановити на території міста її пам'ятник. У гуманітарній сфері політика К. II в Україні відзначалася посиленням русифікаційним курсом. 1769 за указом Синоду українські книги в церквах були замінені на московські, а букварі українською мовою були повністю вилучені з ужитку. 1783 у Київській академії було офіційно запроваджено російську мову викладання, згодом (1786) в обов'язковому порядку була введена система навчання, узаконена для всіх навчальних закладів імперії. 1789 за ініціативою К. II в С.-Петербурзі було видано «Сравнительный словарь всех языков», в якому українська мова характеризувалася як російська, спотворена польською. З початком 1789 революції у Франції К. II остаточно стала на шлях реакції. Останні роки її правління позначилися переслідуваннями прогресивної інтелігенції, закриттям багатьох видань, зокрема сатиричних журналів, у діяльності яких раніше вона сама брала активну участь. 1796 вона планувала збройне втручання у внутрішні справи революційної Франції.

Тв.: Записки императрицы Екатерины II. — М., 1990.

Лит.: Путро А.И. Левобережная Украина в составе Российского государства второй половины XVIII века. — К., 1988; Брикнер А. История Екатерины Второй. — М. — 1991, т. 1-2; Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини 1760–1830. — К., 1996; Пчелов Е. Романовы. История династии. — М., 2001.

О.І. Путро.

КЕЗМА (спр. прізви. Жубраїль) Тауфік Гаврилович (20.06.(02.07). 1882, Дамаск — 09.04.1958, Київ) — філолог-арабіст, перекладач. За походженням сирійський араб. Початкову освіту одержав у російсько-арабській школі в Назареті (Палестина), яку закінчив 1896 і за стипендією Російського палестинського товариства продовжив навчання у духовній семінарії в Києві (1896–1902), потім у Київській духовній академії (1902–1906), діставши звання доктора богословських та історичних наук. Відтоді почав педагогічну і наукову діяльність з орієнталістики. Крім арабської, володів турецькою, грецькою, латинською, староеврейською та іншими мовами. Від 1913 викладав арабську мову у Київському комерційному інституті. Для удосконалення в перській мові був у відрядженні в Ірані, яке перервав у зв'язку з початком Першої світової війни. Від 1918 — викладач Інституту Близького Сходу в Києві (в подальшому — Інститут зовнішніх відносин). Від 1920 — співробітник заснованого в Українській АН Відділу арабо-іранської філології, 1926–30 — Тюркологічної комісії історико-філологічної кафедри. Член Всеукраїнської асоціації сходознавства. Після звільнення з академії працював у Київському індустріальному інституті. Від 1939 вів виклади арабської мови на факультетах історичному, філологічному, міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, де 1948 отримав звання професора. Є автором першого в Україні підручника з арабської мови (1928), який здобув високу оцінку в арабському світі, зокрема в єгипетському журналі «Аль-Іха». Перекладав українською мовою і досліджував арабські джерела з історії України. Серед них — зроблений П. Алеппським опис подорожі 17 ст. антиохійського патріарха Макарія через Молдавію, Україну до Москви і назад до Дамаска, «Оповідання арабського історика Абу Шоджі Рудраверського XI ст. про те, як охрестилася Русь» (1927). К. належить повний переклад біографії великого таджикського лікаря і філософа Інб Сіні, написаної його учнем Абу Убайдом Джузджані, що є важливим історичним джерелом для вивчення історії Бухари, Хорезма, Ірану кінця 10 — поч. 11 ст. Увів до обігу української літератури найскладнішу в арабському письменництві поему середньовічного поета Абана Лахикі. Також познайомив українського читача з літературними творами сучасного Сходу: повістю іракця Джелала Халіда про національно-визвольну боротьбу в Іраку, оповіданнями єгипетського письменника Мухаммеда Теймура (зб. «Що бачать очі», 1957, у співавторстві), ліванця М. Нуайме (зб. «Знатні», 1958). Російськомовні переклади К. були опубліковані у збірнику «Ливанские рассказы» (1959). Протягом майже 40 років К. був співробітником періодичних видань арабських країн, у журналі «Аль-Іха» виступав із статтями про діяльність А.Ю. Кримського та інших сходознавців, листувався з письменниками і вченими Сирії, Лівану, Єгипту. У Києві упорядковував стародавні араб-

ські рукописи, які нині зберігаються у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

Тв.: Элементарные основы грамматики арабского языка в популярном изложении. Из лекций, читанных членам Киевского отделения Всеукраинской ассоциации востоковедения. — К., 1928.

Лит.: Махаринський М. Для благородної справи дружби // Літературна газета, 1958, 13 травня; Ковалівський А.П. Тауфік Гаврилович Кезма // УІЖ, 1958, № 4; Матвєєва Л.В. Кезма // Українська біографістика, 1996, вип. 1.

М.М. Варварцев.

КЕНТРЖИНСЬКИЙ Богдан (22.02.1919, Рівне — 23.05.1969, Стокгольм) — історик, публіцист, політичний діяч. Член Наукового товариства імені Шевченка, чл.-кор. Української вільної академії наук. Народився в сім'ї директора Українського сільськогосподарського банку. Закінчив Рівненську гімназію ім. Пекарського (1936), вступив до Варшавського університету, з 1937 одночасно слухав лекції у Високій школі журналістики. здобував освіту в університетах Франкфурта-на-Майні 1938, Осло 1939, Берліна 1940–41. У 1940–41 був уповноваженим Української національної організації в Берліні, 1941 — уповноваженим від Організації українських націоналістів у Фінляндії, де започаткував інформбюро для української преси, а також для преси Фінляндії та Скандинавії, видавав інформаційний бюлетень фінською, шведською і німецькою мовами. Від вересня 1944 працював у Стокгольмі: заснував Укрінформбюро, був скандинавським представником екзекутиви Української національної ради, членом Проводу українських націоналістів. Вивчав матеріали мазепинської доби в архівах скандинавських країн. 1951 захистив в Українському вільному університеті (Мюнхен) докторську дисертацію на тему: «Союз Карла XII з Мазепою в освітленні найновішої шведської історіографії». За працю «Карл X Густав і східноєвропейська криза 1654–1655» (1957) отримав в УВУ звання професора з історії України та східноєвропейської історії. Від цього часу працював професором Стокгольмського університету і науковим співробітником Шведської королівської академії. К. — автор однієї з кращих монографій про гетьмана І. Мазепу, виданої 1962 шведською мовою, а також політичних статей, опублікованих в українських періодичних виданнях Західної Європи і Північної Америки.

Тв.: Правда про Україну. — Гельсінкі, 1943 (фінською мовою); Союз Карла XII з Мазепою в освітленні найновішої шведської історіографії. — Мюнхен, 1951; Політична пропаганда в Україні напередодні Полтавської битви. В кн.: Календар-альманах «Українського слова». — Париж, 1955; На скандинавському секторі ОУН в другій світовій війні. В кн.: Орга-

нізація українських націоналістів: Збірник статей у 25-ліття ОУН: 1929–1954. — Б/м, 1955.

Лит.: Некролог // Визвольний шлях, 1969, № 6; Вінтоняк О. Пам'яті Богдана Кентржинського // Український історик, 1969, № 4; С.П. Відзначення заслуг Б. Кентржинського // Українське слово, 1975, 26 січ.

Г.П. Герасимова.

КИПРІАН (бл. 1330, м. Велико Тирново, Болгарія — 16.09.1406, с. Голеніщево, поблизу Москви) — церковний діяч, письменник-богослов, перекладач. Митрополит Київський і всієї Русі. Болгарин за походженням. У 1373–1374, за дорученням вселенського патріарха Філофея Коккіна, відвідав руські і литовські землі з метою примирення литовського й тверського князів з діючим митрополитом Київським і всієї Русі Алексієм. Однак виконання цієї місії унеможливило взяття 1375 московським військом Твері. Того ж року він був зведений патріархом Філофеєм Коккіним у сан митрополита Київського, Руського і Литовського з правом заступити місце Алексія після смерті останнього. Після кончини Алексія у 1378, з причини протидії московської сторони, не зміг реалізувати зазначене право і змушений був обстоювати його у судовому порядку в Константинополі. Втім, рішенням вселенського собору 1380 був затверджений лише митрополитом Малої Русі і Литви, тоді як московський ставленик Пімен — митрополитом Київським і Великої Русі. Лише через дев'ять років потому (1389) черговий вселенський собор надав йому статус митрополита Київського і всієї Русі. Наступного року прибув до Москви, де знаходився відтоді майже постійно, і лише у 1396–1397 і 1404–1406 перебував у своїй київській резиденції. Одним із напрямів його митрополичої діяльності стало забезпечення єдності руської православної церкви під егідою Московії. Відтак неодноразово дипломатичними шляхами намагався домогтися укладення унії між Великим князівством Литовським і Великим князівством Московським. Сприяв укладенню шлюбу між сином і спадкоємцем великого московського князя Дмитрія Донського Василя I і донькою великого князя литовського Софією. Наприкінці 1396 разом із королем польським і великим князем литовським Владиславом II Ягайлом висунув пропозицію Константинопольському патріархату стосовно скликання помісного церковного собору з питання унії православної і католицької церков, яка, втім, була відхилена візантійською стороною. Дипломатичні зносини між митрополитом і Константинопольським патріархатом були загострені після загарбання турками 2-го Болгарського царства, полону та смерті болгарського патріарха Євтимія у 1393. У межах цієї політики К. ігнорував будь-які відносини з Ордою, на відміну від своїх попередників жодного разу не відвідував підвладних їй земель і не згадував у своїх молитвах

імен ординських правителів. Був знаний як широко освічена людина, автор богословських («Служба Митрополиту Петру» (1381), «Відповіді ігуменові Афанасію» (1381) та ін.) і літургійно-поетичних творів, перекладів з грецької на слов'янські мови. За його ініціативи проведені реформи в галузі музичної нотації, літургії і церковного співу, введено церковний устав єрусалимського зразка, літочислення від «вересневого» року (до цього діяла система від «березневого» року). За діяльності К. поживалося церковне будівництво, пов'язане в тому числі із мистецтвом А. Рубльова і Ф. Грека.

Лит.: Ульянов О.Г. Митрополит Киприан и тропарь третьего часа // Материалы ежегодной богословской конференции ПСТБИ. — М., 2001; Ульянов О.Г. Влияние Святой горы Афон на особенности почитания Святой Троицы при митрополите Киприане (к 600-летию преставления святителя) // Человек верующий в культуре Древней Руси. Материалы международной конференции СПбГУ 5–6 декабря 2005 г. — СПб., 2005; Андреев В.Ф. Из истории Русской Церкви XIV — XV веков. Митрополит св. Киприан. — Великий Новгород, 2008.

В.В. Піскіжова.

КЛАРК (Clarke) Едвард-Даніель (05.06.1769, Віллінгтон, Англія — 09.03.1822, Лондон) — англійський мандрівник і письменник. Працював професором мінералогії в Кембриджському університеті. Багато подорожував із дослідницькими цілями по країнах Європи, Азії, Африки. Одна з найтриваліших поїздок К. — від Петербурга до Константинополя — надала можливість познайомитися його співвітчизникам з Україною та її населенням у виданому 1812 в Лондоні тритомному звіті «Подорожі в Росію, Татарію і Туреччину», який вже наступного року здобув в Європі ширшу аудиторію завдяки опублікованому у Парижі французькому перекладу. На вміщеній у першому томі карті свого маршруту К. окремо позначив прилеглі до Дніпра лівобережні території терміном «Малоросія», який у тексті книги вживає нарівні із назвою «Україна». Її жителів — «малоросів» учений ідентифікує як «козаків» на відміну від «донських козаків» і росіян. Зосередившись головню на етнографічних характеристиках, К. відзначав особливості житла, одягу, звичаїв українців, писав, що «їх мова відрізняється від російської». Відвідавши землі Кубані, він розповів про «чорноморських козаків», нагадавши історію їх походження, пов'язану з переселенням із Запорозької Січі за наказом імп. Катерини II. У Криму дослідник найбільше вивчав історичні пам'ятники античних і середньовічних часів, а в Північному Причорномор'ї новозбудовані міста Херсон, Миколаїв, Одесу. Під час подорожей К. збирав колекції старожитностей, які передав університетам Великої Британії.

Тв.: Travels to Russia, Tartary and Turkey. — London, 1812; 1970 (reprint).

Лит.: Винар Л. Clarke Edward Daniel. Travels... (reprint) // Український історик, 1971, № 1-2.

М.М. Варварцев.

КЛІМКІН Павло Анатолійович (нар. 25.12.1967, Курськ) — дипломат. 1991 закінчив Московський фізико-технологічний інститут. У 1991–1993 — співробітник Інституту електрозварювання ім. Патона НАН України. Як фахівець з фізичних аспектів ядерних проблем був запрошений на роботу до МЗС України, де у 1993–1997 працював у департаменті військового співробітництва та роззброєння. Займався технічними питаннями, пов'язаними із ядерним роззброєнням України. У 1997–2000 — другий, перший секретар посольства України в ФРН з питань науково-технічного і політичного співробітництва, коли формувався Українсько-німецький форум як інструмент гуманітарної та науково-технічної співпраці між обома державами. Впродовж 2002–2004 К. очолював відділ економічного і секторального співробітництва з ЄС департаменту європейської інтеграції МЗС України. 2004–2008 працював радником-посланником посольства України у Великій Британії, 2008–2010 — директором департаменту Євросоюзу МЗС України. У квітні 2010 — квітні 2011 — заступник міністра закордонних справ України. У квітні 2011 — червні 2012 — керівник апарату МЗС. 30 березня 2012 К. взяв участь у парафуванні Угоди про асоціацію між Україною і Євросоюзом (1 листопада 2014 вступило в силу тимчасове застосування угоди). У червні 2012 — червні 2014 працював послом України в Німеччині. 19 червня 2014 призначений міністром закордонних справ України. 23 червня 2014 у Брюсселі презентував європейським колегам український план припинення конфлікту на Донбасі. У липні 2014 здійснив візити до Парижа, Берліна, Варшави, які були присвячені питанням міжнародної підтримки суверенітету і територіальної цілісності України. 28 липня 2014 відбулися переговори з віце-президентом США Дж. Байденом, за результатом яких до Конгресу США було подано «Акт сприяння безпеці України». 15 серпня 2014 К. направив листа Генеральному секретареві ООН Пан Гі Муну щодо продовження мандату Моніторингової місії ООН з прав людини, яка з 15 березня 2014 працює в Україні.

Лит.: Сіліна Т. МЗС: Клімат Клімкіна // Дзеркало тижня, 2014, 20 червня.

А.Ю. Мартинов.

КЛІНТОН (Clinton) Білл, повне ім'я — Вільям Джефферсон Клінтон (нар. 19.08.1946, м. Хоуп, штат Арканзас, США) — американський політик, 42-й президент США. Навчався в Джорджтаунському університеті у

Вашингтоні. Отримав стипендію, за якою здобував вищу освіту 1968–1970 також в Оксфордському університеті (Велика Британія). Отримав ступінь д-ра права у Йельському університеті (США). Після викладацької роботи в юридичному коледжі Арканзаського університету в м. Файет-твілл 1974 почав активно займатися політикою. 1977 був обраний прокурором шт. Арканзас, а 1978 — губернатором цього штату. Був висунутий на вибори кандидатом у президенти США від Демократичної партії. Став президентом 20 січня 1993. У 1996 переобраний президентом США. Міжнародна діяльність адміністрації К. була спрямована на ствердження США як глобальної держави, яка покладає на себе відповідальність за мир і стабільність у різних регіонах світу. У розбудові відносин з Україною (офіційні дипломатичні відносини були встановлені 2 січня 1992) перші 2–2,5 роки США займали стримано-вичікувальну позицію. Ключовою проблемою у двосторонніх відносинах стала доля ядерної зброї, що залишилася на території України. Згода України добровільно і в односторонньому порядку ліквідувати арсенал ядерної зброї, поміркована і виважена позиція України в інтенсивному діалозі з США дали можливість адміністрації К. визнати необхідність нового підходу у відносинах з Україною. Першим свідченням цього стала несподівана зустріч Президента К. і Президента України Л.Кравчука 12 січня 1994, коли літак Президента США на шляху до Москви зробив посадку в Борисполі. 14 січня цього року США, РФ і Україна підписали тристоронню угоду, за якою Україна погодилася передати ядерні боеголовки на демонтаж у Росію. Тристороння угода створила підґрунтя для прискорення розвитку американо-українського економічного співробітництва і контактів у сфері безпеки. 1994 рік був проголошений президентом К. «роком України». Поступальні кроки у відносинах між США і Україною були зафіксовані в «Спільній заяві про розвиток дружби і партнерства між Україною та Сполученими Штатами», досягнутій під час візиту до США президента Л. Кравчука (березень 1994), у «Хартії українсько-американського партнерства та співробітництва», підписаній під час візиту в США президента Л. Кучми (листопад 1994), у Меморандумі про надання Україні гарантій безпеки трьома ядерними державами — США, Росією, Великою Британією — на Будапештській зустрічі Організації з безпеки та співробітництва в Європі (грудень 1994), у Хартії взаємовідносин між НАТО і Україною (1997, Мадрид). Візит К. в Україну в травні 1995 закріпив позитивні тенденції у двосторонніх відносинах. 1996 Україна вийшла на третє місце після Ізраїлю та Єгипту серед отримувачів фінансово-економічної допомоги США. Сполучені Штати надали Україні статус найбільшого сприяння у торговельних відносинах. Проголошення українською стороною США стратегічним партнером України супроводжувалося зміцненням і розширенням політичного діалогу між керівниками

обох держав. Адміністрація К. сприяла розвиткові зв'язків України з НАТО і Європейським Союзом. Наприкінці діяльності президента К. відбувся його візит до Києва (червень 2000), під час якого розглядалися проблеми прискорення економічних реформ в Україні, співпраці України з МВФ; були узгоджені умови і дата закриття Чорнобильської АЕС.

Лит.: Власенко В. Білл Клінтон — гість України // Урядовий кур'єр, 2000, 6 черв.; Взаємини України зі Сполученими Штатами Америки мають великий нереалізований потенціал // Час (К.), 1998, 16–22 квіт.; Гончар Б. США після виборів 1996 р.: чи передбачаються зміни // Історія в школі, 1996, № 2; Мак-Карді Д. Еволюція американської політики стосовно України // Спостерігач, 1994, № 3; Дубина О. Вашингтон–Київ: кроки зближення // Політика і час, 1994, № 5, № 12; Камінський Є., Дашкевич А. Політика США щодо України: Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція. — К., 1998; Прощальное танго Клинтона // Аргументы и факты, 2000, № 23.

Б.М. Гончар.

КОВАЛЕВСЬКИЙ (Ковалівський) Іван (поч. 17 ст. — помер, імовірно, 1665) — політичний діяч, дипломат. Генеральний осавул Української козацької держави (1655, серпень 1658, жовтень 1659). Походив з православної шляхти. Служив у Генеральній військовій канцелярії, був довіреною особою Б. Хмельницького. 1655 брав участь у Західному поході українського та російського військ, був одним з учасників переговорів із львівським магістратом. Очолював українські посольства до Волощини (1654, 1655), Трансильванського князівства (1656, 1657), Речі Посполитої (1658). Відіграв провідну роль в укладенні українсько-трансильванського договору 1656 і українсько-шведського договору 1657, спрямованих насамперед проти Речі Посполитої. У 1657 вів також переговори з представниками Російської держави В. Бутурліним та І. Желябузьким. Після смерті Б. Хмельницького підтримав І. Виговського і за його правління виконував дипломатичні доручення у перемовинах з Російською державою та Річчю Посполитою. Очевидно, не був прихильником Гадяцького договору 1658, через що мусив піти у відставку. У ході громадянської війни в Україні перейшов на бік Ю. Хмельницького, був учасником переговорів у Переяславі, але не хотів підписання з Російською державою Переяславських статей 1659. 1660 брав участь у Слободищенській битві, яка завершилася Чуднівським договором 1660. Маючи сильний вплив на зовнішню політику Ю. Хмельницького, схиляв його до переходу під польський протекторат. Після відставки Ю. Хмельницького перейшов на лівий берег Дніпра, де був сотником Глинської сотні Лубенського полку (1663).

Лит.: Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1996–98, т. 9, ч. 1-2; т. 10; Кривошея В.В. Українська козацька старшина. — К., 1997.

Ю.А. Мицик.

КОВАЛЕНКО Олександр Михайлович (10.08(28.07).1875, Ромни — 17.10.1963, Женева) — громадський та політичний діяч, дипломат. Після закінчення реальної школи навчався у Харківському технологічному інституті, де вступив до Української студентської громади. 1900 став одним із засновників першої політичної партії в Наддніпрянській Україні — Революційної української партії. Одержавши диплом інженера-технолога (1903), служив офіцером на броненосці «Князь Потьомкін», був активним учасником повстання 1905, членом суднової комісії. Згодом перебував на еміграції у Женеві й Парижі (до 1917), викладав у середній школі в Парижі математику та фізику, редагував у м. Лозанна (Швейцарія) двотижневик «L'Ukraine». 1919–22 — на дипломатичній службі Української Народної Республіки (консул УНР у Женеві, потім — у Парижі; восени 1920 — секретар делегації УНР на асамблеї Ліги Націй у Женеві). У 1922–30-х рр. проживав у Чехословаччині, викладав механіку, геометрію тощо в Українській господарській академії і Українському технічно-господарському інституті (обидва в м. Подебради). У ці ж роки працював секретарем дипломатичної делегації Державного центру УНР на еміграції в різних організаціях Ліги Націй. Після Другої світової війни жив і працював у Мюнхені й Женеві. Автор підручників з математики та механіки, а також спогадів про революційний і національно-визвольний рух в Україні.

Лит.: Стрельський Г.В. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) // Історія в школі, 1998, № 9; Корнелюк В. Корабель під малиновим стягом. В кн.: Історичний календар, 2000. — К., 1999; Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). — К., 2000.

Г.В. Стрельський.

КОВАЛІВСЬКИЙ Андрій Петрович (01.02(20.01).1895, с. Розсохувате Харків. губ. — 29.11.1969, Харків) — учений-сходознавець. Доктор історичних наук (1952), професор, заслужений діяч науки УРСР. Походив з козацького роду Ковалівських (17 ст.). Вищу освіту здобував у Лазаревському інституті східних мов (Москва) і на історико-філологічному факультеті Харківського університету, який закінчив 1922. В 1920-ті рр. опублікував низку праць про Г. Сковороду. Згодом звернувся до вивчення арабських джерел зі стародавньої історії українського, інших слов'янських та східноєвропейських народів. Заслугою К. є переклад,

дешифровка й коментування унікального Мешхедського рукопису — твору Ібн Фадлана, секретаря посольства Багдадського халіфа ал-Муктадіра до країни волзьких болгар у 921–22. Досягненням української орієнталістики став збірник здійснених у Харкові та виданих там перекладів творів східних авторів разом з нарисом К. про вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у 18–20 ст. До рукописної спадщини К. належать переклади творів арабського історика 10 ст. ал-Масуді. К. був одним із фундаторів Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (1926–31), членом редколегії ж. «Східний світ» (1927–30). Був репресований. 1951–63 очолював кафедру нової та новітньої історії, 1964–69 — кафедру медієвістики Харківського університету.

Лит.: Рашба Н.С., Черніков І.Ф. Андрій Петрович Ковалівський (До 70-річчя з дня народження і 40-річчя науково-педагогічної та громадської діяльності) // УІЖ, 1965, № 1; Митряев А. Життєвий і творчий шлях видатного українського сходознавця Андрія Петровича Ковалівського // Східний світ, 1995, № 2, 1996, № 1; На честь заслуженого діяча науки України Андрія Петровича Ковалівського (1895–1969): Тези доповідей міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження. — Х., 1995.

І.Ф. Черніков.

КОЖАРА Леонід Олександрович (нар. 14 січня 1963, Полтава) — дипломат. 1985 закінчив факультет міжнародних відносин Київського університету ім. Т. Шевченка. У 1985–1990 працював у Вищій партійній школі при ЦК КПУ. 1990–1992 К. був співробітником секретаріату Верховної Ради України (відповідав за міжнародні зв'язки українського парламенту). 1992–1994 — співробітник адміністрації Президента України. 1994–1997 працював у США на посаді першого секретаря з політичних питань посольства України. У листопаді 2002 — листопаді 2004 очолював управління міжнародних відносин адміністрації Президента України. У 2007–2012 депутат Верховної Ради України, заступник голови комітету з міжнародних справ. З грудня 2012 по лютий 2014 очолював міністерство закордонних справ України, діяльність якого відбувалася в умовах кризи політики зовнішньополітичної багатовекторності країни. 17 січня 2013 у Відні презентував план дій України під час головування в Організації з безпеки і співробітництва в Європі. У листопаді 2013 на зустрічі з послами країн-членів Євросоюзу в Україні К. обґрунтовував причини відкладання підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Лит.: Кожара Л.О. Україна вирішила підвищувати свою геополітичну роль за рахунок одночасної вільної торгівлі з ЄС і МС // Дзеркало тижня, 2013, 26 серпня.

А.Ю. Мартинов.

КОЛЬ (Kohl) Гельмут (нар 03.04.1930, м. Людвігсхафен) — німецький політичний і державний діяч. Навесні 1945 був мобілізований до гітлерівського «фольксштурму», але встиг дезертирувати з фронту під час радянського наступу на Берлін. Після створення Федеративної Республіки Німеччини вступив до Християнсько-демократичної партії (1950). 1951–1956 навчався у Гейдельберзькому університеті, де здобув науковий ступінь із хімії; працював дослідником у концерні «БАСФ». 1966 К. очолив християнських демократів федеральної землі Рейнланд-Пфальц. У 1969 став прем'єр-міністром цієї землі. Під час внутрішньополітичних дебатів з приводу « нової східної політики » соціал-демократів від 1973 очолював Християнсько-демократичну партію на федеральному рівні (до кінця 1998). У 1973–1982 був лідером правоцентристської опозиції до соціально-ліберальних урядів. 1 жовтня 1982 внаслідок втрати соціал-демократами більшості у бундестазі К. створив коаліцію із вільними демократами і став бундесканцлером. На цій посаді залишався до жовтня 1998. Помітні зміни у політиці К. щодо СРСР сталися після Чорнобильської катастрофи. У 1988 ФРН стала ключовим кредитором СРСР. Того ж року у Києві було відкрито Генеральне консульство ФРН, яке у лютому 1992 перетворилося на посольство ФРН в Україні. Падіння Берлінського муру 9 листопада 1989 створило передумови для об'єднання ФРН і НДР, що й відбулося 3 жовтня 1990. К. значну увагу приділяв східноєвропейському вектору зовнішньої політики ФРН, який органічно доповнював його зусилля зі створення Європейського Союзу (1 листопада 1993). Фактично став першим сучасним німецьким політиком, який сприймав Україну як незалежну європейську державу. 1–2 червня 1994 К. відвідав Київ. За підсумками переговорів були підписані угоди, що заклали правовий фундамент українсько-німецьких відносин, — про основи відносин між ФРН і Україною, про торговельно-економічне співробітництво, про науково-технічну і культурну співпрацю, про військово-технічне співробітництво. У липні 1998 К. вдруге здійснив офіційний візит в Україну. Крім Києва, побував у Одесі, де було відкрито «Баварський дім» — центр німецької культури, навколо якого мали консолідуватися етнічні німці Півдня України. 1998 К. підтримав створення Українсько-німецького форуму як інструменту діалогу між суспільно-політичними і громадськими структурами України і ФРН. У вересні 1998 після 16 років перебування на посаді канцлера пішов у відставку, а «курс Коля» щодо України змінився на користь тісніших відносин Німеччини з Російською Федерацією.

Лит.: Вяткин К.С. Гельмут Коль. Очерк политической биографии // Вопросы истории, 1995, № 3; Зленко А.М. Дипломатия і політика. — Харків, 2003.

А.Ю. Мартинов.

КОЛЬ (Kohl) Йоган-Георг (28.04.1808, Бремен — 28.10.1878, Бремен) — німецький географ, антрополог, мандрівник і письменник. Освіту здобував у Геттінгенському, Гейдельберзькому і Мюнхенському університетах. 1838 подорожував південними районами Російської імперії і на основі своїх вражень і записів видав 1841 у Німеччині книги «Подорож до Південної Росії», «Україна. Малоросія», «Подорож Росією і Польщею. Буковина, Галичина, Краків і Моравія». У них відтворено політичне, соціально-економічне і культурне становище України, природні умови. Велику увагу К. приділив опису окремих регіонів України. У працях вміщено відомості про Харків, Кременчук, Миколаїв, Одесу, Білгород, Ялту, Сімферополь, Бахчисарай та інші міста, їх адміністративні, навчальні, торговельні заклади, церкви. Розповідаючи про Полтаву, він згадує Полтавську битву (1709), її значення в історії Росії, України і Європи. У розділі «Великороси і малороси» представив етнографічну характеристику українців і росіян щодо території їх поселення, походження, мови, звичаїв, способу життя. Описуючи свої подорожі Буковиною і Галичиною, К. приділив увагу розселенню людності, особливостям господарювання, архітектурі, національним традиціям. Вражений красою Карпат, порівнював ландшафт Буковини з Швейцарією. Відзначав німецькі впливи в будівництві і архітектурі Чернівців і Львова. К. розглянув і питання колонізаційної політики Австрійської імперії у Галичині. Зазначав, що у Львові третина урядовців — німці, у Львівському університеті дві третини викладачів склали німці, а одну третину — поляки. Засвідчував, що австрійський уряд заохочує еміграцію німців-колоністів, сподіваючись, що вони стануть взірцем доброго господарювання і міцною опорою для перетворення Галичини на ринок збуту промислової продукції і аграрно-сировинний придаток метрополії.

Тв.: Reisen in Südrussland. — Dresden und Leipzig, 1841; Die Ukraine. Kleinrussland. — Dresden und Leipzig, 1841; Reisen im Inneren von Rußland und Polen. Die Bukowina. Galizien. Krakau und Mähren. — Dresden und Leipzig, 1841.

Лит.: Кулинич І.М. Німецькі автори про Україну // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 1993, Вип. 4; Німецький вчений Йоган Коль про Буковину і Галичину. — Чернівці, 2007; Брицький П.П., Бочан П.О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях. — Чернівці, 2011.

Н.В. Кривець.

КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ Петро Кононович (бл. 1582 — 20(10).04.1622, Київ) — полководець і політичний діяч, гетьман Війська Запорозького. Народився в родині шляхтича православного віросповідання із Самбора. 1592–98 навчався в Острозькій школі. По завершенні

навчання став запорозьким козаком. На поч. 17 ст. брав участь у походах козацького війська в Молдову та Волощину, а також Лівонію. Ходив у морські походи. Перша достовірна згадка про К.-С. як козацького полковника зафіксована в джерелах 4 березня 1615. Протягом 1616–22 чотири рази обирався гетьманом Війська Запорозького, вперше — 1616. Невдовзі після обрання бл. 4 тис. козаків під його проводом висадилися 22 липня під Кафою (нині м. Феодосія) — турецькою фортецею та великим невільницьким ринком. Здобувши дві кам'яні цитаделі, запорожці оволоділи містом та визволили багато християнських бранців. У жовтні 1617 запорозьким гетьманом після Д. Барабаша став К.-С. Він відкинув антикозацький проект польсько-запорозької угоди гетьмана великого коронного С. Жолкевського, домігшись внесення до його тексту (Вільшанської угоди 1617) пунктів, що були менш неприйнятні для козаків. 1618 К.-С. та його козаки погодилися рушити в Російську державу на допомогу королеви Владиславу (згодом — польський король Владислав IV Ваза), який домагався царської корони. За участь у цьому поході запорожці вимагали від польської влади свободи віросповідання для православних та припинення насильницького насадження церковної унії. У червні у похід виступили кілька десятків тисяч козаків, у т. ч. 20-тис. військо з артилерією під командуванням К.-С. 8 жовтня під Тушином запорожці об'єдналися з силами королеви Владислава. 11 жовтня відбувся невдалий штурм укріплень Москви, а згодом було укладено російсько-польське Деулінське перемир'я 1618. На поч. червня 1619 запорозьким гетьманом став Д. Барабаш, однак уже в липні К.-С. повернув собі гетьманську булаву. У липні він скликав у Києві раду, на яку прибули близько тисячі козаків та старшин. Діючи в інтересах т. зв. старовинних козаків (соціальну базу яких складали запорозькі ветерани, потомственні козаки, старшини), учасники ради висловилися за політичний компроміс із польською владою: в обмін на визнання станових прав «старовинних» козаків вони добровільно погоджувалися очистити Військо Запорозьке від «нових» козаків — покозачених селян та міщан. На цій раді ухвалили також узяти під протекцію та оборону Війська Запорозького Православну церкву. У серед. листопада — на поч. грудня 1619 К.-С. повів козацьке військо чисельністю бл. 5 тис. вояків на татарські улуси з виходом до Перекопа, де відбувся бій із бл. 8-тис. військом хана Джанібек-Гірея. Запорожці завдали противнику помітних втрат, а також визволили з неволі чимало бранців-християн. У січні 1620 К.-С. відправив до Москви своїх послів із запевненням царя Михайла Федоровича в службі «по-старому» (воєнна служба іноземним монархам була традиційною для запорожців). Очевидно, ці ж самі послы провели попередні переговори з єрусалимським патріархом Феофаном III, який перебував у Москві, щодо висвячення єпископату українсько-білоруської Православної церкви. 25 березня в Києві

гетьман з кількома тисячами козаків урочисто зустрів єрусалимського патріарха, попросивши в нього від імені всього Війська Запорозького відпущення гріхів за пролиття крові християн під час московського походу 1618. К.-С. був серед тих, хто активно переконував Феофана III відновити вищу ієрархію Православної церкви. У червні 1620 К.-С. організував напад із суші та моря на Перекоп 17-тис. козацького війська. По завершенні цієї виправи, 9 липня невдоволені К.-С. козаки, насамперед виписані з Війська Запорозького згідно з умовами Роставицької угоди 1619, виступили проти гетьмана. К.-С. було позбавлено влади, а новим гетьманом обрано Я. Бородавку (Нероду). Наприкінці лютого — на поч. березня 1621 К.-С. з кількома сотнями козаків провів до Дністра патріарха Феофана III, який повертався додому по висвяченні в Україні православних ієрархів. На козацькій раді, що відбулася біля р. Кагарлик 15–17 червня у зв'язку з Хотинською війною 1621, К.-С. та ще трьох осіб обрали послами до короля Сигізмунда III Ваза, наказавши їм, зокрема, домагатися від польської влади визнання нововисвячених православних ієрархів. У липні К.-С. та інших послів прийняв у Варшаві гнєзненський архієпископ В. Гембіцький, а також Сигізмунд III Ваза, який дав їм ухильні обіцянки. 25 серпня під Могилевом (нині м. Могилів-Подільський) відбулася козацька рада, на якій Я. Бородавку було скинуто з гетьманства і вручено булаву К.-С. Під його командуванням козацьке військо з'єдналося з польськими силами під Хотином і відіграло вирішальну роль у зриві агресивних планів султана Османа II щодо Речі Посполитої. У січні 1622 К.-С. та інші запорожці відмовилися без скликання загальної козацької ради розглянути вимогу королівських комісарів про скорочення їхнього війська до 3 тис. осіб. Водночас до польської влади вони висунули низку вимог, у т. ч. щодо дотримання конфесійних прав православних. К.-С., який під час Хотинської війни отримав тяжке поранення, помер у Києві. Відгуком на його смерть став твір ректора Київської братської школи К.Саковича «Вірш на жалісний погреб зацного рицера Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622), в якому прославлялися подвиги гетьмана і запорожців, наголошувалося на лицарському служінні К.-С. християнському світові й вітчизні.

Лит.: Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana. — Lwów, 1861; Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620. — Kraków, 1868; Повесть об осаде г. Михайлова гетманом Сагайдачным в 1618 г. // Киевская старина, 1885, № 12; Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси, вып. 2. — К., 1896; Каманин И.М. Очерк гетманства Петра Сагайдачного. //Чтения Исторического общества Нестора-Летописца, 1901, кн. 15, вып. 1; Łukaszewski A. Pochodzenie Piotra Konaszewicza Sahajdacznego. — Lwów, 1929; Барвінський Б. Конашевичі в Перемиській землі в XV і XVI ст. // ЗНТШ, 1930, т. 100; Крохмалюк Ю. Военний шлях

Сагайдачного на Москву 1618 р. (Стратегічно-тактична студія). — Львів, 1936; Алекберли М.А. Хотинская война (1621 г.). — Черновцы, 1957; Гуслистый К.Г. Петро Конашевич-Сагайдачний // УІЖ, 1972, № 4; Podhorodecki L. Chocim, 1621. — Warszawa, 1988; Мицик Ю. Нові дані до біографії Петра Конашевича (Сагайдачного) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність (Львів), 1998, вип. 5; Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 1998; Сас П.М. Взятие запорожскими казаками во главе с гетманом П. Сагайдачным Кафы (вопросы хронологии). В кн.: Сурож, Сугдея, Солдайя в истории и культуре Руси-Украины. — К.—Судак, 2002; Сас П.М. Дипломатична місія Війська Запорозького до Москви у 1620 р. В кн.: Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин. — К., 2003; Гуржій О.І., Корнієнко В.В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. — К., 2004; Сас П.М. Петро Конашевич-Сагайдачний: молоді роки. — К., 2006.

П.М. Сас.

КОНКВЕСТ (Conquest) Роберт (нар. 15.07.1917, Малверн, Велика Британія) — історик, політолог, письменник. Член Британської АН (1994). 1931–35 навчався у Вінчестер-коледжі, 1935–36 — в університеті в Греноблі (Франція), 1936–39 — в Оксфордському університеті. 1939–46 учасник Другої світової війни. 1946–56 — на дипломатичній службі, співробітник МЗС Великої Британії, працював у Болгарії (Софія) та при Організації Об'єднаних Націй. 1956–58 працював у Школі економіки в Лондоні. 1959–60 викладав англійську літературу в університеті Буффало (США). Певний час обіймав посаду старшого викладача Інституту з вивчення Росії при Колумбійському університеті (США), де отримав ступінь д-ра. Працював у Центрі стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні, Українському науковому інституті Гарвардського університету, Гуверівському інституті Стенфордського університету. Автор книг із радянської історії: «Великий терор: сталінські чистки 30-х років» (1968, перевидана більш ніж 20-ма мовами), «Таємна поліція Сталіна» (1985), «Тирани і письменники» (1989), «Сталін — руйнівник націй» (1991) та ін. 1986 побачила світ його праця «The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine», присвячена Голодомору 1932–1933 років в УСРР. 1993 вийшла в українському перекладі під назвою «Жнива скорботи». Нагороджений орденом Британської імперії, в Україні — орденом Ярослава Мудрого 5-го ст. (2005).

Лит.: The International Who's who 1996–97. — London, 1996; Марочко В. «З найкращими побажаннями...»: Зустріч із Робертом Конквестом у Стенфордському університеті // День, 2006, 17 черв.

О.М. Веселова.

КОНСТАНТИН VII Багрянородний (17 або 18.05.905–09.11.959) — візантійський імператор, письменник. Син імп. Лева VI Мудрого (886–912). 15 травня 908 був вінчаний як співправитель батька. 914 К. VII одружився з донькою командувача флоту Романа Лакапіна, який наприкінці 915 примусив зятя зробити себе співправителем. Роман відібрав у юного К. VII керівництво імперією. 16 грудня 944 К. VII зумів усунути його й зіслати на Принцеві о-ви (Мармурове море). Лише у віці 43 років К. VII повернув собі владу імператора. Під час відсторонення від управління імперією К. VII заповнював своє дозвілля писанням книжок, наукою, ознайомленням із античною літературною спадщиною і став одним із найосвіченіших людей свого часу. Він працював над укладанням довідників («Про посольство», «Про феми», «Про доблесть і зло» та ін.), авторство яких приписане йому давньою традицією. Його творами також є «Про церемонії візантійського двору» і «Про управління імперією». Перший є головним джерелом про посольство великої княгині київської Ольги до Константинополя та її зустрічі з К. VII (імовірно — 946), другий (ств. 948–52) висвітлює, крім ін., історію Київської Русі 1-ї пол. 10 ст., її міжнародні відносини. У цій праці К. VII описує порядок збирання данини на Русі (полюддя), її збут у Візантії, будівництво й плавання руських одnodеревок («моноксилів») Дніпром і Чорним морем. У зб. настанов і порад «Про управління імперією» змальована широка картина історичної географії Східної й Центральної Європи, описуються слов'янські племена й міста. К. VII приписується «Життєпис імператора Василя», що оповідає про його діда — імп. Василя I, згадується в ньому й про обставини хрещення Русі за київського кн. Аскольда.

Тв.: De ceremoniis aulae byzantinae. — Vonnae, 1829; De administrando imperio. — Budapest, 1949; Об управленнии империей: Текст, перевод, комментарий. — М., 1989.

М.Ф. Котляр.

КОНТАРИНІ (Contarini) Амброджо (р. н. невід. — 1499) — дипломат, мандрівник, письменник. Походив з відомого патриціанського роду Венеції (Італія). Протягом 23 лютого 1474 — 10 квітня 1477 здійснив подорож в державу Ак-Коюнлу (існувала на території Західного Ірану, Азербайджану, Вірменії, Іраку та східної частини Туреччини) для виконання дипломатичної місії при дворі її правителя Узун-Хасана, метою якої було схилити того до війни проти Османської імперії в союзі з Венецією. У ході подорожі К. відвідав Луцьк, Житомир, Київ, Черкаси та Кафу (нині м. Феодосія). На зворотному шляху зупинявся в Москві. У подорожніх нотатках, опублікованих 1487 під назвою «Подорож пана Амброджо Контаріні, посла пресвітлої Венеціанської сеньйорії, до правителя Уксункассама, короля Персії» («Questo e el Viazo di misier

Ambrosio Contarin, ambassador de la Illustrissima Signoria de Venesia al signer Uxuncassam, re de Persia»), подав описи Луцького та Київського замків, відомості про природу, побут і звичаї населення Волині, Полісся та Київщини, традиції при дворах київського воєводи М. Гаштовта, великого князя московського Івана III Васильовича. Книга також знайомила зі станом міжнародного відносин у східноєвропейському регіоні останньої третини 15 ст.

Тв.: Путешествие А. Контарини, посла светлейшей Венецианской республики к знаменитому персидскому государю Узун-Гассану. В кн.: Библиотека иностранных писателей о России, отд I. — СПб. 1836.

Лит.: Барбаро и Контарини о России. К истории итало-русских связей в XV в. — Л., 1971.

К.Ю. Бацак.

КОРДУБА Мирон Михайлович (02.03.1876, с. Острів Терноп. обл. – 02.05.1947, Львів) — історик, громадсько-політичний діяч. Народився в сім'ї греко-католицького священика. 1893 закінчив гімназію у Львові. 1893–98 навчався у Львівському, згодом — Віденському університетах. 1898 захистив докторську дисертацію з філософії: «Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві XIII ст.» 1898–1900 — працівник бібліотеки Віденського університету. Від 1900 до березня 1919 — викладач історії та географії 2-ї гімназії в м. Чернівці. Був президентом студентського товариства «Січ» у Відні (1897), редактором його альманаху «Січ» (1898) та політичного часопису «Україна» (1913–14). 1906–12 за дорученням М. Грушевського опрацьовував у архівах Бухареста, Відня та Москви матеріали з історії Хмельниччини. За результатами роботи підготував 12-й том «Жерел до історії України-Руси» (1911). Досліджував історію Галицько-Волинської держави, історію козаччини, міжнародних відносин України, історіографію, спеціальні історичні дисципліни, зокрема історичну географію. У роки Першої світової війни співпрацював із «Союзом визволення України», друкувався в його виданнях, керував культурно-освітньою роботою серед українців у Зальцведельському таборі військовополонених (Пруссія). 1918 — член буковинського Крайового комітету Української національної ради ЗУНР, згодом — радник посольства Західноукраїнської Народної Республіки у Відні (1918–19). 1920–28 — професор Академічної гімназії у Львові. Одночасно 1921–25 — співорганізатор, професор, декан філософського факультету Львівського таємного українського університету. Був головою історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка (1920–34). Від 1926 — член Археографічної комісії ВУАН, з 1928 — Історичної секції ВУАН, з 1927 — член-кореспондент Українського соціологічного інституту в Празі. У січні 1929 — вересні 1939 — професор історії України гуманітарного фа-

культету Варшавського університету. 1933 був делегатом 7-го Міжнародного конгресу історичних наук (Варшава). У Варшаві налагодив контакти з тією частиною польських інтелектуалів, які з огляду на засадничі інтереси своєї нації виступали за діалог з українцями перед обличчям імперської загрози СРСР. Друкувався в «*Biuletynie Polsko-Ukraińskim*», знайшов особливий тон для викладу тем із сумного реєстру «найважливіших болячок української дійсності» у 2-й Речіпосполитій, що ними легковажила, нехтувала й водночас «спричинювала їх та помножувала польська національна політика». На шпальтах «Літературно-наукового вістника» ініціював дискусію про походження української нації. Публікувався у фахових німецьких, польських, французьких виданнях: «*Le monde slave*», «*Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*», «*Kwartalnik Historyczny*», «*Przegląd Historyczny*» та ін. Від 1934 — дійсний член варшавського Інституту досліджень національних справ, з 1938 — почесний член Українського наукового інституту у Варшаві. Посада професора Варшавського університету давала йому змогу репрезентувати українську історіографію перед польським та закордонним науковим світом, а активна участь у міжнародних конгресах істориків — поширювати «докладні дані про розвиток української історичної науки в усіх українських землях та за кордоном». Разом з тим він змушений був визнавати силувану «екзильність» своєї праці: «Приходиться писати для чужих і збогачувати чужі і без сього багаті літератури. Щоправда, се робить також прислугу нашій справі, і було се для мене великою сатисфакцією, що та сама Крак[івська] Акад[емія] Наук, котра перед війною признала нагороду Равіті-Гавронському за його пасквілю про Хмельницького, тепер у своїм *Słowniku Biograficznym* опрацьованне життєписів всіх Хмельницьких поручила мені і видрукувала так, як я зладив. Також прикликали мене до співучасті у т. зв. «*Cambridge Edition*» (англійській серії підручників історії різних держав), де саме ладиться видання «*History of Poland*» [т. 1, 1950]; тут я подав статтю про генезу і розвій козаччини аж до Переяславської умови 1654 р., навітлюючи справу з нашого становиська». 28 серпня — 4 вересня 1938 К. брав участь у 8-му Міжнародному конгресі історичних наук у Цюриху, де виголосив доповідь «Домінуюче становисько Галицько-Волинської держави на Сході Європи в другій половині 13 ст.» Того ж року у Варшаві як 7/8-й том щорічника федерації історичних товариств Східної Європи («*Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale*») з'явився його огляд вітчизняної історичної літератури на радянських теренах. З початком Другої світової війни К. опинився в німецькій зоні окупації. Після закриття 1940 Варшавського університету й ліквідації Українського наукового інституту переїхав до м. Холм, де викладав історію в українській гімназії. Найважливішою подією цього часу в житті К. стала публікація

Українським видавництвом у Кракові його «Історії Холмщини і Підляшшя». У грудні 1941 переїхав до Львова, працював у бібліотеці Наукового товариства імені Шевченка, вчителював в українській гімназії. З поверненням до міста радянської адміністрації був запрошений до роботи у Львівському університеті, у серпні 1944 призначений в. о. проф. історії України, а з вересня 1945 — зав. кафедри історії південних і західних слов'ян. Одночасно 1944–46 був старшим науковим співробітником Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР. У повоєнні роки як представник історичної школи М. Грушевського став об'єктом морального терору.

Тв.: Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві 13 ст. — Львів, 1900, т. 1; Молдавсько-польська границя на Покуття по смерті Стефана Великого. В кн.: Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці у Галичині (1894–1904). — Львів, 1906; Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.) // ЗНТШ, 1907, т. 78, кн. 4; Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1911, т. 12: Північно-західна Україна. — Відень, 1917; Територія і населення України. — Відень, 1918; В посольстві до гетьмана: Уривок із щоденника. «Літопис Червоної Калини» (Львів), 1930, ч. 10-12; W sprawie uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie // Biuletyn Polsko-Ukraiński (Warszawa), 1933, № 2 (4); Kilka dat z dziejów dążeń społeczeństwa ukraińskiego do uzyskania własnego uniwersytetu // Там само, 1934, № 4 (39); Michał Hruszewskyj jako uczony: Wspomnienia // Przegląd Historyczny, 1935, t. 32, z. 2; Rozwój imperjalizmu rosyjskiego. — Warszawa, 1935; Два міжнародні історичні з'їзди в Ціріху // Діло, 1938, 4 верес., ч. 195; La littérature historique soviétique-ukrainienne: Compte rendu 1917–1931. — Varsovie, 1938; Богдан Хмельницький у Белзчині й Холмщині. — Краків, 1941; Історія Холмщини й Підляшшя. — Краків, 1941.

Лит.: Пісковий С. [Дашкевич Я.]. М.М. Кордуба та його «Бібліографія історії України» // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР, 1963, № 6; Wączkowski W. Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodległość (New York — London), 1986–91, t. 19, 21, 24; Прицак О. Мирон Кордуба і його життя // Дзвін, 1990, № 7; Прицак О. Мемуаристика Мирона Кордуби // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету, 1997, вип. 1; Його ж. Краєзнавча діяльність Мирона Кордуби // Там само, 1999, вип. 2; Купчинський О. З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського (1927 р.). В кн.: На службі Кліо. — К., Нью-Йорк..., 2000; Рубльов О.С. З історії наукових контактів Галичини і Наддніпрянщини 1920-х рр.: відвідини УСРР львівськими істориками М. Кордубою та І. Крип'якевичем. В кн.: Історія України: Маловідомі імена, події, факти,

вип. 14. — К., 2001; Дашкевич Я. Мирон Кордуба зблизька // Пам'ять століть, 2001, № 6; Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX — перша половина XX ст.). — Тернопіль, 2001; Зайцева З.І. Мирон Кордуба й українські наукові товариства // УІЖ, 2002, № 6; Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). — К., 2004; Листи М. Кордуби до М. Грушевського і Ф. Вовка. — Запоріжжя, 2005; Великопольська У. Малознана праця Мирона Кордуби «Методологія історії»: спроба аналізу // Вісник Львівського університету. Серія історична, 2005, вип. 39/40; Піх О.М. Картотека Мирона Кордуби «Бібліографія історії України»: структура та принципи складання // УІЖ, 2007, № 4; Pedycz W. Miron Korduba (1876–1947). В кн.: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. — Rzeszów, 2007.

О.С. Рубльов.

КОРЕЦЬКИЙ Володимир Михайлович (18(06).02.1890, Катеринослав, нині м. Дніпропетровськ — 25.07.1984, Київ) — правознавець. Заслужений діяч науки і техніки України (1947), академік АН УРСР (1948). Народився в сім'ї службовця. 1910 закінчив Катеринославську гімназію із золотою медаллю. 1911–12 навчався на юридичному факультеті Московського університету, потім — на юридичному факультеті Харківського університету, який закінчив 1916. Як стипендіат був залишений в університеті для підготовки до отримання професорського звання по кафедрі цивільного права та судочинства. 1919 склав магістерський екзамен з історії та догми римського права й почав читати лекції із всевітньої історії держави і права. Взяв участь у створенні 1920 Харківського інституту народного господарства та організації в його складі правового факультету. 1930 правовий факультет було перетворено на інститут радянського будівництва і права, 1932 — на Всеукраїнський комуністичний інститут радянського будівництва і права, 1937 — Харківський юридичний інститут (нині Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого). 1920–41 займав у них посади професора та керівника (з 1937) кафедри історії держави і права. Водночас був зав. правового підвідділу Наркомату закордонних справ УСРР (1921–22), зав. юридичних відділів Укоопспілки (1922–24) і Українбанку (1924–30), старшим консультантом Державного арбітражу при РНК УСРР (1930–35). Початок наукової діяльності К. припадає на 1920-ті рр. У цей період він опублікував низку праць, серед них: «Проблеми приватного міжнародного права в договорах, укладених радянськими республіками з іноземними державами» (1922), «Цивільний кодекс радянських республік» (1923), «Застереження про взаємність у міжнародному приватному праві» (1925), «Савиньї у міжнародному приватному праві» (1926), «Міжнародне

радіоправо», «Нариси міжнародного господарського права» (1928). Результатом досліджень проблем міжнародного приватного права стало створення ним фундаментальної монографії «Нариси англо-американської доктрини і практики міжнародного приватного права» (1948; 1950 видана у перекладі в Китайській Народній Республіці). З цієї проблематики К. 1939 захистив в Інституті держави і права АН СРСР (Москва) докторську дисертацію. 1941 К. у числі інших учених був евакуйований у м. Ташкент (Узбекистан) і у новоствореному там Юридичному інституті викладав всесвітню історію держави і права. Після визволення Харкова і відновлення 1944 діяльності Харківського юридичного інституту працював у ньому проф., а з 1947 — зав. кафедри міжнародного права. 1948 був обраний акад. АН УРСР, 1949 очолив утворений у Києві Сектор держави і права АН УРСР. Після перетворення 1969 сектору на Інститут держави і права АН УРСР був його директором (до 1974, потім — почесний директор). У науковій діяльності К. важливе місце посіли дослідження міжнародного публічного права, яке після Другої світової війни набуло якісно нового характеру, у т. ч. для України як однієї із засновниць Організації Об'єднаних Націй. З даної галузі К. опублікував «Суверенітет» (1963) та «Міжнародно-правова правосуб'єктність Української РСР» (1965). Одним з перших він розпочав вивчення проблеми визначення в міжнародному праві статусу континентального шельфу. У праці «Нове в поділі відкритого моря» (1950) передбачив поділ Світового океану, який остаточно було здійснено 1982 з прийняттям Конвенції ООН з морського права. Протягом багатьох років у сфері його наукових інтересів були проблеми кодифікації міжнародного права, висвітлені у працях: «Перша сесія Комісії міжнародного права» (1956), «Про проект Філда. З історії проектів кодифікації міжнародного права» (1956), «Історія кодифікації міжнародного морського права» (1962). К. багато уваги приділяв дослідженню прогресивних принципів міжнародного права, загальних принципів права, співвідношення міжнародного права з внутрішнім правом. Його ідеї з цих основоположних проблем містяться в працях «Загальні принципи права у міжнародному праві» (1957), «Проблема основних прав і обов'язків держав у міжнародному праві» (1959), «Декларація прав і обов'язків держав» (1962). Широке визнання в Україні і за кордоном набули дослідження К. проекту чеського короля Іржи Подебрада про організацію миру і безпеки, що з'явився 1464 на хвилі гусизму і який відіграв важливу роль у розвитку ідей про співробітництво між народами («Проект Юрія Подебрада про організацію миру і безпеки», 1946, «Проект Іржи Подебрада про організацію миру і сучасність», 1966). Вивчаючи історію вітчизняної науки міжнародного права, К. опублікував дослідження про акад. АН УРСР В. Грабаря, автора фундаментальної праці «Матеріали до історії літератури міжнародного права в Росії. 1617–1917» (1959), а також В. Безобразова, одного із

засновників Інституту міжнародного права, створеного 1873 у м. Гент (Бельгія). Історії права, передусім ранньофеодальної держави і права англо-саксів, К. присвятив праці: «Суд і судовий процес у Франкській державі», «Імунітет у Франкській державі», «Суд франків» (1944), «Військовий устрій Франкської держави», «Англо-саксонські правди», «Лекції з історії держави і права» (1947), «До історії Священної Римської імперії. 1200–1806» (1970). За його редакцією вийшла «Хрестоматія пам'яток феодальної держави і права країн Європи» (1961), де він був також укладачем низки розділів, автором вступних нарисів до них і перекладачем з латинської мови «Золотої булли» 1356 германського імператора Карла IV Люксембурга. У складі делегацій СРСР К. брав участь у підготовчих сесіях заступників міністрів закордонних справ до Паризької мирної конференції, роботі конференції, скликаній для укладення мирних договорів держав антигітлерівської коаліції з колишніми союзниками гітлерівської Німеччини в Європі (1946). Був членом делегації УРСР на 1-й, 2-й, 4-й сесіях ГА ООН (1946, 1947, 1949), радником представника СРСР в Раді Безпеки ООН (1946). 1947 працював у Комітеті ООН з прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації (Нью-Йорк), входив до складу Комісії міжнародного права ООН (Нью-Йорк, 1949–51). Був також членом і 1-м заст. голови Комісії з прав людини ООН (1947–49), яка розробила проект Загальної декларації прав людини 1948, прийняття якої стало визначною віхою в історії людства. К. був радником делегації УРСР на Конференції з підготовки Конвенції про ліквідацію рабства й работоргівлі (Женева, 1956). Брав участь у роботі делегації УРСР на Конференції ЮНЕСКО з питань мирного співіснування держав (Мюнхен, 1957), очолював делегацію УРСР на сесіях Конференції ООН з морського права (Нью-Йорк, 1958; Женева, 1960). Став членом Постійної палати Третейського суду в Гаазі (Нідерланди; 1957–69), працював у Польсько-норвезькій постійній узгоджувальній комісії (1959–60). Вінцем діяльності К. як визнаного у світі авторитета в галузі міжнародного права стало обрання його 1960 на 15-й сесії ГА і Ради Безпеки ООН членом Міжнародного суду ООН у Гаазі строком на 9 років (1961–70), а 1968 — його колегами-суддями — віце-президентом цього суду. З діяльністю К. пов'язано створення в Україні вітчизняної школи міжнародного публічного та міжнародного приватного права. Визнанням його наукових заслуг стало обрання почесним членом Індійського товариства міжнародного права (1960); членом-кореспондентом (1965), дійсним (1977) та почесним (1983) членом Інституту міжнародного права; академіком Мексиканської академії міжнародного права (1968); членом-кореспондентом Аргентинської асоціації міжнародного права. К. — єдиний учений-юрист, який був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці (1980). 15 лютого 1990 РМ УРСР присвоїла ім'я К. Інституту держави і права АН УРСР.

Лит.: Маркус В. Володимир Корецький — перший українець суддя Міжнародного трибуналу в Гаазі // Правовий вісник. — Нью-Йорк, 1963, кн. 2; Денисов В.Н. Владимир Михайлович Корецкий: Библиографический указатель. — К., 1984; Його ж. Владимир Михайлович Корецкий (1890–1984) // Известия вузов. Правоведение, 1986, № 5; Шемшученко Ю.С., Денисов В.Н. Кредо вченого — гуманізм. До 100-річчя від дня народження акад. АН УРСР В.М. Корецького // Вісник Академії наук УРСР, 1990, № 4; Денисов В.Н. Наукова спадщина академіка В.М. Корецького та сучасний розвиток науки міжнародного права. В кн.: Держава і право: Зб. наукових праць. — К.—Дніпропетровськ, 2003.

В.Н. Денисов.

КОРНІЙЧУК Олександр Євдокимович (12.05.1905, станція Христинівка, тепер місто Черкаської обл. — 14.05.1972, Київ) — громадський і державний діяч, письменник-драматург, публіцист. Академік АН УРСР (1939) та АН СРСР (1943). Народився у сім'ї залізничника. 1929 закінчив Київський інститут народної освіти. Працював сценаристом, редактором на Київській, Одеській і Харківській кіностудіях. 1938–1941 очолював правління Спілки письменників України. Його перші п'єси «На грані» (1928), «Кам'яний острів» (1929), «Штурм» (1931) залишилися малопоміченими літературною критикою. Популярність здобув у 1933 п'єсою про події громадянської війни «Загибель ескадри». Широко відомими стали також п'єси К. «В степах України» (1941), «Партизани в степах України» (1941) і «Фронт» (1942), яка за особистим розпорядженням Сталіна була надрукована у «Правді», оскільки в ній йшлося про болючий конфлікт між старою і новою генераціями командирів Червоної армії. Чи не вперше безпосередньо з міжнародною проблематикою К. зіткнувся при підготовці статті для газ. «Радянська Україна» з приводу встановлення повоєнного радянсько-польського кордону. Вона побачила світ 19 лютого 1943 і започаткувала обговорення в офіційній пресі «польського питання», зокрема державної належності західноукраїнських і західнобілоруських земель. Наступного дня стаття була передрукована московською «Правдою», а невдовзі К. було призначено заступником наркома закордонних справ СРСР В. Молотова у справах слов'янських країн. Протягом річного перебування в кабінетах союзного МЗС він мав змогу тісніше познайомитися із функціями, структурою та особливостями діяльності зовнішньополітичного відомства. Це стало у нагоді К., коли 5 лютого 1944 указом Президії Верховної Ради УРСР він був призначений наркомом закордонних справ республіки. Цей крок був реалізацією рішень січневого пленуму ЦК ВКП(б) і X сесії Верховної Ради СРСР від 1 лютого того ж року про перетворення загальносоюзних зовнішньополітичного і оборонного відомств на союзно-республіканські наркомати.

Вже за кілька днів після свого призначення передав голові РНК УРСР М. Хрущову начерки концепції діяльності зовнішньополітичного відомства республіки. «Військова могутність і міжнародний авторитет СРСР, а також перетворення УРСР за роки радянської влади на велику індустріально-колгоспну державу, — зазначав він, — дають нам усі підстави розраховувати на широкі міжнародні зв'язки з іноземними державами». Обґрунтовуючи право республіки на участь у повоєнних мирних конференціях, К. наголошував на тому, що воно зумовлене, передусім, тими великими втратами, яких зазнала Україна під час боротьби з фашистською агресією. Важливим завданням зовнішньополітичної діяльності НКЗС він називав і встановлення дипломатичних зв'язків «з дружніми нам Польщею, Чехословаччиною та післявоєнною Румунією». Паралельно вихід УРСР на міжнародну арену мало забезпечити, на його думку, встановлення дипломатичних відносин з Великою Британією і США: «Якщо ми встановимо дипломатичні зв'язки з цими країнами, або тільки з однією з них, то багато інших країн антигітлерівської коаліції наслідують їх приклад, оскільки уряди цих країн у своїй політиці переважно орієнтуються на Велику Британію і США. Цим актом ми не тільки прискоримо встановлення необхідних нам зв'язків з іноземними країнами, але й забезпечимо позитивне вирішення питання про нашу участь у мирних переговорах». Для виконання цього завдання К. пропонував звернутися до В. Молотова з проханням дати вказівку радянським послам у Лондоні та Вашингтоні прозвонувати настрої урядових кіл щодо можливості обміну дипломатичними місіями з УРСР. Крім того, він вважав за доцільне організувати через англо-російський парламентський комітет спеціальний запит до британського парламенту з цього питання. Інформував голову уряду УРСР про те, що британський і американський послы в СРСР Керр та Аверелл Гарріман у бесіді з В. Молотовим, а пізніше і з ним самим висловили бажання відвідати Київ і, крім того, надіслали на ім'я К. вітальні листи у зв'язку з його призначенням на посаду. В разі їхнього прибуття до Києва К. розраховував влаштувати послам теплий прийом, а за умов позитивного вирішення зазначеного питання посольствами СРСР у Великій Британії та США відразу встановити дипломатичні відносини з цими країнами. Він наголошував також на необхідності активізувати пропагандистську діяльність на зовнішньополітичній арені щодо роз'яснення ролі України як великої європейської держави, її внеску в боротьбу з нацистською Німеччиною, політичного, економічного та культурного розвитку за роки радянської влади. З цією метою пропонував, зокрема, запросити до Києва групу західних кореспондентів і влаштувати для них прес-конференцію за участю наркома закордонних справ УРСР. 9 лютого 1944 К. подав М. Хрущову також план організації НКЗС. За ним наркомові належало мати двох заступників — з країн та з

кадрів і господарства. До компетенції I відділу мали входити зв'язки з сусідніми державами — Польщею, Чехословаччиною і Румунією, II — з Великою Британією і США, III — з Болгарією, Угорщиною, Туреччиною, Грецією та Югославією. Четвертий відділ мав вирішувати питання, пов'язані з Німеччиною, зокрема, готувати матеріали для мирної конференції. Планом передбачалося утворення й низки інших відділів — протокольного, правничого, консульського, друку, кадрів, шифрувального, адміністративно-господарського, а також організація бібліотеки, архіву тощо. З метою підготовки кадрів для посольств, місій та консульств передбачалося зарахувати до наркомату старшими референтами та референтами з Польщі й Чехословаччини, відповідно, по дві і шість осіб, з Румунії — одна і чотири, з Великої Британії та США — по дві і дев'ять осіб. До липня 1944 було утворено лише політичний (займався складанням етнографічних карт західноукраїнського регіону та історичних довідок до них, а також добіркою матеріалів довідкового характеру про окремі країни), секретно-шифрувальний, протокольно-консульський, кадровий відділи і управління справами. У розпал організаційної роботи, 11 липня 1944 після повернення до Києва з Одеси, де К. проводив переговори з представниками союзних держав щодо можливості встановлення консульських зв'язків, він дізнався від М. Хрущова про звільнення з посади наркома. Мотивувалося це тим, що К. не володіє іноземними мовами, а на його місце «рекомендується тов. Мануїльський, який досконало володіє французькою та іншими іноземними мовами». Наступного дня Указом Президії Верховної Ради К. було переведено на посаду голови Комітету у справах мистецтв при РНК УРСР. У 1953–54 був заступником голови Ради Міністрів УРСР. Від 1949 — член ЦК КП(б)У, з 1952 — член ЦК КПРС. Проте вже з 1955 К. повністю зосереджується на творчій роботі та участі у міжнародному русі борців за мир. З 1949 він — член президії, а з 1957 — перший заступник голови радянського Комітету захисту миру, водночас із 1950 — член Всесвітньої ради миру та її бюро. У повоєнний час К. написав п'єси «Приїздить у Дзвінкове» (1945), «Макар Діброва» (1948), «Калиновий гай» (1950), «Крила» (1954), «Чому посміхалися зорі» (1958), «Над Дніпром» (1960), «Сторінка щоденника» (1965), «Розплата» (1967), «Мої друзі» (1968), «Пам'ять серця» (1970), позначені поряд із творчою майстерністю політичною кон'юнктурністю. Був лауреатом Державних премій СРСР (1941, 1942, 1943, 1949, 1951), премії УРСР ім. Т. Шевченка (1971), міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1960). Нагороджений орденами СРСР. Герой соціалістичної праці (1967).

Тв.: Зібрання творів. — К., 1968–1988, т. 1-5.

Лит.: Гебель В.А. А.Е. Корнейчук. — М., 1957; Пам'ять серця. Спогади про Олександра Корнійчука. — К., 1978; Вакуленко Д. Олександр

Корнійчук. — К., 1985; В. Матвієнко, В. Головченко. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

КОХ (Koch) Ганс (07.07.1894, Львів — 9.04.1959, Мюнхен) — німецький історик, теолог. Член Наукового товариства імені Шевченка. Народився у родині чиновника австрійської адміністрації Галичини. 1912 вступив до Віденського університету, де вивчав історію. На початку Першої світової війни записався добровольцем до австро-угорської армії, отримав звання офіцера і був направлений на Східний фронт проти російської армії. У 1918–1920 — сотник генерального штабу Української галицької армії. 1924 закінчив філологічно-філософський факультет Віденського університету, отримав звання д-ра філософії, 1927 — д-ра теології, 1929 став професором. Після приходу до влади в Німеччині А.Гітлера отримав кафедру історії Кенігсберзького університету, а також посаду директора Інституту з вивчення економіки Східної Європи. 1934–37 неодноразово офіційно відвідував Львів. У жовтні 1937 очолив Інститут з вивчення Східної Європи в Бреслау, а згодом — у Мюнхені. Напередодні нападу гітлерівських військ на СРСР (1941) був причетним до створення підрозділів «Легіону українських націоналістів» — «Роланд» і «Нахтігаль». Як представник Східного міністерства та Верховного командування вермахту при штабі групи армій «Південь» брав участь у формуванні німецької політики на Україні. 30 червня 1941 був у Львові, коли Я.Стецько створював уряд відновленої незалежної України. 12 вересня, під час зустрічі в Берліні з С. Бандерою, Я. Стецьком та В. Стахівим, К. вимагав відкликання Акту 30 червня. Протягом 1952–54 очолював Українсько-німецьке товариство ім. Гердера в Мюнхені, а з 1954 був його почесним головою. Від 1953 став головним редактором видання «Щорічники з історії Східної Європи» (Нова серія) (Мюнхен). 1953 у рамках співпраці з церковно-археографічною комісією апостольського візитатора для українців у Західній Європі підготував працю «Теорія Третього Риму в історії відновленого Московського патріархату. 1917–1952», у якій виклав власну періодизацію історії церкви у Східній Європі. Її перший період (1917–1939) К. охарактеризував як національно-церковне розпорошення, спричинене розпадом двох великих східноправославних територіальних церков Російської та Австро-Угорської імперій. На думку автора, другий період (1939–1947) був позначений зближенням Московського патріархату з радянським урядом напередодні Другої світової війни, державно-церковною консолідацією в Росії. Зміст третього періоду (1948–1952) К. визначив як виявлення російської претензії на загальнохристиянський примат. Проблеми, пов'язані з історією України, порушені також у його працях «Православна автокефальна

церква України» (1927), «Візантія, Охрид та Київ 987–1037» (1938), «Україна і протестантизм» (1954) та ін. 1955 К. видав у Вісбадені антологію української поезії (1840–1940).

Тв.: Die orthodox-autokephale Kirche der Ukraine // Osteuropa, 1927; Byzanz, Ochrid und Kiew 987–1037 // Kyrios, 1938; Tätigkeitbericht 1937–1940. В кн.: Jahrbuch des Osteuropa. Instituts Breslau, 1942; Теорія Третього Риму в історії відновленого Московського Патріярхату (1917–1952). — Мюнхен, 1953; Ukraine und Protestantismus. — Oldenbourg, 1954; Die ukrainische Lyrik 1840–1940. — Wiesbaden, 1955.

Лім.: Franz D. Zur antisovjetischen Tätigkeit Professor Hans Kochs in der Ukraine im ersten und zweiten Weltkrieg. В кн.: Zur Ukraine — Politik des deutschen Imperialismus. — Jena, 1969; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993; Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland, Neun Jahrhundert Deutsch. Ukrainischer Beziehungen. — München, 1994; Пусак А.В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР 1941–1945. — К., 1998.

О.А. Іваненко.

КОХ (Koch) Еріх (19.06.1896–12.11.1986) — партійний і військовий діяч нацистської Німеччини. Рейхскомісар України (1941–44). На поч. 1920-х рр. працював дрібним службовцем на залізниці в Рейнській обл., приєднався до націонал-соціалістичної партії, в лавах якої досяг рівня впливового функціонера. Активно виступав за союз Німеччини з СРСР задля подолання наслідків Версальського мирного договору 1919, за що у партійному середовищі отримав прізвисько «Червоний Еріх». Від 1933 був обер-президентом Східної Пруссії. Після окупації гітлерівськими військами 1941 західних територій СРСР призначений рейхскомісаром України. На цій посаді відзначився як один із найбільш жорстоких і наполегливих провідників нацистської колоніальної політики на Сході Європи. Був відповідальним за геноцид в Україні в період її окупації, за спалення сотень поселень, депортування понад 2 млн оstarбайтерів. У промові, виголошеній у Києві в березні 1943, продовжував закликати німців пам'ятати, що «найнижчий німецький робітник расово і біологічно в тисячу разів є більш цінним, ніж місцеве населення». Виступав категоричним противником будь-якої форми української державності. Після Другої світової війни жив інкогніто в британській зоні окупації. 1949 був заарештований у Зх. Німеччині й переданий Польщі. 1959 засуджений польським судом до смертної кари, проте вирок не був виконаний. Перебував у довічному ув'язненні. Помер у м. Барчево (Польща).

Лім.: Dallin A. German Rule in Russia 1941–1945: A Study of Occupation Policies. — London, 1957; The encyclopedia of World War II. — London, 1978; Энциклопедия Третьего рейха. — М., 1996; М., 2000.

В.А. Гриневич.

КРАВЕЦЬ Володимир Олексійович (03.05.1930, с. Шарин Черкас. обл. — 22.07.2011, Київ) — державний діяч, дипломат. 1953 закінчив факультет міжнародних відносин Київського університету, 1956 — аспірантуру на кафедрі історії КПРС Харківського університету, захистив кандидатську дисертацію; 1953–54 був інструктором Київського міському КПУ; 1956–61 — асистент, старший викладач кафедри марксизму-ленінізму Харківського авіаційного інституту, а потім Уманського сільськогосподарського інституту. 1961–65 — консультант відділу науки і культури ЦК КПУ; 1965–67 — старший викладач історії КПРС Київського інженерно-будівельного інституту. Від 1967 — на дипломатичній службі: 1967–71 — радник Постійного представництва УРСР при ООН у Нью-Йорку; 1971–79 — заст. міністра закордонних справ УРСР з питань міжнародних організацій; 1979–84 — постійний представник УРСР при ООН, 29 грудня 1984 — 27 липня 1990 — міністр закордонних справ УРСР. Брав участь у роботі 22–24-ї, 36-ї та 39-ї сесій ГА ООН; очолював українські делегації на 40–44-й сесіях ГА ООН, на 6-й, 8-й і 9-й Надзвичайних спеціальних сесіях, 3-й спеціальній сесії з роззброєння й 14-й спеціальній сесії ГА ООН з намібійської проблеми; 1985 кілька разів головував на засіданнях Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Мав ранг Надзвичайного і повноважного посла СРСР. Обирався депутатом Верховної Ради УРСР (1985–90), членом ЦК КПУ (1986). 26 травня 1989 — 26 грудня 1991 — народний депутат СРСР. На 1-му з'їзді народних депутатів СРСР (1989) наполягав на відмові від обговорення питання про денонсацію «пакту Молотова–Ріббентропа» 1939. Від 1990 — на пенсії.

Лит.: Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Табачник Д. В. Українська дипломатія: нариси історії (1917–1990 рр.). — К., 2006.

В.І. Головченко.

КРАВЧУК Леонід Макарович (нар. 10.01.1934, Великий Житин, Волинське воєводство, Польща, нині село Рівнен. обл.) — політичний і державний діяч. Перший президент незалежної України (1991–94). Почавши трудову діяльність після завершення 7-го класу, паралельно навчався у Рівненському кооперативному технікумі, після закінчення якого вступив до Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. 1958, маючи диплом економіста, розпочав викладання політекономії у фінансовому технікумі м. Чернівці. 1960–1967 працював на різних посадах у Чернівецькому обкомі КПУ. 1967–1970 навчався в аспірантурі Академії суспільних наук при ЦК КПРС (Москва), захистив дисертацію на тему «Сутність прибутку при соціалізмі та його роль у колгоспному виробництві». Від 1970 — на роботі в апараті ЦК КПУ, де пройшов шлях

від зав. сектору перепідготовки кадрів відділу організаційно-партійної роботи до зав. відділу пропаганди та агітації. Від жовтня 1989 до червня 1990 — секретар ЦК КПУ з питань ідеології, кандидат у члени політбюро ЦК КПУ, з червня 1990 — член політбюро, 2-й секретар ЦК КПУ. Обирався депутатом ВР СРСР 10-го (1984–1989) та 11-го (1989–1991) скликань. У березні 1990 обраний народним депутатом ВР УРСР, у липні 1990 — головою ВР УРСР. У цей же час стає членом ЦК КПРС. У серпні 1991 вийшов з КПРС. На виборах 1 грудня 1991 був обраний президентом України. 7-8 грудня того ж року разом із президентом Росії Б. Єльциним і головою ВР Білорусії С. Шушкевичем взяв участь у нараді в Біловезький Пущі (Білорусь), де було ухвалено рішення про ліквідацію СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав. За період його діяльності на посаді Президента України були сформовані основні засади української зовнішньої політики та механізми її практичної реалізації, створена законодавча база зовнішньополітичної діяльності, зокрема, ухвалено закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» (1991), Постанову Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» (1993). У 1992 Україна підписала Гельсінський Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, у вересні того ж року отримала статус «спеціально запрошеного гостя» у ПАРЄ. 1993 Україною був ратифікований Договір про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь та Лісабонський протокол до нього. 14 червня 1994 у Люксембурзі Л.М. Кравчук підписав Угоду про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. У період його президентства відбулося широке міжнародне визнання незалежної Української держави і встановлення дипломатичних відносин, сформувався розгалужена система двосторонніх міжнародних зв'язків. У підсумку візитів на вищому рівні було підписано низку основоположних договорів у галузі двосторонніх міждержавних відносин: про дружбу і співробітництво між Україною і Туркменістаном (Ашгабат, 10 жовтня 1992), про основи міждержавних відносин, дружбу і співробітництво між Україною та Узбекистаном (Київ, 25 серпня 1992), про дружні відносини та співробітництво між Україною і Республікою Болгарія (Софія, 5 жовтня 1992), про дружбу та співробітництво між Україною та Естонською Республікою (Таллінн, 26 травня 1992), про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Польща (Варшава, 8 травня 1992), про дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Індія (Делі, 27 березня 1992), про дружбу і співробітництво між Україною і Монголією (Улан-Батор, 5 листопада 1992), про дружбу та співробітництво між Україною та Турецькою Республікою (Анкара, 4 травня 1992), угоду про основи взаємовідносин і співробітництва між Україною та Арабською Республікою Єгипет (Каїр, 22 грудня 1992),

договір про добросусідство, дружні відносини та співробітництво між Україною та Словацькою Республікою (Київ, 29 червня 1993). 1994 на дострокових президентських виборах Л.М. Кравчук поступився Л.Д. Кучмі. Того ж року був обраний народним депутатом України. Від 1998 став членом Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). За списком партії в березні 1998 обраний до ВР України, був членом комітету в закордонних справах і зв'язках з СНД. 1999 обраний співголовою Всеукраїнського об'єднання демократичних сил «Злагода». Під час парламентських виборів 2006 очолював опозиційний виборчий блок «Не так!». 2006 вийшов зі складу керівних органів своєї політичної сили й присвятив себе суспільно-політичній діяльності. Нагороджений орденами Жовтневої революції, Трудового Червоного Прапора, За вірність Вітчизні, Ярослава Мудрого 5-го — 2-го ступенів. 2001 присвоєно звання Герой України.

Тв.: Держава і влада: досвід адміністративної реформи. — К., 2001; Маємо те, що маємо. — К., 2002; Одна Україна, єдиний народ. — К., 2010.

Лит.: Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. — К., 1994; Чемерис В. Президент. — К., 1994; Михальченко М., Андрущенко В. Беловежське. Л. Кравчук. Україна 1991–1995. — К., 1996; Литвин В.М. Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука. — К., 1997; Бойко О.Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. — К., 2002.

О.М. Горенко.

КРАЛИЦЬКИЙ Анатолій Федорович (12.02.1835, с. Вишні Чабини, Словаччина — 11.02.1894, Мукачеве, Закарпат. обл.) — письменник, історик, фольклорист, журналіст і громадський діяч. Один із закарпатських «будителів» 2-ї пол. 19 ст. Народився в сім'ї священика. Освіту здобув у монастирських школах та Ужгородській духовній семінарії. Від 1869 і до кінця життя був ігуменом Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря. Бібліографія наукових, публіцистичних і літературних праць К. налічує понад 400 позицій. Він друкувався в різних виданнях Будапешта, Відня, Москви, Санкт-Петербурга, Києва, Львова, зокрема на сторінках перших у Закарпатській Україні періодичних видань «Церковная газета» (1856–58) і «Свет», у галицьких часописах «Слово», «Житє і слово». Автор низки романтичних творів: «Князь Лаборець», «Пугачов», «Наполеон в Москві», «Жизнь на Руси», «Пастир у полонинах», «Не ходи, Грицю, на вечорниці!», біографічного нарису «Михаил Александрович Балудянский» та ін. 1874 опублікував уривок з Мукачівського літопису 15 ст. (сам літопис не знайдений) та статтю «Северно-Восточная Угорщина», в якій дав топографічно-географічний опис усіх закарпатських комітатів з характеристикою міст і сіл, національного складу їхніх

жителів тощо. Зібрані ним фольклорні матеріали опублікували Я. Головацький у 4-томній праці «Народные песни Галицкой й Угорской Руси» (1878), М. Драгоманов у збірниках «Малоруські народні пісні» та «Малоруські народні перекази». Підтримував творчі контакти з багатьма діячами культури та науки, зокрема з А. Будиловичем, Б. Дедицьким, А. Дешком, Ф. Єзберовим, О. Петровим, К. Сушкевичем, І. Срезневським, М.Ф. Раєвським, І. Франком.

Іменем К. названо вулиці в Ужгороді та Мукачеві, а в с. Чабини (Межилабірський округ, Словаччина) йому споруджено пам'ятник.

Лит.: Микитась В. Галузка могутнього дерева. — Ужгород, 1971; О. Анатолій Кралицький. Бібліографічний покажчик. — Ужгород, 1994; Бабота Л. Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX ст. — Братислава—Пряшів, 1994; Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII — перша половина XX ст.). — Ужгород, 1999.

С.В. Віднянський.

КРИЖАНИЧ (Križanić) (Неблюшський-Явканиця) Юрій Гаспарович (бл. 1618, поблизу м. Бихач, Боснія — 12.09.1683, поблизу м. Відня) — хорватський богослов, священник-місіонер, письменник, філолог, історик. Походив з хорватського роду, що отримав у 13 ст. дворянство від короля Угорщини і Хорватії Бели IV. Здобував освіту в Загребській семінарії, Віденській колегії, угорсько-хорватській колонії у Болоньї. 1641 вступив до грецького Коллегіуму св. Афанасія, заснованому в 16 ст. у Римі з метою сприяння унії грецької і римської церков. Упродовж навчання в Римі уявлення К. про історію та культуру України формувалися під впливом його українських друзів, передусім І. Ісаковича й П. Боровицького. У цей же час він ознайомився з «Граматиною» українського письменника-полеміста М. Смотрицького. К. був глибоко обізнаний із творчою спадщиною П. Могили, І. Гізеля, Л. Барановського. Під впливом єпископа Української греко-католицької церкви М. Терлецького перейнявся ідеями слов'янської єдності. Популяризуючи церковну унію, К. багато подорожував Європою. 1647 уперше відвідав українські землі під час поїздки до Москви в складі делегації, очолюваної воєводою київським А. Кисілем. Узявши участь у виданні 1652 у Римі поетичної збірки, присвяченої імператору Фердинанду III, сприяв популяризації на Заході включених до неї творів українського фольклору. 1658 прийняв рішення вступити на службу до російського царя Олексія Михайловича й вирушив до Росії. По дорозі відвідав Львів, де оглянув типографію Львівського братства та значно поповнив власну книжкову колекцію, виявляючи особливий інтерес до літератури польського бароко. У Переяславі К. вперше був присутній на богослужінні у православній церкві. У квітні 1659 прибув до Ніжина, де прожив півроку та був гостинно прийнятий козацьким пол-

ковником В. Золотаренком. Під впливом вражень від мандрівки на шляху до Москви українськими землями К. написав статті «Путно описание от Львова до Москвы» та «Беседа со Чиркасом» (1659), де, зокрема, порушив питання російсько-українських відносин. Його твори зазнали сильного впливу української народної мови. По прибутті до Москви 1661 був відправлений у заслання до Тобольська, де написав свою знамениту працю «Політика» (1666), у якій здійснив аналіз економічного й державно-політичного розвитку Росії. Отримавши 1676 царське прощення, він виїхав до Польщі. Брав участь у складі козацького війська у поході під проводом польського короля Яна III Собеського проти військ Османської імперії, під час якого 1683 загинув неподалік Відня.

Тв.: Політика. — М., 1997.

Лит.: Белокуров С.А. Юрий Крижанич в России (по новым документам). — М., 1902; Дацюк Б.Д. Юрий Крижанич. Очерк политических и исторических взглядов. — М., 1946; Булич С.К. Очерк истории языкознания в России. — СПб., 1904; Епифанов П.П. Происки Ватикана в России и Юрий Крижанич // Вопросы истории, 1953, № 10; Ресо А. Križanićevi pogledi na srpskohrvatski jezik i njegove dijalekte. — Beograd, 1981; Пашенко Є. Юрій Крижанич і Україна // Всесвіт, 1989, № 9; Хамм И.И. Древность и современность о Ю. Крижаниче // Венские доклады к IX Международному съезду славистов в Киеве. — Вена, 1983; Пушкарев Л.Н. Юрий Крижанич: Очерк жизни и творчества. — М., 1984; Алиева И.Х.К. Юрий Крижанич: проекты государственно-правовых реформ и модель формы правления для России: Автореф.дис. ... к.ю.н. — Нижний Новгород, 2012.

О.А. Іваненко.

КРИМСЬКИЙ Агатангел Юхимович (15(03).01.1871, Володимир-Волинськ, нині м. Володимир-Волинський — 25.01.1942) — сходознавець, історик літератури, письменник, перекладач. Від 1876 освіту отримував у Звенигородському міському училищі, з 1881 — у протогімназії Острога, з 1884 — у 2-й Київській гімназії, з 1885 — у Колегії Павла Галагана. 1889–92 продовжив навчання в Лазаревському інституті східних мов у Москві, 1892–96 — на історико-філологічному факультеті Московського університету під керівництвом учених В. Міллера, Р. Брандта, М. Соколова та В. Гер'є. 1896–98 на стипендію від Лазаревського інституту перебував у науковому відрядженні в Сирії та Лівані. Розпочав співробітництво з арабськими науковими часописами, в т.ч. з філологічним журналом «Ал-Машрік». Працював в арабських рукописних сховищах і бібліотеках, зокрема в Бейруті (Ліван), де зібрав багато документів і матеріалів, які опрацьовував до кінця життя. 1898–1918 викладав арабську, перську та турецьку мови в Лазаревському інституті, став

професором (1900). Під час Першої світової війни улітку 1917 був відряджений Російською АН до Трапезунда (Туреччина), окупованого російською армією, зі спеціальною місією забезпечити охорону місцевих пам'яток історії та культури. 1918 переїхав до Києва, став проф. Київського університету. Увійшов до складу Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української АН. Став одним із її академіків-засновників (1918). Був неодмінним секретарем УАН/ВУАН і одночасно головою 1-го історико-філологічного відділу УАН/ВУАН (1918–29). За його ініціативою 1925 було засноване Київське відділення наукової асоціації сходознавства. 1926 — голова Комісії для вивчення візантійського письменства та впливу його на Україну; до роботи в Комісії залучив багатьох знавців східних та класичних мов, зокрема колишніх викладачів Київської духовної академії. У травні 1928 був переобраний секретарем ВУАН, але уряд не затвердив його на цій посаді. Після процесу в справі «Спілки визволення України» К. усунули з усіх академічних посад та від науково-викладацької роботи. Перебуваючи у скрутних матеріальних умовах, К. продовжував наукові студії, написав у 1930-х рр. низку нових книг, зокрема «Історію хозар». Лише у 1937 розпочав роботу співробітником Інституту мовознавства АН УРСР, з 1938 — завідувач відділу української мови. Після приєднання західноукраїнських земель до УРСР власті заохочували його поїздки до Львова, де він зміг виступати з науковими доповідями і брав участь в організації наукових установ. 1940 йому присвоїли звання заслуженого діяча науки УРСР, а 15 січня 1941, у зв'язку з відзначенням 70-річного ювілею від дня народження, нагородили орденом Трудового Червоного Прапора. Після початку Великої вітчизняної війни був заарештований (20 липня 1941) за звинуваченням в антирадянській націоналістичній діяльності й етапом відправлений до Казахстану. У жовтні цього ж року був ув'язнений у Кустанайській тюрмі НКВС. Невдовзі помер у тюремній лікарні. Справу проти К. припинено 1957. Реабілітований 1960.

К. посів провідне місце в розгортанні сходознавчих студій в Україні. У різні роки опублікував багато праць з історії, літератури та культури східних народів, зокрема Ірану, Туреччини та інших країн Близького Сходу, студій з семіології, історії ісламу, огляди сирійської й абіссинської літератур, студії про роль слов'янського елементу в Османській імперії, дослідження з історії Хозарії, Криму. К. належать переклади з арабського та турецького фольклору, зокрема творів Антари, ал-Мааррі, Джама, Міхрі-хатун, Омара Хайяма, Сааді, Халіфа Зія, Хафіза, Фірдоусі та ін. Перекладав турецькою твори Т. Шевченка. Як письменник став відомий своїми поезіями на східній теми — збіркою «Пальмове гілля» у 3-х частинах (1901, 1908, 1922), а також збіркою прози «Бейрутські оповідання» (1906). Брав участь у багатьох сходознавчих інституціях і товариствах, був секретарем Східного відділу Московського археоло-

гічного товариства (1900–18). Редагував друкований орган цього т-ва «Древности восточные», а також «Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом восточных языков». Ним написана більша частина статей, присвячених Близькому та Середньому Сходу, в енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона, енциклопедичному словнику братів Гранат. Його учнями були А. Горстер, Я. Кемаль, Б. Міллер, В. Мінорський, А. Олесицький, С. Олфер'є, А. Тейле, Г. Чирков та інші.

Праці К. сприяли також розвитку українського мовознавства, поширенню української мови. Разом з К. Михальчуком підготував «Програму для собирания особенностей малорусских говоров» (1910) для Петербурзької АН. 1918 за ініціативою К. засновано Комісію живої української мови для створення українсько-російського словника. Під його керівництвом та за його участю були складені «Найголовніші правила українського правопису» (1921). Видав низку пам'яток як додаток до «Української граматики», а також у книзі «Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.» (1922, співавтор О. Шахматов). Присвятив низку праць українській літературній мові, її збагаченню й унормуванню: «Практический курс для изучения малорусского языка» (1906), «Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья» (1907–08. Т. 1-2), «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (1922). Приділяв значну увагу українському літературному процесові: «Про лубочну українську літературу» (1893), «Про рукописи Руданського, про їх відносини між собою та про поетові листи» (з додатком двох листів Руданського до його брата, 1895), «Знадоби для життєпису (1833–1873)» (1926, співавтор М. Левченко) та ін. Крім того, підготував розвідки про Івана Вишенського, Б. Грінченка, М. Драгоманова, М. Комарова, І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, І. Карпенка-Карого, О. Кобилянську, М. Коцюбинського, П. Тичину, Лесю Українку, Ю. Федьковича та ін. Здійснював дослідження з антропології («Про антропологічний склад східних слов'ян», 1928), етнографії та фольклористики («Народна пам'ять про Шевченка», 1891; «Шевченко в народних оповіданнях», «До питання про стародавні малоруські релігійні сказання», 1896; «Українська етнографія в чужім опоеитизуванні», 1928 тощо).

Пам'ять про К. вшановано низкою меморіальних заходів. 1970 16-та сесія Генеральної асамблеї ЮНЕСКО внесла його ім'я до переліку видатних діячів світу. Ім'я К. надано Інституту сходознавства НАН України, встановлено премію ім. А. Кримського НАН України.

Тв.: Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения // Киевская старина, 1895, № 9-10; Мусульманство и его будущее. Прошлое ислама, современное состояние мусульманских народов, их умственные способ-

ности, их отношения к европейской цивилизации. — М., 1899; Лекции по истории Ирана: Арсакиды, Сасаниды и завоевание Ирана арабами. — М., 1900; Ислам, его возникновение и старейший период его истории. — М., 1901; Лекции по истории семитских языков, вып. 1-2. — М., 1902-03; Лекции по Корану, вып. 1. — М., 1902; История арабов, их халифат, их дальнейшие судьбы и краткий очерк арабской литературы. — М., 1903; Семитские языки и народы, ч. 1-3. — М., 1903-12; Бейрутські оповідання. — К., 1906; Из истории Турции (От основания государства до XVI века): Конспект лекций. — М., 1909; История Персии, ее литературы и дервишской теософии, т. 1-3. — М., 1909-17; История Турции и ее литературы, т. 1-2. — М., 1910-16; История арабов и арабской литературы, ч. 1-3. — М., 1911-13; Історія Персії та її письменства. — К., 1923; Хафиз та його пісні (бл. 1300-1389) в його рідній Персії XVI в. та в Новій Європі. — К., 1924; Перський театр, звідки він узявся і як розвивавсь. К., 1925; Вступ до історії Туреччини, вип. 3. — К., 1926; Історія Туреччини та її письменства, т. 2, вип. 2. — К., 1927; Оповідання арабського історика Абу-Шоджі Рудраверського XI в. про те, як охрестили Русь. В кн.: Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія, ч. 1. — К., 1927 (у співавт.); До історії вищої освіти у арабів та дещо про Арабську академію наук. К., 1928 (у співавт.); История новой арабской литературы: XIX — начало XX вв. — М., 1971; Пальмове гілля. Екзотичні поезії. — К., 1971; Твори, т. 1-5. — К., 1972-73; Письма из Ливана. 1896-1898. — М., 1975; Низами и его современники. — Баку, 1981; Історія Туреччини: Звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності. — К.-Львів, 1996; Епістолярна спадщина Агатангела Кримського, т. 1-2. — К., 2005.

Лит.: Бібліографічний покажчик друкованих писань професора А.Е. Кримського // Записки Історично-філологічного відділу УАН, 1919, кн. 1; Бібліографічний покажчик писаннів академіка А.Ю. Кримського. — К., 1926; Білоштан Я. А. Є. Кримський — український письменник // Літературний журнал, 1941, № 4; А.Е. Кримський: Бібліографічний покажчик. — К., 1941; Н.Д. [Полонська-Василенко Н.] Агатангел Кримський // Україна (Париж), 1949, № 2; Мухин М. З життєпису академіка А. Кримського // Визвольний шлях, 1963, кн. 6-8; Бабишкін О.К. Агатангел Кримський: Літературний портрет. — К., 1967; Гурницький К.І. Кримський як історик. К., 1971; Полонська-Василенко Н.Д. Академік Агатангел Юхимович Кримський (1871-41) // Український історик, 1971, № 3/4; А.Ю. Кримський: Бібліографічний покажчик (1889-1971). — К., 1972; Гурницький К.І. Агафангел Ефимович Крымский. — М., 1980; Веркалець М.М. А.Ю. Кримський у колі своїх сучасників. — К., 1990; Борисенко В. Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф // Народна творчість і

етнографія, 1991, № 3; Прицак О. Агатангел Кримський // Київська старовина, 1992, № 1; Його ж. Про Агатангела Кримського у 120-ті роковини народження // Східний світ, 1993, № 1; Веркалець М.Н. Проблема духовності тюркських народів в исследованиях А.Е. Крымского. — К., 1994; Матвеева Л.В., Циганкова Е.Г. А.Ю. Кримський — неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування. К., 1997; Циганкова Е.Г. Академік Агатангел Кримський. В кн.: Члени-засновники Національної академії наук України: Зб. нарисів. — К., 1998; Матеріали ювілейної сесії секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, присвяченої 130-річчю від дня народження А.Ю. Кримського. — К., 2002; Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості. — К., 2006.

О.В. Ясь.

КРИЧЕВСЬКИЙ Микола Васильович (24.11.1898, Харків — 11.09.1961, Париж) — живописець, графік, театральний декоратор. Син художника В.Кричевського. Початкову художню освіту отримав у батька. 1917 закінчив 4-у київську гімназію. Працював художником і актором у театрі М.К.Садовського, з яким восени 1919 виїхав у гастрольне турне по Європі. Художник театру товариства «Просвіта» в Ужгороді, де продовжив освіту в Й. Бокшая. Від липня 1923 — у Празі, де одночасно вчився в Українській студії пластичних мистецтв та Мистецько-промисловій школі (закінчив 1928). Від 1929 жив у Парижі, оформляв вистави в театрах: «Théâtre des Arts» (1939), «Théâtre Hébertot» (1942) та ін. Добровольцем пішов на фронт Другої світової війни як громадянин Франції; був нагороджений орденом Почесного легіону. Брав участь у колективних виставках українських митців, мав персональні виставки у Львові, Варшаві, Празі, Парижі. 1945 зробив 45 ілюстрацій пером і пензлем до французького видання «Тараса Бульби» М. Гоголя. Прославився як віртуоз-аквареліст, майстер ліричного міського краєвиду. Збагатив мистецтво сотнями акварельних пейзажів Франції, Італії, Австрії, Швейцарії. 1957—61 звертається до ремінісценцій з України («Осінній краєвид з церквою», «На Україні», «Перед дощем», «Спогади з України» та ін.). Виставляв у повоєнний час свої твори в Парижі, Римі, Брюсселі, а також в США і Канаді. Автор майже 7 тис. творів, серед них акварелі з видами Парижа, Венеції, Марселя, Лозанни, Відня та ін., портрети історичних діячів (великого князя київського Володимира Святославича та ін.). Картини К. зберігаються в різних музеях Франції, Канади і США, а також в Україні (Києві, Каневі і Полтаві).

Лім.: Книга творчості митців поза батьківщиною. — Філадельфія, 1981; Попович В. Микола Кричевський // Нотатки з мистецтва, 1981, № 21; Богацька Е. Виставка «Повернення» // Визвольний шлях, 1995, № 7; Рубан В. Майстер акварелі Микола Кричевський. В кн.: Михайло

Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст. — К., 1996; Кейван І. Українські митці поза батьківщиною. — Едмонтон—Монреаль, 1996; Малаков Д. Кричевські в Києві // Родовід, 1997, № 1 (15); Столітній ювілей художника Миколи Кричевського. В кн.: Календар «Просвіти» на 1999 р. — Ужгород, 1999; Галян Г. Акварелі родини Кричевських // Зоря Полтавщини, 2000, 22 лют.; Лебедев Г. Повернення в Україну спадщини художників Кричевських // Київська старовина, 2000, № 6; Малаков Д. Твори Кричевських у Музеї культурної спадщини // Пам'ятки України: історія та культура, 2003, № 3.

Г.П. Герасимова.

КРУК (Kruk) Григорій Якович (30.10.1911, с. Братишів, нині село Івано-Франків. обл. — 05.12.1988, Мюнхен) — скульптор, графік. Народився в родині гончара. В його майстерні К. почав ліпити з глини. Після закінчення Станіславської деревообробної школи навчався в Мистецько-промисловій школі м. Львова, працював у майстернях різьбяр А. Ковера та скульптора С. Литвиненка. 1932 вступив на скульптурне відділення Краківської академії мистецтв, вчився (до 1934) у К. Ляшка. 1936–40 як стипендіат Українського наукового інституту в Берліні вчився в Берлінській академії мистецтв у професорів А. Фоке, О. Гіцбергера, Ф. Блачека, А. Кранца і А. Бреккера. У роки Другої світової війни мешкав у Німеччині. Після Паризької виставки 1954 до К. прийшло міжнародне визнання: 1955 відбулася його виставка в Бонні, 1957 — у Римі, 1961 — у Нью-Йорку та Філадельфії, 1962 — у Берліні, 1963 — у Торонто. 1964 у Ватикані Папа Римський Іоанн Павло II нагородив К. дипломом і медаллю за виконані ним скульптурні портрети кардинала Й. Сліпого та Папи Римського Павла VI. 1968 К. демонстрував свої твори в Мерано (Італія) та Вільдбаді (ФРН), 1970 — у Дубровніку (Югославія), 1971 — у Генті (Бельгія), 1986 — у Кіхлі (Велика Британія). Основними темами його творчості були туга за рідною землею, доля селян, історичне минуле України. Він створив понад 300 монументальних і малоформатних скульптур, зокрема, скульптурні портрети: Анни Ярославни, великого князя київського Володимира Святославича, Т. Шевченка, Л. ван Бетховена, М.В. Лисенка, В. Стефаніка, С. Петлюри, І. Мазепи. Серед найвідоміших його творів — «Родина втікачів» (1938), «Голівка хлопчика» (1938), «Мати з дитям» (1944), «Селяни перед розстрілом у Станіславі» (1944–45), «Швачка» (1946), «Бандурист» (1958), «Голова дитини» (1959), «Стояча жінка» (1960), «Лежача» (1967), «Портрет батька» (1968), «Дівчина з глечиком» (1973), «Танцюристка» (1975). Основна частина його спадщини зберігається в Українському вільному університеті (Мюнхен), частина — в Національному музеї (Париж), Британському музеї (Лондон), інших зарубіжних музеях та у приватних колекціях. В Україні

твори К. представлені в Національному художньому музеї України (Київ), в Івано-Франківському художньому музеї, Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва.

Тв.: Мій шлях до різьби. В кн.: Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева. — Мюнхен, 1983.

Лит.: Гординський С. Крук, Павлось, Мухин: Три українських різьбяр. — Мюнхен, 1947; Книга творчості українських митців поза Батьківщиною. — Філадельфія, 1981; Попович В. Українська тематика в творах Григора Крука // Нотатки з мистецтва (Філадельфія), 1986, № 26; Даревич Д. Григорій Крук — співець селянської долі // Сучасність, 1987, № 7/8; Її ж. З нагоди виставки скульптур Григорія Крука в Англії // Визвольний шлях, 1987, № 8/9; Попович В. Григорій Крук // Сучасність, 1990, № 6; Качуровський І. Григор Крук, скульптор, якого не знають на Україні // Україна, 1990, № 1; Мельник В. Мистецтво, народжене сонцем і землею: Скульптор Григорій Крук повертається в Україну // Культура і життя, 1992, 19 груд.; Григорій Крук та європейська пластика середини ХХ століття: Матеріали міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 3–5 грудня 1992 р.). — К., 1995; Стебельський Б. Григорій Крук. В кн.: Українці в Берліні 1918–1945. — Торонто, 1996; Гентош О. Мистецтво Григорія Крука повертається у Львів // Вісник Львівської Академії мистецтв, 1998, вип. 9; Кишакевич-Качалуба Х. Спомин про Григора Крука // Там само.

Г.П. Герасимова, Д.В. Грузін.

КРУПНИЦЬКИЙ Борис Дмитрович (24.07.1894, с. Медведівка, нині село Черкас. обл. — 05.06.1956, Гіммельпфортен, Німеччина) — історик. Народився в сім'ї псаломщика. 1913 закінчив гімназію в Черкасах і цього ж року поступив на історико-філологічний факультет Київського університету, відвідував лекції М. Довнар-Запольського, В. Данилевича, Є. Сташевського та ін. 1916 був мобілізований до армії. 1918 відновив навчання в університеті, але вже наступного року добровільно став вояком української армії. 1919–20 служив у складі 2-ї Волинської дивізії Армії Української Народної Республіки. Після відступу Армії УНР до Польщі був інтернований у табір у м. Каліш. Невдовзі емігрував до Німеччини. Працював як сільськогосподарський робітник (поблизу Гамбурга), там познайомився і згодом одружився з німкенею Маргаритою Шпрекельзен (її спадок дав йому змогу продовжити освіту). Від 1925 разом з дружиною жив у Берліні. Деякий час працював на тамтешніх фабриках і заводах, вивчав німецьку мову в Інституті для іноземців при Берлінському університеті (1925–26). Від зимового семестру 1926/27 відвідував заняття на історичному факультеті Берлінського університету. Водночас став стипендіатом (як учасник бойових дій Армії УНР)

Українського наукового інституту (УНІ) в Берліні та учнем Д. Дорошенка й І. Мірчука. У Берлінському університеті спеціалізувався у вивченні східноєвропейської історії. Під керівництвом О. Геча підготував дисертацію на тему: «Johann Christian von Engel und die Geschichte der Ukraine» («Йоганн Християн фон Енгель та Історія України»), яку захистив 26 червня 1929 й отримав учений ступінь д-ра філософії. Деякий час працював асистентом при кафедрі історії України в УНІ. Перебував у творчому відрядженні в Українському вільному університеті в Празі, де 1932 отримав звання доцента за працю «Гетьман Мазепа у світлі німецької літератури його часу». Від 1933 був науковим співробітником, з 1941 — професором УНІ. Проживаючи постійно в Берліні, регулярно виїздив читати лекції до Праги. 1939 у Лейпцигу опублікував німецькою мовою «Історію України від початку до 1917 року» (2-е вид. Лейпціг, 1943; 3-є — Вісбаден, 1963). У різні роки К. опрацьовував фонди Пруської державної бібліотеки м. Берліна, Дрезденського державного архіву, Стокгольмського державного архіву. 1945, коли стала очевидною поразка військ вермахту, і УВУ переніс свою академічну діяльність з Праги до Мюнхена, К. оселився в містечку Гіммельпфортен, звідти їздив читати лекції в УВУ. Водночас з 1946 став проф. Православної богословської академії. Від 1947 (і до 1949) був головою Історичної комісії НТШ, від 1948 — дійсним членом УВАН. Працював також у церковно-археографічній комісії Апостольського візитатора для українців у Західній Європі. 1953 був обраний дійсним членом Міжнародної вільної академії наук у Парижі. Є автором понад 140 праць (опубліковані українською, німецькою та англійською мовами) з історіографії, історіософії, методології історії, політичної історії Гетьманщини, мазепинської еміграції, історії українсько-шведських відносин на поч. 18 ст. У повоєнний період брав участь у дискусіях про шляхи та методологічні засади розвитку української історіографії, виступав за її інтеграцію до європейської науки.

Тв.: Johann Christian v. Engel und die Geschichte der Ukraine. — Berlin, 1931; Мазепа в світлі шведської історіографії. В кн.: Мазепа. Збірник. — Варшава, 1938, ч. 1; Hetman Mazepa und seine Zeit (1687–1709). — Leipzig, 1942; Geschichte der Ukraine. — Leipzig, 1943; Wiesbaden, 1963; До методологічних проблем української історії. — Авгсбург, 1946; Історичні основи європеїзму України // ЛНВ (Регенсбург), 1948, № 1; Теорії доби і сучасність // Орлик (Берхтесгаден), 1948, № 7; «Нація» в козацькій Україні XVIII віку // Україна (Париж), 1952, № 8; Теорія III Риму і шляхи російської історіографії. — Мюнхен, 1952; Німеччина й Україна в XVIII ст. (Міллер, Шлецер, Енгель, Гаммердорфер, Вангер, Шпітлер) // Україна (Париж), 1953, № 10; Основні проблеми історії України. — Мюнхен, 1955; Богдан Хмельницький в світлі української історіографії //

Київська старовина, 1995, № 6; Гетьман Данило Апостол і його доба. — К., 2004.

Лит.: Оглоблин О. Борис Крупницький (1894–1956). В кн.: Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672–1742): його життя і доля. — Мюнхен, 1956; Полонська-Василенко Н. Професор д-р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894–1956): 3. Праці Б. Крупницького. В кн.: Крупницький Б. Українська історична наука під Сове́тами (1920–1950). — Мюнхен, 1957; Вінтоняк О. Борис Дмитрович Крупницький, 1894–1956 // Український історик, 1987, № 1/4; Давлетов О.Р. Б.Д. Крупницький — історик українського козацтва // Записки науководослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст., 1998, вип. 3; Горобець В.М. Борис Крупницький — повернення в Україну. В кн.: Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. — К., 2001; Ясь О. Історична доба у світлі наукової дискусії української еміграції другої половини 40-х рр. XX ст. (Б. Крупницький, В. Петров) // Молода нація: Альманах, 2002, № 2; Його ж. Борис Крупницький // Історіографічні дослідження в Україні, 2003, вип. 12.

О.В. Ясь.

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Соломія Амвросіївна (23.09.1872, Білявинці, нині село Тернопільської обл. — 16.11.1952, Львів) — оперна і камерна співачка, педагог. Одна з найвизначніших виконавиць світового оперного мистецтва (лірико-драматичне сопрано). Початкову музичну освіту отримала в Тернопільській музичній школі товариства «Приятелі музики». Її перший публічний виступ відбувся 1883 на концерті, присвяченому пам'яті Т. Шевченка у м. Тернополі, де співала у складі хору товариства «Руська бесіда». З 1891 по 1893 навчалася у Львівській консерваторії Галицького музичного театру, в класі професора В. Висоцького. У квітні 1892 відбувся її перший сольний виступ: виконала головну партію в ораторії Г.-Ф. Генделя «Месія». Як оперна співачка дебютувала 1893 на сцені Львівського міського театру в партії Леонори («Фаворитка» Г. Доніцетті). За рекомендацією і допомогою артистки італійської опери Дж. Беллінчоні 1893–1894 вдосконалювала своє мистецтво в Мілані у студії професора Ф. Креспі. 1895 вивчала репертуар німецького композитора Р. Вагнера у Відні у професора Й. Генсбахера. Від середини 1890-х років розпочалася її тріумфальна кар'єра оперної співачки в країнах Європи, Африки, Північної та Південної Америки. Гастролювала в Італії (Кремона, Трієст 1895, Неаполь 1903, Генуя 1904, Мілан 1904, 1906, 1909 і 1915, Рим 1905), Росії (Петербург 1899–1901), Польщі (Варшава 1898–1902), Аргентині (Буенос-Айрес 1897), Франції (Париж 1902), Єгипті (Каїр 1904) та ін. Виконувала головні жіночі партії в операх Ж. Бізе

(«Кармен»), Дж. Верді («Богема», «Аїда», «Отелло», «Трубадур», «Бал-маскарад»), Дж. Пучіні («Богема», «Мадам Батерфляй»), Р. Вагнера («Лоенгрін», «Тангейзер», «Валькірія»), Р. Штрауса («Саломея», «Електра»), І. Піццетті («Федра»), Ф. Чилеа «Глорія», П. Чайковського («Євгеній Онегін», «Пікова дама») та ін. Її талановите виконання зумовило світове визнання опері Дж. Пучіні «Мадам Батерфляй», поставленої 1904 в трієстінському театрі «Гранде». Партнерами співачки на сцені були Е. Карузо, Т. Руффо, М. Баттістіні, Л. Тетраціні, Ф. Шаляпін, С. Арнольдсон та ін. Творча дружба пов'язувала її з італійським диригентом А. Тосканіні, українським композитором М. Лисенком. 1920 залишила оперну сцену і розпочала камерну діяльність. До репертуару кожного зі своїх концертів обов'язково включала солоспіви українських композиторів, а також українські народні пісні. Її останній концертний виступ відбувся 1929 у Римі. Отримала звання «Вагнерівська примадонна ХХ ст.». Від 1939 К. проживала на батьківщині, де давала приватні уроки вокалу, викладала у Львівській державній консерваторії ім. М. Лисенка. 1951 отримала звання заслуженого діяча мистецтв УРСР, наступного року — професора. На честь артистки 1991 засновано Міжнародний конкурс оперних співаків ім. С. Крушельницької.

Лит.: Кортопассі Р. «Мадам Батерфляй» — триумф Соломії Крушельницької // Музика, 1973, № 4; Головащенко М. Соломія Крушельницька в «Ла Скала» // Музика, 1978, № 5; Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листи. — К., 1978. — Ч. 1-2; Володимир Лучканін. Соломія Крушельницька та Італія // День, 2006, № 198.

В.В. Піскіжова.

КУЛИНИЧ Іван Маркович (15.08.1924, с. Грушківка Черкаської обл. — 28.09.2002, Київ) — історик. Один із засновників школи германістики в Україні. Професор (1975), заслужений діяч науки УРСР (1984). Народився в селянській родині. Після закінчення сільської 7-річної школи К. вступив до Смілянського механіко-технологічного технікуму. Під час Великої вітчизняної війни був мобілізований до Червоної армії (1944). У червні того ж року — тяжко поранений, втратив зір. Після тривалого лікування закінчив Ніжинську школу з підготовки сліпих інвалідів Великої вітчизняної війни для навчання у вузах і 1948 став студентом історичного факультету Львівського університету. Отримавши диплом з відзнакою, від 1953 К. працював в Інституті історії АН УРСР, пройшовши шлях від аспіранта до головного наукового співробітника відділу всевітньої історії і міжнародних відносин. 1958 він захистив кандидатську дисертацію «Становище і боротьба робітничого класу Болгарії на початку ХХ ст. (1907–1912 рр.)» (науковий керівник В.А. Жебокрицький), 1970 — докторську «Загарбницька політика німецького імперіалізму щодо України в кінці 19 — на початку 20 ст.».

Сфера наукових інтересів К. охоплювала дослідження з історії Німеччини, країн Центрально-Східної Європи, міжнародних відносин та ін. 1959 вийшла його перша монографія «Револьюційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні 1918-1919 рр.», яка 1961 була перевидана німецькою мовою у Лейпцигу. 1963 опублікована праця К. «Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914 рр.)», а 1969 — «Українсько-німецькі історичні зв'язки», в якій розглянуто взаємини з часів Київської Русі і до кінця Другої світової війни. К. вивчав також питання історії німецьких колоній в Україні. Підсумковою студією з цієї проблематики стали «Нариси з історії німецьких колоній в Україні» (1995, у співавторстві). Він є автором 350 наукових і науково-популярних публікацій, у тому числі понад 20 індивідуальних і колективних монографій. Брав участь у роботі VII (1973, Варшава), VIII (1978, Загреб-Любляна), IX (1983, Київ) і X (1988, Софія) Міжнародних з'їздів славистів, на яких були представлені його доповіді (у співавт.): «З історії громадських, культурних та наукових зв'язків українського народу з зарубіжними слов'янськими народами в ХІХ ст.», «Культурна співпраця слов'янських країн на сучасному етапі», «Національне та інтернаціональне в соціалістичних культурах слов'янських народів» і «Інтернаціоналізація матеріального і духовного життя слов'янських народів у співдружності соціалістичних країн (основні напрями, форми)», а також виступав на міжнародних наукових конференціях, що відбувалися в Росії і країнах далекого зарубіжжя. У 1960–70 К. неодноразово виїжджав у наукові відрядження до Німецької Демократичної Республіки. Був членом Міжнародної асоціації дослідників історії і культури російських німців (Москва), правління Українського відділення товариства радянсько-німецької дружби.

Нагороджений 3-ма орденами: Вітчизняної війни I та II ступеня, Трудового Червоного Прапора і багатьма медалями. Лауреат премії ім. Д. Мануїльського АН УРСР (1976).

Тв.: Револьюційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні. 1918–1919 рр. — К., 1959; Економічне співробітництво УРСР з країнами соціалізму. — К., 1962; Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). — К., 1963; Економічні та культурні зв'язки УРСР і НДР. — К., 1966; Українсько-німецькі історичні зв'язки. — К., 1969; Перша на німецькій землі. — К., 1974; Німецька Демократична Республіка в співдружності країн соціалізму. — К., 1976; Трасса братського сотрудництва. — К., 1980; Рабочий класс Германской Демократической Республики — ведущая сила в строительстве социалистического общества. — К., 1982; Нариси з історії німецьких колоній в Україні. — К., 1995 та ін.

Лит.: Историческата българистика в чужбина 1944–1980. Библиографски справочник. — София, 1983; Слово про вченого // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 1995, вип. 5; Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. — К., 1998, вип. 1; Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. — К.–Л., 2003, вип. 2, частина 1; Віднянський С. Іван Маркович Кулинич (1924–2002 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 2004, вип. 13; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

С. В. Віднянський, Н. В. Кривець.

КУНДЮБА Іван Дмитрович (24.04.1909, Тертишники, нині село Черніг. обл. — 20.06.1975, Київ) — історик. Дослідник історії міжнародних відносин. Народився в селянській родині. Закінчив Ніжинський інститут соціального виховання (1932), аспірантуру при Академії історії матеріальної культури (1935, Ленінград, нині м. Санкт-Петербург). 1935–41 працював у вишах Києва. Учасник Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945. Від 1946 працював у Міністерстві закордонних справ УРСР, 1946–47 — у Франції, в. о. заступника головного уповноваженого уряду УРСР з репатріації, від 1949 — голова президії Українського товариства культурного зв'язку з закордоном. 1949–55 очолював кафедру історії Київського педагогічного інституту, з 1956 — доцент, з 1966 — професор кафедри нової та новітньої історії Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. 1964 захистив докторську дисертацію на тему: «Крах панської Польщі і радянсько-польські відносини під час другої світової війни (1939–1945 рр.)». Автор бл. 100 наукових праць, серед них монографії: «Исторические предпосылки краха панской Польши» (К., 1959); «Советско-польские отношения» (К., 1963). Брав участь у колективних працях «Дружба і співробітництво народів України і Польщі» (К., 1967); «Великий Жовтень і міжнародний робітничий і національно-визвольний рух» (Львів, 1967) та ін. Був нагороджений орденами і медалями СРСР, Польщі.

Лит.: Антонюк С.М. Ювілей І.Д. Кундюби // УІЖ, 1969, № 9; Іван Дмитрович Кундюба. Некролог // Там само, 1975, № 10.

Г.С. Брега.

КУНИЦЬКИЙ Стефан (Степан; р. н. невід. — березень 1684, Могилів, нині Могилів–Подільський) — державний та військовий діяч. Гетьман Правобережної України (1683–84). Походив з української шляхетської родини, що проживала на Брацлавщині. Виконував дипломатичні доручення гетьманів І. Виговського, П. Дорошенка та І. Самойловича. 1672 був військовим товаришем Війська Запорозького. Під час перебу-

вання 1673 у Варшаві таємно нобілітувався у шляхетський стан сеймом Речі Посполитої, за що після повернення до Батурина був заарештований і перебував у в'язниці. Після звільнення переїхав на Правобережжя, де з 1677 займав посаду немирівського старости. Звідти передавав лівобережному гетьману І. Самойловичу важливу інформацію, яка характеризувала міжнародно-політичне та військове становище у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі. 1681, згідно з універсалом наказного гетьмана Я. Драгинича, К. був призначений полковником Білоцерківського полку, а через два роки взяв активну участь у вигнанні його з Правобережжя як турецько-молдовського ставленика. У липні 1683 зібрав козацьку раду, яка ухвалила рішення: визнати протекторат короля Яна III Собеського над Військом Запорозьким на Правобережжі, підтримати війну Речі Посполитої з Османською імперією і здійснити похід на турецько-татарські володіння в Молдові та Північному Причорномор'ї. 24 серпня 1683 К. королівським універсалом призначений гетьманом Війська Запорозького у Правобережній Україні. Пізніше йому були вручені клейноди — булава, короґва, печатка із «старожитнім гербом України». У листопаді того ж року на чолі 5–6-тис. українського війська здійснив похід до Молдавського князівства та Буджаку, відволікаючи тим самим частину османських сил від участі у боях з Австрією та Річчю Посполитою після Віденської битви 1683. 4 грудня (за ін. даними — 5 груд.) 1683 К. здобув перемогу над турецько-татарськими військами Яли-паші під м. Кіцкани (нині село в Молдові), після чого рушив углиб володінь Ногайської орди. Знищив поселення навколо Акермана (нині м. Білгород-Дністровський) і дійшов до берегів Чорного моря, де розорив передмістя Ізмаїла та Килії. Ці бої досить детально висвітлювали тогочасні європейські газети — польські, італійські, німецькі, французькі та швейцарські «летючі листки». Зважаючи на гучний резонанс цих подій, король Ян III Собеський намагався використати інформацію про оволодіння правобережним гетьманом татарськими територіями на польсько-російських переговорах у Москві, змусивши останню поступитися в окремих питаннях майбутнього «Вічного миру» (1686). Одержана К. перемога у Північному Причорномор'ї була відзначена святковою літургією в головному соборі Відня за участю германського імператора Леопольда I Габсбурга та римського папи Інокентія XI. 30 грудня біля с. Тобак (нині с. Табаки Одес. обл.) війська кримського хана Хаджи-Гірея II (12 тис.) протягом п'яти діб атакували козаків К. в оборонному таборі. Не витримавши ворожого натиску, К. разом з кінними полками (бл. 2 тис.) зумів переправитися через річку й покинути табір, де залишалися піхотні полки на чолі з полковником А. Могилою (бл. 4 тис.), які через деякий час також вирвалися з оточення. У лютому 1684 К. направив до Варшави посольство на чолі з генеральним писарем Пяйковським і

полковником Я. Дуніним-Расцьким. Його вимоги сприяли появі сеймових та королівських актів 1684–85, які в межах законодавства Речі Посполитої надавали певного правового оформлення козацькому устроєві Правобережної України. Під час свого гетьманування К. зумів від імені короля відродити в Правобережній Україні окремі інститути козацької державності, знищені у попередні роки під тиском Речі Посполитої, Османської імперії та Російської держави. Розпочавши колонізаційні заходи на правобережних землях України, гетьман зміг підготувати ґрунт для своїх наступників у справі відтворення ними державних інститутів правобережної частини Українського гетьманату. У березні 1684 під час проведення козацької ради в м. Могилів був убитий козаками, невдоволеними його діями в битві поблизу с. Тобак.

Лит.: Крупницький Б. З історії Правобережжя 1683–1688 рр. В кн.: Праці історико-філологічного товариства в Празі. — Прага, 1942, т. 4; Чухліб Т. Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683–1684). В кн.: Україна в Центральній-Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII ст. — К., 2000; Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). — К., 2004.

Т.В. Чухліб.

КУЧМА Леонід Данилович (нар. 09.08.1938, с. Чайкине, Черніг. обл) — державний, політичний та громадський діяч. Президент України (1994–2004). Кандидат технічних наук (1990), професор (1992), член Інженерної академії України, дійсний член низки АН зарубіжних країн. Народився в селянській родині. Закінчив фізико-технічний факультет Дніпропетровського університету (1960), за фахом — інженер-механік у галузі ракетної техніки. Працював у конструкторському бюро (КБ) «Південне» (м. Дніпропетровськ): інженером, старшим інженером, провідним конструктором (1960–72). Був технічним керівником випробувань ракетних комплексів на космодромі «Байконур» (Казахстан), помічником головного конструктора (1972–75), секретарем партійного комітету КПУ КБ «Південне» (1975–80) та виробничого об'єкта «Південний машинобудівний завод» (1980–82). Від 1982 — 1-й заст. начальника і генерального конструктора КБ. 1986–92 — генеральний директор ВО «Південний машинобудівний завод». 1990–94 — народний депутат України 12–13-го скликань, член комісії Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки (1990–92), член Ради національної безпеки України (1992–93). Був президентом Українського союзу промисловців і підприємців (1993–94). 13 жовтня 1992 — 21 вересня 1993 — прем'єр-міністр України. 10 липня 1994 обраний Президентом України. Запровадив програму радикальних економічних перетворень. Співголова Конституційної

комісії (1994–96). Активно сприяв прийняттю Конституції України 1996. Як глава держави 1994 підписав Меморандум про надання гарантій Україні з боку ядерних держав — США, Великої Британії та Російської Федерації, 1997 — Хартію про особливе партнерство НАТО і України, 1998 видав Указ про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. Це сприяло тому, що Україна стала членом Ради Європи, уперше у своїй історії врегулювала відносини з усіма сусідніми державами. За період свого президентства здійснив низку зарубіжних візитів для проведення міждержавних переговорів на двосторонній та багатосторонній основі. Підписав договори та угоди України про дружбу і співробітництво з Чеською Республікою (Прага, 1995), Італійською Республікою (Рим, 1995), Фінською Республікою (Гельсінкі, 1996), Королівством Іспанія (Мадрид, 1996), Грецькою Республікою (Афіни, 1996), Російською Федерацією (Москва, 1997), Республікою Португалія (Лісабон, 2000) та ін. 14 листопада 1999 вдруге обраний Президентом України. Запропонував стратегію економічної та соціальної політики на 2000–04 «Україна: поступ у XXI століття». 2004, після завершення другої президентської каденції, очолив добротинну організацію «Україна: Президентський фонд Леоніда Кучми». Є лауреатом Ленінської премії у галузі науки і техніки (1981, за участь у створенні унікальних космічних технологій), Державної премії України у галузі науки і техніки (1993).

Тв.: Вибрані статті, виступи. — К., 2001, т. 1-2; Україна: європейський вибір. — К., 2003; Україна — шляхом реформ. — К., 2003; Своім шляхом: Роздуми про економічні реформи в Україні. — К., 2004; Україна — не Росія. — М., 2004; После Майдана: Записки президента: 2005–2006. — М., 2007; Кроки становлення національної економіки: 1994–2004 роки. — К., 2008.

Лит.: Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. — К., 1994; Луканов Ю.В. Третій Президент: Політичний портрет Леоніда Кучми. — К., 1996; Земні шляхи і зоряні дороги: Штрих до портрета Леоніда Кучми. — К., 1998; Леонід Кучма: Людина і Президент. — К., 1998; Бондаренко К. Портрет на фоні епохи. — Х., 2007.

В.М. Литвин.

КЮЛЬМАН (Kühlmann) Ріхард фон (03 (за ін. даними — 17).05.1873, Стамбул — 06 (за ін. даними — 16).02.1948, Ольштадт, Німеччина) — німецький дипломат. Його батько був директором анатолійських залізниць. К. вивчав право в університетах Лейпцига, Берліна, Мюнхена. 1896 став доктором права. 1899 поступив на службу до МЗС Німеччини. Після роботи в Санкт-Петербурзі був 1904–05 повіреним у справах у Танжері (нині м. Сеута, Іспанія), від 1909 — радником посольства в Лондоні. 1915 його призначили посланником у Гаазі

(Нідерланди), а 1916 — перевели до Стамбула. Від 7 серпня 1917 — статс-секретар закордонних справ Німеччини. Очолював німецьку делегацію під час переговорів у Брест-Литовську (нині м. Брест, Білорусь), які закінчились укладенням Брестського мирного договору УНР з державами Четверного союзу (9 лютого 1918) та Брестського мирного договору РСФРР з державами Четверного союзу (3 березня 1918). 20 грудня 1917 напередодні від'їзду до Брест-Литовська К. оголосив у рейхстазі перед лідерами німецьких партій програму основних напрямів роботи німецької делегації на переговорах. У ній йшлося, зокрема, про те, що Берлін вимагатиме від російського уряду право на самовизначення для Польщі, Литви та Курляндії, а відокремлення від колишньої Російської імперії Фінляндії, України, Кавказу й інших її частин визнає тільки тоді, коли це зробить російський уряд. Водночас, проголосивши радянський уряд єдиним офіційним партнером Німеччини на Сході, К. фактично санкціонував проведення конфіденційних переговорів з Українською Народною Республікою. Переконавшись, що більшовики не збираються приймати умов Берліна, Німеччина і її союзники кардинально змінили ставлення до українського питання, і К. став активно вести переговори з українською делегацією для тиску на російську, щоб підписати мир на вигідних для Центральних держав умовах. Тим часом подальше ускладнення економічного становища Центральних держав змусило їх піти на значні поступки в переговорах з українцями у територіальному питанні. 16 січня 1918 К. погодився підтримати вимоги української делегації з прикордонних питань — щодо «етнічного розширення в Холмській губернії». 5 лютого 1918 у Берліні на спеціальній нараді представників вищої влади імперій — Німеччини та Австро-Угорщини, яка відбувалася під головуванням кайзера Вільгельма II Гогенцоллерна, К. підтримав пропозицію міністра закордонних справ Австро-Угорщини О. Черніна про необхідність терміново укласти мир з Україною. Було також ухвалено рішення про створення для українців Східної Галичини окремого коронного краю у складі Австро-Угорщини та приєднання Холмщини до УНР. Необхідною передумовою для підписання мирного договору з Україною були домовленості з торгово-економічних питань. 9 лютого 1918 К., виступаючи на пленарному засіданні, присвяченому підписанню мирного договору з УНР, відзначив: «...те, що цей мир підписано з молодістю і перспективною державою, яка вийшла із штормів цієї великої війни, сприймається представниками союзних делегацій з особливим задоволенням». При обговоренні питання мирного договору з УНР у рейхстазі 20 лютого 1918 К., говорячи про вигідність для Німеччини підписання цього документу, зазначав, що Німеччина і особливо Австро-Угорщина зацікавлені у налагодженні торговельних відносин з Україною, в обміні фуражу та сировини на промислові товари. 3 березня 1918 К. підписав

Брестський мирний договір з РСФРР, а 7 травня цього ж року — Бухарестський мирний договір з Румунією. Наступного місяця, виступаючи в рейхстазі, заявив, що Німеччина не зможе успішно закінчити війну самими лише військовими засобами без залучення дипломатії. Це викликало гнів начальника генштабу генерала Е.Людендорфа та його прибічників, і К. змушений був піти у відставку (24 червня). Відтоді він зосередився на промисловій діяльності та управлінні своїми маєтностями. У передвоєнний період (до Другої світової війни) виконав низку неофіційних дипломатичних доручень німецького уряду у Франції та США.

Тв.: Erinnerungen. — Heidelberg, 1948.

Лит.: Мирные переговоры в Брест-Литовске. — М., 1920, т. 1; Гофман М. Война упущенных возможностей. — М.-Л., 1925; Нотович Ф.И. Захватническая политика германского империализма на Востоке в 1914–1918 гг. — М., 1947; Документы внешней политики СССР. — М., 1957, т. 1; Норден А. Между Берлином и Москвой. К истории германо-советских отношений. — М., 1957; Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора: Сборник документов. — М., 1968, Т.1; Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. — К., 1999; Кураєв О.О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). — К., 2006.

Н.В. Кривець.

Л

ЛАНГЕ (Lange) Тор (09.04.1851, Копенгаген — 22.02.1915, Нападівка, нині село Вінниц. обл.) — данський освітній діяч, письменник, перекладач. Навчався в Копенгагенському університеті (1869–1874), студював слов'янські мови. За офіційним запрошенням приїхав у Росію, де від 1876 вів виклади в Москві у Лазаревському інституті східних мов (до 1906), а також Катковському ліцеї (1876–1887). Одночасно працював консулом королівства Данії в Москві (1887–1907). У 1893 захистив у Копенгагені докторську дисертацію про творчість російського поета О.К. Толстого. Свою письменницьку творчість і наукову діяльність присвятив популяризації в Данії слов'янських та інших іноземних літератур. Ще до переїзду в Москву зацікавився культурною спадщиною українського народу, яку вперше презентував у перекладах на шпальтах копенгагенських періодичних видань — «Північного журналу для загальної освіти та цікавого читання» (оповідання Марка Вовчка «Максим Гримич» і «Чумак») й «Ілюстрованих відомостей» (народна пісня «Стоїть явір над водою»). Відтоді систематично публікував данською мовою найкращі зразки українського пісенного фольклору у своїх поетичних збірках: «Деякі народні пісні» (1878), «Через мальовану шибку» (1894), «Ноктюрн» (1897), «Далекі мелодії» (1902), «Гра на скрипці» (1906). Багато перекладених Л. українських пісень тоді ж набули нові — данські мелодії, написані П. Ланге-Мюллером, Г. Кнудсенем, К. Лінггартом та іншими композиторами країни, й стали данськими народними піснями («Ой не світи, місяченьку», «Плавай, плавай, лебедонько» тощо). Й у своїх оригінальних творах Л. широко послуговувався образами з українських поезій — Т. Шевченка («Тополя»), С. Руданського («Повій, вітре, на Вкраїну») та ін. 1888 він переклав пам'ятку Київської Русі — «Слово о полку Ігоревім». Ознайомленню з Україною, її природою були присвячені подорожі Л. Враження від мандрівок 1881 по Волині і Київщині увійшли до розділів «В Україну», «Степовий сон», «З України», «Присмерки» у книзі «З Росії», виданій 1882. Розвитку дансько-українських культурних взаємин сприяли знайомства й зв'язки Л. з А. Кримським, Ф. Коршем та іншими діячами літератури і науки в Україні і Росії. Від 1883 Л. регулярно відвідував Україну, де й закінчив свій творчий і життєвий шлях в маєтку дружини Н. Протопопової на Вінниччині і був пізніше перепохований у Копенгагені.

Тв.: Nogle Folkeviser. — København, 1878; Fra Rusland. — København, 1882; Strengespil. — København, 1906.

Лит.: Памяти Тора Ланге // Русский филологический вестник, 1915, № 3; Petersen С. og Andersen V. Illustreret dansk litteraturhistorie. — København, 1925. — Bd. 4; Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. — Львів, 1998. — Кн. II.

М.М. Варварцев.

ЛЕВИТСЬКИЙ Микола Григорович (26.07(07.08) 1883–05.09.1939) — громадський і політичний діяч, дипломат, правник. Н. в с. Хрінівка (нині село Він. обл.). Закінчив юридичний факультет Київського університету (1909) і Вищу політ. школу у Берліні (1924). 1906 вступив до УСДРП, брав участь у революційній роботі серед селянства, працював у профспілках Києва. З 1908 служив помічником присяжного повіреного Київської судової палати. 1914–17 — поручик російської армії, учасник воєнних дій Першої світової війни. У квітні 1917 як представник української громади Кубані на Всеукраїнському національному конгресі був обраний до складу Української Центральної Ради. Був головою агітаційно-просвітнього відділу УЦР, членом комісій з розробки статуту автономії України та законодавчих внесень (останню очолював протягом червня 1917 — січня 1918). У травні 1917 Л. — делегат Першого Українського військового з'їзду. У червні того ж року був кооптований до складу обраного з'їздом Українського генерального військового комітету. У січні–лютому 1918 брав участь у переговорах Української Народної Республіки про мир із представниками країн Четверного союзу в м. Брест-Литовський. Разом з іншими делегатами (О. Севрюком і М. Любинським) 9 лютого 1918 підписав Брестський мирний договір УНР з державами Четверного союзу. В березні 1918 Л. призначений першим дипломатичним представником УНР у Туреччині. Відбуваючи до Стамбула, він отримав від УЦР особливе завдання — залагодити можливі непорозуміння між Україною та Туреччиною за право володіти Кримом, який розглядався урядом УНР як складова частина української держави, «в котрій, — писав Л., — мусульманському населенню повинні бути забезпечені всі його національні права». Між тим, таких непорозумінь не виникло. Л. активно приступив до організації посольства, встановлення поштово-телеграфних, економічних, торговельних зв'язків між Туреччиною і УНР. Через місяць нова влада — гетьмана П. Скоропадського — відкликала Л. з цієї посади. У травні 1918 Л. за дорученням Законодавчої Ради проголошеної на той час Кубанської Народної Республіки очолив її делегацію, яка на початку червня провела переговори з гетьманом Скоропадським про приєднання Кубані до України. Того ж місяця Л. було призначено заступником директора департаменту зовнішніх зносин МЗС Української Держави, членом її делегації на переговорах із представниками РСФРР в Києві. У період правління Директорії УНР Л. працював

у складі дипломатичної місії УНР у Парижі (Франція), був учасником Паризької мирної конференції 1919–1920, згодом — заступником дипломатичного представника УНР у Швейцарії (до листопада 1920). Емігрував до Німеччини, де займався науковою роботою у галузях економіки і права. Поступово схилився до визнання радянської влади в Україні, у червні 1921 вийшов зі складу Закордонної групи Української соціал-демократичної робітничої партії. У січні 1925 з дозволу уряду УСРР повернувся в Україну, працював у Харкові на різних посадах у торгово-промислових закладах і Держплані УСРР. У березні 1931 був заарештований, а в лютому 1932 засуджений за сфабрикованою справою Українського національного центру і засланий до таборів Красноярського краю (нині територія РФ). За наступним вироком військового трибуналу (9 червня 1939) Л. був страчений. Реабілітований у березні 1989.

Лит.: Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998; Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). — К., 2000.

Г.В. Стрельський.

ЛЕВИЦЬКИЙ Борис Васильович (19.05.1915, Відень — 28.10.1984, Мюнхен) — історик, публіцист, громадський і політичний діяч. Член Наукового товариства імені Шевченка, Німецького товариства вивчення Сх. Європи (Штутгарт, ФРН), Економіко-політичного товариства (Франкфурт-на-Майні, ФРН), Товариства вивчення іноземних країн (ФРН). Народився в сім'ї професора гімназії. Навчався в народній, потім — середній школах м. Бережани. 1938 отримав ступінь магістра філософії у Львівському університеті. Від кінця 1930-х рр. пов'язаний з лівим крилом націоналістичного руху, редагував його газету «Нове село» (1936–39) у Львові. З початком Другої світової війни переїхав до Кракова. Входив до складу Української повстанської армії. 1942 став співзасновником Української народно-демократичної партії, 1945 — (разом з І. Багряним, Г. Костюком, І. Майстренком) Української революційно-демократичної партії в Мюнхені. 1948 відкрив власне соціологічне дослідницьке бюро, 1949–56 редагував газету «Вперед». Від 1952 — консультант із радянських проблем Німецької соціал-демократичної партії. Від 1955 випускав щомісячний німецькомовний бюлетень про вищих партійних діячів СРСР. Був науковим співробітником Дослідницької служби Східної Європи у Дюссельдорфі, від 1959 — фундації ім. Фрідріха Еберта в Бонні. У 1960–1970-х рр. активно співпрацював з Комісією дослідів сучасної України. Досліджував проблеми соціальної і політичної історії СРСР та радянської України повоєнного часу, сталінського терору 1930-х, опозиційного руху 1960–70-х рр. Автор бібліографічних довідок про діячів

соціалістичних країн у англомовних довідниках «Who's who». Як професор соціології викладав на факультеті права і суспільно-економічних наук Українського вільного університету в Мюнхені. 1983 — співредактор бюлетеня Інституту досліджень національних проблем при УВУ. Займався публіцистичною діяльністю в німецькій пресі. Від 1947 — співробітничав у газеті «Die Brücke». Опублікував понад 120 статей на українську та радянську тематику в німецьких фахових журналах «Vierteljahres Berichte», «Osteuropa», «Österreichische Osthefte», польському еміграційному виданні «Kultura», російській газеті «Русская мысль» (Париж), а також українських часописах «Сучасність» (Нью-Йорк, Мюнхен), «Українські вісті» (Новий Ульм, Німеччина; Детройт, США), «Український самостійник» (Мюнхен).

Тв.: Vom roten Terror zur sozialistischen Gesellschaft (1961); Die Ukraine nach dem zweiten Weltkrieg (1962); Die Sowjetukraine, 1944–1963 (1964); Terror i rewolucja (1965); Die Kommunistische Partei der Sowjetunion — Porträt eines Ordens (1967); Die rote Inquisition (1967; англ. пер. — 1971); The Soviet political elite (1969); Die sowjetische Nationalitätenpolitik nach Stalins Tod, 1953–1970 (1970); Die Gewerkschaften in der Sowjetunion (1970); Die Marschälle und die Politik (1971); Politische Opposition in der Sowjetunion, 1960–1972 (1972); The Stalinist terror in the thirties (1974); Sowjetische Entspannungspolitik heute (1976); Das Sowjetvolk — Nationalitätenpolitik als Instrument des Sowjetimperialismus (1982); Politics and Society in Soviet Ukraine, 1953–1980 (1984).

Лім.: Добрянський М. Монографія про советський терор // Листи до приятелів, 1962, № 7/8; Майстренко І. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні. — Едмонтон, 1985; Левицький Борис. В кн.: Українська революційно-демократична партія (УРДП–УДРП): 36. матеріалів і документів. — Чикаго–К., 1997; Левицький Борис Васильович. В кн.: Українська журналістика в іменах. — Львів, 2000, вип. 7; Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років. — К., 2008.

Н.О. Лаас.

ЛЕВИЦЬКИЙ Кость Антонович (18.11.1859, Тисьмениця на Станіславщині — 12.11.1941, Львів) — політичний і державний діяч, дипломат. Народився у сім'ї священика. Після закінчення Станіславської гімназії навчався на юридичному факультеті Львівського, потім Віденського університетів, де 1884 захистив докторську дисертацію. Від 1890 займався приватною адвокатською практикою у Львові, допомагав створенню й діяльності фінансово-економічних організацій — «Народна торгівля», страхова компанія «Дністер», Крайовий союз кредитовий (згодом — Центробанк, очолював у 1898–1939), Крайовий союз ревізійний (очо-

лював з 1904) та ін. У 1889–1905 редагував «Часопис Правничий», був багаторічним президентом Товариства українських правників у Львові. 1899 став співзасновником Української національно-демократичної партії. У 1907 обраний депутатом австрійського парламенту, 1908 — галицького сейму. Керував діяльністю Українського парламентського клубу у Відні та сеймового клубу у Львові. У серпні 1914 очолив понадпартійне політичне представництво українців Галичини — Головну українську раду, у травні 1915 — Загальну українську раду. Від листопада 1918 — голова тимчасового Державного секретаріату ЗУНР (до 4 січня 1919). З 1 серпня 1920 увійшов до складу екзильного уряду ЗУНР у Відні як уповноважений з питань преси і пропаганди (з початку 1921 — уповноважений із закордонних справ). 11 вересня того ж року очолив західноукраїнську делегацію у складі представника польської меншості зі Львова Е. Брайтера, посла ЗУНР у Берліні Є. Левицького, секретаря делегації Л. Мишуги, заступника голови делегації О. Назарука, яка через Берлін і Щецін вирушила до Риги для участі у мирних переговорах між Польщею і більшовицькою Росією. Протягом 26 вересня — 6 жовтня Л. намагався порозумітися з українськими членами більшовицької делегації (наркомом землеробства УСРР Д. Мануїльським та колишніми членами Галицького ревкому М. Бараном і Н. Хоминим) на ґрунті проведення у Східній Галичині референдуму щодо її державно-правового статусу та допуску делегації ЗУНР до повноправної участі у переговорах. Більшовицькі делегати вимагали від Л. офіційного засудження С. Петлюри і в принципі не заперечували проти галицьких пропозицій. Однак галицько-більшовицький діалог не привів до бажаних результатів. Як згадував О. Назарук, Д. Мануїльський на прощання виправдовувався перед Л.: «Ми мир підписуємо, але тяжкий для Галичини, Білорусії й України... Полякам оддали й мою батьківщину... Ми стекли кров'ю і не можемо нічого кращого мати... Коли буде мир, буде нам революція... З Галичини зробимо питання Ельзасу і Лотарінгії». Протестуючи проти торгу радянської делегації західноукраїнськими і західнобілоруськими землями, Л. спільно з делегатами Білоруської Народної Республіки (В. Ластовський, О. Головінський, О. Цвікевич) офіційно виступили з відозвою «До всіх!», яку було оприлюднено у пресі. Протягом 1921–1922 Л. продовжував активну дипломатичну діяльність. Від січня 1921 працював уповноваженим у закордонних справах в уряді (Колегії уповноважених) диктатора ЗУНР Є. Петрушевича. Вів переговори у Женеві з головою Верховного комісаріату Ліги Націй у справах біженців Ф. Нансеном, відвідав США з повноваженнями самостійно вести фінансові й торговельно-політичні переговори та підписувати відповідні угоди. 1922 виїздив разом із Є. Петрушевичем до Генуї (де відбувалася міжнародна конференція) для укладення таємних домовленостей із наркомом закордонних справ УСРР

Х. Раковським про спільні антипольські дії, намагався добитися згоди радянського уряду на відкриття у Харкові й Москві дипломатичних представництв ЗУНР. Після рішення Ради послів Антанти від 14 березня 1923 про анексію Східної Галичини Польщею й саморозпуску екзильного уряду ЗУНР Л. засудив продовження Є. Петрушевичем зв'язків із більшовиками й вирішив повернутися до Галичини, перейшовши на позиції «угодовства», тобто порозуміння з поляками. Після повернення до Львова у 1924 він відійшов від участі в активному політичному житті й зосередився на праці в культурних, господарських і фахових установах. До вересня 1939 очолював у Львові Союз українських адвокатів та редагував журнал «Життя і право», в 1935–1939 був членом Начальної ради адвокатів у Варшаві, одночасно — директором Центробанку. Наприкінці вересня 1939 Л. був заарештований органами НКВС СРСР, але у червні 1941 звільнений «за відсутністю доказів злочину». Після німецької окупації Львова увійшов (6 липня 1941) до складу львівської Ради сеньйорів, реорганізованої 30 липня в Українську національну раду — координуючий центр до часу відновлення (як сподівалися її керівники) державної незалежності України, який «достосовуватиметься до вимог німецької влади, щоб тим чином здійснити якнайскоріше Соборну Україну».

Тв.: Німецько-український правничий словник. — Львів, 1893, 1920; Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. — Львів, 1926; Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. — Львів, 1928–1930, т. 1-3; Великий зрив (від березня до листопада 1918). — Львів, 1931).

Лит.: Андрусак Т. Кость Левицький — адвокат, вчений, політик // Республіканець (Львів), 1993, № 7-8; Андрусів І. Кость Левицький: сторінки життя. — Івано-Франківськ, 1995; В. Матвієнко, В. Головченко. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ЛЕЖЕ (Leger) Луї Поль Марі (13.01.1843, Тулуза — 30.04.1923, Париж) — французький славіст, філолог, історик, перекладач. Член-кореспондент (1884), дійсний член (1890) Петербурзької АН, член Академії написів і красною письменства Франції (1900). У 2-й пол. ХІХ — поч. ХХ ст. один з головних представників західноєвропейської україністики.

Здобувши юридичну освіту в Парижі, обрав, проте, своєю спеціальністю слов'янознавство. Його перше дослідження було присвячено історичним пісням і народним співцям Богемії (1866). У 1868 захистив у Сорбонні докторську дисертацію на тему «Кирило і Мефодій» й розпочав виклади слов'янських мов і літератур у паризькій Школі східних мов.

Вперше познайомився з Україною під час наукового відрядження 1872 до Російської імперії, де вивчав старожитності Києва й встановив наукові контакти з професорами університету св. Володимира. За результатами цієї подорожі склав звіт у журналі «Revue de France» (1873, № 2), переклад якого — «Через Росію. Київ, його монастирі і печери» — подала того ж року газ. «Киевлянин» (№ 32, 33). У 1873 під впливом опублікованих в Італії студій М. Драгоманова ініціював поширення у Франції («République Française», «Revue critique d'histoire et de littérature») матеріалів про «найменш відому проблему Східної Європи» — становище українців та їх культури в Російській та Австро-Угорській імперіях, засуджував царську політику перешкод «зусиллям малоросів культивувати свою рідну літературу». 1874 і 1884 Л. знову приїздив до України, де виступав із доповідями на археологічних з'їздах в Києві й Одесі, перебував у Львові. У цей період встановив зв'язки і обмін виданнями з українськими організаціями Галичини (НТШ та ін.), женецьким еміграційним центром «Громада».

Славістичні дослідження Л. охоплювали широкий спектр тем з історії і культурного розвитку слов'ян. Наслідком двадцятирічних студій став його переклад з коментарями головної пам'ятки Київської Русі — «Повісті временних літ» (вийшла в Парижі 1884 під назвою «Хроніка Нестора»). Того ж року за підсумками поїздки по слов'янських землях Австро-Угорщини опублікував працю «Сава, Дунай і Балкани», де пропагував ідею слов'янської федерації у союзі з Румунією. Видав праці «Москва» (1904), «Микола Гоголь» (1914) та ін.

Великого значення надавав популяризації у Франції надбань української літератури й історичної думки, діяльності «красномовного публіциста» і «невтомного апостола» М. Драгоманова, «найвизначнішого історика», «малоросійського Мішле» М. Костомарова. Особливу увагу західної громадськості привертав до Шевченка — «найбільшого поета свого народу», наголошуючи у своїй «Історії російської літератури» (1900): «Тоді як Польща має свого Міцкевича, а Великоросія — Пушкіна, Малоросія має свого національного поета в особі Тараса Шевченка». Великому Кобзареві Л. присвятив статті у провідних французьких енциклопедіях — «Велика енциклопедія» (1886, т. 29), «Новий ілюстрований Ларусс» (1904, т. 7), а також студію «Національний поет Малоросії Тарас Шевченко» (1906). Опанувавши українську мову, вчений переклав низку шевченківських поезій («Заповіт», «Тарасова ніч» та ін.), зразки українського фольклору. Від 1885 очолив кафедру слов'янських мов і літератур у Колеж де Франс, де у вступній лекції серед дослідницьких тем назвав «малоросів України і Галичини та Карпатської Русі», започаткував виклади української мови (1904–1905), читання лекцій про творчість Шевченка (1905–1906). Популяризаторську роботу Л. поширював на Італію:

як оглядач подій слов'янського світу у флорентійському журналі «La Rivista Europea» знайомив у 1870-х рр. читачів з новими працями українського письменства і науки — П. Житецького, О. Огоновського, О. Федьковича та ін. Протягом десятиліть настільною книгою французьких політиків і науковців стала видана 1879 Л. «Історія Австро-Угорщини» (витримала багато видань), де із співчуттям висвітлювалася боротьба слов'янських народів придунайської імперії, в тому числі в Галичині, за національні права і політичну незалежність. Із вибухом Першої світової війни Л. критично поставився до спроб австрійського уряду, що опинився «на краю безодні», взяти на себе роль визволителя українського народу. Виходячи у проектах політичного облаштування України з позиції укладеного в 1890-х рр. російсько-французького альянсу, Л. стверджував після Лютневої революції 1917 в Росії, що «малороси не мають шансів» на утворення держави. Але вже наступного року, дотримуючись панславистської традиції, вбачав майбутнє України «у великій федерації держав, що буде наступницею учорашньої Російської імперії».

Тв.: Cyrille et Méthode. — Paris, 1868; Le monde slave, voyages et littérature. — Paris, 1873; Etudes slaves. — Paris, 1875; Histoire de l'Autriche–Hongrie. — Paris, 1879; Chronique dite de Nestor. — Paris, 1884; Histoire de la littérature russe. — Paris, 1900; Nicolas Gogol. — Paris, 1914; Le poète national de la Petite Russie intellectuelle. — Paris, 1914; Le panslavisme et l'intérêt français. — Paris, 1917.

Лит.: Кирпичников А. Louis Leger. Chronique dite de Nestor // Новь, 1885, № 2; Модестов В. Французский панславист. В кн.: О Франции. — СПб, 1889; Борщак І. Україна в творах Луї Леже // Життя й революція, 1929, № 2; Борщак І. Слов'янські студії у Франції // Україна (Париж). — 1951, ч. 5; Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. В кн.: Літературно-публіцистичні праці. — К., 1970, т. 2; Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви. В кн.: Збір. тв. у 50 т. — К., 1984, т. 41; Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. — К., 1988, т. 3, частина 1: Україна і Європа.

М.М. Варварцев.

ЛЕЗІЮР (Lesur) Шарль Луї (24.08.1770, Гіз, Франція — 1849) — французький письменник, публіцист, історик. З початком французької революції 1789 переїхав до Парижа, де здобув популярності як автор п'єс і поетичних творів. 1806 був залучений Ш.М. Талейраном до роботи в міністерстві зовнішніх зносин для підготовки за завданням імператора Наполеона I Бонапарта історико-інформативних матеріалів про Російську імперію. Став редактором часопису «Аргус», створеного французьким урядом для протидії англійським впливам у континентальній Європі.

У статтях, що публікувалися тут, йшлося також про політику «узурпації в Європі» з боку Росії, яка «знищила силу Швеції, зруйнувала Польщу, скасувала свободу козаків в Україні». 1804 за дорученням французького імператора написав призначений для урядовців трактат «Про політику та розбудову російського панування», де характеризувалися міжнародні амбіції російських імператорів, які «переступили Дністер, Борисфен (Дніпро), Дунай і навіть широкий бар'єр Чорного моря», знищили Річ Посполиту — кордон «між Росією і цивілізованою Європою». 1810 у Парижі анонімно надрукував працю «Історична картина політики римської курії від початку її могутності до наших днів», обґрунтовуючи в ній здійснене Наполеоном I позбавлення папства світської влади. 1812 під час походу «Великої армії» Франції проти Росії перевидав у розширеній версії свій трактат «Про політику...», включивши до нього відредаговану особисто французьким імператором підробку — «Заповіт Петра Великого», який був складений наприкінці 18 ст. польським емігрантом М. Сокольніцьким й поширювався як історичний документ. 1814 (після пробного видання 1813) у Парижі вийшла його 2-томна «Історія козаків, якій передує вступ, або погляд на народи, що мешкали в країні козаків до навали татарів». За повнотою документації вона перевищила все, що публікувалося раніше на Заході про Україну. Л. докладно розглянув систему військової організації й тактику бойових дій козаків, їхню боротьбу проти польського панування, становлення, зміцнення й ліквідацію Запорозької Січі — «унікального об'єднання у давній і новій історії». Посилаючись у цій праці на численні європейські джерела, Л. водночас відмовився від використання російської історіографії, мотивуючи це тим, що її представники «не погоджуються визнавати козаків нацією й змальовують їхні подвиги часом у надто непривабливому світлі». Провідними постатями визвольних змагань в Україні він вважав Богдана Хмельницького, правління якого становило «видатну добу», та Івана Мазепу за його союз із Швецією. Перехід України «під покровительство Росії» трактував як повернення «нового рабства». Після втрати в особі Наполеона I високого замовника своїх студій Л. продовжував їх, видаючи заснований 1828 «Історичний й політичний щорічник». Згодом повернувся до рідного міста Гіз, де зайняв посаду мера.

Тв.: Histoire des Kosaques, précédée d'une introduction ou coup-d'oeil sur les peuples qui ont habité le pays des Kosaques, avant l'invasion des Tartares. — Paris, 1814, t. 1-2.

Лит.: Lesur // Grand dictionnaire universel du XIXe siècle par P. Larousse. — Paris, s.a., t. 10; Борщак І. Наполеон і Україна. — Львів, 1937; Ададуров В. Між політикою та наукою: наполеонівський публіцист Шарль-Луї Лезюр і його «Історія козаків» // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2006, вип. 15.

М.М. Варварцев.

ЛЕКЛЕРК (Le Clerc) Ніколя-Габріель (1726–1798) — французький лікар, історик. Член кількох академій, в т.ч. почесний член Петербурзької АН (1765). 1759 вперше прибув до Російської імперії, де був прийнятий на службу лікарем при Кадетському корпусі в Санкт-Петербурзі. Згодом став лейб-медиком гетьмана К. Розумовського. Виконував ці обов'язки до 1762. Від 1769 — знову на російській службі (у Москві). Водночас займався вивченням історичного минулого і сучасного життя України, відвідав Запорозьку Січ. 1777 повернувся до Франції. 1783 у Парижі вийшла його 3-томна «Фізична, моральна, цивільна та політична історія давньої і сучасної Росії»; видання доповнювалося атласом, гравюрами, планами міст і військових битв, археологічних пам'яток, ілюстраціями костюмів, статистичними таблицями. При її написанні Л. використав російські та західноєвропейські історичні публікації, а також матеріали української історіографії й особисті спостереження від перебування в Росії і Україні. У 2-у томі вмістив великий нарис «Історія козаків з обох берегів Бористена», де історичний розвиток України трактував як окремий національний процес. Виклад історії починався із з'ясування походження козаків (від прибульців-хазарів) за недостовірною версією, поширеною в Україні від 30-х рр. 18 ст. анонімним рукописом «Короткий опис Мало-росії». Однак до створення реальної картини з цього питання Л. наблизився, коли розповів про залюднення Придніпров'я втікачами від польсько-шляхетського поневолення. Говорячи про «козацький народ», історик звернувся до етнографічної характеристики населення — його побуту і звичаїв, професійних занять, серед яких виокремив військову службу, війни із супротивниками — турками, татарами і поляками. Найбільшу увагу приділив визвольній боротьбі на чолі з Б. Хмельницьким. Представлений Л. узагальнюючий портрет козаків засвідчував: «міцні, тямущі, щедрі, некорисливі, надзвичайно ревні щодо власної свободи... і водночас сміливі, мужні та невтомні». В описі Запорозької Січі наводилися відомості про політичний устрій, його засади рівності і виборності, військову організацію та походи козаків. Подані в праці негативні оцінки російської політики, спрямованої на ліквідацію автономії України, зруйнування Запорозької Січі, викликали роздратування імп. Катерини II, яка інспірувала публікацію «Примечаний на историю древняя и нынешняя России г. Леклерка» члена Петербурзької АН І. Болтіна (т. 1-2, СПб., 1788) з критичними випадками проти французького автора. Впродовж останньої третини 18 ст. — перших десятиліть 19 ст. «Історія» Л. залишалася у Франції та інших країнах Заходу одним з основних джерел інформації щодо України. До її відомостей про козаків звертався у своїх військово-стратегічних планах на Сході Європи Наполеон I Бонапарт. Перу Л. належить також ряд інших історичних творів, зокрема, про епідемію в Україні 1760.

Тв.: Histoire physique, morale, civile et politique de la Russie ancienne et moderne. — Paris, 1783, t. 1-3.

Лит.: Полонська-Василенко Н.Д. До історіографії Запоріжжя XVIII століття (Леклерк і Болтін) // Зап. істор. і філол. факультетів Львівського державного університету ім. Ів. Франка, 1940, т. 1; Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998; Ададуров В. «Наполеоніда» на Сході Європи. — Львів, 2007.

М.М. Варварцев.

ЛЕНІН (справж. прізви. Ульянов) Володимир Ілліч (22.04.1870, Симбірськ, нині Ульяновськ, РФ — 21.01.1924, Горки, біля Москви) — політичний і державний діяч. У 1879–1887 навчався у Симбірській гімназії. 1888 Ульянов став студентом юридичного факультету Казанського університету, звідки був виключений за революційну пропаганду. 1891 екстерном склав іспити за навчальний курс у Петербурзькому університеті. 1895 створив марксистський гурток «Союз боротьби за визволення робітничого класу». 1897 висланий до села Шушінське Єнісейської губернії. У 1900–1905 в еміграції. На II з'їзді РСДРП (1903) у Лондоні очолив фракцію більшовиків. Після першої російської революції з 1907 знову в еміграції (Швейцарія, Франція). Після Лютневої революції в Росії повернувся у квітні 1917 до Петрограда, де виступив з «квітневими тезами», які визначили курс більшовиків на соціалістичну революцію. У газеті «Правда» 28 червня 1917 Л. писав, що «ні один демократ не може ... заперечувати права України на вільне відокремлення від Росії ... Проклятий царизм робив з великоросів катів українського народу ... Поступіться українцям — ви відкриєте тоді шлях до довір'я між обома націями, до братерського союзу їх, як рівних!». З тактичних міркувань послаблення нової російської буржуазно-демократичної влади підтримував Українську Центральну Раду у її протистоянні Тимчасовому уряду. Після липневої кризи 1917 Л. перебував на нелегальному становищі. Керував жовтневим переворотом 1917 у Петрограді, яким було повалено уряд О. Керенського, а другий Всеросійський з'їзд рад 26 жовтня ухвалив написані Л. декрети «про мир» і «про землю». У жовтні 1917 — січні 1924 Л. був головою уряду — Ради народних комісарів. Після неприйняття Українською Центральною Радою «жовтневої революції» оголосив її «буржуазно-націоналістичною» та у грудні 1917 ініціював радянську інтервенцію до України на підтримку проголошеної у Харкові радянської України. У квітні 1918, як прояв «контрреволюції», засудив прихід до влади в Києві гетьмана Скоропадського. Відповідно до вимог Брестського миру (березень 1918) очолювана Л. радянська Росія вела переговори про припинення військових дій з Українською Державою. У липні 1918 Л. під-

тримав створення в Москві Компартії України. Після денонсації більшовиками Брестського миру і капітуляції Німеччини у Першій світовій війні відновилась війна між більшовиками та Українською Народною Республікою (грудень 1918). Від часів Лютневої революції і до закінчення громадянської війни Л. присвятив українському питанню низку статей, в яких визначалася політика більшовицької партії і радянського російського уряду щодо України та її державності: «Україна» (1917), «Україна і поразка правлячих партій Росії», «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради» (1917), «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним» (1919), «До незаможних селян України» (1920) тощо. 28 грудня 1920 Л. підтримав підписання угоди про воєнний і господарський союз РСФРР з УСРР. За наполяганням Л., на противагу пропозиції Й. Сталіна про «автономізацію» і входження республік до складу РСФРР, 30 грудня 1922 був утворений на федеративних засадах Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), до якого ввійшла УСРР.

Тв.: Повне зібрання творів. — К., 1969–1978, т. 1-55.

Лит.: Крупская Н.К. Воспоминания о Ленине. — М., 1970; Волконов Д.А. Ленин. Политический портрет. — М., 1994, ч. 1-2; Pipes R. The Unknown Lenin. — New Haven, 1996; Карпер д'Анкокс Э. Ленин. — М., 2008.

А.Ю. Мартинов.

ЛЕ-ПЛЕ (Le Play) Фредерик (11.04.1806, Ла-Рив'єр-Сен-Совер, Франція — 05.04.1882, Париж) — французький геолог, економіст, соціолог. Професор гірничої школи в Парижі. 1837–39 взяв участь у дослідницькій експедиції на Півдні Росії та України, організованої членом Петербурзької, Паризької та інших академій наук А. Демидовим. Окрім Л.-П., до експедиції входили ще 20 іноземних фахівців (топографи, хіміки, палеонтологи, медики, рисувальник). Л.-П. очолював геолорозвідувальні роботи, безпосередньо на Донбасі він продовжив розвідки природних копалин, розпочаті раніше Ф. Зуєвим, К. Габлицем, П.-С. Палласом, Є.Ковалевським. Науковим результатом експедиції стало видання 1841–42 в Парижі коштом А. Демидова 4-томної праці з таблицями, геологічними картами та ілюстраціями. Л.-П. був автором останнього тому. Цей том містить, окрім природознавчого матеріалу (у т. ч. результатів аналізу, виконаного в Парижі в спеціально для цього створеній лабораторії, взятих під час експедиції зразків вугільних та залізних руд з 225 родовищ), багато даних про економічне життя Пд. України, зокрема, про особливості праці робітників (Луганського казенного ливарного заводу та Лисичанських копалень), умови їхнього життя, звичаї. Констатуючи досить повільний розвиток вугледобування в Донецькому краї,

Л.-П. пояснював це недостатньою заселеністю краю та обмаллю в ньому промислових підприємств, а отже, й нерозвиненістю ринку збуту вугілля. Л.-П. заперечував обґрунтованість тези, що в Донбасі неможливо виплавляти чавун та виготовляти залізо з місцевих руд на місцевому кам'яному вугіллі, й обстоював ідею «об'єднання вугілля та руди». Для створення сприятливих умов для такого «об'єднання», на його думку, необхідно було захистити донецьку кам'яновугільну промисловість державною митною протекцією з огляду на більш дешеве англійське вугілля, яке продавалося на Донбасі. У цій же книзі Л.-П. дав опис українського степу, а також — традиційного українського транспорту — чумацьких мажар із впряженими волами. У Франції праця була високо оцінена сучасниками, й це спонукало видавців здійснити її переклад для читачів у самій Російській імперії. Його виконав професор геології Г. Щуровський, а Л.-П. підготував доповнення (для цього він ще кілька разів приїздив на Донбас) про споживання донецького вугілля з кінця 1830-х рр. до 1850. У себе на батьківщині Л.-П. 1848 став членом державної економічної комісії, взяв участь в організації Всесвітньої виставки 1855, був членом Державної Ради й одним з радників імператора Наполеона III. Написав низку соціологічних праць, зокрема: «Європейські робітники», «Соціальна реформа у Франції», «Організація праці», «Організація родини», «Соціальний мир». Відстоював ідею, що відносини між роботодавцями і робітниками мають будуватися на принципах патронатства.

Тв.: Voyage dans La Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, exécuté en 1837 par Mr. Anatole de Demidoff. — Paris, 1842, vol. 4; Исследование каменноугольного Донецкого бассейна, произведенное в 1837–1839 годах по распоряжению А.Н. Демидова главным горным инженером и профессором Горной Парижской школы Ле-Пле при пособии гг. Маленво, Лаллана и Эйро. — М., 1854.

Лит.: Фомин П.И. Горная и горнозаводская промышленность юга России. — Х., 1915; Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. — М., 1955; Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма: 1825–1860 гг. — М., 1981.

П.В. Голобуцький.

ЛИПИНСЬКИЙ В'ячеслав Казимирович (17.04.1882, Затурці, нині село Волин. обл. — 14.06.1931, Віннервальд, біля Відня) — політичний діяч, історик, соціолог. Народився на Волині у шляхетській родині. Закінчив Київську гімназію. Військову службу проходив у драгунському Ризькому полку в Кременці. У 1903–1907 навчався на агронома у Ягеллонському університеті Кракова. Зацікавився українською історією у контексті українсько-польських відносин. У 1907 опублікував історичну

працю, присвячену проблемам самоуправління Руського воєводства. Працюючи в Києві, намагався об'єднати римо-католиків України навколо польськомовного часопису «Крайовий огляд» (1909). Дослідження доби Хмельниччини спонукали Л. до висновку про необхідність союзу шляхетства та інтелігенції у розбудові української національної державності. 1911 Л. висунув ідею формування української конституційно-монархічної незалежної держави. У серпні 1914 як старшина запасу був мобілізований до війська. Після лютневої революції 1917 Л. брав участь в українізації військових частин російської армії. У липні 1917 разом з одностудцями створив Українську демократичну хліборобську партію. Гетьманський переворот квітня 1918 дав можливість Л. прилучитися до державного будівництва. У травні 1918 він був призначений послом Української держави до Австро-Угорщини. Перебуваючи на цій посаді, передав за дорученням П. Скоропадського державам Четверного союзу ратифікаційні грамоти Брестського мирного договору від 9 лютого 1918. Після антигетьманського повстання Директорії продовжував представляти Україну в Австрії від імені УНР. Незгода в подальшому з політикою Директорії призвела у січні 1919 до його відставки з посади посла. У липні 1919 Л. залишив офіційну дипломатичну службу, опинившись у еміграції. Аналізуючи причини поразки національно-визвольних змагань, Л. ключовими проблемами вважав «нечіткість державницької ідеї та брак єдності між українськими провідниками». Навесні 1920 у Відні за його ініціативи було створено «Український союз хліборобів державників», а наступного року гетьманські союзи української еміграції виникли в Німеччині, Болгарії, Чехії, Румунії. У 1926–1927 Л. очолював кафедру історії української державності в Українському науковому інституті в Берліні. Внаслідок посилення тактичних розбіжностей із Скоропадським у 1929 Л. створив нове політичне об'єднання — «Братство українських класократів монархістів, гетьманців». Є. Маланюк назвав В. Липинського «Кантом української політичної думки». Засновник українського монархічного руху, Л. став ідеологом консервативного напрямку в українській політичній думці, основоположником державницького напрямку в українській історіографії. Найважливішою серед його праць, які публікував українською і польською мовами в Україні, Польщі, Австрії, Німеччині, є «Листи до братів-хліборобів» (1919–1926).

Тв.: Szlacta na Ukraine. — Kraków, 1909; Z dziejów Ukrainy. — Kiew–Kraków, 1912; Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в 17-ім столітті. — Відень, 1920; Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. — Нью-Йорк, 1954; З епістолярної спадщини: Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна. — К., 1996; Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. — К.–Філадельфія, 2003, т. 1.

Лит.: Забаревський М. Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. — Відень, 1925; Босий В. Вячеслав Липинський — ідеолог української трудової монархії. — Торонто, 1951; *The Political and Social Ideas by Vjaceslav Lypyns'kuj // Harvard Ukrainian Studies*, 1985, vol. 9, n. 3-4; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — К., 1994, т. 2; Gancarz B. *My, szlachta ukraińska...: Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego 1882–1919.* — Kraków, 2006; В'ячеслав Липинський та його доба. — К.–Житомир, 2008.

А.Ю. Мартинов.

ЛИФАР Серж (Сергій Михайлович; 02.04.1904, с. Пирогово, нині в межах м. Київ — 15.12.1986, Лозанна) — танцівник, хореограф-постановник, педагог. Теоретик і історик балетного мистецтва. Походив з української дворянської родини. 1913 вчився в підготовчому класі 1-ї Київської гімназії, наступного року — у 8-й Київській гімназії. Паралельно відвідував заняття в консерваторії по класу скрипки, а потім — фортепіано; співав у хорі Софійського собору під керівництвом регента Я. Калішевського. 1919 відвідував 1-шу Київську гімназію, 1920 склав іспити за 6 класів. Від 1921 навчався в приватній балетній студії хореографа Київської опери Б. Ніжинської. 1922 на запрошення Б. Ніжинської, яка емігрувала до Франції й співпрацювала там з «Руським балетом» Дягілева (*Ballets russes*), нелегально перейшов кордон і через Варшаву дістався до Парижа (13 січня 1923). Після нетривалого навчання в Е. Чекетті був прийнятий до трупи С. Дягілева. 1925 танцював у балеті В. Дукельського «Зефір і Флора», наступного сезону — в «Лебединому озері», 1929 — в «Блудному сині» С. Прокоф'єва. Після смерті С. Дягілева (1929) очолив балетну трупу в паризькій «Grand Opéra». Тоді ж дебютував як балетмейстер новою версією «Байки про Лисицю, Півня, Кота та Барана» І. Стравінського. 1932 поставив свій перший ліричний балет «На Дніпрі». Під час німецької окупації Парижа продовжував працювати в театрі. Після звільнення Парижа (1944) був звинувачений французьким рухом Опору в колабораціонізмі й змушений виїхати з Франції. Замешкав у Монако, де організував трупу «Новий балет Монте-Карло» (керував до 1947), з якою гастролював країнами Європи, Америки, Азії, Африки. Після скасування Національним французьким комітетом із питань «чистки» обвинувачення Л. в колабораціонізмі повернувся до театру «Grand Opéra». 1947 створив при театрі Інститут хореографії. Від 1955 викладав історію і теорію танцю в Сорбонні. Цього ж року був визнаний кращим танцівником і хореографом Франції й нагороджений відзнакою «Золота туфелька». 1957 став засновником Університету танцю, був його ректором. 1968 обраний членом Академії красних мистецтв. Від 1969 активно займався малюванням, 1972–75 виставки його

картин демонструвалися в Каннах, Парижі, Монте-Карло, Венеції. Упродовж своєї діяльності в «Grand Opéra» поставив 200 балетів і дивертисментів в операх. Також ставив спектаклі в інших театрах Франції і за рубежем. Написав і опублікував у Парижі понад 20 праць із проблем балету, зокрема «Маніфест хореографа» (1935), «Історія балету» (1966). У СРСР ім'я Л. замовчувалося; гастролі «Grand Opéra» проходили тут без головного балетмейстера (1958, 1969–70). 1961 як турист побував у Москві, Ленінграді, Тбілісі та Києві. Після цього ще тричі відвідував Москву (1968, 1969 і 1976). Влада не дозволила йому поставити в СРСР жодного балету. В той же час Л. мріяв повернутися в Україну. На пропозицію президента Франції Шарля де Голля стати громадянином його країни він відповів, що є «українцем і цим пишається», і до останніх днів свого життя лишився «персоною без громадянства». Від 1981 жив у м. Лозанна (Швейцарія), де передав місту частину своєї колекції театрального живопису і книг, що стала основою експозиції в музеї його імені. 1986 мерія міста нагородила його золотою медаллю «500 років об'єднання Лозанни». Л. був президентом Всесвітньої Ради танцю ЮНЕСКО, удостоєний найвищих нагород Франції — ордена Почесного Легіону і ордена Літератури та мистецтв (командор). 1994 з нагоди його 90-річчя в Києві було започатковано Міжнародний конкурс балету ім. С. Лифаря. Від 1995 в Києві проводяться Міжнародні фестивалі танцю «Серж Лифар де ля Данс». 2003 на березі Женевського озера (Швейцарія) відкрито виготовлений на кошти Київської міськради пам'ятник Л. у вигляді Ікара («Політ Ікара» танцівник вважав одним із двох своїх найкращих балетів), а 2006 за сприяння фундації «Дні України» та МЗС України — пам'ятник у приміщенні Театру опери та балету в Монако.

Тв.: Странные годы. — Париж, 1935; История танца. — Париж, 1938, 1952; Трактат об академическом танце. — Париж, 1949; История русского балета. — Париж, 1950; Балет от Люлли до Прокофьева. — Париж, 1955; Моя жизнь. — Париж, 1965; История балета. — Париж, 1966; Дягилев и с Дягилевым. — М., 1994; Спогади Ікара. — К., 2007.

Лит.: Лосенко А. Серж Лифар повертається у Київ // Українська культура, 1994, № 9-10; Сніжко С. Сергій Лифар у Швейцарії // Всесвіт, 1994, № 2; Станішевський Ю. Повернення Сержа Лифаря. В кн.: Мистецькі обрії '98. — К., 1999; Фещенко О. «Так повертається земна слава!» // Україна, 1999, № 10; Калібабчук О. Метр балету ХХ століття // Музика, 2000, № 4/5; Станішевський Ю.О., Калібабчук О.М. Про багатогранність творчості Сержа Лифаря. В кн.: Науковий вісник Київського національного університету культури і мистецтв, серія. Мистецтвознавство. — К., 2000, вип. 2; Мамаев С. Сергей Лифарь как историк и теоретик балета. В кн.: Київське музикознавство. — К., 2003, вип. 9; Станішевський Ю. Осяяний славою генія танцю (До 100-річчя від дня народження Сержа

Лифаря) // Мистецькі обрії, 2006, вип. 8-9; Лукашев В. Ікар з берегів Борисфена // Культура і життя, 2008, 4 червня; Гусак С.В. Легендарні постаті України. — Х., 2009; Пензева Н.Л. Джорж Баланчін — Серж Лифар: творчі портрети. В кн.: Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції молодих учених 23–24 квітня. — Харків, 2009.

Г.П. Герасимова.

ЛВИЦЬКИЙ Андрій Миколайович (09.04.1879, с. Липлява Полтавської губ., нині с. Ліпляве Черкаської обл. — 17.01.1951, Карлсруе, Німеччина) — політичний і державний діяч. Народився у заможній козацькій сім'ї. Закінчив київську Колегію Павла Галагана і юридичний факультет університету св. Володимира у 1902. Під час навчання в університеті очолював українську студентську громаду, на початку 1901 приєднався до Революційної української партії і влітку того ж року взяв участь у її першій конференції у Полтаві. Від 1902 працював адвокатом і мировим суддею в Лубнах, Каневі й Золотоноші, водночас керуючи підпільною Лубенською громадою РУП. З кінця 1905 виступав прихильником національно-територіальної автономії України як першого кроку до відродження її державного суверенітету. Увійшов до Української соціал-демократичної робітничої партії. Під час революції 1905–1907 очолював у Лубнах коаліційний комітет представників українських, російських і єврейських соціалістичних партій й ініціював створення у місті й повіті так зв. «єврейської самооборони». За це у жовтні 1907 був заарештований, але виправданий судом присяжних. Українська революція 1917–1921 стала визначальною віхою у подальшій політичній діяльності Л., на Першому всеукраїнському селянському з'їзді в Києві (28 травня — 2 червня 1917) він був обраний від Полтавської губернії до ЦК Селянської спілки — виконавчого органу Всеукраїнської ради селянських депутатів, яка у повному складі увійшла до Української центральної ради (УЦР). Невдовзі Л. став губернським комісаром Полтавщини. Він негативно поставився до запрошення в Україну німецько-австрійських військ для боротьби з більшовиками і відійшов від активної співпраці в УЦР після її повернення до Києва. Ще більш неприйнятним для Л. виявився режим гетьмана П. Скоропадського. На початку серпня 1918 він вступив до опозиційного Українського Національного Союзу, а після перемоги антигетьманського повстання став одним із організаторів Конгресу трудового народу України. У середині березня 1919, відступаючи з Директорією та урядом УНР на захід, опинився в Кам'янці-Подільському, де взяв активну участь у створенні «Комітету охорони революції». Тоді ж був призначений комісаром до евакуйованих установ міністерств внутрішніх справ і юстиції. Після саморозпуску Комітету і створення уряду

Б. Мартоса Л. отримав у ньому посади заступника Голови Ради Народних Міністрів і міністра юстиції, а 13 травня на нього було покладено також виконання обов'язків міністра закордонних справ. Він зберіг керівництво міністерствами юстиції та закордонних справ (як виконувач обов'язків) і у сформованому 27–28 серпня 1919 уряді І. Мазепи. Головним завданням А. Ливицького як керівника зовнішньополітичної служби стало досягнення українсько-польського порозуміння та вироблення союзної угоди з Варшавою, що уможливила б продовження збройної боротьби за визволення. 3 жовтня 1919 на чолі надзвичайної дипломатичної місії з 38 осіб Л. відбув до польської столиці. Через три місяці чисельність місії, не враховуючи керівництва, зросла до 97 осіб і фактично перебрала на себе функції керівного осередку української дипломатії. 30 жовтня 1919 С. Петлюра надіслав Л. інструкції щодо ведення переговорів. Голова Директорії допускав можливість поступок Варшаві, але не коштом українських земель. Та вже за тиждень після написання цього листа становище на українсько-денікінському фронті стало катастрофічним після переходу Галицької армії (найбоєздатної частини збройних сил УНР) на бік ворога. Тому 14 листопада 1919, напередодні залишення Кам'янець-Подільського й здачі його полякам, Директорія прийняла таємну постанову про надання Л. остаточних інструкцій на переговорах. Вони зводилися до визнання кордону між УНР і Польською Республікою вздовж лінії Бартелемі через територію Галичини й по р. Турії через Волинь, а у випадку необхідності — по р. Стирі.

Але 30 листопада 1919 поляки в ультимативній формі висунули вимогу цілковитого зречення не лише всієї Східної Галичини, а й більшої частини Волині. Галицькі члени української дипломатичної місії (А. Горбачевський, С. Витвицький, М. Новаковський) залишили переговори, а її керівник, не маючи надійного зв'язку з державним центром, 2 грудня змушений був піти назустріч польським домаганням. В офіційній декларації глави надзвичайної дипломатичної місії УНР державний кордон з Польщею окреслювався по Дністру, Збручу й далі невизначено через Волинь, одночасно передбачалося взаємне забезпечення прав поляків в УНР і українців — у Польщі. В обмін на територіальні поступки Варшава мала визнати УНР незалежною державою, представляти її інтереси на міжнародній арені. Польська сторона відразу ж погодилася з положеннями декларації Л. Певні надії на співпрацю подавала і варшавська зустріч С. Петлюри з «начальником Польської держави» Юзефом Пілсудським, яка відбулася за кілька днів. 12 грудня 1919 Л. був призначений виконувачем обов'язків голови Ради Народних Міністрів на час відсутності прем'єра І. Мазепи, який вирушив до республіканської армії на Правобережну Україну. Але несподівано для Л. та членів його місії 3 квітня 1920 поляки, що зволікали із остаточним затвердженням тексту союзного договору, в ультимативній формі запропонували власний про-

ект. У ньому йшлося про поступку Польщі семи повітів Волинської губернії (крім попередніх домовленостей щодо Східної Галичини, Холмщини, Підляшшя й Західного Полісся). З огляду на безвихідність внутрішнього військово-політичного й міжнародного становища УНР та в інтересах продовження боротьби за визволення її головної частини — Наддніпрянщини — С. Петлюра зобов'язав Л. прийняти всі польські вимоги. 21 квітня 1920 у Варшаві Л. і керуючий МЗС Польщі Я. Домбський підписали двосторонню політичну конвенцію, а 24 квітня генерал-хорунжий В. Сінклер і майор В. Славек — її інтегральну частину — військову конвенцію. Нерівноправність Варшавського договору полягала вже у тому, що він був таємний і не підлягав ратифікації. Окрім територіальних поступок українська сторона змушена була погодитися на польську зверхність у керівництві військовими діями на Правобережжі, узгодження валютного курсу гривні й злого, польське керівництво залізничною мережею й тилом, матеріально-технічне забезпечення польської армії.

З підписанням Варшавського договору Польща визнавала право України на незалежне державне існування на більшій частині її етнічної території й Директорію УНР на чолі з С. Петлюрою за верховну владу УНР. Опосередкованими результатами цього стали дипломатичні визнання УНР Латвією 25 квітня 1920 і Аргентиною 5 лютого 1921. Під тиском вкрай скрутних міжнародних і внутрішньополітичних обставин, дуже обмежених фінансових можливостей УНР Л. довелося піти на скорочення штатного складу і мережі дислокації своїх закордонних установ. Наказом Ради Міністрів від 15 листопада 1919 штат представництв I розряду (Велика Британія, Німеччина, США, Франція, Швейцарія) скорочувався до семи співробітників, II розряду (Австрія, Ватикан, країни Бенілюксу, Скандинавія, Польща, Чехословаччина, Угорщина, Туреччина та Японія) — до п'яти осіб, III розряду (балканські країни, Данія, Грузія, майбутні місії в Китаї, Персії, Португалії) — до чотирьох осіб. У новому уряді В. Прокоповича, що був затверджений 26 травня 1920, Л. залишився на посаді заступника прем'єра і міністра юстиції, з 14 жовтня і очолив Раду Народних Міністрів. 21 листопада 1920 із урядом, службовцями державних установ та рештками війська Л. перейшов через Збруч на окуповану Польщею територію Західної України, щоб на еміграції продовжити боротьбу за відродження державності. Важливе значення мало ухвалення Радою Народних Міністрів та затвердження Директорією 12 листопада 1920 закону «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці», що став після загибелі 25 травня 1926 С. Петлюри юридичною підставою для виконання обов'язків голови Директорії УНР тогочасним керівником її уряду Л., діяльність якого набула широких репрезентативних функцій на міжнародній арені. Л. належала ініціатива домогтися визнання екзильного

уряду УНР з боку США. У травні 1929 до польської столиці прибула делегація американських бізнесменів, серед яких був і родич колишнього губернатора Криму грузинський дворянин Думбадзе. Він поінформував Л. і Романа Смаль-Стоцького про заходи щодо призначення посла США при грузинському екзильному уряді у Парижі. Українські представники підготували відповідні документи й передали їх телеграфом до Вашингтона сенатору Коупленду. 30 жовтня той поставив на засіданні сенатської комісії питання про визнання екзильних урядів Грузії й УНР у формі призначення для зносин з ними спеціальних американських представників. Далі комісії це внесення не пішло, але мало певний пропагандистський ефект. А 20 лютого 1939 на ім'я президента США Ф. Рузвельта була надіслана телеграма за підписом Л., де йшлося про те, щоб Білий дім зажадав негайного виведення з території України окупаційних російських військ, що, у свою чергу, уможливило б відновлення її самостійності. Нацистська окупація Польщі восени 1939 звела нанівець ті обмежені можливості, що мав Л. для міжнародної пропаганди українського питання, особливо після того, як Берліну стало відомо про спроби екзильного уряду УНР організувати на території Франції військові формування для участі у війні на боці західних демократій. Результативнішими виявилися зустрічі Л. з волинським інженером Т. Боровцем у травні–червні 1940, унаслідок чого вже за рік почала діяти воєнізована «Поліська Січ» (з жовтня 1941 — Українська Повстанська Армія — «Поліська Січ»).

У післявоєнний час Л., перебравшись до Західної Німеччини, ініціював створення Контактної й Координаційно-консолідаційної комісії для згуртування української еміграції та реорганізації Державного Центру УНР. Разом із І. Мазепою і за участю представників Українського національно-державного союзу, Українського Національно-демократичного об'єднання, Української революційно-демократичної партії, Союзу земель соборної України — Селянської спілки, Української соціалістичної радикальної партії, Української партії соціалістів-революціонерів, Організації українських націоналістів — мельниківців (ОУН-М) і Організації українських націоналістів — бандерівців (ОУН-Б) Л. вдалося провести в Аугсбурзі 16–20 липня 1948 першу сесію Української національної ради. Вона мала виконувати функції тимчасового законодавчого представництва аж до часу звільнення України.

Лит.: Коротенко В. До біографії Андрія Лівіцького. В кн.: Полтавська петлюріана. — Полтава, 1993, част. 1; Верстюк В., Остапко Т. Діячі Української Центральної Ради. — К., 1998; Матвієнко В., Головченко В. Історія Української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ЛІВИЦЬКИЙ Микола Андрійович (псевдоніми — Богдан Войнарович, Тиміш Сотниченко, В. Ткач, М. Платковський, М. Євшанський та ін.; 22(09).01.1907, Жмеринка — 08.12.1989, Філадельфія) — громадський і політичний діяч, президент УНР в еміграції (1967–89). Син А. Лівницького. Вчився в 1-й Українській школі ім. Шевченка (Київ). 1920 разом з батьком — на той час головою Ради народних міністрів Української Народної Республіки — виїхав за кордон. Середню освіту продовжив здобувати на матуральних курсах у Празі (Чехословаччина) при Українській господарській академії. Закінчив Вищу торговельну школу (Варшава), економічно-соціальний факультет Женевського університету, де отримав ступінь магістра комерційних наук. Був активістом студентського руху, обирався головою (першим) новоствореної студентської корпорації «Запоріжжя» (Варшава). Брав участь у з'їздах Центрального союзу українського студентства, у виданні часопису «Студентський голос» (1927–28, Варшава). Від 1931 — постійний секретар делегації уряду УНР в еміграції при Лізі Націй. Спеціальний кореспондент журналу «Тризуб» у Женеві, керівник женевської філії Українського пресового бюро. 1937 призначений начальником канцелярії прем'єр-міністра уряду УНР в еміграції. 1938–39 перебував у Карпатській Україні з метою координації дій її уряду й адміністрації з екзильним урядом УНР. У роки Другої світової війни деякий час жив у Варшаві, 1942 переїхав до Києва для налагодження там політичної роботи і невдовзі потому був ув'язнений гестапо. Після війни продовжував політичну діяльність. Брав участь у створенні Українського національно-державного союзу (УНДС) на еміграції. Займав посади заст. (1946) і голови УНДС (1951). Від 1948 — член Української національної ради (УНРада), з 1954 (і до 1967) — очільник ресорту (відділу) закордонних справ УНРади, з 1957 — також голова виконавчого органу УНРади та міністр закордонних справ. 1967 обраний Президентом УНР в еміграції. За роки президентства відвідав багато країн українського поселення, мав численні зустрічі і контакти з політиками різних країн та міжнародними організаціями, брав участь у міжнародних конгресах. Автор багатьох статей в українській галицькій та еміграційній періодиці, у виданнях США та ін. країн.

Тв.: Відносини Захід–Схід і проблеми поневолених Москвою націй. — Мюнхен, 1975; ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. — Мюнхен, Філадельфія, 1984.

Лит.: Войтенко О. Профілі діячів Української Народної Республіки. — Філадельфія, б.р; Жила В. Президент Микола Андрійович Лівницький і наша сучасність. — Філадельфія, 1988; Його ж.: Президент Микола Андрієвич Лівницький // Вісті комбатанта, 1990, № 1.

О.С. Кучерук.

ЛІЛЄКРОНА (Лільєкрона; **Liliencrona**) Густав (10.10.1623–19.04.1687) — шведський державний діяч, дипломат. Посол Швеції до України, Молдовського князівства, Кримського ханату. Походив із дворянського роду, головною маєтністю якого був Гальштадт. Служив камергером шведського короля Карла X Густава, супроводжував його у військовому поході проти Речі Посполитої (1655–57). У квітні 1657 (після невдалої місії в Україну Г. Велінга) Карл X Густав послав Л. до Б. Хмельницького для укладення шведсько-українського союзу проти Речі Посполитої та Російської держави. Із королівської ставки в м. Завихост (Польща) Л. вирушив разом з Данилом Олівєбергом (Калугером), пізніше до них долучився трансильванський посол Ф. Шебеші. На поч. червня цього ж року вони вели переговори з молдовським господарем Г. Стефаном, потім вирушили в Україну. 22 (12) червня прибули до Чигирин. Тривалі переговори завершилися укладенням союзу, Л. погодився на вимогу Б. Хмельницького щодо кордонів Української козацької держави, які мали охоплювати усі етнічні українські землі, а також Південну Білорусь. Українсько-шведський договір було підписано в Корсуні (нині м. Корсунь-Шевченківський) 16 (6) жовтня 1657 (вже після смерті Б. Хмельницького). До Швеції посол зміг дістатися в квітні 1658, коли вже розпалася антипольська коаліція, ішли польсько-українські та польсько-шведські мирні переговори, і розпочиналася українсько-російська війна 1658–59. У зв'язку з цими обставинами договір не набув чинності. Л. написав кілька дипломатичних послань і реляцій, в яких висвітлив перебіг шведсько-українських переговорів, політичну ситуацію в Гетьманщині в останній рік правління Б. Хмельницького і перший рік гетьманату І. Виговського, описав двір гетьмана, занотував важливі деталі побуту тощо. Від 1673 Л. обіймав посаду губернатора однієї зі шведських провінцій, 1685 став президентом Комерц-колегії, а наступного року — канцлером Лундського університету.

Лит.: Архив Юго-Западной России. — К., 1908, т. 6, ч. 3.

Я.Д. Ісаєвич, Ю.А. Мицик.

ЛІСТ (Liszt) Ференц (22.10.1811, м-ко Добор'ян, Угорщина — 31.07.1886, м. Байройт, Німеччина) — угорський композитор, піаніст-віртуоз, диригент. Любов до музики йому з дитинства прищепив батько Георг Адам Ліст, який у юнацькі роки грав у оркестрі князя Естергазі під керівництвом Й. Гайдна, згодом співпрацював з Л. ван Бетховеном. Упродовж 1821–1822 Л. навчався у Відні в австрійського піаніста й композитора чеського походження К. Черні та італійського й австрійського композитора А. Сальєрі. 1823 переїхав до Парижа. Значний вплив на творчість Л. справили події Липневої революції 1830, що навіяли йому

ідею створення «Револьюційної симфонії» та фортепіанної п'єси «Ліон». З 1835 по 1848 Л. багато подорожував Європою — Швейцарією, Італією, Францією, Австрією, Іспанією, Португалією, Туреччиною. Тричі відвідував Російську імперію (1842, 1843, 1847–1848). Упродовж січня–лютого 1847 виступав у Києві — у контрактовій залі, Київському університеті, Інституті шляхетних дівчат, а також дав благодійний концерт на користь сирітського будинку. Місцева преса відзначала, що Л. у Києві та всіх інших містах, де він гастролював, жертвував для нужденних значні кошти. Репертуар угорського музиканта включав твори В. Белліні, Л. ван Бетховена, Дж. Россіні, Ф. Шопена, Ф. Шуберта та ін. Його концерти відбулися також у Житомирі, Немирові, Бердичеві, Кременці, Львові, Чернівцях, Одесі, Миколаєві, Єлисаветграді. Творчістю Л. цікавився Т.Г. Шевченко, який згадував композитора у повісті «Музикант». Надзвичайний успіх, яким супроводжувалися виступи угорського музиканта в Україні, привернув до себе увагу адміністративно-каральних органів Російської імперії. На ім'я київського, подільського і волинського генерал-губернатора надходили повідомлення про значні грошові збори на концертах Л., що викликало підозру у намірах композитора надати фінансову підтримку польському національно-визвольному руху, оскільки він «у губерніях великоросійських ніде не зупинявся і концертів не давав». Лютий–березень 1847 Л. провів у маєтку Воронинці на Поділлі, що належав княгині К. Івановській-Вітгенштейн. Їй композитор присвятив цикл музичних творів «Колоски, зібрані після жнив у Воронинцях», до якого увійшли п'єси для фортепіано «Українська балада» і «Скарга», створені на тему пісень «Ой, не ходи, Грицю» та «Віють вітри, віють буйні». Того ж року Л. завершив роботу над «Угорською рапсодією № 2» у маєтку К. Пшездецького на Хмельниччині. Під час других відвідин Воронинців наприкінці 1847 — на початку 1848 Л. написав нові твори, присвячені К. Івановській-Вітгенштейн, — «Заклик», «Благословення Бога наодинці», «Гімн любові» та ін., а також приступив до створення на основі «Божественної комедії» Данте Аліг'єрі симфонії із поєднанням елементів образотворчого, літературного й музичного мистецтва.

1848–1861 Л. мешкав у Веймарі, куди до нього з'їжджалися учні з різних куточків світу. Серед них був і український піаніст А.П. Родзянко. Саме в цей період з'явилися знамениті рапсодії Л., створені на основі угорських народних мелодій. На початку 1860-х рр. переїхав до Рима, де прийняв сан абата і присвятив себе духовній музиці. Л. став засновником і першим президентом національної Академії музики в Будапешті (1875).

Лит.: Кузьмін М. Забуті сторінки музичного життя Києва. — К., 1972; Лепша І. «Колоски Воронинць» Ференца Ліста // Наука і суспільство, 1983, № 1; Стасов В.В. Лист, Шуман и Берлиоз в России. — М., 1954; Зінкевич О. Ференц Лист в Україні // Український музичний архів. — К.,

1995, вип. 1; Дорош М. Ференц Ліст і Кароліна Вітгенштейн: драма великого кохання. — Вінниця, 2011.

О.А. Іваненко.

ЛО ГАТТО (Lo Gatto) Етторе (20.05.1890, Неаполь — 16.03.1983, Рим) — літературознавець й історик, перекладач. Фундатор італійської славістики 20 ст. Член національної Академії деї Лінчеї в Римі, інших академій наук. Початок його наукової діяльності був пов'язаний із студіями германістики. 1919 опублікував свої перші переклади із російської літератури. Став засновником і редактором славістичних журналів «Russia» («Росія», 1920–26) і «Rivista delle letterature slave» («Огляд слов'янських літератур», 1926–32). Від 1921 був секретарем римського дослідницького Інституту Східної Європи й співредактором журналу «L'Europa orientale» («Східна Європа»). З ініціативи Л.Г. розпочалася університетська підготовка фахівців із славістики: 1922 постала славістична кафедра в університеті «Сапієнца» (Рим), потім у Падуї і Неаполі, де згодом відкрилися виклади української мови і літератури.

У галузі літературознавства та соціальної історії створив праці: «Історія російської літератури» (т. 1-7, 1927–45, неодноразово перевидавалася; один з розділів присвячений «літературі київської доби»), «Історія Росії» (1946), «Історія російського театру» (1952), «Міф про Петербург» (1060), «Росіяни в Італії. Від XVII ст. до наших днів» (1971) та ін. В україністиці зосереджував увагу на висвітленні української культури в її зв'язках з країнами Східної і Західної Європи. Був автором численних статей, рецензій, оглядів про українське письменство, які публікувалися у різних наукових виданнях, енциклопедіях та пресі Італії. Презентував українську літературу в контексті світового літературного процесу (розділ «Українська література» в монографії «Історія сучасної літератури Європи та Америки», 1958). Надавав першорядне значення діяльності Т.Г. Шевченка в історичному поступі як «захисникові українського народу, і не тільки українського» (статті «Шевченко» і «Українська література» в «Італійській енциклопедії наук, літератур і мистецтва», 1936, т. 31, 1937, т. 34 тощо). Важливою віхою у славістиці стала його фундаментальна студія «Італійські митці в Росії» (т. 1-3, Рим, 1934–43, перевидана 1991), створена із залученням документальних матеріалів про творчість італійських зодчих і художників в Україні. Науковий доробок Л.Г. охоплює також дослідження білоруської, польської, чеської, болгарської літератур. Працю професора слов'янської філології в університетах Італії Л.Г. поєднував з читанням лекцій у Франції, Великій Британії, Нідерландах, Чехословаччині, СРСР, Швейцарії. 1931 і 1960 відвідував Київ. Свою наукову діяльність розцінював як засіб «зближення італійського та українського народів».

Тв.: Scevcenko. In: Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti. — Roma, 1936, vol. XXXI; La letteratura ucraina. In: Storia delle letterature moderne d'Europa e d'America. — Milano, 1958; I miei incontri con la Russia. — Milano, 1976; Gli artisti italiani in Russia, vol. 1-4. — Milano, 1991.

Лім.: Studi in onore di Ettore Lo Gatto. — Roma, 1980; Lasorsa C. La scomparsa di Lo Gatto. Con lui la slavistica divenne scienza // Realta sovietica, 1983, marzo–aprile.

М.М. Варварцев.

ЛОБОДОВСЬКИЙ (Łobodowski) Юзеф (псевдоніми — Кравченко, Стефан Курилло, Маїнський, Марієнгольц, Пшонка, С.К. Шперач; 19.03.1909, Пурвішки, нині село Сувалківського воєводства, Польща — 18.04.1988, Мадрид) — польський письменник, перекладач, публіцист. Народився в сім'ї офіцера російської армії. Мав по батьковій лінії предка з українських козаків (вів свій родовід від гетьмана Г. Лободи). Раннє дитинство провів у Любліні. Від 1914, після початку Першої світової війни і до 1917 мешкав у Москві. Потім переїхав до Єйська (нині місто Краснодарського краю, РФ), жив там серед українців. 1922 повернувся до Любліна, почав навчатися у гімназії. 1929 опублікував збірку поезій (польською мовою) «Сонце крізь шпаринки». 1931 після закінчення гімназії почав студіювати право в Люблінському католицькому університеті. Цього ж року оприлюднив нову збірку поезій «Зоряний псалтир». 1932 виключений з університету «за лівацьку діяльність». Працював на редакторських посадах у часописах марксистської орієнтації «Barykada», «Trybuna», «Dźwigary». 1933–34 відбував військову службу в Школі підхорунжих у м. Рівне. 1935 побачила світ його збірка поезій «Розмова з Батьківщиною», 1936 — «Кінь отамана Лободи» та «Демонам ночі» (остання 1938 відзначена Нагородою молодих Польської академії літератури). 1937–38 редагував у Луцьку тижневик «Wolyń». Виступав за налагодження діалогу з українцями; співпрацював з Українським науковим інститутом у Варшаві; співробітничав у часописах «Biuletyn Polsko-Ukraiński», «Wschód — l'Orient», місячнику «Problemy Europy Wschodniej» (оприлюднив там розвідки про П. Куліша й Т. Шевченка) та ін. На основі власних перекладів уклав «Антологію української поезії» (4 т., рукопис, однак, був утрачений у Варшаві під час Другої світової війни). Під час німецько-польської війни 1939 служив у 10-му полку кінних стрільців; був інтернований в Угорщині. Від листопада 1939 жив у Франції, 1940 деякий час перебував під арештом. 1941 перебрався до Іспанії, де також був арештований і до 1943 утримувався в тюрмі. По завершенні війни замешкав у Мадриді, навчався в Obra Católica de Asistencia Universitaria. Від 1949 працював у польській редакції «Радіо

Мадрид» (до 1975). Займався перекладами з іспанської. Писав і на українську тематику. В збірці віршів «Молитва на війну» (1947) писав про трагедію М. Хвильового, М. Скрипника, А. Крушельницького та інших діячів культури, які загинули в роки комуністичного терору в УСРР 1930-х рр. Був одним з головних експертів в українських справах паризької «Kultura». 1952 оприлюднив у цьому виданні свою програмну статтю «Проти примар минулого», присвячену проблемам польсько-українських відносин. У ній через ревізію польсько-українських стосунків намагався поєднати обидва народи. У наступні роки написав кілька нових збірок поезій, зокрема «Касиди й газелі», 1961; «На півдорозі» 1972; повісті. Вважав себе продовжувачем «української школи» в польській літературі. Загалом присвятив своїй першій Батьківщині (так називав Україну) та її діячам поему «Похвала Україні», кілька збірок поезій (серед них «Золота грамота», 1954, перекладали фрагменти С. Гординський, Л. Полтава та Я. Славутич), вірші «Пісня про Україну» (1959), «Полісся», «Волинські думи», «Гуляйполе», «Київські ворота», «Дума про отамана Петлюру», «Т. Шевченко», «Українським поетам», «Митрополит Андрей Шептицький» та ін. У своїй творчості не раз звертався до образів з українського фольклору. Перекладав польською мовою Т. Шевченка, Лесю Українку, С. Гординського, Л. Полтаву, Я. Славутича. Опублікував переклади українських поезій у зб. «Банкет зачумлених» (1954). В еміграційній періодиці, зокрема в паризьких часописах «Kultura» та «Zeszyty historyczne» Є. Гедройца, писав статті про І. Багряного, Б. Бойчука, Д. Донцова, Лесю Українку, М. Ореста, М. Рильського та ін. Окремі вірші Л. українською мовою перекладали С. Гординський, Л. Полтава, Б. Кравців, В. Лесич, Я. Славутич, Л. Храплива-Щур та ін. О. Тарнавський написав розвідку-спогад «Юзеф Лободовський».

Тв.: Łobodowski J. Zapoznana strona zagadnienia (Odpowiedź № 12 na ankietę). «Biuletyn polsko-ukrański», 1938, nr. 6 (245); Kuryłło St. [Łobodowski J.] Pantelejmon Kulisz wobec Polaków // Problemy Europy Wschodniej, 1939, № 1, styczeń; Його ж. Szewczenko wobec Niemiec // Там само, 1939, № 7/8, lipiec-sierpień; Ukrainśka literatura emigracyjna // Kultura, 1952, № 4; Scylle i Charybdy ukraińskiej poezji // Там само, 1954, № 5-6; Złota hramota. — Paryż, 1954; Pieśń o Ukrainie. — Paryż, 1959; O Maksymie Rylskim // Kultura, 1966, № 7/8; Dmytro Doncow: Życie i działalność // Zeszyty historyczne, 1981, № 55; Похвала Україні // Україна, 1992, № 34; Пісня про Україну — Pieśń o Ukrainie. — Львів, 1996; Żywot człowieka gwałtownego: Wspomnienia. — Warszawa, 1998.

Лім.: Кедрин І. Життя–події–люди: Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976; Kedryn I. Białe kruki // Kultura, 1977, № 10 (361); Сірик Л. Українська тематика в творчості Юзефа Лободовського // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, 1988, № 6/7; Iwaniuk W. Ci, co odeszli: Józef Łobodowski //

Kultura, 1988, № 12 (495); Лужний Р. Йосиф Лободовський // Сучасність, 1989, ч. 7/8; Народ безсмертний: Юзеф Лободовський про українців і поляків: Матеріали, спомини й інтерв'ю. — Перемишль–Львів, 1999; Осадчук Б. Україна, Польща, світ: Вибрані репортажі та статті. — К., 2001; Роль паризької «Культури» в становленні українсько-польського взаєморозуміння: Зб. наукових праць Міжнародного круглого столу, Київ, 25–26 травня 2002 р. — К., 2002; Jerzy Giedroyc — Emigracja ukraińska: Listy 1950–1982. — Warszawa, 2004; Простір свободи: Україна на шпальтах паризької «Культури». — К., 2005; Ptasieńska-Wójcik M. Z dziejów «Biblioteki Kultury» 1946–1966. — Warszawa, 2006.

О.С. Рубльов.

ЛОГАНОВСЬКИЙ Мечислав Антонович (1895, Кельце, Польща — 29.07.1938) — політичний і державний діяч, дипломат. Перший офіційний дипломатичний представник УСРР в Польщі. 1914 став членом Польської соціалістичної партії, входив до складу її московського комітету. Був особисто знайомий з Ф. Дзержинським та багатьма діячами польського революційного руху. У листопаді 1917 брав участь у революційних подіях у Москві. Від 1918 — член РКП(б). 1919 закінчив 1-ші Московські курси червоних командирів. Від травня 1920 — начальник і военком Реєстраційного відділу штабу 15-ї армії А. Корка в складі Західного фронту (командувач — М. Тухачевський). Брав участь у польсько-радянській війні 1920, від серпня — комендант і военком Білостоцького округу. Співпрацював з Тимчасовим революційним комітетом Польщі, займався організацією артилерії Польської Червоної армії. У лютому 1921 обійняв посаду уповноваженого іноземного відділу ВЧК. У квітні цього ж року був призначений повноважним представником УСРР у Польщі. Також був делегатом РСФРР з репатріації, 2-м секретарем повноважного представництва СРСР і водночас керівником об'єднаної резидентури ВЧК/ДПУ РСФРР та військової розвідки у Варшаві. Згідно з деякими джерелами, був особисто причетним до організації кількох терористичних актів у Варшаві. 1923 нагороджений орденом Червоного Прапора РСФРР. Від вересня 1923 (за ін. даними — з 1922 або 1924) — 1-й секретар представництва СРСР в Австрії. Від листопада 1925 — член колегії та зав. відділу Балтійських країн і Польщі і політичного відділу (1926–27) наркомату закордонних справ СРСР. М.Василенко у своїх щоденниках згадує його як активного учасника переговорів 1926 між СРСР (представниками Росії, України і Білорусі) і Литвою з приводу визначення долі комплексу архівних документів Литовської метрики. 1927–31 перебував на дипломатичній роботі у Фінляндії (березень–квітень 1927) й Персії (нині Іран), 1931–34 працював у центральному апараті наркомату закордонних справ СРСР. Згодом був заступником наркома зовнішньої торгівлі

СРСР і з 1937 — заст. наркома харчової промисловості СРСР. У травні 1937 заарештований за сфальсифікованим звинуваченням в належності до контрреволюційної «Польської військової організації». За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР від 29 липня 1938 страчений. Реабілітований 12 грудня 1956.

Лит.: Беседовский Г. На путях к термидору. — М., 1997; Лурье В.М., Кочик В.Я. ГРУ: Дела и люди. — СПб., 2002; Василенко М.П. Вибрані твори. — К., 2008, т. 3.

І.Б. Усенко.

ЛОЗИНСЬКИЙ Михайло Михайлович (30.07.1880, с. Бабине, нині — с. Бабин-Зарічний Івано-Франківської обл. — 03.11.1937) — правознавець, політичний діяч, публіцист. Після закінчення у 1900 гімназії навчався на юридичному факультеті Львівського і Віденського університетів. Суспільно-політична свідомість Л. спершу формувалася під впливом Русько-української радикальної партії і творів І. Франка. Після близького знайомства зі східноукраїнськими та російськими політемігрантами та діячами міжнародного соціал-демократичного руху перейшов на позиції анархо-комунізму М. Бакуніна і П. Кропоткіна. З 1900 працював журналістом і перекладачем у львівських «Ділі» (з 1906 — член редакції) й «Літературно-науковому віснику», київських газетах «Громадська думка» та «Рада». 1917 вітав створення і діяльність Української центральної ради, негативно поставився до більшовицького перевороту у Петрограді, схвалив Брестський мир УНР із Центральними державами, але вкрай негативно відреагував на гетьманський переворот 29 квітня 1918 і проголошення Української Держави П. Скоропадського. На початку листопада того ж року був кооптований до УНРади і невдовзі за дорученням уряду ЗУНР розпочав у Львові переговори з Польським комітетом та представником Антанти, членом французької місії в Румунії Віллемом щодо укладення українсько-польського перемир'я. 20 листопада переговори зайшли у глухий кут, коли польська сторона заявила, що ніколи не зречеться своїх прав на Львів. Після залишення українськими військами 21–22 листопада 1918 Львова Л. опинився на нелегальному становищі і наприкінці лютого 1919 виїхав з міста для участі у переговорах з антантівською комісією генерала Ж. Бартелемі щодо припинення бойових дій на українсько-польському фронті. 10 березня того ж року на пропозицію Президента УНРади Західної області УНР Є.Петрушевича Л. було призначено заступником державного секретаря закордонних справ і доручено керівництво цим секретаріатом на час відсутності В. Панейка. Головною проблемою для керівника зовнішньополітичного відомства ЗО УНР стала телеграма від 19 березня, підписана В. Вільсоном, Д. Ллойд Джорджем, Ж. Клемансо і В.-Е. Орландо, де містилося звернення до командувача

Галицької армії М. Омеляновича-Павленка негайно припинити бойові дії під Львовом і залишити вільний доступ до міста з боку Перемишля. Найвища Рада Антанти погоджувалася на посередництво в урегулюванні територіальних претензій обох сторін. Державний Секретаріат ЗО УНР погодився з антантівськими умовами, і 27 березня в окупованому поляках Хирові почалися треті українсько-польські переговори за участю американського генерала Ф. Кернана, які було припинено внаслідок непоступливості польської сторони. Тоді керівництво ЗО УНР вирішило відрядити власну дипломатичну делегацію до Парижа, щоб усіма засобами домогтися миру на вигідних для Західної України умовах. 17 квітня 1919 Л. і державний секретар військових справ Д. Вітовський відбули до французької столиці. Місія зазнала повної невдачі, і 12 грудня Л. згідно з листом Є. Петрушевича офіційно був увільнений з посади делегата у Парижі. Вкрай негативно він поставився як до підписання Варшавського військово-політичного договору між УНР і Польською Республікою, так і до створення у Парижі «Українського комітету» на федералістичних засадах за участю колишнього секретаря П. Скоропадського С. Моркотуна і українського кадета М. Могилянського. З організацією на початку 1921 Українського вільного університету у Відні (у жовтні переведеного до Праги) Л. працював у ньому до 1927 професором міжнародного права, читав курси «Монархія і республіка», «Існуючі держави», «Парламентарна та радянська форма влади». До кінця 1924 Л. тісно співпрацював із Є. Петрушевичем, очолюючи «Комітет народів, поневолених Польщею», який мав на меті проведення у Західній Європі виступів проти польського окупаційного режиму на західноукраїнських, західнобілоруських і литовських землях. Як фахівець з міжнародного права Л. обстоював невизнання польської державності, права Варшави на окупацію західноукраїнських територій і пропонував збереження закордонного центру ЗУНР. Наприкінці 1923 за дорученням Є. Петрушевича встановив контакти з радянськими дипломатами у Празі. Бесіди з повпредом СРСР В. Антоновим-Овсієнком та контакти з радниками, колишніми українськими есерами Н. Калюжним і А. Приходьком, які представляли інтереси УСРР, сприяли зміцненню радянофільських поглядів Л. та прагнення залишити емігрантське середовище, щоб узяти участь у національно-культурній праці в Україні. Восени 1926 Л. подав заяву з проханням надати йому і родині радянське громадянство і у вересні наступного року виїхав до Харкова. Від жовтня 1927 Л. викладав у Харківському інституті народного господарства, де був затверджений штатним професором зі спеціальності «Міжнародне право» з 1 січня 1928. У 1930–33 — професор Інституту радянського будівництва та права. 21 березня 1933 був заарештований за звинуваченням у належності до «Української військової організації». 23 вересня того ж року був

засуджений до 10 років виправно-трудоувих таборів і етапований на Соловки. Страчений рішенням особливої трійки Управління НКВС СРСР по Ленінградській області 3 листопада 1937. Реабілітований ухвалою Військового трибуналу Київського військового округу від 24 вересня 1957.

Тв.: Польський і руський революційний рух і Україна. — Львів, 1908; Люди: Біографічно-літературні нариси: Драгоманов. Франко. Павлик. Сембратович. Бернзон. Реклі. Крапоткін. Толстой. Тургенев. Гарібальді. — Львів, 1909; Утворення українського коронного краю в Австрії. — Б. м., 1915; Війна і польська політична думка. — Львів, 1916; Галичина в життю України. — Відень, 1916; Галичина на мировій конференції в Парижі. — Камінець, 1919; Галичина в рр. 1918–20. Розвідки і матеріали. — Відень, 1922; Охорона національних меншостей в міжнародному праві. — Відень, 1923; Уваги про українську державність. — Відень, 1927; У десятиріччя галицької революції: факти і спроба оцінки. — Харків, 1928; Міжнародне право. — Харків, 1931.

Лит.: Автобіографія М.М. Лозинського // УІЖ, 1997, № 4; Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). — К., 1994; В. Матвієнко, В. Головченко. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). — К., 2004.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

ЛОСЬ (Łoś) Ян-Станіслав (21.10.1890, Чишки, нині село Львівської обл. — 14.01.1974, Люблін) — польський політик, дипломат, публіцист, історик. Д-р права (1913). Професор (1961). Походив з графської родини. 1908 закінчив приватну гімназію отців єзуїтів у с. Буньковичі (нині село Львів. обл.) й поступив на факультет права і політичних наук Віденського університету (закінчив 1913). 1914, після початку Першої світової війни, призваний до австрійського війська. 1916–18 працював у Любліні секретарем шефа канцелярії цивільного австрійського генерал-губернатора. 1919 вступив до Війська Польського і брав участь у бойових діях проти більшовиків. Від 1919 працював у МЗС II Речіпосполитої. 1921–23 керував Бюро Делегата для справ Східної Малопольщі при МЗС. Був учасником таємних переговорів (безуспішних) 1921 за посередництвом о. Т.-Є.Войнаровського-Столобут з екзильним урядом ЗУНР Є. Петрушевича щодо надання Східній Галичині автономного статусу у складі II Речіпосполитої. 1931 Л. вийшов у відставку. Став одним із співтворців врегулювання польсько-українських відносин у II Речіпосполитій — політики «нормалізації» 1935–38, автором проекту надання автономії Східній

Галичині («Східній Малопольщі»). За браком можливості реалізувати свої ідеї урядовим шляхом прагнув принаймні ознайомити з ними якомога ширші суспільні кола й здобути прихильників. Місцем неофіційних зустрічей і розмов з польськими урядовцями та українськими діячами (серед них — о. Т.-Є. Войнаровський-Столобут, проф. Р. Смаль-Стоцький, проф. І. Раковський, сеймові послы Л. Макарушка, З. Пеленський, редактор О. Назарук та ін.) був маєток дружини Л. — Немце під Любліном. 1938 у співавторстві з А. Бохеньським та В. Бончковським видав книгу «Українська проблема у Червенській землі». Свої ідеї пропагував на шпальтах польської преси, у т.ч. в «Biuletynie Polsko-Ukraińskim», «Buncie Młodych», «Czasie», «Drodze», «Dniu Polskim», «Naszej Przyszłości», «Polityce», «Przeglądzie Współczesnym», а також українських часописів — «Діла», «Мети», «Нової зорі» та ін. Листувався з польськими (В. Бончковський, Є. Гедройц та ін.) та українськими діячами (о. Т.-Є. Войнаровський-Столобут, В. Кучабський, В. Мудрий, О. Назарук, Р. Смаль-Стоцький, єпископ Г. Хомишин, митрополит А. Шептицький та ін.). Полемізували з Л. паризький тижневик «Тризуб», Д. Донцов у «Вістнику». Відповідаючи 1938 на анкету «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego» щодо напрямів розв'язання польсько-українських проблем, зауважував, що цілком усвідомлює власну неспроможність справляти вплив на поточну політику уряду, але наважується відповідати на анкету винятково тому, що «утримання сучасного мертвого status quo» на цій ділянці вважає шкідливим й не хоче «нехтувати жодною нагодою», аби не звернути на це увагу. Він подав власну програму розв'язання проблем обох народів на східних теренах II Речіпосполитої: 1) цілковите мовне урівноправнення в урядуванні; 2) впровадження послідовної двомовності в усіх написах й оголошеннях, адресованих громадськості; 3) офіційне визнання синьожовтих барв як національних барв «однієї зі слов'янських спільнот» краю й співучасть цих кольорів під час державних урочистостей; 4) відмова від будь-яких розмірковувань щодо культурної вищості польського елемента над елементом українським; 5) розумна ліквідація утравізму у шкільництві й заміна його паралелізмом шкіл з викладовою польською та українською мовами; 6) впровадження воєводського й повітового самоврядування, опертого на рівноправні, паралельні й паритетні національні курії. Наділення цих курій власними компетенцією й бюджетом. Впровадження національних курій під час виборів до сейму; 7) заснування на українській етнічній території (бажано у Львові) вищого навчального закладу з українською мовою викладання й українськими професорами; 8) пошанування українського доробку у господарській ділянці; 9) підтримка будь-яких зусиль щодо депролетаризації українського елемента як у селі, так і в містах; 10) заохочення українства до урбанізації, співпраці організацій українських робітників, ремісників, купців та промисловців з

польськими аналогами. У роки Другої світової війни Л. співпрацював із крайовою делегатурою польського еміграційного уряду. За це в жовтні 1944 був арештований службою безпеки «народної» Польщі й до червня 1945 утримувався в Люблінському замку. Від 1945 — зав. кафедри стародавньої історії Люблінського католицького університету, з 1957 — доцент, 1957–59 — декан факультету гуманітарних наук, з 1961 — екстраординарний професор. Видав монографії з стародавньої історії Греції та Риму: «Еллада на переломі» (1938); «Римські силуети» (1958); «Рим на роздоріжжі: Монографічна студія про Катона Старшого» (1960); «Світ стародавніх істориків» (1968).

Тв.: Відгомін політичних подій з-перед 1923 р.: Лист гр. Станіслава Лося до Редакції «Діла» у зв'язку зі статтею д-ра Костя Левицького п. н. «До насвітлення одної порушеної справи» // Діло, 1932, ч. 67, 27 березня; Міжнародне положення Польщі та галицькі українці. — Львів, 1932; O konstruktywną politykę na Rusi Czerwonej. — Warszawa, 1932; Sytuacja międzynarodowa a Ukraińcy halicycy. — Warszawa, 1933; W sprawie uniwersytetu ukraińskiego // Biuletyn Polsko-Ukraiński, 1933, № 3 (5); O ukraińską szkołę rolniczą. «Biuletyn Polsko-Ukraiński», 1933, № 11; Ukraińcy na łamach «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego». Там само, 1933, № 24-26; Hellada na przełomie. Warszawa, 1938; Odpowiedź na ankietę «Biuletynu» (№ 9) // Biuletyn Polsko-Ukraiński, 1938, № 4 (243); Problem ukraiński w Ziemi Czerwieńskiej. — Warszawa, 1938 (у співавт.); Warunki bytowania ludności polskiej na Ziemiach Odzyskanych. Warszawa, 1947; 1958; Rzym na rozdrożu: Studium monograficzne o Katonie Starszym. — Warszawa, 1960; Świat historyków starożytnych. — Kraków, 1968.

Лит.: Войнаровський Т. Спогади. В кн.: Войнаровський Т., Сохоцький І. Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. — Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1961; Zwolski E. In memoriam: Jan Stanisław Łoś (1890–1974) // Kwartalnik historyczny, 1975, nr. 2; Кедрин І. Життя–події–люди: Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976; Bączkowski W. Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodległość, Nowy York — Londyn, 1986, t. 19; 1988, t. 21; 1991, t. 24; Степень С. Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу. В кн.: Польсько-українські студії, т. 1. — К., 1993; Зашкільняк Л.О. Українсько-польське порозуміння 1935 р.: За матеріалами архіву Я.С. Лося // Проблеми слов'язнознавства (Львів), 1996, вип. 48; Його ж. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. В кн.: Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. — Toruń, 1997; Trojanowska M. Materiały do tzw. kwestii ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej w spuściźnie Jana Stanisława Łosia. В кн.: Biuletyn ukrainoznawczy, № 5. — Przemyśl, 1999; Bruski J.-J. Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). — Kraków, 2002; Stępień S. Próby polsko-

ukraińskiego porozumienia środowisk opiniotwórczych w Drugiej Rzeczypospolitej. В кн.: Polska–Ukraina. Ludzie pojednania: Ukraińcy na Pomorzu w XX wieku: Materiały z sesji naukowych pod red. T. Stegnera. Gdańsk, 2002; Pisuliński J. Nie tylko Petlura: Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. — Wrocław, 2004; Юрчук О. Українсько-польські взаємини міжвоєнного періоду в оцінці Яна Станіслава Лося // Український історичний збірник, 2005, вип. 8.

О.С. Рубльов.

ЛУЧИЦЬКИЙ Іван Васильович (14(02).06.1845, Кам'янець-Подільськ — 22.08.1918, Каврай, нині Старий Каврай Черкас. обл.) — історик, громадський і політичний діяч. Народився у сім'ї викладача давніх мов Подільської духовної семінарії. Спочатку здобув домашню освіту, потім навчався в Кам'янець-Подільській гімназії. Наприкінці 1861 перейшов до 7-го класу 1-ї Київської гімназії. На вибір його професії справило вплив знайомство з працями Ф. Гізо «Історія цивілізації в Європі» та Ф. Шлосера «Історія 18 століття». 1862 поступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Після закінчення навчання 1866 був залишений на 2 роки стипендіатом для підготовки до професорського звання. Тоді ж почав досліджувати історію феодальної реакції у Франції 16–17 ст., підготував і опублікував студію «Гугенотська аристократія та буржуазія на Півдні Франції після Варфоломійської ночі (до Булонського миру)» (1870), став приват-доцентом університету. Наступного року захистив магістерську дисертацію «Феодальна аристократія та кальвіністи на Півдні Франції». 1872 отримав наукове відрядження до Франції (тривало майже 2 роки), під час якого вивчав історичні джерела у французьких архівах. 1874 був обраний доцентом кафедри всесвітньої історії Київського університету. Став займатися громадською діяльністю. Був гласним Золотоніського повітового та Полтавського губернського земств, Київської міської думи, де представляв ліберальну опозицію. У цей же час звернувся до вивчення історії українського землеволодіння, присвятив їй тематичні 33 праці (статті, документальні публікації). 1877 захистив у Казанському університеті докторську дисертацію на тему: «Католицька ліга та кальвіністи у Франції». Став професором Київського університету. Від 1894 систематично їздив до Франції для роботи в архівах, за результатами якої підготував кілька монографій з історії французького селянства. Високо оцінені в самій Франції, вони були перекладені французькою, а також німецькою та іншими мовами. Разом з Макс. Ковалевським започаткував дискусію з питань селянської власності, сутності перетворень у поземельних відносинах у Західній Європі. Відстоював думку про сталість общини та феодальних відносин у Франції 18 ст. У 20 ст. ця дискусія знайшла

продовження у роботах А. Собуля, Ф. Фюре, Е. Ле Руа Ладюрі, Д. Ріше, О. Нарочницького, Є. Черняка, М. Барга. 1903 пішов у відставку з посади професора Київського університету. 1904 став редактором газет «Киевские отклики» та «Свобода и право». Приєднався до Конституційно-демократичної партії, від 1905 — член ЦК, голова Київського міського і губернського комітетів цієї партії. 1907–1912 був депутатом від Києва в 3-й Державній думі, де виступав на захист української мови. Від 1908 — професор Вищих жіночих курсів у Санкт-Петербурзі. Член-кореспондент Петербурзької АН (1908). 1910 обраний почесним доктором університету в Глазго (Велика Британія). 1913 французька Академія моральних і політичних наук присудила йому премію Одіффра.

Тв.: Гугенотская аристократия и буржуазия па Юге после Варфоломеевской ночи (до Булонского мира). — СПб., 1870; Феодальная аристократия и кальвинисты во Франции. — К., 1871, ч. 1.; Очерк развития скептической мысли во Франции в XVI и XVII веках // Знание, 1873. № 1. 3.8.П; Католическая лига и кальвинисты во Франции: Опыт истории демократического движения во Франции во второй половине XVI в. (по неизданным источникам). — К., 1877, т. 1.; Общинное землевладение в Малороссии (Золотоношский уезд Полтавской губернии) // Устои, 1882, № 7; Следы общинного землевладения в Левобережной Украине XVIII в. // Отечественные записки, 1882, № 11; Поземельная община в Пиренеях. Там само, 1883, № 9-10, 12; О значении, характере и содержании описи малороссийских полков, составленной по приказанию г. губернатора Малороссийского графа Румянцева в 1767 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца, 1888, кн. 2, отд. 1; Займаншина и формы займочного владения в Малороссии // Юридический вестник, 1890, № 3; Крестьяне и крестьянская реформа в Дании XVI–XVIII вв. // Северный вестник, 1890, № 12; Джемс Торольд Роджерс (Некролог) // Юридический вестник, 1891, т. 7, № 2; Крестьянская поземельная собственность во Франции до революции и продажа национальных имуществ (второй отчет о командировке за границу) // Университетские известия, 1896, № 3, ч. 2; Крестьянское землевладение во Франции накануне революции. — К., 1900; Состояние земледельческих классов во Франции накануне революции и аграрная реформа 1789–1798 гг. — К., 1912.

Лит.: Тарле Е.В. И.В. Лучицкий: к пятидесятилетию его научно-литературной деятельности. 1863–1913 // Голос минувшего, 1914, № 1; Його ж. Лучицкий как университетский преподаватель // Научный исторический журнал, 1914, № 4; Кареев Н.И. Историки французской революции. — М., 1924, т. 1-2; Бузескул В.П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и в начале XX века. — Л., 1929; Долин В.М. Историки Франции XIX–XX вв. — М., 1981; Таран Л.В. І.В. Лучицький — дослідник історії французької буржуазної революції (до 200-ліття рево-

люції) // УІЖ, 1989, № 7; Ї ж. Письма И.В. Лучицкого В кн.: Французский ежегодник. 1987. — М., 1989; Ї ж. Французька історіографія (70-ті рр. XIX — 80-ті рр. XX ст.). — К., 1991; Ї ж. Українські сторінки творчості І.В. Лучицького. В кн.: Шляхи розвитку слов'янських народів: Актуальні проблеми історії. — К., 1992, вип. 2-3; Ї ж. Историческая мысль Франции и России: 70-е годы XIX — 40-е годы XX в. К., 1994; Погодин С.Н. «Русская школа» историков: Н.И. Кареев, И.В. Лучицкий, М.М. Ковалевский. — СПб., 1997; Таран Л.В. Иван Васильевич Лучицкий. В кн.: Портреты историков. Время и судьбы. — М.–Иерусалим, 2000, т. 2; Логунова Н.А. Історія України в науковій спадщині І.В. Лучицького // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, 2005, № 2; Лучицкая С.И., Таран Л.В. Проблемы истории Украины в трудах И.В. Лучицкого // Вопросы истории, 2007, № 3; Таран Л.В. Французька, російська і українська історіографія (70-ті роки XIX — поч. XXI ст.). — Ніжин, 2009.

Л.В. Таран.

ЛЮДЕНДОРФ (Lüdenborff) Еріх (09.04.1865, Крушевна поблизу м. Познань, нині Польща — 20.12.1937, Тунцінг поблизу Мюнхена) — військовий і політичний діяч Німеччини. Один з чільників німецької армії в роки Першої світової війни, генерал піхоти (1916). Син збіднілого землевласника. Військову освіту здобув у Вищому кадетському корпусі (1882) та Військовій академії у Берліні (1893). На поч. 1894 відкомандирований до Російської імперії, де вдосконалював знання російської мови. По поверненні через півроку служив у німецькому Генштабі. Водночас з 1906 викладав тактику та воєнну історію у Військовій академії у Берліні. 1908–13 керував оперативним відділом Генштабу. Брав участь (під керівництвом начальника Генштабу ген. фон Мольтке) у перегляді т. зв. плану Шліффена. Від 1913 командував полком (Дюссельдорф), а з 1914 — піхотною бригадою (Страсбург, нині місто у Франції). На початку Першої світової війни — обер-квартирмейстер штабу 2-ї армії, що діяла в Бельгії. Від серпня 1914 — начальник штабу розташованої в Східній Пруссії 8-ї армії (командував армією П. ген. фон Гінденбург). Від вересня 1914 займав посаду начальника штабу 9-ї армії, а з 1 листопада цього ж року — начальника штабу головнокомандуючого на Східному фронті. 29 серпня 1916 (одночасно з призначенням фон Гінденбурга, на той час генерал-фельдмаршала, начальником Польового Генштабу) отримав посаду 1-го генерал-квартирмейстера верховного командування німецької армії (усупереч звичному порядку, відповідальність за ведення воєнних операцій поклали на нього і П. фон Гінденбурга порівну). У лютому 1917 за його спільним з фон Гінденбургом наполяганням Німеччина розпочала необмежену підводну війну, це змусило США відкрито стати на бік

Антанти. 1918 брав участь у виробленні політики Німеччини щодо нових державних утворень, які постали на теренах колишньої Російської імперії, зокрема щодо Української Народної Республіки, згодом — Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Основним у цій політиці вважав забезпечення умов, сприятливих для вирішального наступу німецьких військ на Західному фронті. 5–6 лютого 1918, напередодні підписання Брестського мирного договору Української Народної Республіки з державами Четверного союзу, брав участь у нараді вищих посадових осіб Німеччини і Австро-Угорщини у Берліні, де було прийнято рішення за будь-яку ціну укласти мир з УНР та надати їй військову допомогу в разі, якщо вона того попросить. Під час вересневого офіційного візиту гетьмана П. Скоропадського до Німеччини Л. мав з ним зустріч і вів переговори у м. Спа (Бельгія; там знаходився польовий Генштаб німецької армії). На цих переговорах йшлося, зокрема, про формування української армії та Особливого корпусу, а також про повернення військовополонених-українців до Української Держави. У жовтні 1918 наполягав на продовженні воєнних дій, однак німецьке політичне керівництво його не підтримало. На знак протесту Л. подав у відставку, яку 26 жовтня 1918 прийняв імператор Вільгельм II і наступного дня призначив замість нього на посаду командувача німецької армії ген. В. Гренера. Після Листопадової революції в Німеччині 1918 Л. виїхав до Швеції. У лютому 1919 повернувся в Берлін. Брав активну участь у підготовці путчу В. Каппа та В. фон Лютвіца (13–17 березня 1920), який, проте, провалився. У листопаді 1923 разом з А. Гітлером очолив «Півний путч», після його невдалого закінчення притягувався до суду, однак був виправданий. 1924 став депутатом рейхстагу від Тевтонської націонал-соціалістичної партії свободи. У своїх виступах активно пропагував тезу про «втрачену перемогу». 1925 висував свою кандидатуру на президентських виборах (проти П. фон Гінденбурга, з яким гостро конфліктував після війни), але зазнав поразки. У березні 1930 Л. створив релігійний союз «Німецький народ» (існує по сьогодні). Тоді ж став у опозицію до А. Гітлера (застерігав президента П. фон Гінденбурга від призначення А. Гітлера рейхсканцлером, передбачаючи негативні наслідки для Німеччини). Після приходу А. Гітлера до влади (січень 1933) відмовився від запропонованої йому посади польового маршала. Перебував майже в цілковитій ізоляції. Л. розробив теорію «тотальної війни» (виклав її у кн. «Der Totale Krieg», 1935), яка ґрунтувалась на тезах, протилежних до традиційної на той час доктрини Клаузевіца про війну як продовження політики іншими засобами. На думку Л., мир — це лише перерва між війнами, а тому політика повинна служити справі мобілізації всіх фізичних і моральних сил нації для підготовки і для ведення війни.

Тв.: Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. — М., 1923–24, т. 1–2.

Лит.: Пуховский Н. Людендорф и его теория «тотальной войны» // Военная мысль, 1947, № 5; Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 — грудень 1918. — К.—Філадельфія, 1995; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. — К., 2002, т. 1-2.

О.П. Реснт.

ЛЯБУРБ (Labourbe), Жанна-Марі (8.04.1877, Ла-Паліс, Франція — 2.03.1919, Одеса) — організатор Французької комуністичної групи в Москві, керівник французької секції Іноземної колегії при Одеському обласному комітеті КП(б)У. Народилася у сім'ї батрака-поденника. 1896 разом із польською родиною, де була покоївкою та гувернанткою, виїхала до м. Томашів Люблінської губернії (на той час територія Російської імперії). Почала вивчати російську мову, займалася самоосвітою. Тоді ж познайомила з Ф. Дзержинським. 1905 вступила до Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків). 1917 працювала в московських організаціях РСДРП(б). Вийшла заміж за одного з організаторів південнослов'янської групи РКП(б) чорногорця В. Марковича, разом з ним брала участь у створенні клубу іноземних інтернаціоналістів «ІІІ Інтернаціонал». 19 серпня 1918 особисто зустрічалася з В. Леніним з приводу створення англо-французької комуністичної групи. У вересні цього ж року за її участі було організовано Французьку комуністичну групу в Москві (у її діяльності брали участь, зокрема, Ж. Садуль — автор численних пропагандистських статей, брошур, листівок). Стала секретарем цієї групи та членом редакційної комісії її газети «La III Internationale» (друкувалася в Москві 1918-1919). У середині лютого 1919 прибула до Одеси, окупованої на той час військами Антанти. Як представник Французької комуністичної групи увійшла до складу президії Іноземної колегії, створеної напередодні підпільним Одеським обласним комітетом КП(б)У. Розгорнула агітаційну роботу серед солдатів експедиційного корпусу Антанти, розповсюджувала листівки та газету «Le Communiste» («Комуніст»), що видавалася підпільним Одеським обласним комітетом КП(б)У. 1 березня 1919 була заарештована в Одесі французькою контррозвідкою і страчена в ніч на 2 березня. Діяльність Л. в Україні знайшла відображення в різних творах літератури і мистецтва: п'єсі Л. Славіна «Інтервенція» (1933), романі Ю. Смолича «Рассвет над морем» (1953), опереті О. Сандлера «На рассвете» (1964), фільмі «Эскадра уходит на запад» (1965, Одеська кіностудія).

Лит.: Исаева Г.М. Новое о Жанне Лябурб // Вопросы истории, 1970, № 6; Дунаевский А.М. Жанна Лябурб — знакомая и незнакомая. — М., 1982; Мельниченко В.Ю. Жанна Лябурб: Док. розповідь. — К., 1977; Патлажан Ю.І. Жанна Лябурб (до 110-річчя з дня народження) // УІЖ, 1987, № 4.

О.А. Іваненко.

ЛЯСОТА (Ласота, фон Стеблау, **Lassota fon Steblau**) Еріх (бл. 1550, Герліц, нині місто в Німеччині — 1616, Кошице, Словаччина) — австрійський дипломат. Походив із понімеченого моравського шляхетського роду герба Одровонж. Навчався в Лейпцизькому та Падуанському університетах. Потому займав різні адміністративні посади в Силезії і Польщі. Служив при дворі імператора Священної Римської імперії германської нації. Був найманцем в іспанській армії під час іспано-португальської війни 1580. Брав участь у поході австрійської армії на Польщу 1587–88, потрапив у польський полон, побував у Львові. 1594 за дорученням германського імператора Рудольфа II Габсбурга відвідав Запорозьку Січ з метою залучити козаків до широкої антитурецької коаліції. Під час перебування в Україні Л. вів записи у щоденнику, який вперше був виданий 1854 в Галле. Згідно із записами Л., 1594 під час поїздки на Січ він побував у Львові, Бродах, Почаєві, Вишнівці, Пиляві (нині село Хмельницької обл.), Прилуках, Погребищі, Трипіллі. Особливу увагу приділив Києву, який, за його словами, являє собою «велике і сильно укріплене, прикрашене чудовими церквами» місто, має багато громадських і приватних будинків. Л. близько місяця жив на Запорожжі — на дніпровському острові Базавлук, де розташовувалася Січ. У своєму «Щоденнику» занотовував як побутові подробиці життя козаків, так і їхні стосунки із татарами, турками, поляками, молдованами. Він подав опис того, як зустрічали на Січі іноземних послів («коли ми наблизилися до острова, салютували нам пострілами з важких гармат»), як проходили переговори з козацькою старшиною про допомогу запорожців германському імператору у війні проти Османської імперії тощо. Запорозьких козаків Л. характеризував як «хоробрих і підприємливих людей, які з юних років займаються військовою справою і прекрасно вивчили ворога — турків і татар... Вони мають власні гармати і багато з них вміють поводитися з цією зброєю». Разом із запорозькими послами Саськом Федоровичем та Ничипором, які везли листа про вимоги запорожців щодо платні за їхню службу германському імператорові, Л. відправився до цесаря Рудольфа II Габсбурга. Він розповів і про самий прийом козаків імператором. До Регенсбурга (Німеччина) Л. повертався через міста Погребище, Хмільник, Меджибіж, Проскурів, Волочиськ, Збараж, Вишнівець, Кременець, Олесько, Яворів, Ярослав (Польща). Під час своєї подорожі Л. дійшов висновку, що Запорозька Січ користується «великим впливом не лише в Україні, але на неї оглядалася і вся Польща».

Тв.: Путевые записки Эриха Лассоты, отправленного римским императором Рудольфом II к запорожцам в 1594 г. — СПб., 1873; Щоденник // Жовтень, 1984. № 10.

Лит.: Наливайко Л.С. Козацька християнська республіка: Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках. — К., 1992; Січин-

ський В. Чужинці про Україну. — К., 1992; Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. — München, 1994; Кулинич І.М. «Щоденник» Еріха Лясоги як джерело для вивчення історії України другої половини XVI ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 1995, вип. 5.

Н.В. Кривець.

М

МАГОЧІЙ (Magocsi) Павло-Роберт (нар. 26.01.1945, Енглвуд, шт. Нью-Джерсі, США) — американський історик-українознавець. Дійсний член Канадської королівської АН (1996). Народився в сім'ї вихідців із Закарпаття. Закінчив Рутгерський університет (1966) та аспірантуру Принстонського університету (д-р філософії в галузі історії, 1972). 1971 був запрошений до Гарвардського університету, де працював в Українському науковому інституті, досліджував історію Галичини 19 ст., був першим редактором Гарвардської серії українознавчих студій (1975–82). Від 1980 — професор історії та політичних наук Торонтського ун-ту (Канада), де водночас очолював кафедру українських студій, став організатором наукових конференцій, серед них — міжнародної конференції, присвяченої митрополитові Андрієві Шептицькому, матеріали якої склали зб. «Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi» (1989, укладач — М.). 1990–97 — директор Інституту історії полікультурної спільноти провінції Онтаріо; головний редактор «Енциклопедії народів Канади» (1999). 1989 читав курс української історії у Гебрейському університеті в Єрусалимі. Працював науковим консультантом Інституту соціальної антропології ім. М. Планка в Німеччині (2001, 2002, 2003, 2006).

Багато уваги приділяє популяризації серед північноамериканської громадськості історії України, зокрема, т. зв. русинського питання. Від 1978 є президентом-засновником Карпаторуського дослідного центру США, який видає праці з історії і культури русинів у США і Європі. Тематика наукових студій М. охоплює також політологію, бібліографію, соціолінгвістику й картографію. Він — автор понад 600 праць, опублікованих англійською, німецькою, французькою, китайською, українською та ін. мовами. Неодноразово приїжджав до України, насамперед у Закарпаття, для участі в конференціях. Брав участь у роботі 9-го Міжнародного конгресу славистів у Києві (1983), 1-го (Київ, 1991), 5-го (Чернівці, 2003), 6-го (Донецьк, 2005) Міжнародних конгресів українців.

Лит.: Hann Ch. Intellectuals, Ethnic Groups and Nations: Two Late 20th Century Cases. В кн.: Nations of Nationalism. — Budapest, 1995; Scardellato G., Himka J.-P. Paul Robert Magocsi: A Bibliography, 1964–2000. — Toronto, 2000; Хома В. Ренесанс русинства і Поль Роберт Магочій // Християнська родина (Ужгород), 2001, ч. 5; Токар М.-Ю. Відомі дослідники Карпатської України: Магочій Павло Роберт. В кн.: Вони боронили Карпатську Україну. — Ужгород, 2002; Віднянський С.В. Магочій Павло

Роберт. В кн.: Українські історики ХХ ст.: Біобібліографічний довідник. — К.—Львів, 2003, вип. 2, ч. 1; Падык В. Павел Роберт Магочій: 60-річчя визначного русиніста сучасності, карпатознавця. В кн.: Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2005 рік. — Ужгород, 2004; Віднянський С.В. Павел Роберт Магочій (26.1.1945): Основатель модерного русинства. В кн.: 100 визначальних русинів очима сучасників. — Пряшів, 2007, ч. 1; Падык В. Павел Роберт Магочій (26.1.1945): Основатель модерного русинства // Там само.

С.В. Віднянський.

МАДЗІНІ (Mazzini) Джузеппе (22.06.1805, Генуя — 10.03.1872, Піза, похований в Генуї) — італійський мислитель і революціонер. Ідеолог і керівник республікансько-демократичного руху в період національного визволення та об'єднання Італії. За освітою юрист: навчався в Генуезькому університеті. Політичну діяльність розпочав у лавах карбонаріїв, за що був ув'язнений і потім змушений емігрувати. 1831 заснував у Марселі (Франція) революційно-демократичне товариство «Молода Італія», 1834 у Швейцарії — міжнародну організацію республіканців «Молода Європа», які під його проводом вели боротьбу проти абсолютистських режимів у різних країнах, в т. ч. на українських землях (Одеса, Львів, Київ та ін.). Від 1837 перебував у Лондоні. М. відіграв провідну роль у революції 1848–49 в Італії, очолював (був тріумфіром) Римську республіку. Після її падіння повернувся до Лондона, де сформував Європейський демократичний центральний комітет (1850), до якого увійшли емігранти різних країн. 1853 організував Партію дії, яка взяла участь у підготовці й здійсненні військової експедиції Дж. Гарібальді на італійський Південь (1860), що зумовило масовий рух допомоги визвольній армії й приїзду іноземних волонтерів, зокрема з України. М. сформулював й послідовно відстоював концепцію політичної самостійності національностей, був рішучим противником імперій і панування одних народів над іншими. Вважав слов'янські рухи найбільш важливими після італійського для побудови нової Європи — об'єднання вільних і незалежних держав. У зв'язку з цим виявляв великий інтерес до визвольних традицій народів Російської імперії, пропагуючи їх на Заході. У своїй праці «Віра і майбутнє» (1835, Берн, Швейцарія) високо оцінював діяльність Б. Хмельницького на чолі національно-визвольної війни українського народу серед. 17 ст., коли «простолюдини в Литві, Галичині, Україні бурхливо виявляли надію на свободу». У публічних виступах в Англії, присвячених пам'яті борців за свободу, не раз покликався на рух декабристів в Україні, співпрацював із Ш. Конарським — своїм соратником, керівником таємної організації «Співдружність польського народу», осередки якої діяли в містах і місцевостях Правобережної України. Ідеї М. впливали на формування й перебіг

національно-демократичних рухів у світі в 19–20 ст. Його вчення знайшло віддзеркалення в ідейно-політичній платформі Кирило-Мефодіївського товариства в питаннях про форми і методи захисту національної окремішності, досягнення політичної незалежності України, її ролі ініціатора визвольних процесів на Слов'янщині. «Принцип національності» та інші революційно-демократичні засади М. позначилися в 1850–60-х рр. на діяльності Харківсько-Київського таємного товариства, Українського центрального комітету та його керівника А. Красовського, котрий зустрічався з італійським лідером за кордоном. Від 1861 з М. був особисто знайомий, листувався й послуговувався його рекомендаціями учасник українського руху й пропагатор козакофільства в Європі та Америці А. Гончаренко.

Тв.: Scritti editi ed inediti: Edizione nazionale, 1-106 vol., Nuova serie, 1-11 vol. — Imola, 1906–43, 1965–98; Избранные мысли. — М., 1905; Деякі перепони революції в Італії. — Львів, 1907.

Лім : Mastellone S. Mazzini e la «Giovine Italia» (1831–1834), 1-2 vol. — Pisa, 1960; Della Peruta F. Mazzini e i rivoluzionari italiani. — Milano, 1974; Varvarcev M. La diffusione del pensiero mazziniano in Ucraina nell'Ottocento. — Pisa, 1996; Варварцев М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна. — К. 2005; Sarti R. Giuseppe Mazzini. — Milano, 2006.

М.М. Варварцев.

МАЗЕПА Іван Степанович (20.03.1639–22.09.1709) — військовий і політичний діяч, дипломат, гетьман (1687–1709), князь (1707). Народився на хуторі на р. Кам'янка с. Мазепинці, нині село Київ. обл. Батько — Степан-Адам — був шляхтичем. Мати — Марина, представниця шляхетського роду Мокієвських. М. навчався в Київському колегіумі, єзуїтському колегіумі у Варшаві чи Полоцьку. Був покоєвим при польському королі Яні II Казимірі Ваза, який відправляв його для здобуття освіти за кордон. Приблизно 1656–59 відвідав Німеччину, Італію і Францію, навчався артилерійській справі в Нідерландах. Виконуючи дипломатичні доручення польського уряду, 1659 їздив до гетьмана І. Виговського, 1660 — до гетьмана Ю. Хмельницького, 1663 — до гетьмана П. Тетері. 1663 залишив службу при королівському дворі й перебував при батькові. Після його смерті став чернігівським підчашим. Близько 1668–69 одружився з Ганною Фридрикевич, родинні зв'язки якої сприяли вступу М. 1669 на службу до гетьмана П. Дорошенка ротмістром надвірної короги. Брав участь у Галицькій кампанії турецько-татарсько-українських військ 1672. Виконуючи дипломатичні доручення П. Дорошенка, 1673 їздив як посол до Криму, 1674 — до Переяслава на переговори з гетьманом Х. Самойловичем і кн. Г. Ромодановським. Цього ж року по дорозі до Криму потрапив у полон до запорожців і був урятований завдяки за-

ступництву кошового отамана І. Сірка. Під тиском росіян запорожці були змушені видати М. гетьману І. Самойловичу. Відтоді служив при дворі І. Самойловича, їздив у державних справах до Москви та виконував приватні доручення гетьмана, брав участь у бойових діях на захист Чигирина під час Чигиринських походів турецько-татарських військ 1677–78, а 1682 зайняв посаду генерального осавула. Після невдалого походу на Кримський ханат 1687 разом з іншою старшиною подав донос на І. Самойловича, взяв участь в організованій князем В. Голіциним акції зі зміщення його з гетьманства. Після усунення І. Самойловича за вказівкою князя 25 липня 1687 був обраний гетьманом Війська Запорозького в таборі біля р. Коломак. Підписав Коломацькі статті 1687, що визначали подальші українсько-російські відносини і стали кроком на шляху обмеження українського суверенітету. В Москві у серпні–вересні 1689 домігся затвердження новим російським керівництвом Московських статей 1689, котрі значно корегували на користь Війська Запорозького положення Коломацьких статей 1687 й послабляли залежність Війська Запорозького від Російської держави. В умовах перебування Війська Запорозького під царською зверхністю М. докладав зусиль до об'єднання українських земель у єдиній державі, утвердження міцної гетьманської влади. Для здійснення цих завдань використовував протекцію Російської держави, що давало змогу проводити в руслі інтересів Війська Запорозького зовнішньополітичні акції, у т. ч. і з використанням військової сили, насамперед проти Кримського ханату та Речі Посполитої. Через розвідників, агентів, полонених, шляхом збору інформації від приїжджих осіб М. вів постійне спостереження за міжнародними справами, підтримував відкриті чи таємні контакти з представниками влади всіх сусідніх політичних утворень, а саме: Туреччини, Кримського ханату, Білгородської орди, Валахії, Молдавського князівства, Корони Польської та Великого князівства Литовського. Точка зору гетьмана щодо взаємин з ними мала значний вплив на політичну позицію російської верхівки.

Козацьке військо під керівництвом М. під час російсько-турецької війни 1686–1700 брало участь у великих військових акціях, проводило роботи із вдосконалення оборонної системи Війська Запорозького. 1688 українські війська на чолі з М. та російські частини спорудили поблизу р. Самара Новобогородицьку фортецю — військову базу для наступного походу на Крим та для контролю над Запорожжям. 1689 війська М. разом з російськими силами взяли участь у другому Кримському поході, котрий закінчився невдачею. У період між Кримськими та Азовсько-Дніпровськими походами під керівництвом М. реалізувалися оборонні заходи на південних кордонах Війська Запорозького. Були здійснені походи городових, правобережних козаків та запорожців під Очаків, Казікермен (нині м. Берислав), Тягиню, на територію Буджаку і Кримського півострова. 1692 М. зі своїми полками виступив проти татарського війська, яке

приходило на південь Лівобережжя разом з П. Іваненком. У першому Дніпровському поході 1695 українським військам на чолі з М. та російським силам боярина Б. Шереметєва наприкінці липня — на початку серпня вдалося заволодіти турецькими фортецями на пониззі Дніпра і найбільшою серед них Казікерменом, що дало змогу цього та наступного року здійснити походи на Чорне море. В липні 1696 російські та українські війська взяли Азов, а частини, очолювані Б. Шереметєвим та М., охороняли Гетьманщину та Слобідську Україну і прикривали тил військам, які діяли під Азовом. У листопаді відбувся останній, але мало-результативний спільний похід лівобережних і правобережних козаків на Кримський ханат, під Дубоссари (нині місто в Молдові). У травні–жовтні 1697 та травні–серпні 1698 українські сили, очолювані М., та російські війська здійснили другий і третій Дніпровські походи, маючи на меті захоплення Очакова, однак ця мета не була досягнута через контрзаходи з боку Османської імперії. Після укладення перемир'я Російської держави з Османською імперією в січні 1699 гетьман займався питаннями охорони кордонів та підготовки до передачі туркам плацдарму на пониззі Дніпра, захопленого 1695. У 1700 російський цар Петро I нагородив М., другим після боярина Ф. Головіна, орденом св. апостола Андрія Первозваного за воєнні дії проти турків і татар. З серпня 1700 М. відправляв українські частини на північ для участі у Великій Північній війні.

Реалізуючи плани політичного об'єднання українських земель, М. намагався поширити свій вплив на Правобережну Україну. Приблизно з 1693 почав підштовхувати російський уряд до приєднання Правобережжя, прийняття фастівського полковника С. Палія в підданство разом з козацькою територією. Використовуючи як дипломатичні, так і військові засоби, гетьман протидіяв заходам поляків із заселення правобережного Подніпров'я, яке за умовами польсько-російського «Вічного миру» 1686 мало залишатися незалюдненим. 1702 з відома М. на Правобережжі вибухнуло повстання, спрямоване проти намірів Речі Посполитої ліквідувати на цій території козацький устрій. 1704, отримавши розпорядження царя Петра I щодо воєнної підтримки польського короля Августа II Фридерика Сильного в протистоянні з прибічниками шведського короля Карла XII, М. вступив на Правобережжя. Гетьман використав цю ситуацію для об'єднання під своєю булавою українських земель по обидва боки Дніпра. Цього року М. зайняв Білу Церкву, Корсунь, Богуслав, Фастів, прийняв клейноди від правобережного гетьмана наказного С. Самуся. 1705 лівобережне українське військо зайняло Київщину, Волинь, частину Східної Галичини. М. вдалося обмежити політичну самостійність Запорозької Січі. Всі взаємини Москви із Запорожжям відбувалися при посередництві гетьмана. 1703 він пропонував Москві знищити Запорозьку Січ. Участь Війська Запорозького у Великій Північній війні 1700–21 призвела до значних людських і матеріальних втрат. Це, як і наміри

царської влади ліквідувати козацький устрій — основу політичної системи Війська Запорозького, обумовило кризу у взаєминах з Російською державою. Розвиток політичної ситуації міг призвести до нового поділу українських земель між Річчю Посполитою і Росією в разі їх перемоги над Швецією або до втрати української державності при переході під польську зверхність у разі шведської перемоги. У цій ситуації українська верхівка шукала вихід у нав'язуванні контактів з табором противників Росії. Сучасні дані дають можливість датувати початок цих взаємин 1701. З 1704 М. контактував з королем Станіславом Лещинським. На осінь 1707 у ході взаємин було домовлено, що Україна ввійде до складу Речі Посполитої на засадах Гадяцького договору 1658, а в перші місяці 1708, можливо, було укладено й попередню угоду між українською, польською й шведською сторонами. Українська верхівка розглядала можливість входження в політичну систему Речі Посполитої під зверхністю Швеції, що мало забезпечити на певний час виконання Варшавою укладених домовленостей. Козацька верхівка сподівалася на утворення триєдиної Речі Посполитої, де, поряд з Польщею й Литвою, рівноправне місце в політичній системі зайняло б Військо Запорозьке. Приймавши рішення про перехід на шведський бік, 24 жовтня 1708 М. покинув Батурин і вирушив на з'єднання із шведським королем Карлом XII. Разом з гетьманом до короля перейшли представники української верхівки — генеральний обозний І. Ломиковський, генеральний суддя В. Чуйкевич, генеральний писар П. Орлик, генеральні осавули М. Гамалія й Д. Максимович, генеральний бунчужний Ф. Мирович, генеральний хорунжий І. Сулима, миргородський полк. Д. Апостол, прилуцький полк. Д. Горленко, лубенський полк. Д. Зеленський, охотницькі полковники Г. Галаган і Я. Покотило та інші й кількатисячний загін козаків. Перебуваючи в шведському таборі, гетьман доклав чимало зусиль до залучення українців на свій бік, його заходи допомогли організувати постачання шведської армії. М. намагався привернути на бік Карла XII Правобережну Україну, Запорозьку Січ, Кримський ханат і Туреччину, налагодити взаємодію із польським королем Станіславом І Лещинським. У березні 1709 до короля й гетьмана перейшла Запорозька Січ. 28 березня 1709 у Великих Будищах (нині село Полтав. обл.) було укладено українсько-шведський договір. Король Карл XII, приймаючи гетьмана М. та кошового отамана К. Гордієнка під свою владу, зобов'язувався не чинити мирного договору з Російською державою до того часу, поки Українська козацька держава не буде повністю звільнена від Росії, а українцям не будуть повернені давні права й привілеї. У ході протистояння зі шведами російські війська знищили гетьманську столицю Батурин, зруйнували Чортомлицьку Січ. За розпорядженням Петра І російська православна церква проголосила М. анафему. Після поразки шведської армії в Полтавській битві 27 червня 1709 М. разом з Карлом XII дістався до м. Бендери (нині місто Тігіна,

Молдова), що знаходилося на території, підвладній османському султану Агмеду III. У цьому місті помер у ніч на 22 вересня 1709. Був похований на околиці с. Варниця, згодом перепохований у церкві монастиря св. Юрія в м. Галац (нині місто в Румунії). Завдяки творам поетів і письменників (Вольтера, Д.-Н. Байрона, К. Рилєєва, В. Гюґо, О. Пушкіна, Ф. Булгаріна, Ю. Словацького, Т. Шевченка, Б. Лепкого, Б. Брехта), художників (Т. Жеріко, Е. Делакруа, О. Верне, Л. Буланже) і композиторів (Ф. Ліста, П. Чайковського та ін.) М. став одним з найвідоміших українців світу.

Тв.: 3 епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи. — К., 1996; Листи Івана Мазепи: 1687–1691. — К., 2002, т. 1; Універсали Івана Мазепи 1687–1709. — К.–Львів, 2002, кн. 1; Універсали Івана Мазепи 1687–1709. — К.–Львів, 2006, ч. 2.

Лит.: Костомаров Н. Мазепа й мазепинцы. В кн.: Костомаров Н. Историческая монографии и исследования. — СПб., 1885, т. 16; Борщак І. Шведчина й французька дипломатія (за невиданими документами). В кн.: Всеукраїнська Академія наук. Історична секція. Науковий збірник за рік 1928. — К., 1928, т. 27; Андрусак М. Зв'язки Мазепи з Станіславом Лещипським і Карлом XII // ЗНТШ, 1933, т. 152; Мазепа: Збірник. — Варшава, 1938, т. 1-2; Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К., 1959; Kentrzynskij V. Mazepa. — Stockholm, 1962; Соловьев С.М. История России с древнейших времен. — М., 1962, кн. 8 (т. 15-16); Возгрин В.Е. Россия и европейские страны в годы Северной войны: История дипломатических отношений в 1697–1710 гг. — Л., 1986; Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. — Мюнхен, 1988; Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К., 1994; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. — К., 1997; Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. — Нью-Йорк–К.–Львів–Париж–Торонто, 2001; Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття. — Дніпропетровськ, 2003; К., 2003; Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. — К., 2003; Чухліб Т. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К.–Нью-Йорк, 2003; Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004; Станіславський В.В. Запорозька Січ та Річ Посполита: 1686–1699. — К., 2004; Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — М., 2007; Гетман Іван Мазепа: документи из архивных собраний Санкт-Петербурга 1687–1705 гг. — СПб., 2007, вып. 1; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. — К., 2007.

В. В. Станіславський.

МАЗОН (Mazon) Андре (07.09.1881, Париж — 13.07.1967, Париж) — французький славіст. Іноземний член АН СРСР (з 1928), член Французької академії написів і красного письменства (з 1941), Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Навчався у Паризькому університеті. Науково-педагогічну діяльність розпочав в Україні — в Харківському університеті, де після конкурсних іспитів на історико-філологічному факультеті був обраний лектором французької мови і вів виклади 1905–09. Повернувшись у Францію, працював ученим секретарем Інституту живих східних мов (1909–14), професором слов'янської філології у Стасбурзькому університеті (1914–23) і Колеж де Франс (1924–51), директором Паризького інституту слов'янознавства (1934–39). У 1958–76 — віцепрезидент Міжнародного комітету славістів. 1921 був співзасновником славістичного журналу «Revue des Etudes Slaves» («Огляд слов'янських досліджень») та його редактором понад 45 років. Головне коло наукових інтересів М. сягало проблем русистики і україністики. Йому належать студії з історії творчості О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, О. Герцена, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, А. Міцкевича та інших класиків слов'янських літератур. 1940 опублікував розвідку про «Слово о полку Ігоревім», піддавши в ній сумніву приналежність цієї пам'ятки до епохи Київської Русі й викликавши наукову полеміку, в ході якої версію М. було спростовано академіком АН УРСР М. Гудзієм. Результатом досліджень М. з історії української культури стали його праці «Марко Вовчок в Італії за її листами до Івана Тургенєва» (1928), «Про Шевченка» (1961), відгуки на видання АН України тощо. М. підтримував тісні зв'язки з українськими вченими-гуманітаріями, зокрема, сприяв публікації першої відомої граматики староукраїнської мови 16–17 ст. з рукопису, написаного латиною І.Ужевичем у Франції.

Тв.: Marko Vovtchok en Italie, d'après ses lettres à Ivan Tourguénev. У кн.: Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Грушевського, II. — К., 1928; La Slovo d'Igor. — Paris, 1940; Élie Borschak (1892–1959) (у співавт.) // Revue des études Slaves (Paris), 1960; Про Шевченка // Всесвіт, 1963, № 1.

Лит.: Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования. — Х., 1908; Ляпунов Б. и др. Записка об ученых трудах проф. А. Мазона // Известия АН СРСР, отделение гуманитарных наук, 1928, № 8-10; Гудзий Н.К. Ревизия подлинности «Слова о полку Игореве» в исследовании проф. А. Мазона // Учен. зап. Москов. гос. ун-та, 1946, вып. 110, кн. 1; Кравчук В.Р. З історії слов'янського мовознавства. — К., 1961.

М.М. Варварцев.

МАКМЕРРИН (McMurrin) Роджер (нар. 07.08.1939, Бедфорд, шт. Індіана, США) — музикант. Громадянин США, постійно проживає в Україні. Художній керівник і гол. диригент Київського симфонічного оркестру та хору (від 1993). Від семи років співав у дитячому хорі протестантської церкви. Музичну освіту здобув у коледжі «Олівет Назарій» у м. Бурбоне (шт. Іллінойс; 1957–61) та на музичному факультеті Університету Огайо у м. Колумбус (1967–69), закінчив із ступенем магістра музики). Спеціалізувався в галузях музичної освіти, вокалу і диригування в американському музичному коледжі у м. Грац (Австрія, 1971), на музичних факультетах і в коледжах у Штутгарті (ФРН), Лондоні та Кембріджі (1970–80-ті рр.). 1961–68 викладав хоровий спів у м. Ксенія (шт. Огайо), 1969–71 був викладачем та диригував хором у коледжі м. Отербейн (шт. Огайо), 1971–93 керував хорами пресвітерських церков у містах Форт Лодердейл (шт. Флорида), Даллас (шт. Техас), Орlando (шт. Флорида). 1992 вперше відвідав Україну. Від 1993 постійно оселився з родиною в Києві. Дружина Діана — письменниця. Організував хор з 90 співаків і оркестр із 65 інструменталістів, у репертуарі яких твори українських композиторів-класиків (М. Березовського, Д. Бортнянського, К. Веделя, М. Лисенка, К. Стеценка), різдвяні колядки, богоявленські щедрівки, а також твори композиторів минулого і сучасності Німеччини, Австрії, Італії, Росії та ін. (Г.-Ф. Генделя, Й.-С. Баха, Дж. Верді, Г. Берліоза, В.-А. Моцарта, Л. ван Бетховена, Дж. Раттера, Дж.-К. Менотті, Дж. Гершвіна, Л. Бернстайна, Ф. Мендельсона, Й. Брамса, У. Уолтона, П. Чайковського, О. Бородіна, С. Рахманінова та ін.). Деякі композиції європейських авторів хор і оркестр під управлінням М. виконували в Україні вперше. Помічниками М. у справі диригування виступають українські диригенти. М. — засновник і пастор пресвітеріанських громад Св. Трійці і Св. ап. Павла в Києві. У США отримав два почесних докторати «Гоноріс кауза» за музичну діяльність в Україні. Оркестр і хор дають концерти в Києві, здійснюють гастрольні подорожі по областях України, у США (виступи у Карнегі-Холлі в Нью-Йорку), країнах Західної Європи, Середньої Азії, Росії.

Лит.: Joy Peace and Love: Kyiv Symphony Orchestra and Chorus. — Kyiv, 2002; Степовик Д. Українська любов Роджера Макмерріна // Українська культура, 2005. № 3-4; Kyiv Symphony Orchestra and Chorus: Fighth American Tour. — Kyiv, 2006; Roger McMurrin and Kyiv Symphony Orchestra and Chorus. — Kyiv, 2008; Степовик Д. Україна... в Каліфорнії // Культура і життя, 2008, 12 листопада.

Д.В. Степовик.

МАЛЬТ-БРУН (Malte-Brun) Конрад (1775–1826) — французький географ і історик. За походженням датчанин. Вітав Французьку революцію кінця 18 століття. Автор праць з географії, історичних розвідок,

публіцистичних нарисів. Головний твір М. — 8-томний «Огляд все-світньої географії», надрукований у Парижі 1810–29. Йому належать узагальнюючі видання — «Аннали подорожей, географії та історії» у 24 т. (1808–15) та «Нові аннали подорожей» у 30 т. (1819–29), до яких увійшли студії мандрівників про країни і народи світу. До своїх публікацій М. включав описи України, які найбільш повно представив у написаній на замовлення Наполеона I Бонапарта монографії «Картина старої і сучасної Польщі» (Париж, 1807), перевиданої у Брюсселі і в перекладах — у Ліворно (Італія) і Штутгарті (Німеччина). У розповідях про політичні події, географічне середовище, народний побут М.-Б. спирався на рукописні свідчення французького агента в Лівобережній Україні Руселя Вуцема. Схарактеризував українців як єдиний етнографічний масив на просторі від Карпат до Наддніпрянської України, відзначивши їх генетичне коріння в Київській Русі. У цьому зв'язку привернув увагу до історії «Галицького королівства» як незалежної держави князя Данила Галицького. М.-Б. порушував також проблему французо-українських економічних зв'язків, наголошуючи на обопільних вигодах торгівлі між двома країнами і прямих середземноморсько-чорноморських шляхах для її розвитку.

Тв.: Tableau de la Pologne ancienne et moderne. — Paris, 1807.

Лит.: Борщак І. Наполеон і Україна. — Львів, 1937; Січинський В. Чужинці про Україну. — К., 1992.

М.М. Варварцев.

МАНДРИКА Микита Іванович (28.09.1886, Київ — 20.08.1979, Вінніпег, Канада) — літературознавець, публіцист, учений, поет, громадський і політичний діяч. Навчався в Київському університеті. 1914–17 служив у царській армії. 1917 — член Української Центральної Ради. Протягом 1919–21 виконував дипломатичні доручення уряду Української Народної Республіки на російському Далекому Сході, в Китаї, Японії, Грузії, Туреччині. 1922–25 здобував вищу освіту у Софійському університеті (Болгарія). 1925 в Українському вільному університеті в Празі отримав ступінь д-ра права, викладав міжнародне право, історію дипломатії. Працював науковим секретарем Українського соціологічного інституту, за дорученням якого 1928 переїхав до США, 1929 — до Канади. Брав активну участь у створенні і діяльності Комітету українців Канади (1940) і Української вільної академії наук у Канаді (1970–73 — її президент). Був редактором серій видань УВАН у Канаді «Література» та «Українські вчені». Як поет розпочав свою літературну діяльність 1905. У 1907 вийшла у світ збірка «Пісні» двох авторів під псевдонімами Самотнього (О. Грузький) і Гамалії (М. Мандрика). 1917 у Києві була видана його перша індивідуальна збірка «Пісні про Анемону». Нові

збірки поезій друкувалися в Канаді: «Мій сад» (1941), «Золота осінь» (1958), «Сонцевіт» (1965), «Вино життя» (1970), «Завершення літа» (1975) та ін. Серед його поем — «Мазепа» (1960), «Канада» (1961, одночасно вийшла двома мовами — українською і англійською), «Україна» (1963), «Вік Петлюри» (1966). М. є також автором низки студій з правознавства: «Національні меншості в міжнародному праві» (1925), «Історія консульського права й інститутів» (1927), «Теорія господарської дипломатії» (1934), «Теорія економічної демократії» (1934) та ін. Його «Історія української літератури в Канаді», видана англійською мовою (Вінніпег–Оттава, 1968), була підготовлена за ухвалою й коштом «Комісії століття Канади» й стала важливим джерелом поширення знання про українську культуру в Канаді та інших країнах англомовного світу.

Лім.: Микита Іванович Мандрика: Ювілейний збірник у відзначення 85-річчя його життя та 65-річчя його поетичної, суспільно-поетичної і культурно-наукової діяльності (1886–1971). — Вінніпег, 1973; Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986; Славутич Я. Українська література в Канаді. — Едмонтон, 1992; Жила В. Поет, науковець, громадський діяч (до 110-річчя від дня народження Микити Івановича Мандрики) // Нові дні, 1997, січень–лютий; Боднарук І. Нестор українських поетів у Канаді. В кн.: Боднарук І. Між двома світами: Вибрані статті про українських письменників. — Донецьк, 1996; Ковальчук О. Мандрика Микита. В кн.: Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник: Серія «Українські історики». — К., 2004, вип. 2, ч. 2.

О.О. Ковальчук.

МАННШТАЙН (Mannstein) Христофор Герман (1711–1758) — прусський військовий діяч, мемуарист. Освіту здобував у кадетському корпусі в Берліні, після закінчення якого служив офіцером в королівській армії Пруссії. 1736 перейшов на російську службу. У чині полковника працював ад'ютантом командувача Дніпровської армії генерал-фельдмаршала В.-Х. А. Мініха. Під час російсько-турецької війни 1735–39 близько запізнався з Україною, її населенням, козацьким устроєм. Перебуваючи потім у Петербурзі разом із своїм патроном Мініхом брав участь у двірських інтригах, у перевороті 1741 й зведенні на престол Анни Леопольдівни. У 1744, за правління імператриці Єлизавети Петрівни, змушений був покинути Росію і повернутися до Пруссії. Його шлях військовика закінчився загибеллю у Семирічній війні 1756–69. Після себе М. залишив рукопис із записками про перебування в Російській імперії. Велике місце в описах М. приділено перебігу воєнних дій проти Туреччини, що розгорталися на українському Півдні і Кримському півострові, участі у війні гетьманських і запорозьких козаків. Надаючи

важливе значення становищу України в тогочасних міжнародних відносинах, М. склав у записках окремих розділ — «Рухи козаків України і що це за народ», де подав загальну характеристику країни і політичної боротьби в ній. Зазначав: козаки «населюють Україну, яка є, без сумніву, однією з найкращих країн Європи. Одна її половина належить до Російської імперії, а друга — до Польщі». Нагадуючи, що «колись козаки були незалежним народом», М. привертав увагу до руху за відновлення автономії, порушеної за Петра I після придушення ним повстання гетьмана С. Мазепи. Праця М., яка увібрала багатий фактичний матеріал, заснований на його особистих спостереженнях і свідченнях козаків, викликала великий інтерес сучасників і спершу поширювалася у рукописі. З нею тоді ж познайомився автор знаменитих описів України у своїй «Історії Карла XII» Вольтер. Під назвою «Історичні, політичні й військові записки про Росію» твір М. був опублікований лише 1770 спочатку в англійському перекладі, а 1771 одразу німецькою і французькою мовами у Лейпцігу, німецькою у Бремені. Успіх, який здобули «Записки» у читачів, зумовив їх неодноразові перевидання в наступні десятиріччя 18 й впродовж 19 ст. у Франції, Великій Британії, Росії.

Тв.: Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie. — Leipzig, 1771 (рос. пер.: Записки о России. — СПб., 1875).

Лит.: Соловьев С.М. История России с древнейших времен. — М., 1963. — Т. 20; Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998.

М.М. Варварцев.

МАНУЇЛЬСЬКИЙ Дмитро Захарович (21.09.1883, с. Святець Волинської губ., тепер село Мануїльське Хмельницької обл. — 22.02.1959, Київ) — політичний і державний діяч, дипломат. Народився в сім'ї волосного писаря. Закінчив у 1903 Острозьку гімназію і вступив на історико-філологічний факультет Петербурзького університету. Під час навчання у гімназії був близький до українського руху, але невдовзі став членом РСДРП, вів пропагандистську роботу серед робітників Петербурга і Кронштадта. Був одним із керівників Кронштадтського збройного повстання 19–20 липня 1906 і засуджений до п'ятирічного заслання, втік з Вологодської пересильної в'язниці до Києва. Навесні 1907 як член Київського комітету РСДРП брав участь у підготовці повстання солдатів 21-го саперного батальйону і 41-го Селенгінського піхотного полку, а після його розгрому емігрував до Франції. У 1911 закінчив юридичний факультет Сорбонни. Під час Першої світової війни разом із Л. Троцьким і В. Антоновим-Овсієнком редагував у Парижі антивоєнну газету «Наше Слово», а в травні 1917 у «запломбованому вагоні» через Німеччину повернувся до Петрограда. Працював у центральному органі РСДРП(б) —

журналі «Вперед», газеті «Правда», був членом міської думи, а напередодні жовтневого більшовицького перевороту увійшов до складу Військово-революційного комітету при Петроградській раді робітничих і солдатських депутатів. З грудня 1917 працював у колегії наркомату продовольства РСФРР, з лютого 1918 — заступник наркома. У середині квітня 1918 отримав призначення заступником голови російської делегації Х. Раковського на мирних переговорах з українською владою у Києві. На початку 1919 М. виїхав до Парижа у складі місії Червоного Хреста у справах репатріації Російського експедиційного корпусу. Попри перешкоди з боку французької влади йому вдалося виконати завдання, і вже в травні разом із першою групою репатріантів (близько 1 тис. осіб) повернувся до Москви. Невдовзі разом із польським революціонером, членом ВУЦВК і Колегії НКЗС УСРР Феліксом Коном очолив відряджену до Києва спеціальну комісію з розслідування діяльності Всеукраїнської надзвичайної комісії, звірства якої навіть у Москві викликали негативну реакцію. У доповіді російського Червоного Хреста стверджувалося, що «Мануїльський навіть необачливо пообіцяв переглянути всі справи Надзвичайки... Для ув'язнених було свято, коли до табору під'їжджав автомобіль Мануїльського». Поразка більшовицької політики в Україні влітку-восени 1919 підштовхнула М. до зближення з групою «федералістів» у керівництві КП(б)У на чолі з Ю. Лапчинським, які виступали за створення самостійної української комуністичної партії та дійсно рівноправні федеративні відносини між РСФРР і УСРР. У грудні 1919 — грудні 1921 — член Всеукраїнського ревкому, нарком землеробства УСРР. 1920–21 брав участь у радянсько-польських переговорах у Ризі щодо укладання мирного договору між РСФРР і УСРР та Польщею, став членом політбюро ЦК КП(б)У, секретарем ЦК КП(б)У (1921–23). Як член комісії з урегулювання відносин між радянськими республіками та розроблення конституційних засад СРСР М. активно підтримав сталінський план «автономізації» і залишався його прихильником навіть після того, як 6 жовтня 1922 пленум ЦК РКП(б) на вимогу Леніна ухвалив федеративну концепцію союзної держави. На V конгресі Комінтерну в липні 1924 його обрали членом президії виконкому; від 1928 — секретар виконкому і глава делегації ВКП(б) у Комінтерні. Як популяризатор марксизму отримав 1940 ступінь доктора історичних наук і звання професора. З лютого 1945 — дійсний член АН УРСР. Під час Великої вітчизняної війни працював у Раді воєнно-політичної пропаганди при Головному політуправлінні Червоної армії. У вересні 1943 увійшов до складу комісії політбюро ЦК ВКП(б) з питань мирних договорів та повоєнного устрою. 12 липня 1944 призначений наркомом закордонних справ УРСР. М. було доручено розробити проект Положення про наркомати закордонних справ союзних республік. На відміну від аналогіч-

ного документу О. Корнійчука у проекті не наголошувалося на необхідності налагодження прямих дипломатичних відносин республік СРСР з іноземними державами. Лише з власної ініціативи республіканські уряди могли ставити перед НКЗС СРСР питання щодо урегулювання у бажаному для республік дусі взаємин із сусідніми країнами (кордони, відшкодування втрат, дипломатичні представництва тощо). На час політичних або торговельних переговорів СРСР з іноземними урядовими делегаціями відповідні зацікавлені республіканські НКЗС мали лише «залучатися», їхні працівники могли також включатися до складу загальносоюзних дипломатичних місій. Проект М. приділяв посилену увагу українській еміграції. У п. «в» Положення йшлося про необхідність «вивчення політичної еміграції, що переселилася в різні часи з теренів Росії в іноземні держави, вивчення її питомої ваги в політичному, економічному житті цієї держави, її організації національного й культурного характеру, рівно як і стану тих національних меншин в іноземних державах, основні національні маси яких мешкали на території СРСР». М. навіть спробував поширити це завдання на Радянський Союз, наголошуючи на необхідності вивчення також «усіх іноземних підданих, що мешкають на території даної республіки», і навіть «радянських громадян іноземного походження» та їхньої «реєстрації з метою політичного контролю і ідейно-політичного обслуговування цих груп населення». Таким чином, функції, що їх раніше в основному виконували органи держбезпеки, нарком рекомендував частково передати республіканським зовнішньополітичним відомствам. П. «а» і «б» проекту Положення стосувалися вивчення внутрішньої й зовнішньої політики суміжних держав, а також країн, в яких відповідні республіки якоюсь мірою були політично чи економічно зацікавлені, чи у випадку, коли діяльність певних держав суперечила інтересам окремих радянських республік. Розвиваючи пропозиції свого попередника про підготовку республік СРСР до повоєнної мирної конференції, М. вважав доцільним здійснити перевірку узагальнених Надзвичайною Комісією даних про економічні та людські втрати і збитки, що їх завдали окупанти радянським республікам. Республіканські НКЗС мали також з санкції Москви організувати поїздки дипломатичних представників та іноземних журналістів на території, які раніше перебували під окупацією. У п. «д» визначалися заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації працівників республіканських НКЗС, вказувалося на потребу налагодження систематичного вивчення ними всесвітньої історії, історії міжнародних відносин, сучасної світової політики, географії, економіки й особливо іноземних мов. Завдяки зусиллям М. 1 листопада 1944 у Київському державному університеті ім. Т. Шевченка було відкрито факультет міжнародних відносин. Під час передачі повноважень від попереднього наркома до нового в акті від 20 липня 1944 конста-

тувалося, що «утворений в березні місяці поточного року НКЗС УРСР знаходиться... в такій стадії організації, що може забезпечити початкове виконання безпосередніх функцій дипломатичних зв'язків з іноземними державами». Під час Установчої конференції ООН у Сан-Франциско у травні 1945 М. наголошував на тому, що Україна готова у будь-який момент обмінятися дипломатичними і консульськими представництвами з будь-якою країною. Серед держав, з якими вже найближчим часом передбачалося встановлення прямих контактів, найчастіше називалися Польща і Чехословаччина. Від 6 травня члени української делегації на чолі з М. активно включилися у роботу комісій і комітетів установчої конференції ООН у Сан-Франциско. М. фактично очолив усе радянське представництво, сформував перший комітет першої комісії, який готував текст преамбули і першого розділу Статуту ООН — «Цілі і принципи». Він також брав участь у роботі першого комітету третьої комісії, де розглядалися структура і процедурні питання Ради Безпеки. 26 червня, одним із перших, підписав одностайно схвалені попереднього дня Статуту ООН і Міжнародного Суду, тоді ж Україна приєдналася до Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА). За час керівництва М. зовнішньополітичною службою УРСР були укладені Договори щодо врегулювання територіальних проблем та проходження кордонів УРСР з Польщею (16 серпня 1945) і Чехословаччиною (29 червня 1945), які були підписані від імені СРСР. Укладено Українською РСР 10 лютого 1947 мирні договори з Італією, Болгарією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією, які стали дійсними лише після їхньої ратифікації Президією Верховної Ради СРСР, яка поширила дію цього акту на УРСР та БРСР. У вересні 1945 у Лондоні М. був обраний першим віце-головою Підготовчої комісії ООН, яка мала прийняти тимчасовий порядок денний перших сесій Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради, Ради з опіки, вирішити питання про місце перебування ООН тощо. Коли ж 10 січня 1946 у британській столиці відкрилася I сесія Генеральної Асамблеї ООН, УРСР терміном на один рік стала членом Економічної і Соціальної Ради, а також увійшла до ревізійної Комісії ООН і Комісій з прав людини та народонаселення. На цій сесії очолювана М. делегація рішуче виступила на захист населення Південної Африки, переслідуваного расистами. 21 січня М. адресував Раді Безпеки ООН спеціальний лист, в якому наголошувалося, що британо-нідерландські військові дії проти Індонезійської республіки створили загрозу миру і безпеці в регіоні, та пропонувалося провести належне і об'єктивне розслідування внутрішньополітичної ситуації в країні й прийняти відповідні заходи. У республіканському журналі «Індонезія» відзначалося, що представник УРСР «захищав справу індонезійського народу так наполегливо, як це міг зробити лише сам індонезійський народ». На Паризькій мирній

конференції (29 липня — 15 жовтня 1946) йому довелося відіграти помітну роль у розв'язанні проблеми грецько-болгарського кордону. Від імені УРСР М. розповсюдив серед учасників конференції лист-звернення зі спростуванням грецьких територіальних претензій до Болгарії. Хоча Паризька конференція тимчасово залишила цю проблему відкритою, але Третя сесія Ради міністрів закордонних справ п'яти великих держав (4 листопада — 12 грудня 1946, Нью-Йорк) висловилася на користь збереження Болгарії в кордонах станом на вересень 1940. Як віце-голова комісії з політичних і територіальних питань до Італії М. спільно з поляками наполіг на внесенні до проекту мирного договору з цією державою статті про заборону всіх організацій фашистського типу і таких, що ведуть ворожу пропаганду проти Об'єднаних Націй. Конференція схвалила і поправку делегації УРСР, яка зобов'язувала Італію передати Греції Додеканезькі острови. З 1948 М. — постійний представник УРСР при ООН і представник УРСР у Раді Безпеки ООН, керівник делегації УРСР на 1–4 сесіях ГА ООН. У 1949–52 був членом політбюро ЦК КП(б)У. У червні 1952 був звільнений з посади міністра закордонних справ, а наступного року вийшов на пенсію.

Лит.: Зав'ялов Б.М. Дмитро Захарович Мануїльський. — К., 1967; Суярко Л.А. Дмитро Захарович Мануїльський: революціонер, дипломат, учений. — К., 1983; В. Матвієнко, В. Головченко. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

МАРКУСЬ Василь Васильович (псевд. — Василь Марко; 27.12.1922, Бедевля, нині село Закарп. обл. — 15.10.2012, Чикаго) — політолог, історик, викладач. Автор праць з міжнародної політики та міжнародного права, історії України. Іноземний член Національної академії наук України (1994), член Наукового товариства імені Шевченка, Української вільної академії наук, Українського історичного товариства та ін. Закінчив гімназію в Хусті. З травня по грудень 1942 був ув'язнений угорським військовим судом за участь в українському молодіжному підпіллі в Закарпатській Україні, яке діяло під проводом Організації українських націоналістів. 1943–44 — студент філологічного факультету Будапештського університету. 1948 в Українському вільному університеті отримав ступінь д-ра філософії. 1951 навчався в університеті в Швейцарії. 1951–58 працював у НТШ і в редакції «Енциклопедії українознавства» в Сарселі (Франція). 1956 в університеті в Парижі захистив докторську дисертацію з права. 1959–62 викладав російську мову і культуру в університетах США. 1962–88 — професор політичних наук в університеті Лойоли в Чикаго. 1994–95 — головний науковий співробітник Інституту соціології

НАН України. Був членом редколегії енциклопедичних видань — «Енциклопедії українознавства», «Ukraine: A Concise Encyclopedia», «Encyclopedia of Ukraine», головним редактором «Енциклопедії української діаспори», співредактором журналів «Український самостійник» (Мюнхен), «Українська діаспора» (Київ–Чикаго).

Тв.: Приєднання Закарпатської України до Радянської України. — Лювен, 1956 (франц. мовою; укр. переклад — К., 1993); УРСР в зовнішній політиці та її статус в міжнародному праві: 1918–1923. — Париж, 1959 (франц. мовою); Питання національної політики СРСР. — Нью-Йорк, 1960 (у співавт.); Півстоліття ОУН (1929–1979) // Сучасність, 1979, № 4; Українські політичні партії на еміграції в 1945–1955 роках // Там само, 1984, № 10; Зовнішні аспекти процесів українського відродження 1920-х років в УРСР // Там само, 1986, № 2; Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921–1939): Міжнародно-правова та порівняльна аналіза // Там само, 1986, № 12; Політична і державно-правова еволюція українського Закарпаття. — Ужгород, 1993; Берестейська унія з сучасної перспективи. — К., 1995; Спомин. — Ужгород, 1995.

Лит.: Ukrainians in North America: A Bibliographical Directory. — Champaign, 1975; Національна академія наук України: Персональний склад: 1918–1998. — К., 1998; Мишанич О. Василь Марко. В кн.: Василь Марко. Спомин (літературні спроби — публікації 40-х років). — Ужгород, 1995; Ковальчук О. Маркус Василь. В кн.: Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник. — К.–Львів, 2003, вип. 2, ч. 1.

О.О. Ковальчук.

МАРМОН (Marmont) Огюст-Фредерік-Луї (20.07.1774, Шатійон-сюр-Сен, Франція — 03.03.1852, Венеція) — французький дипломат, мандрівник. Маршал Франції (1809). Найближчий помічник Наполеона Бонапарта, після відречення якого 1814 перейшов на бік короля Людовіка XVIII Бурбона й отримав звання пера Франції. У період «Ста днів» залишився вірним Бурбонам. 1827 служив послом Франції в Російській імперії. Після Липневої революції 1830 у Франції подався в еміграцію. 1834 М. розпочав тривалу подорож по Східній Європі, Близькому Сходу та Єгипту, поставивши за мету насамперед ознайомитися з Півднем Російської імперії. Відвідав Буковину, Бессарабію, Одесу, Умань, Єлизаветград (нині м. Кіровоград), Миколаїв, Крим тощо. Його звіт про поїздку, опублікований у 2-х томах у Парижі 1837–38, дістав великого розголосу й був перевиданий у Бельгії та вийшов у перекладах в Італії, Німеччині, Великій Британії, Росії. Оприлюднені М. матеріали докладно знайомили європейську громадськість із економічним і соціально-політичним становищем, культурою й побутом України 1-ї третини 19 ст.,

історією причорноморських міст, військових поселень, колоній іноземців та ін. Україну М. виокремлював як «усім відому» своїми природними багатствами — «найбільш родючими у світі» чорноземами. Особливу увагу привертав до українських козаків та їх військової організації, яка «не має нічого подібного ніде в Європі». Один з перших серед західних спостерігачів М. розповів про їхні нові приморські поселення — «чорноморських козаків» на Тамані та «козаків Азовського моря» — вихідців з-понад Дунаю.

Тв.: Voyage de Marmont le Maréchal Duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée, et sur les bords de la mer d'Azoff, vol. 1-2. — Paris, 1837–39 (рос. пер.: Путешествие маршала Мармона, герцога Рагузского в Венгрию, Трансильванию, Южную Россию, по Крыму и берегам Азовского моря, т. 1-4. — М., 1838–40).

Лит.: Saint Marc P. Le maréchal Marmont. — Paris, 1957; Січинський В. Чужинці про Україну. — К., 1992.

М.М. Варварцев.

МАРТИНЕНКО Володимир Никифорович (06.10.1923, Горбулів, нині село Житомир. обл. — 18.04.1988, Київ) — державний діяч, дипломат, історик (дослідник всесвітньої історії, історії міжнародних відносин). Після закінчення середньої школи вступив до Київського авіаційного інституту (1940). З початком Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 — на фронті. Брав участь в обороні Києва, визволенні України, у Берлінській операції 1945. Після демобілізації вступив на факультет міжнародних відносин Київського університету, який закінчив 1951. Працював в Українському товаристві дружби і культурного зв'язку з закордоном, в апараті ЦК КПУ. 1961–64 навчався в Академії суспільних наук при ЦК КПРС, де захистив кандидатську дисертацію (1964). Від 1965 — на дипломатичній службі, працював першим секретарем з політичних питань Посольства СРСР у Канаді, 1968–1973 та 1979–1980 — заступник міністра закордонних справ УРСР і голова комісії у справах ЮНЕСКО. 1973–79 — постійний представник УРСР при Організації Об'єднаних Націй, 1980–84 — міністр закордонних справ УРСР. Брав участь як член редколегії у підготовці збірника документів і матеріалів «Українська РСР на міжнародній арені (1971–1975 рр.)» (К., 1981); довідника «Українська РСР у міжнародних організаціях» (К., 1984). З 1984 по 1988 — старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР (нині Інститут історії України НАН України). Займався дослідженням історії Канади, діяльності ООН. 1984–85 входив до складу ЦК КПУ, обирався депутатом Верховної Ради УРСР. Був нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни 2-го ст., Червоної Зірки, Дружби народів, медалями.

Тв.: Канада в лабетах американських монополій. — К., 1964.

Лит.: Мартиненко Володимир Никифорович: [Некролог] // УІЖ, 1988, № 8; Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. — К., 1998, вип. 1; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

В.М. Даниленко.

МАСАРИК (Masaryk) Томаш-Гарріг (07.03.1850, м. Годонин, Чехія — 14.09.1937, с. Лани, біля Праги) — учений, філософ-гуманіст, державний і політичний діяч Чехословаччини. Один з найвпливовіших політиків-демократів, погляди й діяльність якого справили вплив на формування політичного устрою в Центрально-Східній Європі після Першої світової війни. Освіту здобув у Віденському і Лейпцизькому університетах, з 1876 — д-р філософії. 1882–1914 — професор філософії Карлового університету, допомагав українським студентам, які на знак протесту проти заборони австрійськими властями заснувати український університет у Галичині 1901–02 продовжували навчання в Празі. Брав активну участь у чеському національному русі, посол (депутат) австрійського парламенту 1891–93 і 1907–11, де співробітничав з галицько-українськими діячами С. Дністрянським, О. Колесою, К. Трильовським, Є. Петрушевичем та ін. 1908 виступав у парламенті на захист національно-культурних прав галицьких русинів-українців. Обраний дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка. З 1893 підтримував дружні й творчі зв'язки з І. Франком, який присвятив М. переклад «Вибраних поезій» К. Гавлічека-Боровського (1901), цікавився працями М. Драгоманова.

Від 1915 в еміграції у Женеві, Парижі, Лондоні, де створив і очолив Чехословацьку національну раду, розпочавши національно-визвольну акцію з утворення Чехословацької держави, яку пов'язував насамперед із поразкою держав Четверного союзу в Першій світовій війні й розпадом Австро-Угорщини. У травні 1917 — березні 1918 перебував у Росії, понад 4 місяці — в Україні, у Києві, де, поряд з формуванням Чесько-Словацького легіону, співробітничав з діячами Української Центральної Ради та Української Народної Республіки — М. Грушевським, В. Винниченком, С. Петлюрою, О. Шульгиним, виступав на політичних мітингах і зборах, у київській пресі. Влітку–восени 1918 перебував у США, де заснував Середньоевропейську демократичну унію з представників пригноблених народів і національностей Австро-Угорщини, у т. ч. галицьких та закарпатських русинів-українців, переконавши останніх у необхідності приєднання Закарпаття до майбутньої Чехословацької держави. М. разом із соратниками працював над підготовкою рішень Паризької мирної конференції 1919–1920 щодо нових кордонів у Центрально-Східній Європі, зокрема про приєднання Закарпаття до новоутвореної Чехословацької

Республіки на правах широкої автономії. Після проголошення Чехословацької Республіки 1918 М. обирається її першим президентом і як «президент-визволитель» переобирається на пост глави держави 1920, 1927 та 1934; сприяв перетворенню ЧСР на розвинуту демократичну державу, що мало в цілому позитивні наслідки й для міжвоєнного розвитку складової частини республіки — Закарпаття («Підкарпатської Русі»), де конституційна система поклала початок політизації й структуралізації закарпатського суспільства, функціонуванню парламентаризму, багатопартійності тощо. Особлива увага президента ЧСР, який 1921 відвідав Закарпаття, до національно-культурного відродження русинів-українців позначилася на розвитку народної освіти й культури в 1920–30-ті рр. (напр., кількість неписьмених серед населення краю за цей час зменшилася з 86 до 27,4%). 1928 на центральній площі Ужгорода встановлено один із кращих пам'ятників М. (скульп. О. Мондич).

М. стояв біля витоків чехословацько-українських міждержавних відносин: обміну дипломатичними місіями між ЧСР і Західноукраїнською Народною Республікою та УНР, а пізніше — УСРР, підписання чехословацько-українських торговельних угод, допомоги ЧСР голодуючим в Україні 1921–22. За його ініціативи й безпосередньої участі з 1921 в Чехословаччині проводилася т. зв. російська акція з надання допомоги тисячам емігрантів з Росії, зокрема понад 20 тис. біженцям з українських земель. Прага перетворилася на один із центрів українського культурного, наукового і громадсько-політичного життя, залишаючись до 1945 найактивнішим центром української еміграції в Європі. Урядом ЧСР та особисто її президентом були створені й матеріально підтримувалися десятки українських наукових, навчальних і культурних закладів й організацій.

1935 М. добровільно подав у відставку з поста президента ЧСР і два останні роки життя перебував у своєму маєтку в с. Лани. Серед величезної творчої спадщини М. — філософські, історико-політологічні, публіцистичні праці, більшість з яких видані в Чеській Республіці лише останнім часом: «Національна філософія новітнього часу», «Гуманістичні ідеали», «Чеське питання», «Ян Гус», «Карел Гавлічек», «Росія і Європа», «Шлях демократії», «Соціальне питання», «Про так звану диктатуру пролетаріату», «Критика марксизму», «Слов'янські проблеми», «Нова Європа», «Слов'яни після війни», «Світова революція: Спогади» та ін. Окреме місце в спадщині М. посідає національна проблема — з'ясування суті слов'янського питання, а також конкретне вирішення пов'язаних з ним національних і культурних проблем, забезпечення прав малих народів і держав у Європі. М. одним з перших на Заході звернув увагу на існування «українського питання», з розумінням ставився до національно-культурних і, з певним застереженням, до політичних вимог українців.

Лит.: Бочковський І.О. Життя і світогляд Т.Г. Масарика: Масарик про Україну. — Відень—К., 1921; Ярема Я. Провідні ідеї філософії Томи Масарика. — Прага, 1925; Бочковський І.О. Т.Г. Масарик: національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретації). — Подєбради, 1930; Брик І. Масарик і українські змагання. В кн.: Життя і знання. — Львів, 1937, т. 10; Віднянський С.В. Т. Масарик про Україну і українців // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 1993, вип. 4; Т.Г. Масарик і нова Європа: Матеріали Першої українсько-чеської науково-теоретичної конференції «Масариківські читання» (м. Київ, 7–8 квітня 1998 р.). — К., 1998; Хроніка 2000, 1999, вип. 29-30; Томаш Масарик — видатний вчений, політик, державний діяч: матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т.Г. Масарика (1850–1937) // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Історія», 2002, вип. 7; Захисник малих народів у новій Європі. Томаш Гарріг Масарик. В кн.: Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності: Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. — К., 2009; Нагорняк М.М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика. — К., 2009.

С.В. Віднянський.

МАЦЕЙКО Юрій Михайлович (20.10.1928, Бердичів — 19.11.2013, Київ) — історик, дипломат (надзвичайний повноважний посланник). Заслужений діяч науки і техніки України. Нагороджений орденом «Знак Пошани». Лауреат премії АН УРСР ім. Д.З. Мануїльського. Спеціалізувався у дослідженнях міжнародних відносин на Близькому Сході та участі в них України, соціально-економічного розвитку країн Азії та Африки, проблем Євросоюзу в епоху глобалізації. 1946–51 навчався на факультеті міжнародних відносин Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, після закінчення якого — в аспірантурі Інституту історії АН УРСР. У 1955 захистив кандидатську дисертацію на тему «Англо-американське суперництво в арабських країнах Близького Сходу (1946–1952 рр.)». Протягом 1956–77 перебував на дипломатичній роботі: другий, перший секретар, помічник міністра закордонних справ, заступник Постійного представника України при ООН (Нью-Йорк). Працював у складі делегацій УРСР на сесіях (XI–XXXII, 1956–77 рр.) Генеральної асамблеї ООН. Від 1978 — старший науковий співробітник відділу нової і новітньої історії Інституту історії АН УРСР. З жовтня 1978 по 2010 в Інституті соціальних і економічних проблем зарубіжних країн НАН України (з 1992 — Інституті світової економіки і міжнародних відносин): старший, головний науковий співробітник, зав. відділу. 1985 захистив докторську дисертацію «ООН: соціально-економічні перетворення в країнах, що

розвиваються». Був професором Дипломатичної академії при МЗС України.

Тв.: Україна і Близький та Середній Схід. Українська РСР у політичних, економічних і культурних зв'язках СРСР з країнами Близького та Середнього Сходу післявоєнного періоду. — К., 1968 (у співавт.); У боротьбі за ліквідацію колоніалізму. Зовнішньополітична боротьба Радянського Союзу за остаточну ліквідацію колоніалізму та участь у ній Української РСР. — К., 1974 (у співавт.); ООН и социально-экономические преобразования в развивающихся странах. — К., 1983; Развивающиеся страны: проблемы ограничения деятельности транснациональных корпораций — К., 1989; Радянсько-американські відносини: проблеми і перспективи. — К., 1989; Глобальні стратегії Євросоюзу. — К., 2009 (у співавт.).

Лит.: Українська РСР на міжнародній арені. Зб. док. і матеріалів 1944–1961 рр. — К., 1963; Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — К., 1998, вип. 1; Інститут історії України Національної Академії наук України. 1936–2006. — К., 2006; Зовнішні справи (Київ), 2013, № 1.

І.Ф. Черніков.

МАЦЄВИЧ Кость Андріянович (18.05.1874, с. Деремезна, нині село Київ. обл. — 2.04.1942, Подєбради) — громадський, політичний і державний діяч, учений-агроном. Народився у шляхетсько-священницькій родині, закінчив агрономічний факультет Новоолександрівського сільськогосподарського інституту в Пулавах (Царство Польське), очолював у ньому українську студентську громаду і у серпні 1898 представляв її на першому студентському з'їзді в Києві, учасники якого висловилися на користь критичного ознайомлення з теоретичними надбаннями й практичним досвідом західноєвропейського та російського соціалістичних рухів. У 1899–1901 М. — вчений секретар Полтавського сільськогосподарського товариства, у 1901–1905 — губернський агроном Саратовського земства. Протягом 1907–1915 працював у Харківському сільськогосподарському товаристві, редагував часописи «Хлібороб» (1907–1918) і «Агрономический журнал». 1915–1917 — професор сільськогосподарської економіки Вищих сільськогосподарських жіночих курсів і Кам'яноострівських сільськогосподарських курсів у Петербурзі. Став одним із основоположників суспільної агрономії, присвятивши їй більшість своїх статей і окремих праць. Серед них — «Главные вопросы повышения урожая сельскохозяйственных культур» (1904), «Крестьянские общества сельского хозяйства» (1904), «Справочная книга для сельских товариществ» (1913), «Общественно-агрономические очерки» (1913). 1917 повернувся до Києва, був обраний від Української революційно-демо-

кратичної партії до складу Української Центральної Ради та Малої Ради, 21 серпня призначений заступником генерального секретаря земельних справ, розробив проект земельної реформи в Україні, редагував «Вісник Громадської Агрономії», брав активну участь в організації сільськогосподарської кооперації. Вступивши до Української партії соціалістів-федералістів, на її з'їзді в середині травня 1918 був обраний до Головного комітету. У січні–лютому 1919 входив до складу дипломатичної місії заступника міністра закордонних справ УНР А. Марголіна, що вела в Одесі переговори з представниками Антанти, наполягав на жорсткому курсі щодо більшовицької Росії. 13 лютого 1919 М. був призначений міністром закордонних справ центристського кабінету С. Остапенка, що пояснювалося його проантантівськими симпатіями і негативною позицією щодо мирних переговорів із РСФРР. В офіційній ноті до французького командування в Одесі від 17 лютого 1919 він наголосив, що «Директорія віддає себе під покровительство Франції й просить представників Франції взяти на себе керівництво управлінням України у військовій, дипломатичній, політичній, фінансовій, економічній і судовій областях на протязі всього часу, коли буде продовжуватися війна з більшовиками». Під тиском держав Антанти наприкінці того ж місяця від імені Директорії М. зобов'язався тісно співпрацювати з Добровольчою армією А. Денікіна у боротьбі проти більшовиків. Незважаючи на зроблені ним поступки, керівництво держав Антанти зробило ставку на А. Денікіна. Сформовану М. до Лондона місію УНР було прийнято лише на рівні секретаря зовнішньополітичного відомства Великої Британії, і вона закінчилася безрезультатно. М. виявився втягненим у конфлікт між владними структурами УНР і Західної області УНР, коли за його ініціативою 19 лютого 1919 з Одеси до Варшави була відряджена таємна дипломатична місія на чолі з полковником Б. Курдиновським, який через два місяці (28 квітня) уклав із польським прем'єром І. Падеревським угоду про військово-політичний союз за рахунок Східної Галичини і Західної Волині, а також про підпорядкування збройних сил УНР та її зовнішньої політики польському урядові. Це було використано польською дипломатією на Паризькій мирній конференції для отримання остаточної згоди держав Антанти на окупацію західноукраїнських земель. Повний крах проантантівської лінії С. Остапенка і М. призвів до відставки 9 квітня 1919 усього складу уряду. До 25 квітня М. продовжував виконання своїх обов'язків на правах тимчасово керуючого МЗС, а наприкінці місяця був призначений головою української дипломатичної місії в Румунії, де перебував до кінця 1923. У Бухаресті він домагався (безуспішно) військово-політичної допомоги Румунії у боротьбі проти більшовиків, зокрема дозволу на постачання зброї й спорядження армії УНР та формування української дивізії. Також вів переговори з вран-

гелівським представником генералом Киреєм щодо укладення антибільшовицької військової угоди, які відбувалися з перервами в липні–жовтні 1920. 8 листопада представник П. Врангеля у Варшаві генерал П. Махров офіційно заявив, що командувач «Російською армією» «визнає незалежність України і сучасний уряд... з С. Петлюрою на чолі до скликання Українських Установчих зборів», але ця заява не мала наслідків. Після закриття дипломатичної місії УНР у Бухаресті М. переїхав до Чехословаччини і як професор Української господарської академії в Подебрадах викладав агрономію, видав книги «Сільськогосподарська політика ССРСР в світлі сучасної кризи» (1931), «Колективізація селянського господарства на Україні» (1936). У липні 1932 в паризькому часопису «Тризуб» М. опублікував статтю «Перед поворотом на Україну», в якій виклав плани відродження української державності й участі в ньому політичної еміграції.

Лит.: Наріжний С. Українська еміграція. — Прага, 1942, т. 1; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

В.М. Матвієнко, В.І. Головченко.

МАЦЬКІВ Теодор Іванович (нар. 30.05.1918, Струтин, нині с. Івано-Франків. обл.) — історик. Закінчив Академічну гімназію у Львові (1938). У лавах польського війська брав участь у Другій світовій війні. Після капітуляції Польщі емігрував на Захід. По закінченні війни вивчав історію та славістику в університеті у Франкфурті-на-Майні. Захистив докторську дисертацію: «Українська козаччина у світлі німецької літератури в першій половині ХVІІІ століття» (1950). Від 1950 — у США, де продовжив навчання в університеті Сент-Гола в Ньюарку (штат Нью-Джерсі). Читав курс української мови в тому ж університеті та вів українську радіопрограму на місцевій радіостанції (1950–54). 1956–57 викладав історію в колегії «Марія Гільф» кантону Швіц (Швейцарія). Протягом 1962–84 — професор Державного університету та директор департаменту советологічних студій в Акроні (шт. Огайо, США). 1967 отримав стипендію на літній курс з російської літератури в університеті в Блумінгтоні (шт. Індіана). 1972–73 здобув стипендію від університету в Акроні на участь в семінарі про СРСР, організованому регіональною радою міжнародних студій при університеті в Пітсбурзі (шт. Пенсильванія). Після виходу на пенсію у 1984–87 викладав історію України в Гейдельберзькому університеті (ФРН). Професор східноєвропейської історії Українського вільного університету в Мюнхені (1984–93). 1987 викладав історію України в Українському науковому центрі при Університеті Макворі в Сіднеї (Австралія). 1992 читав спецкурс з історії України 17–18 ст. в Дніпропетровському державному університеті. Брав участь у

Міжнародних історичних конгресах у Стокгольмі (Швеція; 1960), Відні (1965), Сан-Франциско (США; 1975), Штутгарті (ФРН; 1985). Був одним з організаторів низки наукових конференцій з проблем україністики в Мюнхені. Автор понад 100 наукових праць, які публікувалися в країнах Європи і Америки українською, англійською, німецькою та польською мовами. Дослідження М. присвячені висвітленню історії Гетьманщини, переважно доби Б. Хмельницького та І. Мазепи, у відображенні тогочасних західноєвропейських джерел і літератури, а також українській історіографії. Віднайшов і опублікував низку англійських, американських та інших джерел з української історії.

Тв.: Гетьман Іван Мазепа — князь Священної Римської імперії // Український історик, 1966, № 3/4; Prince Mazepa, hetman of Ukraine in contemporary English publications (1689–1709). — Chicago, 1967; Найстарші американські газети про Україну // Український історик, 1969, № 1/3; Україна в звітах англійського посла з Москви (1705–1710) // Український історик, 1972, № 1/2-3/4; Mazepa's title: Prince of the Holy Roman empire // Nationalities Papers, 1979, № 1; The Ukrainian-Jewish relationship in the 17th century // Ukrainian Review, 1981, № 2; Ukrainian Historiography Past and Present // Ukrainian Quarterly, 1984, vol. 40, № 3; Гетьман Мазепа в оцінці М. Костомарова // Український історик, 1986, № 3/4; English Press on Liberation war in Ukraine (1648–1649) // Ukrainian Quarterly, 1986, № 1; Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1689–1709 pp. — Мюнхен, 1988; Mazepa's love affair and its veracity // Ukrainian Quarterly, 1988, № 1/2; Справа термінології української історії в німецькій історіографії // Український історик, 1988, № 1/4; Англійський текст Зборівського договору з 1649 року та інші вибрані статті. — Нью-Йорк–Львів–К.–Мюнхен, 1993; Мазепіана в «Українському історичному журналі» // Український історик, 1994, № 1/4; Хмельниччина в тогочасних західноєвропейських джерелах. — Острог, 2007.

Лит.: Л.В. Професорові Теодорові Мацькову — 70 // Український історик», 1988, № 1/4; Швидько Г. Слово про життя і творчість історика-документаліста. В кн.: Гетьман Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. — Полтава–К., 1995; Домбровський О. На 80-ліття історика Теодора Мацькова // Український історик, 1998, № 1/4; Збірник на пошану професора Т. Мацьківа. — К., 1999.

О.В. Ясв.

МЕГМЕД IV, Мегмед (Магомед, Мехмед) IV Авджи «Мисливець» (1642–1692) — султан Османської імперії (1648–87). Єдиний син султана Ібрагіма від дружини українського походження, султанши Хатідже Турхан. За спогадами очевидців був схожий лицем «на козака». Зведений на престол у семилітньому віці в результаті змови матері з яничарами. Вів

постійні війни з Річчю Посполитою, Російською державою, Венеціанською республікою, Австрією, Угорським королівством та Апостольською столицею за поширення османської присутності в Європі. Від його імені управління Османською імперією здійснювали великі візири Кьопрюлю — Мегмед-паша (1648–61), Агмед-паша Фазил (1661–76), Кара-Мустафа (1676–83). 1650, 1653 та 1655 на прохання гетьманського уряду Б. Хмельницького надавав протекторат Українській козацькій державі. Приймав посольства від гетьманів І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Тетері, С. Опари, І. Брюховецького й обіцяв надати їм військову підтримку. 1669 М. IV уклав договір з гетьманом П. Дорошенком, згідно з яким визнавалася васальна залежність Української козацької держави від Османської імперії. З метою підтримки гетьманування П. Дорошенка султан здійснив кілька військових операцій на Правобережній Україні. Особисто очолював походи османської армії до України в 1672 та 1674. Неодноразово зустрічався з П. Дорошенком та Ю. Хмельницьким. Протягом 1676–81 підтримував існування в межах Правобережжя України «Руського» князівства на чолі з Ю. Хмельницьким. За правління М. IV Османська імперія уклала з Річчю Посполитою Бучацький мирний договір 1672 і Журавненський мирний договір 1676, за якими отримала Західне Поділля, а під владу українських гетьманів було передано Брацлавщину та Південну Київщину. Задля укріплення османської присутності в Україні наказав своєму війську здійснити два походи (1677, 1678) на Чигирин. 1681 уклав Бахчисарайський мир з Російською державою, після чого призначив управляти Правобережною Україною молдовського господаря Г. Дуку (1681–83). Поразки турецьких військ від союзницьких сил Габсбургської коаліції у битвах під Сен-Готтаром (1664; поблизу м. Могерсдорф, Австрія) та Віднем (1683), а також внутрішньополітична криза в Туреччині призвели до послаблення влади М. IV та його зміщення 1687.

Лит.: Cantemir D. Istoria imperiului Ottomane. — Bucuresti, 1878, vol. II; Рупка J. Z korespondence Vysoke Porty z Bogdanem Chmelnickym. В кн.: Z dejin Vychodni Evropy a slovenstva: Sbornik venovany Jaroslavu Bidloyi. — Praga, 1928; Fisher A. Ottoman Kamanets-Podolsk // Journal of Turkish Studies, 1984, vol. 8; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985; Степанков В. Боротьба України і Польщі проти експансії Османської імперії у 1672–1676 рр. В кн.: Україна і Польща в період феодалізму. — К., 1991; Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki. 1672–1699. — Warszawa, 1994; Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. — Львів, 1996; Чухліб Т. Правобережне Військо Запорозьке у геополітичних планах Османської імперії (1676–1685 рр.). В кн.: Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній само-

свідомості. — К.–Запоріжжя, 1997; Кинросс Дж. Расцвет и упадок Османской империи. — М., 1999; Крикун М. Турецкий поход на Правобережну Україну 1674 року // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1999, вип. 34; Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. — М., 2001, ч. 2; Іналджик Г. Боротьба за Східно-Європейську імперію, 1400–1700 рр. Кримський ханат, Османи та піднесення Російської імперії // Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2002, вип. 2; Чухліб Т. Гетьмани і монархи. — К., 2005; Чухліб Т. Особливості турецької політики Б. Хмельницького. В кн.: Чорноморська минувщина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України. — Одеса, 2007, вип. 7; Галенко О. Тум на османському престолі. В кн.: Україна: хронологія розвитку. — К., 2009, т. 4.

Т.В. Чухліб.

МЕЛЬНИКОВА Ірина Миколаївна (24.10.1918, Мена, нині місто Черніг. обл. — 3.11.2010, Київ) — історик. Професор (1967), член-кореспондент АН УРСР (1973; від 1994 — Національна академія наук України), заслужений працівник освіти України (1996), заслужений діяч науки і техніки України (2002). Народилася у родині військовослужбовця. 1940 закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. 1941–42 — викладач вишів у Казахстані (у містах Чимкент, нині м. Шимкент, Кзил-Орда, нині м. Кзилорда). 1946 після закінчення аспірантури у Київському університеті М. захистила кандидатську дисертацію: «Політика російського уряду щодо України в 1725–1740 рр.». 1947–59 працювала в Інституті слов'янознавства АН СРСР (Москва) ученим секретарем, старшим науковим співробітником. 1948–49 читала курс з історії України на історичному факультеті Московського університету. Перші розвідки М. з історії Чехословаччини і Західної України вийшли в журналах «Ученые записки Института славяноведения», «Вопросы истории», «Новая и новейшая история». Від 1957 в Інституті історії АН УРСР (з 1994 — Інститут історії України НАН України) працювала старшим науковим співробітником відділу історії країн народної демократії, завідувачем відділу історії і міжнародних відносин соціалістичних країн (1957–88), від 1988 — головним науковим співробітником цього ж відділу. Була співавтором «Історії Чехословаччини» (Москва, 1960), в якій вперше в радянській історіографії висвітлила історію Закарпаття у складі Чехословаччини. 1962 захистила докторську дисертацію на тему: «Класова боротьба в Чехословаччині в період тимчасової часткової стабілізації капіталізму (1924–1929 рр.)», матеріали якої стали основою монографії «Класова боротьба у Чехословаччині в 1924–1929 рр.». Під керівництвом М. велася науково-теоретична розробка

важливих напрямів вітчизняної і загальної історії, історичних зв'язків і співпраці України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи, міжнародних відносин і зовнішньої політики незалежної Української держави. Опублікувала понад 200 наукових та науково-популярних праць, деякі із них були видані в Чехії та Словаччині. Брала участь у підготовці спільно з чеськими і словацькими істориками збірника праць «Украинско-чехословацкие интернациональные связи». Підготувала розділи і статті з міжнародної проблематики в багатотомних виданнях: «Історія Української РСР», «Історія міст і сіл України», «Українська радянська енциклопедія», «Енциклопедія історії України» та ін. М. створила школу фахівців з всесвітньої історії та міжнародних відносин: під її керівництвом підготовлено близько 40 кандидатських і докторських дисертацій. Брала участь у 7–10-му міжнародних з'їздах славістів. На 9-му (1983, Київ) і 10-му (1988, Софія) виступала з доповідями: «Національне та інтернаціональне в соціалістичних культурах слов'янських народів» (у співавт.) і «Інтернаціоналізація матеріального і духовного життя слов'янських народів у співдружності соціалістичних країн (основні напрями, форми)» (у співавт.). Від 1990 досліджувала питання міжнародних відносин, зовнішньополітичної діяльності незалежної України, теоретичні проблеми місця України в європейській історії. За участю та під керівництвом М. вийшли колективні праці: 2001 — «Україна і Європа (1990–2000 рр.): Анотована історична хроніка» в 2-х частинах, 2004 — «Зовнішня політика України в умовах глобалізації 1991–2003: Анотована історична хроніка міжнародних відносин». Від 1967 до кінця 1980-х очолювала Наукову координаційну раду АН УРСР з питань історії країн Центральної та Південно-Східної Європи. Була заступником голови Комісії істориків СРСР і Чехословаччини (1970–80). Лауреат премії АН УРСР ім. Д. Мануїльського (1976). Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора (1967), Дружби народів (1978), Жовтневої революції (1986), кн. Ярослава Мудрого 5-го ст. (2008). Відзначена почесними знаками: «За вклад у справу дружби» Союзу радянських товариств дружби, почесним знаком 1-го ст. Союзу чехословацько-радянської дружби, золотою медаллю ім. Я. Пуркіне Брненського університету, медалями ім. Зд. Неєдли, ім. Л. Штура Словацької АН.

Тв.: История Чехословакии. — М., 1960 (у співавт.), т. 3; Классовая борьба в Чехословакии в 1924–1929 гг. — М., 1962; Украинская ССР и зарубежные социалистические страны. — К., 1965 (у співавт.); На магістралях дружби і братерства: Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1960–1970). — К., 1974 (у співавт.); За дружбу з країною Великого Жовтня: Діяльність товариств дружби з СРСР в європейських соціалістичних країнах. — К., 1977 (у співавт.); Породненные социалистическим

интернационализмом: Дружественные связи и сотрудничество породненных областей и городов УССР и братских стран социализма. — К., 1980 (у співавт.); Сотрудничество общественных организаций стран социализма. — К., 1983 (у співавт.); Укрепление братской дружбы и сотрудничества стран социалистического содружества. — К., 1987 (у співавт.); Деятельность обществ дружбы с СССР в странах социалистического содружества. — К., 1987 (у співавт.); Украинско-чехословацкие интернациональные связи. — К., 1989 (у співавт.).

Лит.: Вшанування члена-кореспондента АН УРСР І.М. Мельникової з нагоди її ювілею // УІЖ, 1978, № 12; Историки-слависты СССР. Библиографический словарь-справочник. — М., 1981; Україна в європейських міжнародних відносинах: науковий збірник на пошану І.М. Мельникової. — К., 1998; Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. — К., 1998, вип. 1; Слово про вченого: Ірина Миколаївна Мельникова // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 2003, вип. 12; Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. — К.-Л., 2003, вип. 2, ч. 1; Віднянський С., Знаменська М. Вчений, інтелігент, вчитель: нотатки до славного ювілею члена-кореспондента НАН України І.М. Мельникової // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 2008, вип. 17.

Н.В. Кривець.

MÉRIMÉ (Mérimée) Проспер (28.09.1803, Париж — 23.09.1870, Канн) — французький письменник й історик, сенатор (1853). Один з найбільших представників французької літератури 19 ст., драматург, новеліст, автор історичного роману «Хроніка з часів Карла IX».

Здобув юридичну освіту в Паризькому університеті. Багато подорожував по країнах Середземномор'я. 1834–54 працював головним інспектором історичних пам'яток. У своїй літературній творчості порушував гострі соціальні проблеми на матеріалах сучасності й історичної минувшини — про громадянську війну у Франції 16 ст., торгівлю неграми на ринках США, національно-визвольний рух слов'янських народів тощо. Йому також належать дослідження з мистецтвознавства, археології, історії різних країн. За праці в галузі історичних знань був обраний 1843 членом паризької Академії написів, 1844 — Французької академії за літературні твори. М. виявляв великий інтерес до України, її історії і культури. Особливу увагу приділяв вивченню й популяризації історії визвольної війни українського народу середини XVII ст., козацтва. У своїх дослідженнях називав українських козаків «історичним народом», а Запорозьку Січ «республікою». Аби підкреслити свої уподобання іменував себе «козаком». Студії М. спиралися на твори попередників й стали підсумковими у французькій історіографії за минулий двохсотлітній

період історіописання України. Свій перший нарис, де йшлося про Запорозьку Січ, — «Микола Гоголь» (1851) М. опублікував у провідному європейському журналі «Revue des Deux Mondes» («Огляд двох світів») з нагоди перекладу французькою мовою історичної повісті «Тарас Бульба». 1852 у п'єсі «Перші кроки авантюриста» звернувся до висвітлення звичаїв, побуту і військової діяльності козаків, а наступного року у розвідці «Епізод з російської історії Лжедмитрія» відтворив окремі моменти української історії цього періоду. Важливе місце в ознайомленні західної громадськості з історичною спадщиною українського народу посіла праця М. «Козаки України та їхні останні гетьмани» (1854), в якій висвітлено суспільний устрій запорожців, їх роль у міжнародних відносинах у Східній Європі, діяльність Б. Хмельницького та І. Мазепи. 1863 у науковому часописі «Journal des Savants» («Журнал учених») виступив із студією «Богдан Хмельницький», опрацьованою переважно за однойменною монографією М. Костомарова. Відзначаючи в ній політичний і військовий талант гетьмана, М. поставив у заслугу «цьому великому мужу» те, що він «зумів затримати Україну вільною від іноземного ярма впродовж десяти років». Ця праця була перевидана в книзі «Козаки минулих часів», під впливом якої 1869 сенат Франції розглянув й схвалив петицію про запровадження вивчення української історії у французьких школах. М. підтримував творчі зв'язки з М. Гоголем й переклав його п'єсу «Ревізор», високо цінував оповідання з життя українських селян Марка Вовчка «Козачка», з читанням якого прилюдно виступав перед французькою аудиторією.

Тв.: Nicolas Golgol // Revue des Deux Mondes, 1851, 15 novembre; Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990.

Лит: Савченко Ф. Козаччина у французькому письменстві та козако-фільство Меріме // Україна, 1925, кн. 5; Мартянова Е.П. Об отражении русско-французских культурных связей во французском языке и литературе XIX века (По материалам литературных трудов и корреспонденции П. Мериме). — Харьков, 1960; Ранцова О., Лозинський І. Україна в творчій спадщині Проспера Меріме // Всесвіт, 1961, № 8; Наливайко Д.С. Проспер Меріме і Україна // Там само, 1970, № 9; Янковський Ю.З. Проспер Меріме. — К. 1976; Купчинський О. Проспер Меріме і його твір «Богдан Хмельницький» // Жовтень, 1987, № 9; Фрестье Ж. Проспер Меріме. — М., 1987.

М.М. Варварцев.

МЕРКЕЛЬ (Merkel) Ангела (дівоче прізвище Каснер) (нар. 17.07.1954, Гамбург) — німецький державний і політичний діяч. Федеральний канцлер (2005–2009, 2009–2013, від листопада 2013). 1961–1973 навчалась у гімназії м. Темплін. 1974 як переможниця олімпіад із знання

російської мови побувала у Москві та Ленінграді. Навчалася на хімічному факультеті Берлінського університету. 1977–1989 працювала в Академії наук Німецької Демократичної Республіки. Від 1989 зайнялася політичною діяльністю. У лютому 1990 стала референтом партії «Демократичний призов». У квітні того ж року — прес-секретарем останнього уряду НДР. У серпні 1990 вступила до Християнсько-демократичної партії. Після об'єднання ФРН і НДР 2 грудня 1990 вперше обрана до бундестагу. Від січня 1991 — міністр у справах жіноцтва і молоді в уряді Г. Коля. У червні 1993 очолила партійну організацію Християнсько-демократичного союзу у східнонімецькій землі Мекленбург Передня Померанія. У жовтні 1994 М. стала міністром екології та ядерної безпеки. Перебуваючи на цій посаді, у квітні 1996 вперше відвідала України з приводу 10-річчя Чорнобильської катастрофи та нагадала про українське зобов'язання закрити ЧАЕС до 2000. Після поразки Г. Коля на виборах у вересні 1998 М. стала генеральним секретарем ХДС. У 2000–2005 була лідером опозиції до уряду соціал-демократів і партії зелених у бундестазі. 12 листопада 2005 М. обрана канцлером Німеччини. 21 липня 2008 під час робочого візиту до Києва заявила, що ФРН проти вступу України в НАТО. У цей час уряд М. орієнтується на пріоритетність німецько-російських економічних відносин, відводячи Україні другорядну роль. 28 жовтня 2009 М. вдруге стала бундесканцлером. У цей період ключовою проблемою для її уряду було забезпечення безперервного транзиту російського газу до Європи територією України. У листопаді 2013 М. підтримувала негайне підписання Угоди про асоціацію України та Євросоюзу. 17 грудня 2013 М. втретє поспіль стала канцлером. 23 серпня 2014 під час робочого візиту М. до Києва обговорювалися проблеми припинення воєнного конфлікту на Донбасі.

Лит.: Павлов В.В. Германия на пути в третье тысячелетие. — М., 2001; Langguth G. Angela Merkel. Biographie. — München, 2007.

А.Ю. Мартинов.

МИКИША Тарас Михайлович (02.02.1913, с. Приймівка, нині село Приймівщина Полтав. обл. — 14.03.1958, Буенос-Айрес) — піаніст, композитор. Музичну освіту здобув спочатку в Києві в піаністки В. Сімхович, потім — у Москві (клас композиції Б. Яворського). З 1927 навчався у Віденській музичній академії (клас фортепіано Й. Сафіра та Й. Майєра, клас композиції Й. Маркса), 1930–33 — у Вищій музичній школі у Відні (клас фортепіано П. Вайнгартена). Був лауреатом Міжнародного конкурсу піаністів ім. Ф. Ліста у Будапешті (1933), конкурсу співу і фортепіано Віденської музичної академії (1933), конкурсу фірми «Безендорфер» у Відні (нагороджений престижним роялем). Дебютував у Будапешті 1933, відколи почалися його подорожі з концертами по країнах

Європи і Америки. Виступав у Відні (1933, 1941–45), Роттердамі (Нідерланди, 1934), Стокгольмі (Швеція, 1934), Ужгороді (1936), Берліні (1942), Бреслау (нині м. Вроцлав, Польща, 1943), містах Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Югославії. 1946–47 перебував у Парижі. 1947 здійснив велике концертне турне по Південній Америці. Останні його концерти відбулися в Буенос-Айресі (Аргентина, 1953). У репертуарі М. були твори українських композиторів (Л. Ревуцький, В. Косенко, М. Колесса, В. Барвінський), а також Л. ван Бетховена, Й.-С. Баха, Й. Брамса, Ф.-Ф. Шопена, Ф. Мендельсона, В.-А. Моцарта, І. Стравинського, С. Рахманінова та власні твори — сонати, фуги, прелюдії, концерт для двох фортепіано, варіації на теми народних пісень та ін. Сучасники називали М. «фортепіанним феноменом», «віртуозом дивовижної якості». Він був одним з тих, хто уславив Україну у світовій музичній культурі.

Лит.: Онацький Є. Два концерти Т. Микиші // Наш клич (Буенос-Айрес), 1948, ч. 18; Його ж. Композитор і піаніст Т. Микиша // Свобода, 1956, 1 лютого; Кашкадамова Н. Тарас Микиша — замовчуваний український піаніст середини ХХ ст. В кн.: Український музичний архів, вип. 3. — К., 2003; Лисенко І. Словник музикантів України. — К., 2005.

І.М. Лисенко.

МІЛЛЕР (Müller) Герард-Фрідріх (29(18).10.1705, Герфорд — 22(11).10.1783, Москва) — історик, географ, етнограф. Член Петербурзької АН (з 1731). 1754–65 — конференц-секретар АН. З 1730 — почесний член Королівського наукового товариства в Лондоні, з 1761 — кореспондент Паризької Академії наук. Навчався у Лейпцизькому університеті. 1725 переїхав до Росії, де редагував «Санктпетербургские ведомости» та журнал «Sammlung Russischer Geschichte». 1733–43 брав участь у «Другій Камчатській чи Великій північній експедиції» з вивчення Сибіру. 1755–1764 — редактор першого російськомовного журналу «Ежемесячные сочинения», в якому публікував свої історичні розвідки. 1749 у промові «Origines gentis et nominis Russorum» виклав питання про походження державності у східних слов'ян у руслі норманської теорії, що викликало критику з боку М.В. Ломоносова. Найбільшою історичною студією М. є «Історія Сибіру», перший том якої вийшов 1750. М. здійснив також публікацію історичних джерел та історіографічних праць: «Судебник» 1550, «Історія Російська» В.М. Татіщева та ін. Низка його праць присвячена історії України. 1760 з'явилися дві його студії: «Про початок і походження козаків» та «Повідомлення про козаків запорозьких». М. поділяв козаків на дві основні групи — малоросійських та донських, а виникнення козацтва відносив до 14 ст. Згодом О. Бодянський здійснив публікації рукописів праць М. у «Чтениях Московского общества истории и древностей российских» (1846–1848) та видав окремою книгою

«Історичні твори про Малоросію та малоросіян» (1847). Праці М. справили вплив на подальший розвиток історичної науки в Росії, зокрема, його учнем вважав себе М.М. Бантиш-Каменський — автор «Історії Малої Росії».

Тв.: Описание Сибирского царства и всех произошедших в нём дел, от начала а особливо от покорения его Российской державе по сии времена. — СПб., 1750, кн.1; Sammlung russischer Geschichte des Herrn Collegienraths Müllers in Moscow: in einer mehr natürlichen Ordnung vorgetragen als in der ersten Herausgabe geschehen Konnte. — Offenbach am Main, 1777–1779, t. 1-5; Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах. — М., 1846.

Лит.: Пекарский П.П. История Императорской Академии наук в Петербурге. — СПб., 1870, т. 1; Голицын Н.В. Портфели Г.Ф. Миллера. — М., 1899; Ломоносов М.В. Замечания по диссертации Г.Ф. Миллера «Происхождение имени и народа российского». В кн.: Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. — М., 1952, т. 6; Doroshenko D. Die Ukraine und Deutschland. — München, 1994.

О.А. Іваненко.

МІРЧУК Іван (18.06.1891, Стрий — 02.05.1961, Мюнхен) — філософ, літературознавець, громадський діяч. Початкову і середню школу закінчив у Стрию, 1909–14 навчався на філософському факультеті Віденського університету. Від 1919 — в еміграції: у Відні, Празі, Берліні, Мюнхені. Від 1921 — доцент, 1925–1961 — професор Українського вільного університету в Празі (від 1946 — у Мюнхені). 1930–45 — керував Українським науковим інститутом у Берліні. Заходами цього інституту за редакцією М. була видана довідкова праця «Handbuch der Ukraine» (Лейпциг, 1941), яка знайомила німців з різними сторонами життя в Україні. 1947–48, 1950–55, 1956–61 М. — ректор УВУ в Мюнхені. Від 1946 — голова Української вільної академії наук, Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1938), член-кореспондент Баварської АН (1949), член Східноєвропейського інституту в Мюнхені, Інституту з вивчення СРСР (де працював редактором журналу «Sovietstudien»), Німецького філософського товариства. Був одним з керівників Головної ради українського громади в Берліні. Основні студії М. публікувалися в Німеччині німецькою мовою й висвітлювали проблеми української історії, філософії, літератури. Водночас його праці виходили у виданнях української діаспори у Чехії, Польщі, Франції та інших країнах Європи.

Тв.: Der zweite Kongress der polnischen Philosophen in Warschau. — Berlin, 1928; Y.S. Skoworoda — ein ukrainischer Philosoph der 18-tem Jahrhundert. — Berlin, 1928; Tolstoy und Skoworoda — zwei Typen. — Berlin, 1929; Hauptprobleme und Grundzuege der slavischen Philosophie. —

Berlin, 1930; Die Union und Ukraine. — Berlin, 1931; Deutsche Philosophie in der Ukraine. — München, 1939; Світогляд українського народу. — Прага, 1942; Історія розвитку української культури. — Берлін, 1944 (укр. та нім. мовами); Ukraine and its People. — Munich, 1949; Історично-ідеологічні основи теорії III Риму. — Мюнхен, 1954; Geschichte der ukrainischen Kultur. — München, 1957; Історія української культури. — Львів, 1994.

Лит.: Кульчицький О. Професор Іван Мірчук — філософ української духовності // Визвольний шлях, 1956, № 10; Збірник на пошану Івана Мірчука (1891–1961). — Мюнхен, 1974; Яріш В. Професор д-р Іван Мірчук — амбасадор української культури. В кн.: Українці в Берліні: 1918–1945. — Торонто, 1996; Грабовська І. Засновник філософії українського персоналізму (до 110 років від дня народження Івана Мірчука). В кн.: Українознавство: Календар-щорічник, 2001. — К., 2000; Ковальчук О. Мірчук Іван. У кн.: Українські історики XX століття: Біобібліографічний довідник, вип. 2, ч. 1. — К.–Львів, 2003.

О.О. Ковальчук.

МНОГОГРІШНИЙ (Ігнатович) Дем'ян Гнатович (1621 — після 1701) — гетьман Лівобережної України (1669–72). Походив з селянської родини з-під м. Короп. Відоме ім'я його батька (Гнат), звідки, можливо, утворилося друге прізвище гетьмана. У ході національно-визвольної війни українського народу серед. 17 ст., за висновками деяких дослідників, М. виконував дипломатичні доручення гетьмана Б. Хмельницького. З часом став військовим осавулом. Наприкінці 1650-х — на поч. 1660-х рр. — чигиринський полковник. 1664 польський король Ян II Казимир Ваза конфіскував під час свого походу на Сіверщину маєтності в братів Многогрішних (Дем'яна та Василя) у відповідь на їх перехід на бік російського царя Олексія Михайловича. Після провалу королівського походу М. став чернігівським полковником (травень 1665–1668). У 1668 взяв участь у повстанні проти лівобережного гетьмана І. Брюховецького, підтримав правобережного П. Дорошенка і з його волі став генеральним осавулом. У середині червня того ж року гетьман П. Дорошенко призначив його також «наказним сіверським гетьманом» і в такому званні М. стримував наступ російського війська на Україну, боронив Седнів. Але невдовзі очолив те угруповання лівобережної козацької старшини, яке орієнтувалося на Москву, і вступив у Чернігові 6 жовтня (26 вересня) 1668 в таємні переговори з російськими представниками. У грудні 1668 на козацькій раді у м. Новгород-Сіверський М. був обраний «сіверським гетьманом», тобто гетьманом Лівобережної України, а 13 (3) березня 1669 на раді в м. Глухів його обрання було підтверджене в присутності царського представника. Він прагнув відновити російсько-український союз

за умовами Березневих статей 1654, та йому вдалося лише ліквідувати тяжкий для України договір 1665 (Московські статті 1665). У результаті було укладено Глухівські статті 1669, які передбачали обмежену автономію для Лівобережної України у складі Російської держави, гетьмана було позбавлено права на зовнішньополітичну діяльність, обумовлено присутність російських військ у кількох лівобережних містах. Після цього М. успішно завершив боротьбу з прихильниками П. Дорошенка на лівому березі Дніпра, посилив свій вплив на Запорозькій Січі, прагнув включити Гомель (нині місто в Білорусі) до складу Гетьманщини, послав війська на придушення повстання у Слобідській Україні сподвижника С. Разіна І. Дзиковського. Домагався повернення з Сибіру засланих з України, надавав допомогу українській православній церкві, освітнім закладам. Його спроби активно протидіяти тискові на Україну Російської держави закінчилися переворотом в ніч на 13 березня 1672, вчиненим групою старшин на чолі з генеральним суддею І. Самойловичем. М. був заарештований і відправлений із братом Василем до Москви. Після допитів та катувань у в'язниці їх звинувачено в зраді й засуджено до смерті, яку замінили засланням до Сибіру разом із сім'ями. Тут вони проживали в містах Тобольськ та Іркутськ, причому колишній гетьман обіймав певні урядові посади. Після нових звинувачень М. ув'язнили в Селенгінську (1684–88; нині с. Староселенгінськ в Республіці Бурятія, РФ), але після падіння І. Самойловича визволили й записали в «дети боярские» (на Україну Многогрішним було заборонено вертатися). Разом із сином та онуками М. ніс прикордонну службу, брав активну участь у посольстві Ф. Головіна, яке 1689 уклало перший російсько-китайський договір (Нерчинський), вів також переговори з монгольськими тайшами. 1691–94 був фактично воеводою Селенгінська, очолював оборону краю від нападу монгольських племен. 1691 загинув його син Петро, який очолював козацько-бурятський загін, про що складена бурятська пісня. В джерелах з історії Сибіру згадуються внуки і правнуки М. як «дети боярские». 1696 М. прийняв чернечий постриг. Остання прижиттєва згадка про нього датована 1701. Очевидно, того ж року він помер і був похований біля Спаського собору в Селенгінську.

Лит.: Русско-китайские отношения в XVII веке: Сб. док. — М., 1969, т. 1; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. — Нью-Йорк, 1985; Борисенко В.Й. Дем'ян Многогрішний. В кн.: Володарі гетьманської булави. — К., 1994; Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини. — К., 1998, ч. 1; Мицик Ю. Гетьман Дем'ян Многогрішний. В кн.: Історичний календар: 2002. — К., 2002.

Ю.А. Мицик, В.М. Горобець, З.І. Хиженяк.

МОГИЛА (Могиленко, Мигула) Андрій (бл. 1630 — 1 пол. січня 1689) — військовий і державний діяч. Гетьман Правобережної України 1684–88. Походив з козацької родині, ймовірно, з Полтавщини. У 1670-х — на поч. 1680-х рр. — «присяглий товариш» компанійського полку Війська Запорозького в Лівобережній Україні. Певний час перебував на Запорозькій Січі. Наприкінці 1683 у ранзі полковника очолив піхотні козацькі відділи (бл. 3–4 тис. козаків) у війську правобережного гетьмана С. Куницького під час походу до Молдови та Північного Причорномор'я. Відзначився в битві під Кіцканами (4 грудня 1683) і, особливо, поблизу фортеці Табок на р. Прут (30 грудня 1683), звідки в результаті вдалої операції зумів вивести з оточення татарських військ підлеглі йому частини. У січні 1684 на раді козацькій, яка відбулася в м. Могилів, М. обрали гетьманом Війська Запорозького від імені «його королівської милості» Речі Посполитої. 30 січня 1684 це рішення затвердив польський король Ян III Собеський. Перший військовий похід гетьмана М. закінчився невдало: у битві з татарами під м. Студениця на Поділлі (травень 1684) він зазнав поразки, втративши вбитими і полоненими бл. 3 тис. вояків. Але після цього його підрозділи неодноразово перемагали загони татар і турків (грудень 1684, січень 1685, травень 1688 та ін.). Влітку 1686 М. допомагав війську Речі Посполитої оволодіти м. Ясси (нині місто в Румунії) та очолював козаків під час штурмів 1686 і 1687 зайнятого турками м. Кам'янець (нині м. Кам'янець-Подільський). Майже всі козацькі літописці відзначали його велику роль у вигнанні турецько-татарських військ із Західного Поділля та Брацлавщини. У серпні 1684 оголосив гетьманом наказним М. Лукейчика, який був генеральним суддею у правобережному Війську Запорозькому. Той відразу розіслав свої універсали (можливо, не без відома патрона) до всього населення Правобережної України, де повторювалися гасла часів Національної революції 1648–1676. На ці заклики багато українців із Лівобережжя та Запорожжя переходили в Правобережну Україну, козацьке військо якої, за деякими даними, збільшилося до 8 тис. вояків. Визнанням ролі козацтва під керівництвом М. в обороні українських земель Речі Посполитої і всієї Східної Європи від османської агресії стала постанова варшавського вального сейму від 16 листопада 1685, де проголошувалося, що всім козакам «низовим і українським», які мають осідати на Україні, «вернути їм їхні прадавні вольності, свободи і привілеї, які були даровані нашими [королівськими] попередниками». Відразу по цьому на Правобережжі відродилося 4 козацькі полки — Білоцерківський (Фастівський), Брацлавський, Вінницький (Кальницький) та Корсунський. Для гетьманської резиденції М. обрав м. Немирів на Вінниччині. Улітку 1687 призначив наказним гетьманом полковника М. Булигу. Під час гетьмування М. за дорученням польського уряду склалися козацькі компути

(списки, реєстри; 1686, 1687, 1689). М. зустрівся та активно листувався з Яном III Собеським. Підтримував стосунки з Римом (Апостольською столицею), Кримським ханатом, Калмицькою ордою, Молдавським князівством, Волоським князівством, а також із Запорозькою Січчю. Польський король Ян III Собеський вручив М. булаву, хоругву, литаври та печатку «з гербом старожитнім України» — зображенням козака з мушкетом. З 1684 козацтво Правобережної України розглядалося як важливий чинник у планах антиосманської «Священної ліги». Проблема титулування М. як гетьмана «обох сторін Дніпра», а не тільки правобережного Війська Запорозького, стала однією з головних під час російсько-польських переговорів щодо укладення та впровадження в життя «Вічного миру» 1686.

Лит.: Андрусак М. До історії правобічних козаків у 1688–1689 рр. // ЗНТШ, 1930, т. 100; Крупницький Б. З історії Правобережжя 1683–1688 рр. В кн.: Праці історико-філологічного товариства в Празі. — Прага, 1942, вип. 4; Perdenia J. Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII ww. — Wrocław, 1963; Чухліб Т. Маловідомий гетьман Правобережної України Андрій Могила (1684–1689) // УІЖ, 1993, № 9; Його ж. Гетьман Андрій Могила. В кн.: Середньовічна Україна. — К., 1994, вип. 1; Станіславський В. Гетьман Андрій Могила і запорозькі козаки // Київська старовина, 1999, № 3; Його ж. Поїздка «товмача» гетьмана Андрія Могили до Білогородчини і Криму. В кн.: Український історичний збірник. — К., 2000, вип. 2; Його ж. Гетьман Правобережної України Андрій Могила // УІЖ, 2002, № 5; Чухліб Т. Документи про фінансування козацьких полків Річчю Посполитою та Ватиканом у 80–90-х рр. XVII ст. В кн.: Український археографічний щорічник. — К.–Нью-Йорк, 2002, вип. 7; Станіславський В. Військове співробітництво та пошук політичної взаємодії Запорожжя й Речі Посполитої в 1686–1689 рр. В кн.: Україна в Центрально-Східній Європі (від найдавніших часів до кінця XVIII ст.). — К., 2003, вип. 3; Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). — К., 2004; Його ж. Зимовий похід 1683/1684 рр. українського козацтва проти Османів до причорноморського Степу. В кн.: Надчорномор'я: Студії з історії та археології. — К., 2008.

Т.В. Чухліб.

МОГИЛА Петро Симеонович (31.12.1596–11.01.1647) — громадський та релігійний діяч. Син господаря Волощини та Молдовського князівства Симеона і угорської принцеси Маргарет. Після насильницької смерті батька у 1607 разом з матір'ю емігрував до Західної України. Освіту отримав у Львівській братській школі (де паралельно навчався Богдан (Зиновій) Хмельницький) та за кордоном. «Лицарському мис-

тецтву та шляхетним справам» навчався при дворі коронного гетьмана і канцлера Станіслава Жолкевського, який був опікуном М. Перебував на службі в польського короля Сигізмунда III. Брав участь у Хотинській війні 1620–1621 між Річ Посполитою та Османською імперією, відзначився у Цецорській битві 1620. 1625 прийняв чернечий сан. 1627 М. було обрано архимандритом Печерського монастиря, де він відзначився як активний борець за права православної церкви в Україні. 1929 став одним із ініціаторів скликання помісного собору у Києві, який мав на меті вирішити справу примирення між православними та уніатами. На цьому соборі був схвалений до видання «Літургіаріон» М. — службеник, виправлений автором за грецькими джерелами з його власними догматичними і обрядовими роз'ясненнями літургії. 1632 очолив православну делегацію на сеймі в Речі Посполитій, де обрали короля Владислава IV, від якого вдалося домогтися легалізації Української православної церкви («Статті для заспокоєння руського народу», 1633). Тоді ж М. було обрано митрополитом Київським та Галицьким замість усуненого Ісаї Косинського. М. об'єднав Лаврську школу та Київську братську школу у Києво-Могилянський колегіум (1632), який 1701 набув офіційного статусу академії, що стала осередком вищої освіти у Східній Європі. При колегіумі було сформовано гурток вчених і культурних діячів т.зв. «Могилянські Афіни», які під керівництвом митрополита займалися реформуванням церковного життя, створили «Православне ісповідання віри» — перший православний катехізис, затверджений усіма східними православними ієрархами у 1643. Опікувався розвитком освіти та культури в Молдові й Румунії. На власні кошти створив і відправив 1635 друкарню до волоцького господаря М. Басараба; стала до ладу в Кимполунгу (тепер м. Кимпулунг-Молдовенеск, Румунія). Також допоміг у створенні друкарні в Молдовському князівстві (Ясси, 1642), де київські вчителі відкрили школу за зразком київського колегіуму. М. написав низку богословських творів, серед яких набули поширення «Службеник» (1629, 1639), «Хрест Христа Спасителя» (1632), «Анфологіон» (1636), «Євлогіон» («Требник», 1646) та ін. Його авторству також приписують полемічний трактат «Літос або Камінь» (1644).

Лит.: Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. — К., 1883–98, т. 1-2; Хижняк З.І. Київська академія. — К., 1988; Костомаров Н.И. Киевский митрополит Петр Могила. У кн.: Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. — Киев, 1989; Петро Могила: богослов, церковний і культурний діяч. — К., 1997.

Я.М. Бутенко.

МОЛОДОЖАНИН Леонід Григорович (мист. псевдонім — Лео Мол; 15.01.1915, Полонне — 11.07.2009, Вінніпер) — скульптор,

кераміст, вітражист, мозаїст. Разом з батьками переїхав і жив у Сибіру (с. Мишоловка біля Іркутська, Красноярськ, 1916–29); згодом — на Північному Кавказі (Нальчик, 1929–32). 1932–41 жив у Ленінграді (нині Санкт-Петербург), де навчався в мистецькій середній школі, Академії мистецтв (викладач — М. Манізер); 1941 виїхав на Захід (Австрія, Німеччина, Нідерланди, Канада). Вдосконалювався в приватній скульптурній майстерні В. Фрасса у Відні (1941–42), Берлінській академії мистецтв (1942–45, викладачі — Ф. Клімш, В. Шайбе, А. Брекер). Завершив навчання в Академії мистецтв у м. Гаага (Нідерланди; 1945–48, викл. — Б. Гунд). Упродовж тривалого періоду навчання паралельно виконував самостійні роботи (скульптурні портрети Р. Вагнера, П. Чайковського, О. Бородіна, Т. Пачева), допомагав своїм учителям у праці над їхніми творами, напр., М. Манізеру під час його роботи над пам'ятником Т. Шевченкові для Києва (1938–39). Талант і оригінальна творча манера М. розкрилися після його переїзду в Канаду (Вінніпег, 1949). Основний мистецький стиль М. — класицизм (іноді з незначними ознаками й елементами бароко) виявився у низці станкових портретів визначних діячів Канади, США, Італії, а також відомих представників української діаспори. Від поч. 1960-х рр. М. почав працювати в галузі монументальної скульптури, здобувши світову славу як автор кількох пам'ятників Т. Шевченкові в США, Аргентині, Бразилії, Росії, Італії. Широко відомі його пам'ятники політичним, культурним, військовим, релігійним діячам — У.-Л. Черчіллю (1966), папам Іоанну ХХІІІ, Павлу VI (обидва 1967) й Іоанну Павлу II (1979, 1983, 1984), Дж. Кеннеді (1969), митрополиту Іларіону (Огієнкові; 1968), єпископові Ісидору (Борецькому, 1988), акад. А. Сахарову, вел. кн. київ. Володимиру Святославичу в Лондоні (1988), йому ж у Торонто, Вінніпезі й Саскатуні (Канада, 1988), митрополитові А. Шептицькому у Філадельфії (США, 1992). У Вінніпезі в парку «Ассінібойн» відкрито 1992 «Сад скульптур Лео Мола», де в спеціальному «скляному павільйоні», а також під відкритим небом експонуються понад 100 скульптур митця. У Канаді і за її межами став відомий також як майстер вітражів і мозаїки для православних, католицьких і протестантських церков — створив понад 80 композицій для 30 храмів. 1991, вперше після 50 років еміграції, М. відвідав Україну і відтоді майже щороку бував на Батьківщині. Був удостоєний почесних докторатів трьох університетів і понад 20 нагород України й зарубіжних країн.

Лит.: Duval P. Leo Mol. — Winnipeg, 1982; Його ж. Leo Mol Sculpture Garden. — Winnipeg, 1993; Степовик Д. Скульптор Лео Мол: Життя і творчість. — К., 1995; Leo Mol: Sculpture Garden Assiniboine Park. — Winnipeg, 1996.

Д.В. Степовик.

МУЖИЛОВСЬКИЙ Силуян Андрійович (р. н. невід. — грудень 1654) — військовий діяч, дипломат. Походив із сім'ї случького протопопа, білоруського православного письменника-полеміста А. Мужилівського. На поч. 1630-х рр. навчався в Київській лаврській школі. Учасник Національної революції 1648–1676. У липні 1648 прибув до Б. Хмельницького й отримав посаду полковника. Незабаром виїхав до Молдови для супроводу єрусалимського патріарха Паїсія. На поч. 1649 направлений послом до Російської держави з метою домовитися про військову допомогу Україні й порушити питання про протекцію царя Олексія Михайловича. 14 (4) лютого 1649 подав «Записку» Олексію Михайловичу, в якій ознайомив царя з причинами та перебігом повстання українців у 1648. У серпні 1649 М. виконував дипломатичну місію до Великого князівства Литовського. Весною 1651 очолив посольство до Молдовського князівства і Трансильванського князівства, яке під час повернення в Україну у червні 1651 потрапило до польського полону. Після звільнення з полону 2 квітня (23 березня) 1653 відправлений у складі посольства до Росії і Швеції. На поч. 1654 обійняв посаду ніжинського полкового судді, а влітку — військового судді у війську сіверського гетьмана наказного І. Золотаренка. Восени у складі українського посольства відвідав ставку російського царя під Смоленськом і невдовзі загинув під час конфлікту із І. Золотаренком.

Лит.: Голобуцкий В.А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. — К., 1962; Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. В кн.: Липинський В. Твори. — Філадельфія, 1980, т. 2; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. — К., 1995; Мицик Ю. Силуян Мужилівський. В кн.: Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. — К., 1998, кн. 1; Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. — К., 2004; Мицик Ю. Albaruthenica. Студії з історії Білорусі. — К., 2009.

В.С. Степанков.

МУММ ФОН ШВАРЦЕНШТАЙН (Mumm von Schwarzenstein)

Альфонс (19.03.1859, Франкфурт-на-Майні — 10.07.1924, Портофіно, Італія) — німецький дипломат, барон. Навчався у Лейпцизькому і Берлінському університетах. До Першої світової війни перебував на дипломатичній службі. 1899–1900 — посол Німеччини у США, 1900–1905 — в Китаї, 1909–1911 — в Японії. У березні–листопаді 1918 — посол Німеччини при урядах Української Центральної Ради та Української Держави. 26 березня 1918 зовнішньополітичне відомство Німеччини в телеграмі до

М. наголошувало, що головною метою перебування німецьких військ в Україні є забезпечення хлібного експорту з України до Центральних держав, і це необхідно покласти в основу взаємовідносин з українським урядом. Наприкінці березня М. доповів рейхсканцлеру Німеччини Г. фон Гертлінгу організаційний план щодо забезпечення безперешкодної заготівлі українського збіжжя. М. під час зустрічей з міністром земельних справ і харчування М. Ковалевським та головою Ради народних міністрів УНР В. Голубовичем висловлював побажання щодо відновлення приватної власності на землю, необхідності зміни соціально-економічної політики. 2 квітня М. надіслав листа В. Голубовичу, в якому висловлював невдоволення зривом заходів щодо заготівлі продуктів в Україні для Центральних держав. 13 квітня 1918 він повідомляв МЗС Німеччини, що незважаючи на надзвичайно загрозливий аграрний і фінансовий стан в Україні, Німеччині слід підтримувати уряд УНР. Водночас вважав за необхідне «увійти в контакт з більш правими партіями». М. брав участь у переговорах спільної українсько-німецько-австрійської комісії з вироблення і підписання умов взаємного товарообміну, що відбувалися у Києві у березні–квітні й серпні–вересні 1918. У підсумку був укладений економічний договір 23 квітня терміном дії до 31 липня 1918. Це відповідало статті VII Брестського мирного договору УНР з державами Четверного союзу 9 лютого 1918, за якою сторони зобов'язувалися негайно встановити економічні відносини і товарообмін, а до 31 липня 1918 здійснити взаємний обмін надлишками сільськогосподарської і промислової продукції. Після закінчення дії економічного договору від 23 квітня, 10 вересня 1918 була підписана друга економічна угода, терміном до 30 червня 1919 про взаємні поставки товарів і сировини. У зв'язку з ратифікацією фінансової угоди від 15 травня 1918, згідно з якою Україна надавала Німеччині та Австро-Угорщині позику в сумі 400 млн карбованців, М. доповів МЗС Німеччини: «Під час переговорів у справах валюти й державного емісійного банку ми виходили з усвідомлення того факту, що засаднича політична ідея виплекати Україну як максимально незалежну від Росії державу має позначитися також на валютній царині... Запровадження власної, незалежної від російського рубля, валюти забезпечуватиме тривалість відділення України від Росії». М. брав участь у нараді вищих військових і дипломатичних представників Німеччини та Австро-Угорщини 23–24 квітня 1918 в Києві, де учасники наради різко виступили проти Української Центральної Ради та її соціалістичної орієнтації і ухвалили рішення про заміну українського уряду. На нараді були вироблені й вимоги, котрі М. повинен був довести до відома нового українського уряду. У період гетьманату П. Скоропадського він проводив роботу з підготовки офіційних візитів до Німеччини голови Ради міністрів Української Держави Ф. Лизогуба (серпень 1918), міністра закор-

донних справ Д. Дорошенка (жовтень 1918). При підготовці візиту глави Української Держави П. Скоропадського до Німеччини (вересень 1918) М. запропонував вжити до гетьмана офіційне звернення «ясновельможний». У жовтні 1918 М. було відкликано до Німеччини, і він пішов у відставку. Був почесним головою Німецько-українського товариства (Deutsche-Ukrainische Gesellschaft), заснованого 1918 в Берліні.

Лит.: Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). — М., 1936; Гражданская война на Украине: Сб. документов и материалов. — К., 1967, т. 1; Петров В.И. Отражение Страной Советов нашествия германского империализма в 1918 году. — М., 1986; Скоропадський П. Спогади. — К.—Філадельфія, 1995; Притуляк П.П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. // УІЖ, 1997, № 1; Несук М. Драма вибору: Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. — К., 1999; Перепадя В.В. Українсько-німецькі відносини в 1914–1920 рр. — Запоріжжя, 1999; Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. — К., 2011.

Н.В. Кривець.

МУШИНКА (Mušinka) Микола (нар. 20.02.1936, с. Курів, Словаччина) — словацький учений-україніст. Іноземний член Національної академії наук України (1997). Народився в українській сім'ї. Один з перших випускників 1954 української середньої школи в Пряшеві (нині м. Прешов, Словаччина). Навчався на перекладацькому відділі Інституту російської мови та літератури в Празі, у Карловому університеті відвідував лекції з україністики проф. І. Панькевича. Від 1960 займається науково-дослідницькою роботою з україністики на філософському факультеті Пряшівського університету. 1967 в Карловому університеті захистив кандидатську дисертацію з проблем слов'янської фольклористики. 1972 під час «чисток» серед інтелігенції Чехословаччини звільнений з роботи в Пряшівському університеті за «антирадянську діяльність», працював пастухом, кочегаром, але не припиняв наукові студії, друкувався на батьківщині (під псевдонімами) і за кордоном. Після повної реабілітації 1990 очолив науково-дослідний відділ кафедри української мови та літератури Пряшівського університету. 1992 в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН України (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України) в Києві захистив докторську дисертацію «Фольклорист Гнатюк і його місце в українській науці та культурі». Результатом довголітньої науково-пошукової діяльності М. є понад 1 тис. наукових, документальних і науково-популярних робіт, у т. ч. десятки монографій з наро-

дознавства, літературознавства, мистецтвознавства, історії та сучасного життя українців у країнах світу, опублікованих у Словаччині, Україні, США, Канаді, Франції, Німеччині, Югославії, Чехії, Австралії. Йому належить особливо значна роль у пошуках, збиранні й публікації архівних джерел та рукописів з україністики. Завдяки його працям для науковців доступними стали, зокрема, архіви Музею визвольної боротьби України, друга частина відомої праці С. Наріжного «Українська еміграція» тощо.

Поряд з науковою діяльністю М. проводить педагогічну й громадсько-культурно-освітню роботу як у Словаччині, так і за кордоном, насамперед в Україні. Він був упорядником та головним редактором «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику» (1965–70), членом президії Ради Союзу русинів-українців Чехо-Словаччини та Ради для національностей і етнічних груп Уряду Словаччини, очолює Асоціацію українців Словаччини та НТШ у Словацькій Республіці. Організатор й активний учасник міжнародних наукових конференцій українців. Читав лекційні курси в Ужгородському університеті (нині Ужгородський національний університет), Київському інституті «Слов'янський університет» (нині Київський славістичний університет), Українському вільному університеті в Мюнхені, де йому присвоєно звання доцента (1992), а 1995 — надзвичайного професора. У 1989 обраний дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка. 1996 за вагомий особистий внесок у дослідження українсько-словацьких історичних і культурних зв'язків нагороджений Почесною відзнакою Президента України.

Тв.: 3 глибини віків: Антологія українського фольклору Пряшівщини. — Пряшів, 1967; Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття // ЗНТШ, 1975, т. 190; Науковець з душею поета. — Бавнд-Брук, 1983; Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства // ЗНТШ, 1987, т. 207; Заповіт предків: 40 років Свята культури русинів-українців Словаччини. — Пряшів, 1994; Володимир Сичінський і народна культура русинів-українців Словаччини. — Пряшів, 1995; Лицар волі: Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака. — Ужгород, 1995; Музей визвольної боротьби України та доля його фондів. — Мельбурн, 1996; Колеса крутяться..., книга 1: Спогади; книга 2: Бібліографія. — Пряшів, 1998; Музей визвольної боротьби України та доля його фондів: Історико-архівні нариси. — К., 2005.

С.В. Віднянський.

МЮНЦ (Müntz) Жан-Анрі (28.09.1727, Мілуз, Франція — 1798) — французький художник і мемуарист. Народився в сім'ї вчителя. З 1753

перебував на французькій військовій службі, вивчав військово-інженерну справу та архітектуру. Майже все своє життя проводив у подорожах по різних країнах Європи, створював альбоми з видами міст, сіл, ландшафтів, людських типів, господарських будівель тощо. Під час перебування на польській службі здійснив 1781–83 три подорожі по Україні, переважно по Правобережжю. Підготував за матеріалами цих подорожей кілька альбомів, з котрих відомо нині понад 300 творів художника. Мовою малюнків М. розповів про Корсунь (нині м. Корсунь-Шевченківський), Стеблів, Богуслав, Брацлав, Буків (нині с-ще Маньківського р-ну Черкас. обл.), Почаїв, Суботів, Умань, Чигирин, Олеський замок, Кам'янець (нині м. Кам'янець-Подільський) та інші українські міста. Відтворив середовище побутування їх населення — селянські двори, корчми, млини, митниці тощо. Зображення міст і містечок, окремих споруд художник подав поряд із детальними коментарями до них. Альбоми М. є цінним джерелом з історії України 18 ст. М. відомий і як один із проектувальників палацу в Корсуні.

Лит.: Budzińska E. Jana Henryka Müntza podroze malownicze po Polsce i Ukrainie (1781–1785). — Warszawa, 1982; Південна Україна кінця XVII ст. в альбомі Жана-Анрі Мюнца. — Запоріжжя, 2005.

Ю.А. Мицик.

ЗМІСТ

Передмова	3
Список основних скорочень	7
Авріль (Avril d') А.	8
Адальберт Магдебурзький (Adalbert von Magdeburg)	9
Адїл-Гірей	10
Адлерфельд (Adlerfelt) Г.	10
Алчевський І.О.	11
Андрієвич К.	12
Андрущенко К.	12
Анна Ярославна	13
Апостол Д.П.	13
Апрілов (Априлов) В.	15
Арістов Ф.Ф.	15
Архипенко О.П.	16
Ауссем В.Х.	17
Афанасьєв Г.О.	19
Багге (Bagge) Дж. П.	21
Базілович І.	22
Балудянський М.А.	22
Бальзак (Balzac) О.	23
Балюз (Baluze) Ж.	24
Барановський А.М.	25
Бачинський Є.В.	26
Безбородько О.А.	27
Беневський С. К.	29
Бенедикт XV (Benedictus XV)	29
Бенеш (Beneš) Е.	30
Бесідовський Г.С.	31
Бескид А.Г.	32
Бжезинський (Brzezinski) З.	33
Бич Л.Л.	34
Бідерман (Bidermann) Г. І.	34
Бізаччоні (Bisaccioni) М.	35
Білогруд Г.	36
Білоколос Д.З.	36
Бовуа (Beauvois) Д.	37
Богаченко С.	39
Богданович-Зарудний С.	39
Богун І.	40

Боденштедт (Bodenstedt) Ф.....	41
Бонн Ф.К.....	42
Бончковський (Bączkowski) В.....	42
Боплан (Beauplan) Г.Л.....	43
Борщак І.....	45
Ботев Х.....	46
Ботеро (Botero) Дж.....	47
Ботте (Botte) З.....	47
Бочковський О.І.....	48
Бродій А.І.....	48
Брюховецький І.М.....	50
Бюшінг(Büsching) А.Ф.....	51
Ваннутеллі (Vannutelli) В.....	53
Василенко М.П.....	54
Василько М.М.....	56
Венелін Ю.І.....	57
Вентурі (Venturi) Ф.....	58
Вердум (Verdum) У.....	59
Верещинський Й.....	60
Вернадський В.І.....	61
Вестерфельд (Westerfeldt) А.....	62
Вешняк-Якубович Ф.....	63
Виговський І.О.....	64
Винниченко В.К.....	65
Витвицький С.....	67
Вишневецький Д.І.....	69
Віженер (Vigenère) Б. де.....	69
Вільсон (Wilson) Е.Л.....	70
Віміна да Ченедда (Vimina da Ceneda) А.....	71
Вітворт (Whitworth) Ч.....	74
Вовчок М.....	75
Войнаровський А.....	77
Войнич (Voynich) Е.–Л.....	77
Володимир Мономах.....	79
Володимир Святославич.....	80
Волошин А.І.....	81
Вольтер (Voltaire).....	83
Вуяхевич-Височинський М.....	84
Гавел (Havel) В.....	86
Гаврилишин Б.Д.....	88
Гакстгаузен (Haxthausen) А.....	89
Галайчук Б.-Т.....	90
Гаммердьорфер (Hammerdörfer) К.Т.....	91
ГанOVER (Hanover) Н.Н.....	91

Гапак П.	92
Гарібальді (Garibaldi) Дж.	92
Гарнаті А.Х.	95
Гарран де Кулон (Garran de Coulon) Ж.-Ф.	95
Гашек (Hašek) Я.	96
Гваньїні (Guagnini) О.	98
Герберштайн (Herberstein) З.	100
Гербїній (Herbinius) Й.	101
Гільдебранд (Hildebrand) К.Я.	101
Гладкий Й.М.	102
Гоголь О.	102
Годинка А.	103
Голль де (Gaulle de) Ш.	104
Головатий А.А.	106
Голубович В.О.	107
Гончаренко А.	110
Гордон (Gordon) П.	112
Гощинський (Goszczyński) С.	113
Граціозі (Graziosi) А.	114
Гренер (Gröner) В.	115
Грищенко К.	116
Грондський (Grondski) С.	116
Грушевський М.С.	117
Гуммерус (Gummerus) Г.-Г.	122
Гунчак (Hunczak) Т.Г.	123
Даниленко Ф.	125
Данило Галицький.	125
Де Губернатис (De Gubernatis) А.	127
Делла Валле (Della Valle) П.	129
Джанніні (Giannini) А.	130
Дзанотті-Б'янко (Zanotti-Bianco) У.	131
Добрянський А.	132
Дожа Д'єрдь.	133
Донцов Д.І.	134
Дорошенко Д.І.	135
Дорошенко П.Д.	140
Драгоманов М.П.	142
Дрогобич Ю.	145
Дука Г.	146
Духнович О.В.	147
Евлія (Evliya) Ч.	149
Ейхгорн (Eichhorn) Г.	150
Енгель (Engel) Й.-К.	150
Енгельс (Engels) Ф.	152

Євсєєв І.Ф.	154
Єлизавета Петрівна	154
Єльцин Б.М.	155
Ємець В.К.	156
Єнсєн (Jensen) А.	158
Жаткович Г.	160
Жданович А.М.	161
Жебокрицький В.А.	162
Желябузький І.О.	163
Жуковський А.І.	163
Зап (Zap) К.-Ф.-В.	165
Затонський В.П.	165
Зіморович (Zimogowicz) В.	168
Зленко А.М.	169
Іваненко П.І.	171
Іванов М.К.	172
Ізяслав Ярославич.	173
Інокентій IV	174
Інсабато (Insabato) Е.	175
Іоанн Павло II (Joannes Paulus II)	176
Ісаєвич Я.Д.	178
Іслам-Гірей III	180
Кайє-Кисілевський (Kaye) В.Ю.	181
Кайндль (Kaindl) Р.-Ф.	182
Калєдін О.М.	183
Калєничєнко П.М.	184
Калюжний Н.М.	185
Капуста Л.	186
Карл X Густав (Karl X Gustav)	187
Карл XII (Karl XII)	188
Кастельно (Castelnau) Г.	190
Кастро Рус (Castro Ruz) Ф.	190
Катєрина II	191
Кєзма Т.Г.	195
Кєнтржинський Б.	196
Кипріян	197
Кларк (Clarke) Е.-Д.	198
Клімкін П.А.	199
Клінтон (Clinton) Б.	199
Ковалєвський І.	201
Ковалєнко О.М.	202
Ковалівський А.П.	202

Кожара Л.О.	203
Коль (Kohl) Г.	204
Коль (Kohl) Й.-Г.	205
Конашевич-Сагайдачний П.К.	205
Конквест (Conquest) Р.	208
Константин VII Багрянородний	209
Контаріні (Contarini) А.	209
Кордуба М.М.	210
Корецький В.М.	213
Корнійчук О.Є.	216
Кох (Koch) Г.	219
Кох (Koch) Е.	220
Кравець В.О.	221
Кравчук Л.М.	221
Кралицький А.Ф.	223
Крижанич (Križanić) Ю.	224
Кримський А.Ю.	225
Кричевський М.В.	229
Крук Г.Я.	230
Крупницький Б.Д.	231
Крушельницька С.А.	233
Кулинич І.М.	234
Кундюба І.Д.	236
Куницький С.	236
Кучма Л.Д.	238
Кюльман (Kühlmann) Р.	239
Ланге (Lange) Т.	242
Левитський М.Г.	243
Левицький Б.В.	244
Левицький К.А.	245
Леже (Leger) Л.	247
Лезюр (Lesur) Ш.-Л.	249
Леклерк (Le Clerc) Н.-Г.	251
Ленін В.І.	252
Ле-Пле (Le Play) Ф.	253
Липинський В.К.	254
Лифар С.	256
Лівицький А.М.	258
Лівицький М.А.	262
Лілієкрона (Liliencron) Г.	263
Ліст (Liszt) Ф.	263
Ло Гатто (Lo Gatto) Е.	265
Лободовський (Lobodowski) Ю.	266
Логановський М.А.	268
Лозинський М.М.	269

Лось (Łoś) Ян-С.	271
Луцицький І.В.	274
Людендорф (Ludendorff) Е.	276
Лябурб (Labourbe) Ж.-М.	278
Лясота (Lassota) Е.	279
Магочій (Magocsi) П.-Р.	281
Мадзіні (Mazzini) Дж.	282
Мазепа І.С.	283
Мазон (Mazon) А.	288
Макмеррін (McMurrin) Р.	289
Мальт-Брун (Malte-Brun) К.	289
Мандрика М.І.	290
Маннштайн (Mannstein) Х.Г.	291
Мануїльський Д.З.	292
Маркусь В.В.	296
Мармон (Marmont) О.-Ф.-Л.	297
Мартиненко В.Н.	298
Масарик (Masaryk) Т.-Г.	299
Мацейко Ю.М.	301
Мацієвич К.А.	302
Мацьків Т.І.	304
Мегмед ІV.	305
Мельникова І.М.	307
Меріме (Mérimée) П.	309
Меркель (Merkel) А.	310
Микиша Т.М.	311
Міллер (Müller) Г.-Ф.	312
Мірчук І.	313
Многогрішний Д.Г.	314
Могила А.	316
Могила П.	317
Молодожанин Л.Г.	318
Мужиловський С.А.	320
Мумм фон Шварценштайн (Mumm von Schwarzenstein) А.	320
Мушинка (Mušinka) М.	322
Мюнц (Müntz) Ж.-А.	323

Науково-довідкове видання

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ
Енциклопедичний словник-довідник

Біографічна частина
Випуск 5: А–М

Науково-допоміжна робота
і комп'ютерний набір
Н.М. Рагуцька

Комп'ютерна верстка та оригінал-макет
Л.А. Зубець

Підписано до друку 28.12.2014 р. Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 26,9. Обл. вид. арк. 25,26.
Наклад 300. Зам. 65. 2014 р.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ 1, Грушевського, 4.